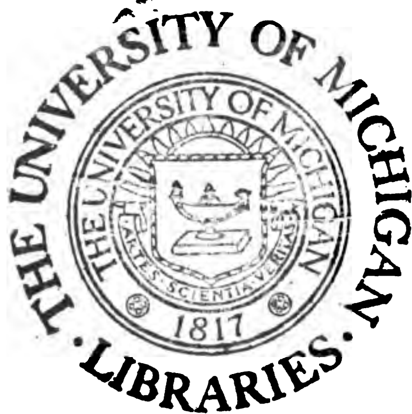
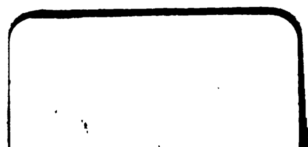

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

BAJZA, Jozsef

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

MÁSODIK, BŐVÍTETT, KIADÁS

TOLDY FERENCZ

ÁLTAL

HARMADIK KÖTET.

PESTEN, 1862.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV

Pest, 1862. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

I.

CORIOLÁN S A HÁBORGÓ RÓMA.

I.

CORIOLÁN S A HÁBORGÓ RÓMA.

Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis té exempli documenta in illustri sita monumento intueri: inde tibi tuaeque reipublicae quod imitere capias: inde foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. LIVIVS.

Története s polgári alkotmánya valamely népnek szoros kapcsolatban állanak egymással. Rómában e kettő oly sokképen összefonódva jelenik meg, hogy egyiket a másik nélkül előadni szinte lehetetlen. A hét hegyű várost, a sorsnak ezen legszebb remek művét, mint Polybius nevezte, szabadság szerelme alkotá nagygyá: de viszont a polgári alkotmány által nem korlátolt szabadságszomj egyfelől, és a magányos személyek szinte nem korlátolt uralkodói vágya másfelől, vitte hanyatlásához. Szabadság építe a királyi szék omladékain egy erős s minden szomszéd népeknek félelmes respublicát, ez törte meg a consulok, ez a tanács rettegve tisztelt tekintetét, ez teremté a tribunusi méltóságot, mely végre a népnek csaknem fejedelmi hatalmat szerze: de ez volt viszont, mi az országot örök rengés és viszályok között tartotta, melyeknek zavarából emelték ki fejöket utóbb a Sullák és Mariusok, a caesari

mindent legázló hatalom, királyi koronát készítve és zsarnokpálczát adva a Tiberiusok és Nérók, a Domitiánok és Caracallák kezébe, kik mindent undoksággá változtattak, mi a hajdani Rómában nagy és dicső volt. Mert a Romulustól szerzett, s mind utódaitól mind a respublica alapítóitól sokképen változtatgatott polgári alkotmány hiányos vala: sem tiszta republicanus szabadságot nem adott a népnek, sem a félig adottaknak fennmaradására bátorságúl nem szolgált: sőt eme helyett tágas nyílásokat mutata, melyen mind a despotismus, mind az aristokratia kényei féketlenűl kicsapongván, az elnyomás eszközeit magokhoz ragadozhatták. Innen a szünetlen panasz, bizodalmatlanság, háborgás és párt, melyek az országra többszöri ínséget hoztak, a népet örök nyugtalanságban tartották. Ily alkotmány mellett a rendet s magát a szabadságot is csak a nép tömegében erős gyökeret vert erkölcsiség, jónak és igaznak szeretete, tarthatják fenn, mely tulajdonok, miként tudva van, változékonyak és gyarlók, mint maga az emberi akarat, melyen alapúlnak. Azon kevés tiszta időpontokat, melyeket a Tiberis melletti lakók értenek, nem polgári alkotmánynak, hanem erkölcseik még meg nem romlott korának köszönhették. Erkölcstelenség űzte ki a város falai közől a szabadság nemtőjét is.

A romai respublicát senki se tekintse tehát respublicák ideálja, se polgári életét s viszonyait polgári boldogság fő pontja gyanánt. Benne a tyrannismus, az oligarchia, minden ábrázataiban, sőt még maga az anarchia is, ez a népek öldöklő szörnye, többet uralkodtanak mint a demokratiai szabadság, mely tiszta kifejlődési pontjára soha nem is jutott el.

Egy szakaszát fogom leírni a respublica alatt sokszor támadt háborgásoknak, melynek Coriolán nem oka, csak indító eszköze volt. Mert nekem úgy látszik, a minden tekintetben annyira érdekes római történeteknek nem azon része nevezetesb, mely e hódoltató nép messze táborozásait, hanem inkábbára az, mely beltörténeteit, forrását annyi nagy és alacsony, dicső és nem-

telen tetteinek, ábrázolja. De mielőtt tárgyamhoz fogjak, szükség lesz Róma állapotját néhány vonással festenem, hogy ne csak a történteket, hanem azoknak okait is tudassam.

A királyok kiűzetése a patriciusi rendnek volt csak kedvező, nem az egész népnek. Király helyett most két consul ült kormányon, fejedelmi hatalmú. Választatásuk évenként történt, de kizárólag csak a lovagrendből. Azon elsőségek, melyeket a patriciusi rend Romulustól nyert s a királyok alatt mindig bírt, a királyok kiűzetése után nem csak nem fogytak, hanem inkább növekedének jogbitorlat és vagyonzsarolás által. Hiában ügyekezett a derék Valerius Publicola, consultársa Brutusnak, még törvényekkel is, — milyen, példáúl, ama nevezetes : De provocatione ad populum — a népnek az aristokraták ellen védsánczokat építeni: ezen törvények siker nélkűl maradtak, erejök kijátszatott. Míg végre a poriglan nyomottak megúnván a jármot, s megsokalván kivált azon bánásmódot, melylyel a lovagrendi hitelezők pórosztálybeli adósaikat sanyargatták, kitört a korlátok közől; elhagyá a hálátlan várost, s a szent hegyre vette magát, kebeléből jövendőre védszónokokat kivánva, kik ügyét az elnyomás ellen pártolják; s nem csillapodott le, mígnem kivánatait megnyerné.

Ezen szónoki, vagy saját nevével nép-tribunusi tisztség megállapításával Róma alkotmányában harmadszori nevezetes változás történt. Tarquin kiűzetése után monarchiai kormányból aristokratiai igazgatásra ment által, most pedig egy hatalmas demokratiának veté meg alapját. E demoraktiához közeledés azonban nem egyszerre, hanem lassan, lépcsőnként ment, többszöri rengések után, melyeket részint erőszakos kitörései a népnek, részint a patriciusok vagy inkább a római tanács makacssága s meggondolatlan lepései, nem ritkán egyes polgárok tettei, szültek. — Mit a valeriusi törvény nem vala képes : a népnek befolyást szerezni a kormányra, azt most a tribunusi tisztség volt eszközlendő.

Eleinte úgy látszott, a tribunusi tisztség a consuláris hatalomnak nem ártand s még kevésbbé a tanácsnak; mert a tribunusok egész tiszti köre csak a pórrend pártfogására terjedett ki. Sem tekintettel, sem különös hatalommal nem bírtanak; még csak népgyűlést sem lehetett tartaniok. Öltözetök nem különbözött egyéb magányos személyekéitől, s kiséretök, midőn nyilvános helyen megjelentek, egyetlenegy viátorból*) álla. Tanácsgyűléskor kinn ülének különös padon a terem ajtajánál; belépniök csak akkor vala szabad, midőn a consulok által hívatának, hogy a pór ügyében hozott végzés velök közöltessék. Ilyenkor, ha a végzést ártalmasnak látták a pártolt rendre nézve, ezen szót írták alá: Tiltom! melynek teljes ereje volt a hozott végzést megsemmisíteni. Hatáskörük a városra, s ennek falain kivűl legfelebb mérföldnyi térre terjedett. Kötelességök volt, mindig — a latín ünnepeket kivéve — a városban maradni, ajtajokat éj és naponnan tárva hagyni, hogy lakjaikban az üldözött mindenkor ótalmat találhasson. Szóval, egész tisztségök nem vala egyéb, mint ügyefogyottak pártolása. De nem sokáig maradtak ők ily szerény korlátai közt a hatalomnak: kis idő elforgása múlva tehetségöket terjesztgetni kezdették, s a consulok sőt még a tanács hatáskörét is kérdés alá venni; utóbb semmi sem vala eléggé nagy és magas, minek elnyerésére ne törekedtek volna. Ürügye alatt a póri jogok védelmének, szándékok, vala az aristokraták hatalmát megtörni, a mit idő haladtával el is értenek. Kedvező volt rájok nézve a tanács tagjai között több ízben támadt véleményi szakadás, mely zavart szült s azt, hogy a tanács gyakorta eltéveszté szemei elől igazgatási czéljait, s hibákra botlott, melyek később vissza-jobbíthatlanok valának. Ily hiba s ártalmas lépés volt részökre az aedilisi tisztség, melynek felállítását a tribunusok kérelmére megengedték. Ezen aedilisek szinte a pórseregből választattak, s nem voltak egyebek,

*) A tiszti szolgáknak bizonyos neme neveztetett így.

mint vak eszközei a tribunusi kénynek. Tiszti körökbe tartozott a köz épületekre felvigyázni, milyenek a templomok, fürdők, vízcsatornák stb. Ezek előbb consuli felügyelés alatt állottak; s így az aedilisi hivatallal a tanács saját consulai hatalmát csonkította, s első alkalmat nyújta a tribunusi hatáskör terjedésére. *)

Azon tanácsbeliek, kik ez új tisztséget felállíthatni vélték, azt hiteték el magokkal, hogy nagylelküségök a pórrendet mindinkább hozzájok kapcsolandja, hogy általa béke és csillapodás állván be, a város boldogsága fog megalapíttatni. Kis ideig úgy tetszett, hogy nem roszúl láttanak, mert a két rend közé csend és egyetértés állott be. De ez igen is rövid korig tartott: a háborgás tüze csak hamu alatt pisloga, minden pillantatban lángra lobbanható.

Az élelem szűke, mely T. Geganius és P. Minucius consulsága alatt (Róma építése után 261. évben) Rómát ostorozá, alkalmúl szolgált a tanács és vagyonosb polgárok ellen lángot támasztani. Sicinius Bellutus és Lucius Junius Brutus **), kik a Szenthegyre kivándorlott népnek a múlt időkben vezérei, utóbb pedig első tribunusai valának, most aedilisi hivatalra választatták magokat, hogy a köz dolgokba még mindig befolyások lehessen. Ez a két nyugtalan, vakmerő ember, kinek tekintete csak azon félreértésen alapodott, melyet a respublica két rende között támasztott s koronként élesztgetett, azon álhírt költötte, hogy a patriciusok készakartan támasztottak élelmi szükséget, a gabonát saját táraikban halmozván össze, melyet most szándékok nagyobb áron adni, hogy kármentesítsék magokat a tartozások elengedéseért, mivel a múlt időben a Szenthegyre vándorlott népet visszaédesgeték. Újabb neme,

---

*) Dionysii Halicarnassensis Opera. Lib. VI.

**) Valódi neve Lucius Junius vala; a Brutust maga adta volt magának, azzal kérkedvén, hogy valamint ama régi Brutus a királyoktól Rómát, úgy ő a patriciusi hatalomtól a pórrendet fogja megszabadítani.

úgy mondának, a penzcsikarásnak, melyet a nép zsarnokai feltaláltak, hogy a szegénység utósó filléreit is magokévá tehessék.

A dolog azonban nem így álla. A Szenthegyre vándorlott, nagyobb részint földmívelő nép, más hazát akarván magának keresni, telkeit műveletlenűl hagyá, aminek természetileg szükséget kelle szülnie. Ezt jól tudták önmagok a tribunusok is, de ők a patriciusi rendet akarák gyanússá tenni a nép szemében, s megragadták e kis alkalmat is, tudván, hogy sikere leend az éhség miatt különben is nyugtalankodó pórrendnél.*)

Ezen rágalmak ellen a tanács elégtételt nem kerese, nem vőn, hanem a helyett ügyekezett nagylelkűleg a köz szükségen segíteni. Két patriciust Siciliába külde gabonát vásárlani; mert az olaszországi népeknél, kik Róma növekedését irígy szemmel nézték s örvendettek nyugtalanságain, sőt gyakorta hasznát is vették, nem lehetett azt szerezni. Mind ezen gondoskodások ellenére nem szüntek meg a tribunusok fondorkodni s híreket terjeszteni, hogy a szegénységet lázadásra bírják. A consulok gyűléseket tartának, előadák a dolgok mibenlétét, elő azt, miként ügyekeznek a tribunusok zajgást támasztani, s mind ezt azért, hogy a hiedékeny köznép tévedéseit felvilágosítsák. A tribunusok sejtvén, hogy egyenes útaikon czéljaik felé nem haladhatnak, fortélyhoz nyúltak. Egyik gyűlésben nem engedék a consulokat szóhoz jutni, ők is beszélltek midőn amazok, s így a két egyszerre beszéllő félnek egyikét sem érthették a hallgatók. Hiába mondatott, hogy a tribunusi hatalom csak a tiltom-ig terjed, hogy nyilvános előadásokat gyűlésekben tartaniok nem szabad: ők nem csak nem hallgattak semmi intést, sőt eléggé merészek valának, mind eddig példátlanúl, azt állítani, hogy a consulok csupán a tanács előlülői: népgyülésekben minden mások felett tribunusoké az elsőség. E szemre-

*) Tit. Livii Historiarum Lib. II. — Biographien des Plutarch von Kaltwasser. Coriolan. — Dionys. L. VI.

hányásokból szóviták keletkeztek, melyek csak lelkeket ingerlének s nagyobbíták a zajt, s a háborgás végre annyira szenvedélyes lőn, hogy a hevesbek közel valának kezeiket egymásra emelni. Ekkor a ravasz Brutus, ez időben, mint mondottuk, aedilis, a consulokhoz mene, igérvén, hogy ha szabadság engedtetik szólhatnia, a zajt lecsillapítandja.

A consulok azt hivén, hogy ezen kérelem, melyet nép és tribunusok jelenlétében egy aedilis hozzájok intéz, újabb bizonyítványa leend elnöki hatalmoknak, megengedék Brutusnak a szólhatást, bízva egyszersmind benne, hogy a tribunusokat kivánságaiktól elmozdítandja azon természetes okból, mert népgyülekezetekben nem csak pór, hanem lovagrendű polgárok, sőt tanácsbeliek is vannak, kik felett tribunus előlülői tisztet nem gyakorolhat. De Brutus, a helyett, hogy a néphez s tribunusokhoz szólna, Geganius consulhoz fordúlt, — egyikéhez a múlt évben a Szenthegyre küldött követeknek, — s kérdé, ha emlékezik-e, miként egyike a szenthegyi békepontoknak abból álla, hogy a patriciusok nem fogják félbeszakasztani azok beszédét, kik a pórrend ótalmára vannak választva? „Igen jól emlékezem,“ felelt a consul. „Miért jövétek hát most ide“ folytatá Brutus, „a nép és tribunusai tanácskozását zavarni?“ „Mert e gyűlést mi consulok rendelénk és nem tí;“ válaszolt tovább Geganius, s azt veté utána megfontolatlanúl, hogy ha a tribunusok rendelték vala e gyűlést, a consulok nem csak nem háborítanák őket, sőt gyűlésökben meg sem jelentek volna. *)

Alig hallá Brutus a consul szavait, örömharsogva kiálta fel: „Tí győztetek pórrendű polgárok! Tribunusok! — Hagyjátok a consulokat mai nap szólni, meddig nekik tetszik, holnap én fogom nektek megmutatni, mi a tribunus s meddig terjed hatalma. Tribunusok! mond tovább, adjatok parancsot, hogy holnap e helyt a nép

*) Dionys. Liv. Plut. ugyanott.

összegyűljön; életemmel kezeskedem érte, hogy ígéretemet pontiglan teljesíteni fogom."

Ezen viszálkodások alatt beállott az éj, s a nép eloszlott. A pórrend nyugtalan volt megtudni, mi fog történni: a patriciusok ellenben egész nyúgalommal tértenek haza, nem is sejtvén, hogy Brutus eléggé fortélyos lehessen valami nevezetes tettet véghez vinni.

De ők nem ismerék az embert, kivel dolgok volt. Brutus a gyűlés után azonnal Iciliushoz *) ment, hol tisztítársaival késő éjig tanácskozék. Más nap összegyűjtvén a népet a piaczon, mindenek előtt elfoglalák a helyeket Vulcán temploma mellett, hová azok szokták volt magokat helyezni, kik a nép előtt beszéllni szándékoztak. Tömérdek sokaság tolúlt öszve. Elsőben Icilius szólott. Hogy a régi, de még mindig sajgó sebeket felszaggassa, lefesté élénk vonásokban, mit kelle a szegény népnek szenvednie a királyok kiűzetése óta mostanig Róma kegyetlen aristokratáitól; hogy ezen köz ínségek soha nem szűntenek volna meg, hanemha két elszánt polgár feltamád a zsarnokok vakmerészségei ellen. Most élelmi szükséget csináltak, úgymond, hogy a népet újra és másodszor szolgákká tehessék; a tribunusoktól meg akarják tagadni a nyilvános szólhatási hatalmat, csupán azért, nehogy a népet saját érdekei felől felvilágosíthassák, a mi kézzel-foghatólag bizonyítja, hogy a népre a tribunusi hivatalból háruló hasznokat fondorkodnak megsemmisíteni. Azért, vagy rontassék el a tribunusi hivatal, vagy ha a nép sikerét óhajtja, határoztassék el törvénynyel, hogy a tribunusok népgyűlést rendelhessenek, benne a pórnép java iránt tanácskozandók. Szükség továbbá kemény büntetéssel eltilalmazni, hogy valaki a tribunust nyilvános beszédében félbe-szakasztani, vagy hivatalos munkálatiban gátlani bátorkodjék. — E beszéd nagy tetszést nyert. Felkiáltások történtek, hogy Icilius hozza a törvényt javaslatba. A javaslat még a múlt éjjel elkészít-

*) Spurius Icilius, ez időben első tribunus.

tetett, hogy annál sebesebben végzéssé válhassék, mer a tribunusok féltek, hogy ha halasztatik, a patriciusok mindent megmozdítanak elnyomására. Icilius azonnal felolvasá a javaslatot: „Senki ne merészelje a tribunusnak népgyűlésben tartott beszédét zavarni; ki e tilalmat megszegi, kezességet állítson, hogy a reá rótt pénzbüntetést megfizetendi, ha pedig azt ellenkeznék tenni, életét s vagyonát veszti. E javaslatot a nép szava azonnal megerősíté, mielőtt a consulok ellen állhatának. A tanács küzködött e végzés elrontásán: Az csak egy zugoly-gyülekezetnek, mely nem is vala szokott szertartásokkal megnyitva, koholmánya, úgymond; de a tribunusok nem hagyák magokat megzavartatni; érezve erejöket, tartalék nélkül kimondák, hogy a tanács végzéseit csak a szerint fogják tisztelni, amint a tanács e népét tisztelendi. A kérdés heves zajgást támasztott, de végre csakugyan a tribunusok győztek, nagyobb lévén pártjokon a szám, s így az erő. Ekként eszközle a consuli egyetlenegy vigyázatlan szó a tribunusoknak ismét egy nagy lépést a hatalomra. A nép, örűlve győzödelmén, lecsillapodott, s több nyúgalommal tűrte éhségi kínjait is. *)

Megérkezének azonban Siciliából a hajók, terhelten gabonával, melynek egy része országos pénzen vétetett, a más pedig Gelon Sicilia királyának ajándéka vala. Kérdés támadt azonnal, mi áron adassék e gabona a szegény népnek. A tribunusok tanácsba hívattak, hogy adnának véleményt. A gyűlésnek azon tagjai, kik a tanács és nép közt mindenképen békét óhajtottak, azt mondák, hogy a Gelon nagylelkűségének köszönt gabona ajándékúl, a pénzen vett pedig csekély árért adassék a népnek. De midőn a szólás rende Coriolánra kerűlne, kinek a tribunusi hatalom kezdet óta tőr vala szemeiben, ezen beszéd harsant meg a tanácsteremben: „Azon szerfeletti gond, melylyel a tanács a nép szükségein segélni ügyekszik, csak arra való, hogy a pórban

*) Dionys. Lib. VII. — Liv. Lib. II. — Plutarch. Coriol.

a felfuvalkodás vágyait nevelje. E nép, úgymond, csak úgy fog megmarádni kötelessége korláti közt, ha szükségek nyomják. Most van idő, hogy a tanács, lázadások által sértegetett felségét megboszúlja a háborgók fejein, kik vakmerők voltak a patriciusok ellenében magoknak hatalmat csikarni.“ Ezek a tribunusok jelenlétében voltak mondva.

Mielőtt a történetek elmondásában tovább haladnék, szükség leszen ez embert közelebbről megismertetnem, hogy okait tudjuk meglepő keménységű s köz elkeseredést gerjesztett beszédének.

Cajus Marcius, ki később Coriolánus nevet nyert, egyikéből vette származását Róma első patriciusi házainak, s rokonságban álla Tullus Hostilius egykori királylyal. A gyermek, korán elvesztvén apját, anyjának, a később e gyermeke miatt elhírűlt Veturiának *) gondja alatt növekedett. Róma akkori szokásaként tanulmányai testi gyakorlat s fegyverforgatásban állottak, melyekhez rendkivűli szeretetet és ügyességet árúlt el már gyenge éveiben. Első jelét hősi tüzének azon háborúban adá, melyet Róma a kiűzött Tarquin ellen viselt, ki magát az olasz népek segedelmével királyi székébe visszahelyezni ügyekezett. Ezen harczban az ifjú római kitűnő bátorsággal vívott, s egy társa életét a dictátor szemei láttára menté meg, melyért őt vezére tölgykoszorúval jutalmazá.**) Ez a korán nyèrt jutalom benne a dics szomját nem gyengíté, mint sokaknál történni szokott, hanem nagyobbakra ösztönzé, s még inkább tüzelte; így történt, hogy ezentúl ritkán térne meg valamely csatából koszorúk, vezérei dicsérete s egyéb megkülönböztetés nélkül. Nevezetes, a

*) Plutarch Coriolán anyját Volumniának nevezi, Dionysius és Livius Vetúriának; nőjét Plutarch Vergiliának, Dionys. és Livius ellenben Volumniának. A hihetőség a két utóbbi részén áll.

**) A római törvény annak tölgykoszorút rendelt jutalmúl, ki polgár életét szabadítá meg.

mit felőle Plutarch emlékezetben hagyott, hogy nagy tettekre leginkább anyja tétszése ösztönzé, s dicsőségei legnagyobbikának anyja örömkönyeit tartotta, melyek közt ez harczkoszorúit szemlélte, és őt zogokva magához ölelé. E gyengéd érzésből lehet megmagyarázni azon befolyást, melyet anyja minden tetteire, születésétől a Róma előtti táborozásig, gyakorlott.

Egyike hadi pályája szebb szakaszainak Corioli város ostroma volt, Cominius consul vezérlete alatt. A volscok, kiknek ez nevezetesb városuk vala, ide gyűjték erejöket, hogy falai alatt egy elhatározó ütközetet próbáljanak. A római seregnek csak egyike állott Corioli mellett, Titus Larcius vezérlete alatt, a másikat a consul a távolról csoportozó volscok ellen vitte. Marcius az ostromlók seregében álla. Corioli védhada egy kirohanást próbált a gyengűlt erejűnek vélt Larcius ellen, és szerencsés vala a rómaiakat egész sánczaikig visszaverni: de itt egyszerre Marcius termett előttök, kisded csoportjával. Izmos s egyszersmiud ügyes kezei alatt azonnal rémítő mészárlás támada, s a rohanók elsői elhullongának. A következők óvakodtanak e példára közelebb jőni, s Marcius látván azt, harsány szóval kurjongatá vissza a futó rómaiakat: mert ő nem csak öklével és csapásaival, hanem, mint Cátó bajnokban megkivánja, szavával és szemei tekintetével is oly rettentő vala ellenség előtt, hogy vele szemközt nem minden volt bátor megállani. Kiáltására többen csoportozának mellé, melyre az ellenség hátrálni kezde. Marcius nyomban űzé őket egész kapujokig. Ámbár azt tapasztalá, hogy társai csüggednek, visszavonakodnak a nyilak zápora elől, s hogy kevésnek van bátorsága a csatát egész a városfalak közé folytatni, de ő azért nem hátrált, hanem, azzal buzdítván néhány bátrabbakat, hogy a szerencse nem a futók, hanem az űzők számára nyitá meg a kapukat, útat tört az ellenségen s beronta a városba. Itt eleinte mindenek hátráltak rémítő tekintete elől s meg valának lepetve különös bátorságától, de később észrevévén, mi keveseď magával van, minden

irányból öszveözönlének, és körbe vették az egyedűlvívót. Harcz és pusztítás támada most, bámulatig véres és rémítő. Itt, úgymond Plutarch, az összetolúlás sürűsége közt, ökle erejével, lábai gyorsaságával, s mindent elrémítő bátorságával, csodáit vitte végbe a hősi erőnek. Néhányan fegyverétől tolattak vissza, mások félelmökben hányták el a fegyvert, s így tért és időt csinála Larciusnak, seregeit könnyű szerrel a városba vihetni.*)

Midőn a város el vala foglalva, a római katonák rablani kezdének. Marciust fellobbantá haragja; beszédet tarta hozzájok, mi gyalázat rablással tölteni az időt az alatt, hogy Cominius consul a maga osztályával hihetőleg veszélyes csatát vív. Szavaira kevesen figyeltek, de ő e kevéssel is megindúla a consul nyomán, hogy magát seregeivel egyesíthesse. Útközben inté társait állhatatosságra, s könyörgött isteneknek, engednék őt még a csata előtt Cominius táborába érni, hogy polgártársaival a veszélyben osztoshassék. Úgy lőn, mint kívánta. Cominius társai épen megérkeztekor gyónák meg egymásnak végrendeléseiket.**) Eleinten köz rémülés támada, véresen és izzadtan látván őt a katonák megjelenni. De Marcius sebes léptekkel egyenesen a consulhoz mene, s örömmel beszéllé a corioli fényes diadalmat. Cominius megölelte s kezét nyújtá neki, melyre a seregek újabb bátorságot vőnek s magok kérék vezéröket, vigye őket azonnal ütközetbe; Marcius viszont dicsőség lángjaitól hevűlve azt kéré, állítsa a consul őt azon helyre, hol az ellenségnek legerősebb csapatai fognak víni. Így kisded csoportjaival az antiumiak ellenébe állíttatott. Mihelyt a csata a hajító dárdákkal elkezdődött, Marcius oly szertelen tűzzel rohant a tá-

---

*) Plutarch, Dionysius.

**) Szokás vala a rómaiaiknál, mint Plutarch beszélli, a csata kezdete előtt szóbeli testamentomot tenni három négy tanú jelenlétében, kiki örököst nevezvén maga után halála esetére.

oorhomlokra, hogy az, dühét ki nem állhatván, széledezni kezdett s az antiumi sor nem reménylett hirtelenséggel át vala törve. De most a volscok részéről minden szem Marciusra, és minden kéz Marcius ellen látszott fordúlni, s a vakmerő el vala veszve, ha Cominius egy erős csapatot különösen segédére nem küld. Körűle rémítő vérontás volt; holtak holtakon. El vala bágyadva sebeitől s az erőszakos harcz munkáitól, de nem hagyá magát nyugalomhelyre vitetni. A diadalmasnak, úgymond, szégyen mutatni elfáradást, s ment űzni a már széledező ellenséget. A sorok egymás után több pontokon is csakhamar áttörettek s Róma diadalma teljes lőn.

Következő napon a consul, a tábor jelenlétében beszédet tartván, elmondá, hogy e diadalt Marciusnak kell köszönni, s elhalmozá dicséreteivel a derék bajnokot; a zsákmánynak tized részét neki engedé, s ezen felűl megajándékozá egy gazdagon felszerszámozott paripával. Marcius a consul dicséreteit megköszöné, a paripát elfogadta, te a tizedrészt elvenni nem akará, mert az, úgymond, nem becsületdíj, hanem bér, mely neki nem kell; ő megelégszik társaiéhoz hasonló osztalékkal. A helyett kéré a consult, hogy egy volscus barátját, ki derék, jámbor férfiú, s most fogolylyá levén, gazdag úrból szolgaságra jutna, engedje neki szabaddá tehetni.

Szavait rendkivűli örömzaj és tetszés követte. Haszonvágyon fölűl emelkedett lelki ereje nagyobb csodálatot gerjesztett, mint hős tettei, melyeket csatatéren annyiszor volt alkalmok szemlélni. Kik egyébiránt irígy szemmel nézték is felsőségeit, annál készebbek voltak őt most díjra méltónak vallani, minthogy nem fogadá azt el, s tisztelék az emberben az erényt. A tetszés zaja megszűnvén, Cominius újra felszólala: „Ajándékot, ön akaratja ellen, nincs hatalmunkban reá tolni, de van egy más szere a jutalomnak, melyet magától el nem háríthat. Határozzuk itt el, amit különben is már jeles tette ada neki, hogy ezután őt e város nevétől fogjuk

nevezni." Ez idő óta úgymond Plutarch, Rómában minden száj Coriolán névvel nevezte őt.*)

Coriolán nagy erejével bírt mind a léleknek mind a testnek. Őszinte szivű volt, takarékos; honnak, törvénynek és rendnek barátja, védője, szigorú őre; s benne e békés indulatok hősi erővel, mint láttuk, s ezen felűl ritka hadvezéri elmével valának párosúlva. Derék férj és házatya, igazságos barát, nagy lelkű ellenség; egyképen sanyarú mások és maga iránt: de szertelenűl makacs és hajthatatlan volt; önérzésű nagy mértékben, s egész akevélységig büszke; ezért a respublicai egyenlőség barátinak szemében metsző tőr. Kitűnő tehetségei s fennszárnyaló szelleme miatt polgártársa rettegék inkább, mint szerették. A haragnak, ami balszerencséi forrása is lön, nagy hatalma volt lelkén Kormányra látszott inkább teremtve, mint kormányoztatásra, amit honfiai sejtettek, azért vala előttök gyanús, félelmes. Egy évvel az imént beszélltem népmozgalmak előtt, consuli hivatalt keresett, s a tanác nagyobb része, meg lévén győződve, hogy az ily hads vezér az országnak csak jeles szolgálatokat tehetend ügyekezett őt ezen tisztségre előmozdítani: azonban, már maga az előkelők pártfogolása elegendő ok vala, hogy a nép a különben is rettegett ember ügye ellen támadjon. A tribunusok, kiknek legtöbb okuk vala tőle félni, a tanács törekedéseit úgy ábrázolák, mint öszveesküvést a nép ellen, s ezért a nép reá nem szavazott, s neki azt kelle látnia, hogy választáskor olyanok ellenébe veszté a csatát, kik vele érdemben és tehetségekbén távolról sem mérkőzhettek. A tanács, minthogy szándéka nem sikerűlt, inkább magát, hogysem Coriolánt látta meggyalázva. Coriolán, ki a választásnál egykedvűleg mutatta magát, mint büszke lelkek szokták, szivében teljes vala boszúval; mert sok jeles tulajdonai között, szerencsétlenségére, nem ügyekezett lelkének megszerezni a türödelmet; szilárd természetében

*) Dionys. Liv. Plut ugyan ott.

kevés szelidség volt, nem gondolá még, hogy annak, ki ország dolgait intézni, emberekkel bánni és élni akar, mindenek előtt önérzetét kell megtagadni, s türelemhez szokni. Felgyújtva azon gondolattól, hogy amidőn más származási fény, hízelgés, cselszövények által nyer tiszteltetést, tőle az, érdemei mellett is, megtagadtatik: harag és elkeseredés foglalta el keblét. Haragját még inkább nevelte az ifjú patriciusok szánakozása, kik bámulói valának; kiknek ő csatákban vezére s tanítója, vitézségben példánya volt, kik versengettek egymással nyomdokain járhatni: mert a szánakozás csak tehetetlennek kedves, az erőset ingerli. Ez volt egyik fő oka Coriolán éles és kemény beszédének a nép ellen, s így állottak a dolgok, midőn a gabona iránti kérdés szóba vétetett.

„Ha a nép adakozásunkra számol", mond ő a tanácsban, „ha élelmet óhajt tőlünk csekély áron vehetni, adja vissza a tanácsnak régi jogait, és törölje el minden jelét utólsó lázadásának. Mire a piaczon a nép előtt a hivatalbeli személyek, melyeket a mi apáink nem ismertek? Mire a hatalom, melly ugyanazon város falai között két különböző respublicát képez? Tűrjem-e én egy Sicinius, egy Brutus uralkodását, ki királyokét sem tudtam? Örökké rettegnem kelljen-e ezen tribunusoktól, kik hatalmokat egyedül a mi gyarlóságunknak köszönhetik? Ne engedjük tovább, öszvegyűlt atyák, ezen gyalázatot! Adjuk vissza consulainknak minden felett a mi római nevet visel, régi hatalmokat. Ha nem elégszik meg Sicinius, vándoroljon ki czimboráival, kik úgy is csak az ő kevélysége nevelői és zsarnoki tetteinek támogatói. Út a Szenthegyre nyitva áll. Nekünk engedékeny, békeszerető jobbágyokra vagyon szükségünk, s hasonlatlanúl jobb volna őket egészen nélkülözni, mint alacsony pórnéppel a kormány méltóságát megosztanunk." *)

Ezen beszéd mély hatású vala: mindenszerte mozgást és nyugtalanságot szűlt. A tanács ifjabb tagjai, s kik

*) Hasonlítsd Plutarch Coriolánját Dionysius VII. könyvével.

gyonosbak valának, elragadtatva Coriolán beszédétől, azt mondák, hogy Rómának csak ez egy férfia van, ki rendíthetetlen, minden hizelgéstől ment, s érzeményit kimondani bátor. Önmagok tevének szemrehányást magoknak a tribunusok felállítása miatt, s nyilvánosan szólottak azok eltöröltetése iránt. A vélemények oda hajlottak, hogy a respublica régi alapjaira állíttassék vissza. De az öregeknek Coriolán beszéde épen nem tetszett. Benne több fellengést láttak, mint érett okosságot, s aggodalomban valának következései miatt.

Mint sejték, úgy történt. A tribunusok hallván e szigorú beszédet, azonnal kimentek a tanácsból, összegyűjték a népet elmondák Coriolán beszédét, keserűbb szavakban mint valódilag mondatott; összeesküvésnek nevezék azt, mely szerint a tanács a pórrendet, nőik s gyermekeikkel, éhhalásra akarja kényszeríteni, hacsak tribunusait bilincsekbe verve Coriolán kezeibe nem adja; Coriolán rémítő dühöncz, ki a pórnak élete és szabadsága után lesekedik. Boszúra hívák az isteneket, hogy büntessék meg a tanács hitszegését, mely megesküvék a tribunusi hivatal fenntartására. A szikra legottan lángot fogott; ezer szájból lehetett hallani az elkeseredés hangját, a rémítő fenyegetést, s a város, mely csak imént csillapodott le, újabb lázadást láta falai között, rettentőbbet, veszélyesbet az előbbinél. Nem vala immár szó engedély felől, nem, mint előbb, kivándorlásról a Szenthegyre: a nép érzette erejét, s el volt tökélve a patriciusok urodalmát Róma felett Rómában kérdésbe venni. Beszédek valának hallhatók, hogy Coriolán erőhatalommal hurczoltassék ki a tanácsból s tétessék áldozatává a nyilvános boszúnak. De a fortélylyal teljes tribunusok, hogy tetteikre törvényszerűség palástját vonhassák, nem javalák az erőszakos lépést, hanem Coriolánt — mind eddig példátlanúl — a népgyülés elébe idézték, hogy magát igazolja. *)

---

*) Dionysius Lib. VII. Livius erről nem szól, mint általában Coriolanról röviden s fölületesen.

Coriolán, a rettegni nem tudó, a büszke, a tribunusok szolgáit, kik az idézett parancscsal hozzá jövének, mint előre látni lehetett, megvetéssel űzte el maga elől: a nép pedig és tribunusai erre még inkább fellázadva, csoportosan jöttek a tanácsterem ajtajához, hogy Coriolánt elfogják. Coriolán kilépett, több ifjú tanácsbeliektől, kiknek bálványa volt, kísérve. Alig pillanták meg a tribunusok, intettek Brutus és Icilius aediliseknek, hogy vigyék börtönbe. De a parancs vakmerőbb vala mint végrehajtható. Coriolán és barátjai védelmi helyzetbe tevék magokat, s az aedilisek ökölütésekkel igazíttattak vissza. Fegyvert Rómában csak ellenség ellen volt szabad viselni, innen a nagy divatú ökölviadal. Erre a tribunusok a népet kiálták öszve segédül: de más felől a patriciusok is egybecsoportozának társok védelmére. A háborgás nőttön nő; az ellenkezők szemrehányásra, gúnyra fakadnak; a tribunusok keserűen panaszolják, hogy magányos ember hivatalbeli személyre, mely szent és sérthetlen, kezeit meri emelni; a patriciusok ellenben boszankodva kérdék: ki ada hatalmat tribunusnak tanácsbelit elfogatni, kinek méltósága egész pórrenden felül van? S ha a nép tribunusai a tanács tribunusaivá akarják-e magukat tenni? E szóváltások alatt megérkeztek a consulok, kik részint kérés, részint parancs által szétküldötték a viszálkodókat.

A tribunusok nem maradtak békén: következő nap öszvegyűjték újra a népet. A consulok és tanácsbeliek szinte eljöttenek, hogy tartóztassák őket valamely meggondolatlan lépéstől. A tribunusok itt újra előhozák, a tánács daczára, a gabona elosztatását, kikeltek a consulok, s ki egész tanács ellen. Coriolán, úgy mondának, tyranni hatalomra törekedik. Barátait, kiket érdemei tisztelete szokott vala körűle összegyűjteni, zsarnoki poroszlóknak nevezték. „Coriolán parancsolá, mondának, hogy kezöket aediliseinkre emeljék. Ő kezde verekedést, s ha mi nagyobb mérsékkel nem birunk, azóta Róma utczáin vér patakzanék s lángolna a polgári háború.“ Midőn Coriolán rágalmazásiban kifáradtak, azt

mondák: kinek a patriciusok közől kedve vagyon őt védeni, lépjen szónokszékre és beszélljen.

Minucius lépett elő, az elő consul. Először is panaszla mérsékelt hangon és fájdalommal azok ellen, kik minden csekély alkalmat megragadnak a respublicában viszályokat támasztani. Megmutogatá, melly igazságtalan dolog az élelmi szükséget a tanácsnak vétkül tulajdonítani, holott az a földmívelés elmulasztásának következménye. Azon két vádra, mintha a tanács a tribunusokat el akarná törölni s a népet éhhel halásra kárhoztatni, azt nyilatkoztatá ki, hogy a tanács a tribunusi hatalmat ezennel újra megerősíti minden törvényes jogaival, melyek a Szenthegyen megállapíttattak, a gabona árának meghatározását pedig a népre bízza. E szelíd bevezetés után, melly egészen arra czélzott, hogy a szíveket lecsillapítsa, gyengéd szemrehányásokat tőn, mi vétkes némely nyugtalankodónak azon tette, hogy a tanácsban mondott beszédeket, mielőtt végzésekké válnának, mint bűnöket megróvják, s háborgások okaivá teszik. „Emlékezzetek, úgymond, midőn a Szenthegyre menétek, minden panaszitok csupán az adósságok elengedését tárgyazák. Alig nyerétek meg e nevezetes jótéteményt, új kéréssel jöttetek a tanács elébe. Tribunusokat akartatok magatoknak, kiknek egész hatalmok csak abból álljon, hogy a pórrendet a lovagrend elnyomásaitól védhessék. Új jótétemény, melyet megköszöntetek, s úgy látszott, kivánságitok egészen be valának töltve. Akkor, bár lázadás uralkodott, senkinek eszébe nem juta a tanács hatalmait korlátolni, csonkítgatni, s az alkotmányt megváltoztatni. Micsoda jogon akarjátok ti most azt, mi a tanácsban történik, hatalmatok körébe vonni? — Mióta tartozik nektek egy tanácsbeli, ki a maga véleményeit a tanácsgyűlésben tartalék nélkül kimondá, felelet terhével? Mely törvény ad hatalmat arra, hogy halálra itéljétek? Tegyük fel, hogy minden rend felforgattatott, hogy egész tanács a ti tribunusaitok törvényszéke alatt áll; tegyük fel, hogy Coriolán ellenetek igen sanyarú vala, nem kivánja-e józan ész azt,

hogy néhány a beszéd tüzében kiszalasztott szavakat elnézvén, egy jeles polgárt, érdemiért, melynek ti, és csupán ti, annyi hasznát arattátok, számotokra megtartsatok? Nem érdemel-e e derék férfi, e nagy hadvezér tőletek sem kíméletet, sem kegyelmet? S ha teljességgel meg akarjátok büntetni, miért nem engeditek, régi szokásként, a tanácstól megitéltetni? Ezen engedély újabb békülést fogna szerezni, holott, ha a lovagrenddel szűn nélkül viszálkodtok, csak elkeseredést fogtok eszközleni, melynek később magatok részéről is bánatos következései lehetnek.*)

E beszéd nem tévesztette el czélját; vágyakat gerjeszte a keblekben csillapodásra. Siciniusnak váratlan és meglepő következésű vala, s nem tetszett: de elrejtve czéljait, magasztalá Minuciust és a tanácsot, hogy tetteiket a nép előtt igazlani nem tarták magukhoz méltatlannak. Eztán Coriolánhoz fordúlt: „És te, derék polgár, úgymond gúnyhangon, meg fogsz-e még továbbá is véleményednél, és a respublicára nézve oly hasznos tanácsaidnál maradni? Mért nem könyörgesz a néptől kegyelmet? De azoktól kegyelmet kérni, kiket előbb semmivé szándékozott tenni, Coriolán hős lelkének megalacsonyító!"

A fondor tribunus azért szóla ily hangon, hogy Coriolán ingerlékeny lelkét felháborítván, az feleletében újabb keserűségeket mondjon. Nem is csalák számolásai. Coriolán meg nem ismeré vétkét, s meg nem kérlelte a szíveket maga iránt, sőt, amit Minucius beszéde mármár helyre hozott volna, ő újra elrontá. Keményebben mint valaha, megtámadá a tribunusok vakmerészségét, kimondá, hogy a népnek nincs hatalma tanácsbeliek felett itéletet mondani. Ha valaki megsértetett a tanácsban mondott beszéde által, vádolja be őt a consulnak, a tanácsnak, kiket törvényes biráinak ismer, s kész előttök szavairól számot adni; de tribunusoknak semmi felelettel nem tartozik.

*) Dionys. Lib. VII. Plutarch.

Az ifjú tanácsbeliek elkapatva az örömtől, hogy Coriolán egész bátorsággal megmondá a népnek, mit ők oly sokszor gondoltanak, felkiáltoztak, hogy Coriolán semmi törvény-ellenit nem monda: de a nép, mely az ő szavaiban büszkeséget és megvettetést vélt lelni, eltökélé, hogy éreztetni fogja rajta hatalmát. Sicinius észrevévén az indulatok forradalmát, miután néhány szót váltana tiszttársaival, nem is tartá szükségesnek a kérdést szavazás alá bocsátani, hanem minden további tekervények nélkül, Coriolánra, mint lázadó s a nép hatalma ellen feltámadott polgárra, kimondá a halálos itéletet, megparancsolván az aediliseknek, hogy fogják el s lökjék le a tarpejusi sziklákról. A parancs azonban hirtelen vala, s nem is teljesíttetett, mert e bánásmód sokaknál, a pórrendűek közől is, kegyetlennek látszott. A tanácsbeliek pedig s minden jelen levő patriciusok összefutának védelemre, Coriolánt körbe vevék s elkeseredtökben kézbe ragadának mindent ami védszer elejökbe akada, készek az erőszakot erőszakkal visszaverni.

Látván ezekből a tribunusok, hogy Coriolánt nagy vérontás nélkül kezökbe nem keríthetik, rá hagyák magokat némely békesebb indulatú híveik által beszélltetni, hogy ezen kegyetlen s egyszersmind rendkivűli lépéstől, melly szerint vádlók és bírák egyszersmind, egy polgárt halálra itéljenek, elálljanak, s a helyett a vétkes szokott rendén kihallgattatván, a nép szavazata által itéltessék meg.*)

„Ha csupán abban akad fel a patriciusi rend, úgymond Sicinius, hogy Róma jelesebb polgára szavazás nélkül itélteték meg, mi nem vagyunk ellene, hogy az itélethozás szokott rend szerint a nép által történjék. E szerint jelentem neked Marcius, hogy mától huszonhét nap múlva a nép előtt megjelenj s védd magad, hogy a gyűlés kimondhassa rólad itéletét."

Ezzel eloszlának. A patriciusok örömmel tértenek haza, remélvén, hogy a háború, melylyel az antiumiakkal

*) Plutarch. Dionysius itt némelyekben eltér Plutarchtól.

épen ezen időben valának viselendők, tovább fogja húzni Coriolán dolgát, s az alatt le fog csillapodni a felingerelt nép. De a táborozás csakhamar véget ért, s a patriciusokban újabb aggodalom támada Coriolán miatt. Gyülekezeteket tartának s tanácskoztak, mint lehetne a dolgot jóra fordítani. Alkuba ereszkedének a tribunusokkal, ügyekeztenek őket rábírni, hogy Róma régi alkotmányához tartsák magokat. Minucius előadá, miképen Róma épitése óta még soha nem terjesztetett semmi tárgy népgyülés elébe, mielőtt azt tanács végzése oda nem utasítá. Még a királyok sem mellőzék el egy ízben is a tiszteletes patriciusi gyülekezetet. Azért kéri, kényszeríti őket, maradjanak őseik szokásánál: Ha Coriolán ellen nehézségök van, fordúljanak a tanácshoz, mely bizonyosan fog elégtételt adni, s elitélendi igazságosan, ha e kérdés népgyülés elébe tartozhatik-e.

Sicinius szokott büszkeségével felelt: Ő soha sem fogja elismerni, hogy a tanács elitéléséhez tartozzék, mi jöhessen a nép elhatárzása alá, mi nem: azonban társai, kik hasonló háborgók ugyan, de Siciniusnál okosabbak voltak, oda hajlának a consulok iránti tiszteletből, mint mondogaták, hogy a tanács végezze el, ha itt Valerius törvényének, de provocatione ad populum, helye vagyon-e. Kiköték azonban, hogy a tribunusok vádait Coriolán ellen a tanács kihallgassa. E szerint összeegyezvén, a tribunusok a tanácsba hivattak. Közőlök Decius, a legfiatalabbik, vala szónok, mert kitűnőleg jeles előadással és ügyességgel bírt a gyülekezetekben szólni. Oly tehetség, mely Rómában nagyra becsültetett, s általa nem kevésbbé lehete magasra emelkedni, mint hadi tudomány és hősi elme által. Decius előadá lelkes beszédben, hogy Coriolán a népet éhséggel tanácslá kiirtatni, a tribunusi hatalmat eltörleni; hogy minden tetteiben és szavában törekedés látszik magát Róma tyrannusává tenni, ami már magában is halált érdemel. Előidézte Valerius Publicola törvényét, mely szerint a pórrendnek joga van a patriciust, midőn tőle megsértetett, a gyülésnek bevádolva, megitélni. Tanácslá a patriciu-

soknak, vonnák meg védelmöket ezen hondúló polgártól a engednék által őt a népi törvényszéknek.*)

Beszédét végezvén, a consulok felszólíták a tanács tagjait véleményadás végett. Legelőbb a tanács vénei szólaltak meg, mert azon időben, úgymond Halicarnassi Dionysius, az ifjú tanácsbeliek nem bátorkodtak a vénebbek előtt szólni, nehogy őket tanítani láttassanak. Többnyire néma, azaz lábas szavazók (senatores pedarii) voltanak, s szavazások menetelből állott e vagy ama párthoz.

Mindenek Appius Claudiusra figyeltenek, várva, mi véleményt fog e gyakori ellenkezője a néphatalomnak jelenleg adni. „Tudjátok öszvegyült apák!" mond ő, midőn a rend reá kerűlt, „hogy azon lengeségnek, melylyel ti a nép kivánatait teljesíteni magatokat mindig oly készeknek mutattátok, én régóta csaknem egyedűl szegeztém magam ellene. Jóslataimmal nem egyszer talán terhetekre is voltam: de a következés aggodalmimat nagyon is igazlotta. A felsőségi hatalom, melyet a lázadóknak engedtetek, íme most ellenetek fordúl. Jóságtokkal tenmagatok készitétek fenyitékvesszőt, mely most benneteket sujtogat; eszközöket adátok ellenségtek kezébe, melylyel most hatalmatok tiportatik. Hasztalán fedezgetitek saját szemeitek elől a veszélyt, melybe a tanács sűlyedez, igen is világosan kell látnotok, hogy minden az alkotmány felforgatására intéztetik. A tribunusok lépcsőnként haladnak czéljokhoz: a fő hatalomhoz. E kevély nép, mely most tanácsbeliek felett törvényt mond, eleinten csak könyörögve járúlt elötökbe az adósságok elengedéseért. Készségtek új kivánságra ada nekik ösztönt: saját kebelökből kértek magoknak kormányzókat. Én erősen ellene szegűltem ezen újításnak, de minden iparkodásom daczára ti jobbnak láttátok tribunusokat teremteni, azaz, teremteni a lázadásoknak örök vezéreket. A nép dühe örömmámorában e tribunusokat úgy kivánta sérthetlenekké tenni, ahogyan még

*) Dionys. Lib. VII.

a consulok, fejei az egész respublicának, sem voltanak. A tanács megegyezett mindenben, nem jó indulat, hanem gyarlóságból. A tribunusi személyt törvény tevé szentté, sérthetlenné. A nép kivánta, hogy eskü erősítse e törvényt, s ti megesküvétek, ószvegyült apák, unokáitok veszedelmét. S mit nyerétek mindent kegyelmetekkel? Gyarlóságtok csak utálatosakká teve bennetekét a népnél, s nevelte a tribunusi gőgöt. Ők önmagok teremtének magoknak tiszttársakat, s ezen csak tegnap született urak, ma már népgyüléseket tartanak, törvényeket csináltatnak a legalacsonyabb pórral, minket még csak nem is kérdve. S ez utálatos törvényszék elébe idéztetik ma egy patricius, tanácsbeli, egyike társatoknak, szóval, ez elébe idéztetik Coriolán, ez a nagy hadvezér, fényes polgár, ki még inkább tiszteletre méltó buzgalmiért a tanács ügyeiben, hogysem bajnoki tetteiért. Kimondatik rá a halálos itélet, mert a tanácsban, itt e szent helyen, szabadon, mint rómaihoz illett, megmondá véleményét; s ne alkossatok körüle ten személyeitekből védbástyát, szemeitek előtt ontatott volna a haza egyik legjelesebb polgárának vére, előttetek gyaláztatott volna meg a tanács felsége, s vége volna minden tiszteletnek hatalmatok iránt, vége szabadságtoknak és felsőségteknek. Azon bátorság és szilárd lélek, melyet ez alkalommal mutattatok, észrehozák a dühösködőket. Ugy látszik, önmagok szégyenlék, hogy tették, mit nem kellett vala. Nem akarnak többé erőszakoskodni, mert az erőszak nem sikerült; a helyett most igazság és törvényszerűség pajzsával fedezik be magokat. Azonban, ó halhatatlan istenek! micsoda igazság az, melyet divatba akarnak hozni ezen vérontók? Alázat orczájában járúlnak előtökbe, hogy kicsalhassanak egy tanácsvégzést tőletek, melynek erejével legnemesebb lelkü polgártársatokat törvényszék elébe hurczolhassák. Előtökbe szabatik irányúl Publicola törvénye: de ki nem érti azt, hogy e törvény csak akkorra engedi meg a népgyülekezetre való hivatkozást, midőn valamely szegény pór a hatalmasok fondorlatitól gázoltatik.

A törvény szavai világosak, csalhatlanok, mondván: a consulok által megitélt polgárnak joga van a népgyűlésre hivatkozni. Ez által Publicola csak azt akará, hogy a részrehajló bíráktól nyomott fél ótalmat találhasson. Czélja a törvénynek, hogy az itélét még egyszer megvizsgáltatván, a vádlottal annál nagyobb igazság történjék. Felállítván a tribunusi hatalmat ti és a nép, nem szándékoztatok általa egyebet, mint hogy e törvényeknek fedező hatalmat, a pórnak pedig védet szerezzetek. Mi köze tehát e törvénynek egy tanácsbeli ügyével, ki felül áll az egész pórrenden, s ki tetteiről csupán a tanácsnak tartozik felelni? Hogy a dolgot kézzel foghatóvá tegyem, íme felszólítalak, Decius, nevezz nekem csak egy patriciust is, ki e törvény erejével valaha a nép-törvényszék elébe idéztetett volna: ha fogsz nevezni, akkor elismerendem ügyetek igazságát. De általában micsoda igazság volna az, a népet bíróvá tenni önnön ügyében? Azért tanácslom nektek, összegyűlt atyák! mielőtt végeznétek, jól fontoljátok meg, hogy Coriolán ügye elválhatatlan kapcsolatban áll saját ügyetekkel. Egyébiránt én nem vagyok azon gondolattal, hogy a népnek eddig adott jótéteményeinket, bármint jutottak legyen ők azokhoz, többé visszavonjuk: de nem tagadhatom meg magamtól, nektek mindenkép ajánlanom, ennekutána kivétel nélkül mindig visszavetni a népnek oly kérelmeit, melyekben jogaitok s a régi alkotmány változtatása czéloztatik.“*)

Az eddigiekből látható, hogy a Coriolán miatti viszályok csak ürügyei valának egy egészen más szándéknak. A háborgás valódi oka az volt, hogy a patriciusi rend, a királyok elűzetése után mind inkább magához ragadván a hatalmat, az országlást jobban és jobban aristokrataivá tenni ügyekezett: a nép, vagy inkább most már a hatalmat szomjúzó tribunusok ellenben, törekedtek minél több demokratismust hozni be, azt törvényekkel is lassanként erősebb lábra állítani, hogy

*) Dionysius.

végre a fő hatalom a népgyűlésekre szállván, ők lehessenek a hatalmas Róma urai. Így harczolának egymással szabadságszeretet és uralkodási vágy, aristokratismus és pórgőg, s e köz zavarból már ekkor emelheték vala ki fejöket a későbbi szabadsággázlók, ha a nép tömegében az erkölcs még romlatlan és tiszta nem volt volna. Egy Appius Claudius, egy Coriolán, mind észszel, mind indulattal bírtanak magokat Róma uraivá tenni, s hogy nem teheték, a nagy sereg szilárd erényei valának vigyázó őrök.

Voltak néhányan Róma tapasztaltabb polgárai között, kik már ekkor mélyebben tekintettek a dologba, s látván e szűn nélküli belháborgásokat, aggodalommal néztek ki a respublica távolabb jövendőjébe. Ezek között volt a tisztes Valerius is, ama consuláris férfiú, ki felsőbb időkben a Szenthegyen oly buzgó eszközlője vala a békének. E valódi republicánus vérző szívvel látta azt, hogy a patriciusok magoknak többi polgártársaik felett oly elsőségeket bitorlanak, melyek minden szabad országban utálatosak. Lefesté a bajokat erős és igaz vonásokban. Beszéde szelíd volt és érdeklő, sokat mond az egyetértés és béke dicséretére, mint felette szükséges eszközökre a respublica fennmaradhatásához. Coriolán ügyében javaslá, hogy azt a nép elitélésére kell bízni. Ha a tanács a maga hatalmából némelyeket enged, annál erősebben megalapítja magát a többiekben, s mennyiben azok a magok terjedelmében csonkúlni fognak, annyiban nyerendenek belső erejökben. Semmi nem fogja a nép haragját annyira lefegyverzeni a nagy érdemekkel tündöklő bevádlott iránt, mint ha annak ügyét rábizandja a tanács. Örömében, hogy szándéka teljesűlhetett, nem fogja Coriolánt kárhozatra itélni, tudván, mily kedves ő a tanács előtt. Hasznos fogna lenni engesztelésűl, ha a tanács tagjai magok is a nép közé vegyűlvén, hozzájok leereszkedněnek, velök ismeretségeket kötnének. Ezek után Coriolánhoz fordúlván, kérte mindenekre, szerezzen a városnak nyúgodalmat. „Menj, Coriolán, úgymond, lépj a nép elébe, engedd

magadat általa megitéltetni, ez hozzád legméltóbb mód magadat igazlani, legalkalmasabb eszköz hallgatásra bírni azokat, kik tyranni czélokkal vádolnak. A nép, látván Róma nagy hősét a maga tribunusai előtt meghajolni, soha sem fog annak megbüntetésére vetemedni: ellenben, ha annak bírói hatalmát elismerni vonakodol, ha makacsúl csak a consulok által akarsz elitéltetni, a tanácsot a néppel összeháborítván, rémítő lángot fogsz gerjeszteni. Gondold meg az anarchia szörnyűségeit: a törvényeket erő, a kormányt hatalom, a személyt és vagyont bátorság nélkül, dühös szenvedélyek és pártok martalékáúl. Gondold meg polgártársaid és barátid, rokonid és szüléid, gyermekeid és nőd átkát fejedre, ki mind ezen szörnyeknek oka leendesz."

Valerius valódilag szerette hazáját; a polgári háború képei kínosan szaggatták szivét, nem tartóztathatá könnyei folyamát, s könnyei e tiszteletes ősznek nagyobb szónoki erővel bírtak, mint bármely szónoki beszéd; megindították a tanácsot és békére készítették el a szíveket. Midőn látná, hogy hallgatói érdekelve vannak, megereszté beszéde folyamát, s mintha új erőt nyerne, mintha nem is az volna, kinek előbb könnyeit hullani látták, azon tisztelet-parancsoló méltósággal szólott, melyet neki az ország kormányzatában oly sok évi tapasztalások adának.

„Rémíttetünk, úgymond, mintha szabadságunk koczkáztatnék, ha a népnek hatalmakat engedünk, ha megegyezünk benne, hogy itéletet mondjon arra, kik az ő tribunusait sértik. Én más itélettel vagyok. A respublica két rendből áll: patriciusok és pórnépből. Azt kérdem, melyikére bízhatjuk mi e kettőnek szabadságunk szent zálogát? Úgy vagyok meggyőződve, hogy az a nép kezében, mely csak elnyomás ellen védi magát, nagyobb bátorságban van, mint a patriciusokéban, kiket az uralkodás vágya kezdet óta mindig jobban csiklandott. A lovagrend, születés, gazdagság, hivatalnál fogva örökké hatalmas fog maradni, a nép ellenben törvényes jogoknál fogva mindig őrszemekkel fog vigyázni

az ország nagyaira, kik netalán elnyomásra törekednek, és törvényszéke szigorúságát borzasztó intő jelül fogja szemök elébe tartani. Öszvegyűlt atyák! Tí a királyi hatalmat eltöröltétek, jól tudván; hogy egyes személy hatalma nem szokott és nem tud korlátokat tartani, s nem elégedvén meg azzal, hogy a hatalmat két polgártársaitok kezébe csak egyetlenegy évnyi időre adátok, oldalok mellé háromszáz tanácsbelit rendeltetek, kik rájok szűn nélkül ügyelvén, tisztök teljesítésében nekik irányt mutassanak. De ezen mind a királyoknak, mind a consuloknak rémítő tekintetű tanács ellen a respublica semmi ellenőri hatalommal nem bír. Jól tudom, hogy e tiszteletes tanács mind eddig csak mérsékletnek adá példáit, de ezen mérsékletet, az én látásom szerint, csak háborúknak, csak külső ellenségtőli rettegésnek lehet köszönni. Ki kezeskedik azonban, hogy utódink hosszas béke alatt hatalomra jutván, a respublica szabadságát nem fogják megdönteni? Ki kezeskedik, hogy magában az ország szivében nem támad egy hatalmas párt, melynek feje magát Róma zsarnokává teendi? Kell tehát, hogy a tanácson kivűl emberek legyenek, kik az ily nemű törekedést a népgyülésnek bevádolván, még sarjadékban elfojthassák. Kérdheti valaki, ha nem lehet-e a nép részéről is hasonlótól rettegni, s ha akadályozhatni-e, hogy a pórseregből is egykor egy pártfej támadjon, ki a nép javának ürügye alatt mind a népet, mind a tanácsot függetlenségétől megfosztandja? De ti tudjátok, hogy ilynemű veszélynek legkisebb jelekor a consuloknak hatalma van dictátort nevezni, dictátor pedig a tí körötökből nevezhető, s ő élet s halál felett határtalan hatalommal bírván, elég erős minden népi törekedéseket semmivé tenni. Hogy pedig a dictátor hatalmával viszsza ne éljen, azon bölcs rendelést tevétek, hogy hivatala csak hat hónapig tarthasson. Ekként minden részről viszonyos vigyázat álland fel. A tanács ügyelni fog consulaira, a népre a dictátor stb. Minél féltékenyebb lesz egyik rész a másikra, annál hasznosabb a szabadság

fennmaradására, s annál tökéletesb leszen respublicánk alkotmánya."*)

Valerius beszéde a tanács többségét meghódítá. Sokan voltak, kik még szólottak, de többnyire csak Valeriust ismételve. A szabadság fenntartására, úgy mondának, semmi sem leszen oly jó foganatú, mint ha minden polgárnak jog engedtetik a törvényszegőket a népgyűlésnek bevádolni. Ez a hatalmasbakat korlátok közt tartandja, a népnek pedig törvényes elégtételt nyújtand olnyomói ellen, s nem fog kísértetbe jőni, hogy lázadáshoz folyamodjék. E szerint a szavazat többsége eldönté, hogy Coriolán ügye a nép itélete alá bocsáttassék. — A tanács előtt tudva volt, hogy ártatlant enged által ellenségi szenvedélyének: de jobbnak látta ez úttal, Valerius okaira hajolva, minden személyes nézeteit elmellőzni.

Coriolán, látva, hogy a tanácstól elhagyatott, mielőtt a végzés aláiratnék, még egy beszédet tarta. „Ti tudjátok, öszvegyűlt atyák, milyen vala mind eddig viseletem köztetek; tudnotok kell azt is, hogy minden időkben s változásokon bizonyított hűségem a tanácshoz lázítá fel ellenem a nép haragját. Nem akarok szólni a háláról, melyet tetteimért mai napon tőletek nyerek. A következés, emlékezzetek meg, be fogja bizonyítani, hogy gyarló, sőt talán rossz czélú is vala azoknak tanácsa, kiknek véleményét most ügyemben követni jónak találtások. Azonban, miután Valerius véleményéhez állátok, szabad legyen legalább tudnom, mit vétettem, s milly föltételek alatt adtok ki engem ellenségeim dühének?" **)

E beszéddel Corolián azt akará kivizsgálni, ha a tanácsban mondott beszéde a tribunusoktól kérdésbe fog-e vétetni? A tribunusok, bár mint haragvának e beszédért Coriolánra, nehogy a tanácsot magok ellen ingereljék, azt mondák, hogy vádjok csak Coriolán tyranni hata-

*) Dionysius.
**) Plutarch.

lomra törekedését fogja tárgyazni. „Ha így van — felelt Coriolán, — s csak ez alaptalan rágalom ellen kell magamat védenem, minden haladék nélkül megjelenendek a nép előtt, s ha vétkesnek találtatom, semmi büntetés alól magamat kivonni nem fogom. De aztán, bizonyára ezen vádat hozzátok fel ellenem, s a tanács végzése ki ne játszassék.“ A tribunusok megigérték, s Coriolánnak huszonhét nap adatott, melynek lefolyta után a gyűlés előtt meg kellett jelennie.

Ezen végzés a tribunusok által kihirdettetett a népnek, s egyszersmind parancs bocsáttatott mind a városiak, mind a künn lakókhoz, hogy huszonhét nap múlva a gyűlésben megjelenjenek Coriolán ügyében szavazni. Mindenek nyugtalansággal várták a napot, melyen Coriolánon boszújokat éreztethetik, mert a tribunusok annyira felingerlék ellene a szíveket, hogy sokan azt hinnék, ezen ember megdöntésétől függ a respublica boldogsága, kit azonban nem régiben még bálványozának.

Megjelent az elhatározott nap. Teméntelen sokaságú nép tódúlt öszve a piaczon. A tribunusok, mielőtt a tanácsbeliek megjelennének, a népet tribusokra oszták. Servius Tullius uralkodása óta mindig centuriák szerint ment a szavazás, most a tribunusok ezt megváltoztaták, ami Coriolán ügyére elhatározó befolyású lépés vala.*) Megjelenvén a consulok, kivánták, hogy a régi szokás tartassék meg; de a tribunusok egész bátorsággal kimondák, hogy ők más nemű szavazást népi ügyben megengedni nem fognak. Hosszabb szóverseny után csakugyan a tribunusok akarata állott meg, részint mert makacsabban víttak véleményök mellett, részint mert a tanács Coriolán ügyét nem akará saját ügyévé tenni.

Minucius consul felszólala Coriolán mellett, kérte a népet, tekintsék e nagy ember érdemeit, s ne adjanak

*) A centuriák szerint szavazásban a patriciusok voltak hatalmasbak, a curiák szerintiben a pór. Innen a tribunusok harcza ez utósó mellett.

okot róla azt mondhatni, hogy törvényszék elébe állíttatott, mint alacsony gonosztevő. Sicinius azt felelte, hogy ily tekintetek mellett szabad országban senki bátorságban nem élhetne, s minden nagy embernek büntetlenűl lehetne vétkeznie. Monarchiákban, úgymond, hol személy uralkodik, kegyelmezhetnek a fejdelmek: de republicánus országban törvénynek kell uralkodnia, mely egyképen jutalmaz és büntet minden rendű polgárt. Ekkor elolvastaték a tanácsvégzet, mely szerint Coriolánt semmi mással vádolni nem vala megengedve, mint a zsarnoki hatalomra vágyódással. Ez vala minden védelem, mit Coriolán ügyében a tanács teve.

Most Sicinius szólala fel, s előadá, miként törekszik Coriolán, a római hajdani királyok ivadéka, régóta királyi hatalomra. Hogy születése, hősi tehetségei, párthíveinek nagy száma, kiket valódi jobbágyai gyanánt lehet tekinteni, gyanút igen is nagyot támasztanak ellene. Soha eléggé nem vigyázhatni, hogy ez a patriciusoktól örök magasztalásokkal elhalmozott hős, hazája szabadságát veszélybe ne döntse. Már csupán az is, hogy ő polgártársai szemében gyanút gerjeszte maga iránt, Róma törvényei szerint büntetésre méltó.

Coriolán megjelent a nép előtt, szilárd tekintettel, mely bámulatra ragadá nézőit. A tribunusok hamis vádai ellen semmit sem monda, hanem a helyett elbeszéllé, mit teve eddig s mint szolgált hazájának. Előszámlálta az ütközeteket, hol jelen volt hét esztendő leforgása alatt; említé sebeit, felhordá vezéreitől nyert jutalmait, s mint lépett nyomról nyomra felebb a hadi pályán. Megmutogatá a népnek bajnoki koszorúit, melyeket itt és amott nyerni szerencsés volt, megnevezé polgártársait, kiknek életét megmentette, felhiván mindenikét bizonyságúl. Egy sereg, nagyobb részint a pórrendből, azonnal előlépett, s megvallá, hogy Coriolánnak köszönheti életét. „Mi számtalanszor láttuk, mondának ők, mint rohant be az ellenség legsürűbb rendei közé, hogy polgártársa életét saját vérén megmentse, s most íme igazságtalanúl vádoltatik azért, hogy mi őt szeretjük

mint éltünk szabadítóját, hogy rajta csüggünk mint védenczei. S lehet-e ez az ő vétke, vagy a miénk? Tehetünk-e mi másként hálátlanság mocska nélkül? Ha pénzre akarjátok őt itélni, készek vagyunk érette mindenünket váltságúl adni; ha számüzitek, vele fogunk menni; ha életét kivánjátok, vegyétek inkább miénket, mely úgy is övé, melyet nélküle nem bírnánk, s így legalább lefizetjük neki tartozott adónkat, s a hazának egy jeles polgárt megszabadíthatunk." Könnyekre fakadtak e jószivű emberek beszédeik alatt, s gyermekileg zokogának. Ekkor Coriolán elszakasztá köntösét s megmutatá csatákban nyert sebeit. „E derék polgárok életéért nyertem e sebeket, úgymond, értök tevém véremet ezerszer koczkára. Egyeztessék meg a tribunusok az ily tetteket azon váddal, melyeket ellenem koholtak. Hihetni-e, hogy az, ki vérét a népért áldozza, a népnek ellensége legyen? Ki őket megszabadítani annyiszor küzdött, őket éhhel halásra kárhoztassa?"

E beszéd, nemes méltósággal, ami Coriolánnak oly nagy mértékben tulajdona vala, elmondva, s azon önérzéssel és bátorsággal, mely az ártatlanságnak hű kísérője szokott lenni, nem volt foganat nélkül. A nép szégyenleni kezdé neheztelését. A jámborabbak azonnal felkiáltozának hogy ily nagy embert s hasznos polgárt fel kell minden vád alól menteni. A tribunusok meg valának lepetve s rettegve látták a nem várt jelenést. Azonban Decius, mint mondánk, a legügyesebb s egyszersmind fortélyosabb szónok közöttük, azonnal felszólala, hogy Coriolán ellen még egyéb vád is van, melynek megczáfolására hasztalan lesz sebek mutogatása és tettek kérkedékeny emlegetése. „Tudjátok, úgymond, polgárai Rómának! hogy törvényeink szerint az ellenségtől elszedett zsákmány az egész római nép sajátja, hogy felőle sem katonának intézeteket tenni nem szabad, hogy az érettök bejött pénz a quaestor által a köz kincstárba tétetik: s íme, még is Coriolán, ezen törvények ellenére, melyek egykorúak Rómával, miután Antiumban nevezetes zsákmánylást tett volna, az elfoglalt martalékot

barátjai közt osztotta el, s ekként a nép tulajdonát czimboráinak ajándékozá, hihetőleg zsarnoki czélja zálogául. Felszólítalak téged ezennel, Coriolán, hogy e vádat czáfold meg." *)

E vádnak megitélésére szükség említenem, hogy azon korban, midőn az élelmi szükség miatt a nép és patriciusok között viták folytanak, az antiumiak, használván az alkalmat, beütöttek Róma határaiba és pusztítottak, rablának egész a városi kapukig, a nélkül, hogy Rómában a népet fegyverfogásra lehetne bírni. Coriolán nem tűrheté e gyalázatot. Engedelmet kért a consuloktól ellenök fegyvert foghatni; öszveszedé híveit, s megigérte a pórrendi katonáknak, hogy ha zászlójához állandanak, zsákmánynyal megrakodva fogja őket haza vezetni. A katonák ismerve Coriolán hadvezéri tehetségét, s ezen felül éhségtől űzetve, zsákmány reményétől kecsegtetve, csoportosan sereglettek Coriolán zászlójához. Coriolán kivezeté őket a városból, megrohaná a szerte kóborló ellenséget s több ízben megverve, beűzé Antium falai közé, hol, míg azok rettegve a Coriolán névtől, magokat zárva tartanák, ő kölcsönért kölcsönt fizetve, megengedé katonáinak a rablást, kik végig kalandozván a sík földet, teméntelen zsákmánynyal tértek vissza. Coriolán, igérete szerint, általengedé mindeniknek, amit szerzett, részint sínlődő háznépe táplálékára, részint hogy példát adjon nekik élelemszerzésre az ellenség telkeiről. Ez volt tehát a vétek, melyet most Decius ellene felhozott: de az nem volt való, hogy ő a zsákmányt barátinak adta vagy épen felosztotta volna, mert mindeniké az volt, lett legyen patricius vagy pór, amit saját erejével szerzett. Coriolán veszedelme az vala, hogy a zsákmánynyal terhelten visszatérőket azok, kik a városban maradtak, irígy szemmel nézték, amit Decius megsejtvén, még azon időben eltökélé egykor Coriolán ellen használni.

„Királya vagy-e te Rómának, Coriolán, mond e

*) Dionys. Plutarch.

fondor tribunus, hogy sajátjairól kényed szerint intézeteket tészsz?" Meglepve e vád által, melyre épen nem vala elkészűlve, Coriolán nem tuda egyebet felelni, mint hogy a dolgot előadta, miként történt vala. Kik azon csatában jelen voltanak; azonnal előállottak bizonyságot mondani a dolog valósága felől, azonban a másik felekezet nagyobb számmal volt, s most felzudúla. Látván a tribunusok e kedvező pillantatot, minél hirtelenebbűl szavazatra bocsáták az ügyet, s Coriolán a többség által örök számkivetésre itélteték. *)

A patriciusok nagyobb része magát is számüzve érzette e nagy emberrel, ki mindenkor támasza és véde vala a patriciusi rendnek. Eleinte köz rémülés támadt bennök: de csakhamar boszú és elkeseredés foglalta el a szíveket. Némelyek Valerius ellen keltek ki, hogy sima beszédével a tanácsot elcsábítá, mások önmagokat vádlák szerfeletti engedélylyel, mindnyája keserűen bánta, hogy vég eszközökhöz nem nyúlt inkább, mint ily nemeslelkű, nagy polgárt ellenségei negédének engedett. A nép ellenben örvendett fényes diadalmának: s a két rendet most nem ruházatról s egyéb jelekről, hanem vidám vagy sajnálatos arczáról lehetett megismerni.

Változás egyedűl Coriolán külsején nem volt látható. Járása, arcza, mozdulati nyugalmasak valának, s mind azok közt, kiket e történet érdeklett, csupán az ő lelkén nem voltak elcsüggedés jelei. De e nyúgalom csak külsején mutatkozott, belseje, mint látni fogjuk, vulkán vala, hol harag és elkeseredés lángjai égtek. A gyűlés után mindenek előtt haza tért, hol anyját és nőjét könynyekben elázva találta. Inté őket hideg, kevés szavakban, a sorsnak e csínyát állhatatosan tűrni; megölelé őket, apró gyermekeit gondjaikba ajánlá, s elhagyá a várost, a nélkül hogy egykét védenczein kivűl valakit magával menni engedne. A város végéig nagy sereg

*) Dionys. Plut. Liv.

tanácsbeli és patricius kísérte. Haraggal levén eltelve gyávaságokért, egyikhez sem szólott; némán halada előttök, némán vált el tőlök.*)

A pórnép lelkét mind eddig nem tapasztalt öröm foglalá el a győzödelmen, melyet a patriciusok hatalmán vőn. Nem ok nélkül, mert Coriolán megitéltetésével a respublica eddigi alkotmánya a maga alapjaiban vala megrendítve. A nép, mely ekkorig a patriciusok hatalmától függött, most ezeknek bíráivá tette magát, s végzéseket hozott az ország legnevezetesebb dolgairól. A fő hatalom most a tanácstól a nép, vagy inkább a tribunusok kezébe látszott szállani, kik népvédői czímök alatt Róma kormányzóivá emelték fel magokat. Csupán a consulok, mint fő igazgatói az országnak, voltanak előttök még némileg félelmesek; azért, hogy ezek hatalmát is megtörjék, oly patriciusokat ügyekeztenek consulokká választatni, kik hozzájok szítanak, vagy szellemi tehetségök gyengébb hogysem tőlök félni lehetne. Mint védei s pártfogói iránt vak bizalommal lévén a nép nagy serege, melyet szenvedély szokott mozgatni, ész ritkán, magokat vezetőjévé tették a közvéleménynek, gondolkodásnak. Jó hadvezér, úgy mondának, ritkán jó az ország kormányán; a hős megszokván háború idején a korlátlan parancsolást, győzödelmes fegyvereivel bizonyos büszkeséget hoz magával haza, és felsőségi érzést, melytől szabad országban mindenkor félni lehet. Miután a consulok, elég igazságtalanúl, csak patriciusok közől választatnak, azon kell ügyekezni, hogy e nagy hatalmat szelíd, jámbor emberek nyerjék meg. Az igen kitünő elmék, győzelmekhez szokott hadvezérek, s általában a dicsvágyó lelkek veszedelmesek szabad országban. E gondolatok, melyekben oly sok való is vagyon vegyűlve, a szabadságféltés színe alatt könnyen hitelt nyertek, s irányúl szolgáltanak a választásnál. Ehhez járúlt még az is, hogy Coriolán ügyében, mint láttuk, a tribunusok erőszakosan kivit-

*) Plutarch.

ték a curiák szerinti szavazást, ami e népnek rendkivüli hatalmat ada, mitől jövendőben a tribunusok semmi nagyobb tekintetű tárgynál el nem állottak. Így történt, hogy a T. Sulpitius és Sept. Largius consulok alatt tartott választásnál a nép megtagadá szavát Róma nagyobb elméitől, s consulokká Cajus Julius Julust és Pub. Pinarius Rufust választá, két igen gyenge embert, kiknek sem harcz sem béke idején nem lehete tekintetök, s consulok azért lettek, mert rá semmi érdemök nem volt. Így mene Róma alkotmánya a demokratia felé hatalmas léptekkel, a nélkül hogy haladását az aristokraták gátolni képesek lehettek volna.

Coriolán száműzetése első napjait mezei jószágainak egyikén töltötte. Itt kezde tünődni balesetén, s itt gondolá azt végig egész nagyságában. Föltámadának lelkében a boszúvágy szörnyei hálátlan polgártársai ellen, s a nagy ember odáig hagyta magát indulatitól ragadtatni, hogy hazája feldúlását eltökélné lelkében. Azonban miként volna az eszközölhető? Melyik szomszéd nép eléggé erős Rómával háborút viselni? Végig hordá elméjét a népeken, melyek hazájával ellenséges viszonyban állottak: sabinok és tusciusok, aequusok és volscok, s herniciabéliek. Elméje a volscokon, a régi Látium egyik népén, állapodék meg. Őket találta Róma legnagyobb ellenségeinek s egyszersmind leghatalmasbaknak fegyvert emelhetni. E nép több apró városokból állott, melyek szövetségben lévén egymás közt, követeik által kormányzák magokat. Ezen Róma növekedését mindig irígy szemmel néző ország sokszor harczolt a rómaiakkal véres csatákat, bátran és elszántan, de kevés szerencsével. Sok birtokait veszté el, s utósó háborújakor két évi fegyverszünetet kellett kérnie. hogy meggyengült erejét helyre állíthassa. De a balszerencse nem csüggeszté, nevelte inkább rómaiak ellen forralt haragját a szilárd eltökélésű népnek. Olaszország nemzeteit nem szűnt meg Róma ellen bujtogatni minden alkalommal. E nemzeti gyűlöleten építé Coriolán a maga nagy reményeit hazáján boszút állhatni. Azonban szándékát

kivihetni minden másnak könnyebb volt volna mint neki, ki a volscoknak egy és más alkalommal több károkat okozott mint minden római. Ő nem egyszer tette semmivé seregeiket, nem egyszer pusztítá tartományaikat, bevette és feldúlá városaikat, s neve behatván minden volscusi megyébe, egyképen vala mind gyűlölt, mind rettegett.

Mind ezeknél még egy nagyobb akadálya is volt Coriolánnak. Antiumban tudniillik egy férfiú lakott — neve Tullus Attius*) — ki származás, gazdagság és bajnoki tehetségek miatt a volscoknál királyi tekintetben állott. Coriolán ezen embertől leginkább gyűlöltetett, mert a vitézségben egymásnak versenytársai valának, s ami még bajosabb, Tullusnak gyakran kellett tapasztalni, hogy e római hőssel nehéz mérkőznie. Coriolán seregei gyakran megverték Tulluséit, s a két bajnok nem egyszer kelt egymással viadalra, honnan többnyire Coriolán tért vissza győztesen, s így közöttök a nemzeti gyűlölségen túl még személyes is vala. Gondolhatni ezek szerint, hogy Coriolán Tullusnak kedves vendége nem fogott lenni, s még is ellent nem állván ennyi ok, e vakmerő római eltökélé nem csak a volscokhoz, honem magához Tullushoz menni. E vonás nevezetes bizonysága annak, hogy ő mélyebben tuda az emberi lélekbe is tekinteni, s hogy Tullushoz menetele nem rosszúl vala kiszámítva. Felöltözék oly ruházatba, mely őt Antiumban ismeretlenné tevé, s napszállat után bemenvén a városba, észrevétlenűl Tullus házába lopakodék. Itt elburkolá arczát köntösébe, és leült a ház tűzhelyén.**) E különös megjelenés a házi cselédek közt figyelmet és csodálkozást gerjeszte: de senki eligazítani őt nem meré, mert külsején valami mutatkozott, mi iránta némi tartózkodást és tiszteletet gerjeszte. A szolgák bejelenték uroknak e különös ember megjelenését.

*) Liv. Dionys. — Plutarchnál Tullus Amphidiusnak neveztetik.

**) A ház tüzhelye Vestának, mint védistennőnek, vala szentelve s asylum gyanánt tekintetett, hol az üldözöttet megsérteni tilalmas volt.

Tullus azonnal kijöve, kérdé, kicsoda és mit kiván? — Coriolán fölfedvén ábrázatát, Tullusra függeszté szemeit. „Ha nem ismersz, úgymond, magam leszek magamnak árulója. Én Cajus Marcius vagyok, ki neked és hazádnak annyi kárt szerzettem. Tetteimet tagadni nem engedi a Coriolán név, melyet viselek emlékéűl hazád iránti haragomnak, egyedűl való jutalmáúl érdemeimnek, s a Rómáért kiállott veszélyeknek. A római nép negéde s az áruló és gyarló tanács, mindent elveve tőlem, sajátom egyedűl e név maradt. Száműzve hazámból, tűzhelyeden kerestem állapodást, nem hogy éltemet mentsem — mert ha haláltól félnék, nem jöttem volna ide — hanem hogy üldözőimet megboszúljam, s íme már is boszúmat állom avval, hogy téged, ellenségemet, személyem urává teszlek. Ha van bátorságod Róma ellen fegyvert fogni, fordítsd hasznodra balsorsomat, s tedd szerencsétlenségemet néped szerencséjévé. Én ügyesebben fogok tudni Róma ellen harczolni, mint valaha ellenetekmert jobban ismerem az ellenség állapotját, mint a tiéteket. Ha pedig nincs merészséged Rómával föltenni, vedd éltemet, régi ellenséged életét, ki egykor talán neked és népednek még ártalmas lehetne.“ *)

Elbámúlva e bátorságon és beszéden, Tullus kezet nyújta a számüzöttnek. „Ne rettegj, úgy mond, Coriolán! e bizodalom, melyet hozzám mutatsz, legyen záloga annak, hogy nálam bátorságban vagy. Te magadat adod nekünk s ez elég kárpótlás, sőt nagyobb annál, mit elvevél. Szolgálatidat, melyekre ajánlkozol, igérem, mi jobban fogjuk jutalmazni mint polgártársaid. Reméլj minden jót a volscoktól.“ Bevezeté őt szobáiba, megvendéglé, s a következő napot tanácskozásban tölték el a kezdendő háború iránt.

A rómaiak s volscok közt, mint mondám, fegyverszünet vala, arról kelle tehát gondolkodni, mint lehetne ezt jó ürügy alatt megtörni. Alkalom önkényt ajánlkozék. A rómaiak nyilvános ünnepeket készűltenek tartani,

*) Plutarch. Dionys. Livius.

melyek nálok egy részét tevék az istentiszteletnek. Az olasz népek seregenként jöttek Rómába ez ünnepekre, s oly nagy számmal, hogy nem férhetvén házakba, szabad ég alatt kellett sátorokban tanyázniok. E népsokaság aggodalomba ejté a consulokat, amit hogy még inkább neveljen Tullus, fogadott embere által azon hírt szóratta el a városban, hogy a volscok Rómát felgyújtani szándékoznak. A consulok rögtön tudtára adák ezt a tanácsnak, mely ismervén a volscok gyűlöletét Róma iránt, hive a hírnek, s végzést hozott, s egész városban kihirdetteté, hogy napszállatig minden volscus eltakarodjék Róma falai közől, sőt kijeleltetett a kapu is, amelyen kimenniök kelle. A parancs szigorúan hajtatott végre, s egy volscus sem marada Rómában. Boszúval és nehezteléssel tértenek haza, s annak vágyával, hogy e gyalázatot megtorolhassák. Tullus, mintha történetesen jőne elejökbe, álnokúl kérdé haza tértök okát. Midőn elmondanák, még inkább bujtá lángjokat. Lehető-e, úgymond, hogy istenek s emberek gyülekezetéből mint őrülteket, szentetleneket kiüzének? s kiüzének minden egyebek között csupán titeket? Bevárjátok-e, hogy gyalázóitok, minden fegyverszünet daczára, rajtatok ütvén, telkeiteket újonan feldúlják?*)

E szavak felingerlék őket, elannyira, hogy csakhamar gyűlés tartatván Antiumban, szavazat többsége által elhatároztatnék a háború. Mielőtt azonban szándékok kiviteléhez nyúlnának, Tullus, az egész dolog vezetője, elmondá nekik, hogy Coriolán közöttük van, s kérte, hívnák őt gyülésökbe. „E hadvezér, ugymond, ki annyiszor bizonyítá be ügyességét, most még inkább fel van gerjedve a rómaiak ellen, mint minmagunk, s úgy látszik, a sors hozta őt közénk dolgaink jóvá-tételére. Ő bizonyosan helyes tanácsot fog nekünk adni, s annak veszélyeit megosztandja velünk.“

*) Plutarch. — Dionys. L. VIII. azt mondja, hogy Tullus maga vala Rómában s maga terjeszté ez álhírt. Liviusnál láthatni Tullus beszédét.

Coriolán meghívatott. Azon elszánt és bátor tekintet, melylyel elejökbe lépett, minden szemeket e nagy hírű emberre függeszte, ki maga egykor nagyobb rettegést gerjeszte lelkeikben, mint egész Róma. Szavait azon tisztelettel és részvéttel hallgaták, mely az üldözött érdemnek mindig elmaradhatatlan követője. Beszéde bátor, észszel és meggondolással teljes, s szenvedélyeket lázasztó vala, s belőle látható volt, hogy Coriolán mind hadvezér mind szónok egyképen nagy. Tanácsa az volt: Küldessenek Rómába követek s kívántassanak vissza az elfoglalt birtokok; ha pedig megtagadtatnának, jelentessék háború. — Ajánlá szolgálatát a volscoknak, mint hadvezér, vagy közvitéz. Beszéde felgyújtá hallgatóit; a háború elvégezteték; Coriolán Tullussal egyetemben hadvezérekké neveztettek, s egy alkalommal a római számüzött, polgári joggal ajándékoztatott meg.*)

A követek elmentenek Rómába, a volscok üzenetét előadandók. Róma nem tudá, mit teszen fenyegetéstől rettegni, s országlása elveinek egyike vala, nem engedni, még győzelmes ellenségnek sem. A követeknek azon válasz adatott, hogy a római népnek nem szokása félelemből visszaengedni azt, mit győzedelmes fegyverrel magáévá tőn, s ha a volscok elsők nyúlandanak fegyverhez, a rómaiak utósók lesznek, kik azt leteendik. A háború tehát el vala kezdve. **)

Tullus és Coriolán, a rómaiak válaszát előre sejtve, készen tarták seregeiket, s úgy egyeztenek meg, hogy Tullus a tartalékcsapatokkal honn marad védül, Coriolán pedig a rómaiak és frígyeseik birtokának pusztítására megyen. Coriolán fölkerekedék táborával, megtámadá Circaeát, s kiűzte belőle a nem régiben megtelepedett római gyarmatot. Utána elfoglalta Satricumot, Longulát, Poluscát és Coriolit, melyeket a rómaiak

*) Dionys. L. VIII.

**) Plutarch.

csak aziménť foglaltak a volscoktól. Elvevé továbbá Corbia, Vitellia, Trebia, Labicum és Pedum városait. Veles ellent állván, ostrommal foglaltatott el, s lakosainak tapasztalniok kelle egy győzödelmes és boszús ellenség dühét. Coriolán megparancsolá katonáinak, hogy végig kóborolván a római telkeket, mindent dúljanak, pusztítsanak, de kíméljék a patriciusok birtokait. Ezt vagy azért, hogy patriciusok iránti hajlandóságát mutassa, vagy, ami hihetőbb, hogy a patriciusokat a pór előtt gyanúba hozza, mintha velök titkos egyetértésben állna, s a két rend között meghasonlást támaszszon. Amit, ha csakugyan czélja vala, el is ért, mert a nép azonnal fölemelé szavát a tanács ellen, hogy Coriolánnal szövetségben áll, s ő eszközlé, hogy most ellenséges fegyverrel jő, hihetőleg a tribunusi hatalmat eltörleni. A patriciusok ellenben szemrehányásokat tőnek a népnek, hogy oly jeles polgárt és hadvezért elkeserítettek hazája ellen fegyvert ragadni. Bizodalmatlanság, gyanakodás, gyűlölet támadt bennök egymás iránt, s a köz rendetlenségben nagyobb iparral dolgoztak egymás rongálásán, hogy sem az ellenségén. A consulok a város falai közé húzódtak, rettegve oly daliával mérkőzni mint Coriolán. A nép s tribunusai, kik máskor oly bátrak valának Coriolán ellen zajt támasztani, most nem igen mutattak kedvet vele szembe szállani. Mindenfelő, határozatlanság, zavar és félelem. Rómából senki kil menni nem akara, részint mert vezéreiben nem bízott részint mert Róma szövetségesei egymás után kezdének a győzőhöz pártolni.

Rómának rémítője, Coriolán, nem találván sehol akadályra, elfoglalta Lavinumot, s egyenesen a város felé tartván, tábort üte a cluili sánczoknál 40 stádiumra (öt német mérföldre) Rómától. Győzelmeinek híre mindenfelől öszvetódítá a volscokat, annyira, hogy még Tullust is elhagynák katonái Róma felzsákmányoltatása reményében, s nyilván kimondák, hogy ők csak a római vezér zászlói alatt akarnak harczolni. Ez újabb győzödelme volt Coriolánnak versenytársán Tulluson, de egy-

szersmind szerencsétlensége is, mert a dicsszomjú volscus lelkében újra fölébredett a boszú Coriolán ellen. Egész Olaszország Coriolánra függeszté szemeit és a rómaiakra, kiknek most szomorúan kellett látniok, menynyire függ a hadi szerencse gyakran egyetlenegy elmétől. Úgy látszott, mintha Coriolán számüzetésével az erős Rómából egyszerre a hősi lélek is elszállott volna. A rémülés rendkivűli volt; a nép, mely a város falairól nézte, mint pusztíttatnak telkei, heves zajjal békealkut kivánt; az itéletet, mely Coriolánt számüzte, kegyetlennek mondá és elrontani javaslá; szóval, az ingatag csoport, mely előbb nagy dühhel kegyetlenkedett az ártatlanon, most szint oly hévvel óhajtá, hogy az ne történt legyen. Egészen másként a patriciusok. Ők, előbb védői Coriolánnak, most ellenszegűltek a nép kivánatinak, részint, mert Coriolán most már, mint hazája ellensége, inkább büntetésre, hogysem bocsánatra vala méltó, részint, hogy újabb példáját adja annak, amit többször mutatott: hogy legnagyobb szerencsétlenség idején legmakacsabb a békekötésben. Ekkor mondatott ki a tanács által azon kevély szó, hogy Róma nem ereszkedik alkuba lázadóval, meddig fegyverét le nem teszi, melytől későbben gyalázattal kellett elállania.

Értésére jutván Coriolánnak e büszke válasz, fölkele táborával, s egyenesen a városnak indúlt, mintha azt ostromlani akarná. Ez elszánt és vakmerő lépés lelohasztá a kevély rómaiak dagályát, s büszkeség helyett rettegés fogá el szíveiket. Elvégezteték egyenlő akaratával a két rendnek, kogy Coriolánhoz követek küldessenek békeszerzendők. Öt consularis férfiú neveztetett ki, mind olyan, ki egykor Coriolán iránt hajlandóságát bizonyítá.

Coriolán eltökélé, hogy megalázza a makacs kevély népet. Katonáit két rendbe állítá fegyveresen, s közöttük kellett elmenniök Róma követeinek. Ő maga, körülvéve tábora nagyaitól, tábornoki székén ülve fogadta őket büszkén, mint oly ellenség, ki karddal készűl törvényeket szabni. A követek egész alázattal járúltak

elébe, érzékeny és szerény szavakba önték kérelmöket, adjon békét a két háborgó népnek, s ne örüljön a volscok hasznával hazájának ártani. Coriolán kevélyen válaszolt: „Ha, úgymond, visszaadatnak az elfoglalt birtokok, ha a volscoknak szinte mint a latínoknak, római polgárjog engedtetik, ha visszahivatnak az elfoglalt földekről a római telepföldmívelők, akkor alkuba fog velök ereszkedni, különben nem.“ Miután a volscok ügyében kevélyen szólott, szelidült ábrázattal fordúl hozzájok, nyájasan szóla velök, szívesen emlékezett iránta mutatott hajlandóságokról, megköszöné nekik, hogy pártfogolák nejét és gyermekeit, s harmincz napot engedvén gondolkodásra a békekötés pontjai felől, elbocsátá őket.*)

Ez idő elfolyta alatt elfoglalá a latínoknak több városaikat, s a határnap eltölte után újra visszatért táborával s megszállott Róma kapui előtt. Róma a harmincz napot tanácskozás között töltötte el, de a kevély republicanus nép újra is csak azt határozá, hogy semmi törvényt nem fogad el, meddig az ellenség fegyverét le nem teszi. Követek jövének, kérve Coriolánt, ne kivánjon tőlük oly békekötést, mely gyalázatokra szolgáland, mert semmi ilyenben megegyezhetni nem fognak. A természeténél fogva is már szigorú Coriolán hidegen felelt nekik, hogy egyéb választások nincs, mint az elfoglaltak visszatéritése vagy háború. Még három napot enged, úgymond, melynek elfolyta után többé ne merészeljenek hozzá jőni.

A követek visszatérte nevelte a rémülést. Mindenki fegyverhez nyúlt; némelyek a falakra, mások a kapukra állani őrül, nehogy Coriolán titkos szövetségesei által, mint hitték, elárultassanak; sokan házaikat elsánczolni kezdették, mintha az ellenség már benn volna. Rend s hadfenyíték sehol; a consulok tehetetlenül, mintha hivatalaikról lemondottak volna; a tribunusok hollétéről

*) Dionys. L. VIII. Plut.

semmi hír. Ezek nem voltak többé a hajdani bátor rómaiak, kiktől reszketett Olaszország. Úgy látszott, egész nemzet lelke Coriolán lelkébe szállott, megboszúlni a hálátlanságot. Gyülekeztek és oszlának, tanácsot tanácsra halmoztak; melyeknek egyike sem volt a római névre méltó. Végtére a vallás szolgáit küldék Coriolán megengesztelésére.

Papok, jóslók, áldozat szolgái, ünnepélyes és szertartási öltözetökben mentenek, mint bucsújárásra, Coriolánhoz. Tisztes méltósággal léptek végig a táboron, s szónokjok istenekre és mindenre ami szent, kéré Coriolánt, kímélné hazáját: de ő el vala tökélve velök haragját éreztetni, s azt felelte mozdíthatatlanúl mit előbb: „A mit kivánnak, magoktól függ. A volscok békére lépnek, mihelyt vissza lesznek adva az elfog alt tartományok. Ne bizakodjanak, úgymond, a rómaiak azon költeményben, melylyel régi királyaik ámíták, hogy Róma istenektől van világ urává rendelve; ő bizonyossá teszi őket, mihelyt akarni fogja, hatalmába ejtendi a várost.“ Megesküvék istenek színe előtt, hogy ő ártatlan leszen minden csepjétől a kiontandó vérnek, s ami balszerencse Rómát éri, saját makacsságának köszönje s azon vak átalkodásnak, melylyel rablása gyümölcseit meg akarja tartani. E szavak után egész tisztelettel haza bocsátá őket, a nélkül hogy föltételeiből legkisebbet engedne*).

Róma elveszve látá magát. Templomai tömvék vének, gyermekek, asszonyokkal, kik oltárok előtt könyörgöttenek istenekhez hazájok megtartásáért. Ekkor történt, hogy Valeria, testvére ama híres Publicolának, mintha istentől sugaltatnék, több förendű asszonyokat vevén magához a Capitoliumból, hová imádkozni ment vala honáért, kijövén, Vetúriához, Coriolán anyjához mene.

---

*) Livius, L. II. cap. 39. kételkedni látszik, hogy Coriolán maga elébe bocsátotta volna a papokat, sőt a második követség elfogadtatását sem hiszi: de Plutarch és Dionysius világosan említik.

Együtt lelték őt Volumniával, Coriolán nőjével, siratva hazájok veszélyét.

Valeria mélyen illetődött szívből szóla hozzájok: „Róma leányai jőnek, úgymond, hozzátok Róma leányaihoz, közönséges hazánk ügyében. Ne engedjétek, nemes szívű hölgyek, Rómát volscok martalékává lenni, ne azt, hogy szabadságunkat az ellenség eltiporhassa. Jertek Coriolán táborába, könyörögjünk neki hazánk kiméléseért. Én nagy reményeket helyezek nemes lelkébe, s mindent várok anyja s nője iránti szeretetétől. Borúljunk lábaihoz, kérjük, kényszerítsük őt; oly magas szívű férfi nem fog ellentállhatni könnyeinknek. Meglássátok, istenek meg fognak indúlni igazságos esdekléseinken s megmentendik e várost, mely emberi segedelemtől elhagyva látszik.“ Szavai elhaltanak zokogás és könnyek közt a derék római hölgynek.*)

„Valeria, Rómának méltó leánya,“ mond a sebhedt szívű Veturia, „te gyámoltalanságban keressz segédet, midőn hozzánk fájdalomtól elnyomattakhoz folyamodol. Mióta a nép kimondá itéletét Coriolánra, elaludt szivében minden tisztelet anyja, s minden hajdani szerelem nője iránt. Anyám! nőm! úgymond ő elkeseredve, midőn akkor a népgyülésből megtért, fiatoknak vége!· Coriolán számüzetik hálátlan polgártársaitól, számüzetik örökre a hazából, melyért oly hévvel lángola. Ajánlom nektek gyermekeimet, az apátlan árvákat. Én örömest távozom el e megromlott városból, hol férfiúi tökélyek nem becsültetnek többé. Éljetek boldogúl s viseljétek e csapást római hölgyekhez illő lélekkel. E szavakkal elsietett. Én idősb gyermekét vezetvén, Volumnia karján vivén a kisebbet, sírva kisértük; de ő csakhamar felénk fordúla: Ne jőjetek, úgymond, tovább, és hagyjatok fel haszontalan könnyeitekkel. Neked nincs többé fiad anyám, és te legjobbika a nőknek, férjed rád nézve örökre oda van. Kivánom találj magadnak egy más hozzád

---

*) Plut. Dionys.

méltó férjet, szerencsésbet nálamnál. — Volumnia, elfásúlva rogyott öszve szívmetsző szavaira, s mi alatt én segédére mentem, elhagyott bennünket vad érzéketlenséggel, a nélkül, hogy végölelésünket elfogadná, vagy kimondhatatlan fájdalmunkban részvételt mutatna. Elmene Rómából pénz és szolgái nélkül, senkinek nem mondva, hova, mely világrész felé. Azóta nem tud felőlünk semmit s nem tudata magáról velünk, mintha gyűlölségébe minden iránt ami római, minket, véreit is, befoglalna. Mi reményetek lehet e szerint ily hajthatatlan embernél? Mit tehetnek ott gyenge asszonyok, hol Róma papjai, tanácsbeli őszei végbe semmit nem vihettek? S mit is kivánhassak én, anyja, tőle becsülettel? Hogy hálátlan polgártársainak megbocsásson? hogy könyörüljön egy dühös népen, mely rajta ártatlanon nem könyörült? Hogy egy nemzetnek árulója legyen, mely őt magaslelkűleg vezérévé tette? Kivánhat római anya és nő dolgokat, melyeket a becsülettel megegyeztetni nem lehet? Nyúgodjatok meg, Róma lelkes hölgyei, közönséges sorsunkon, melyet megváltoztatni nincs ember hatalmában." *)

Valeria s a többi asszonyok még inkább elkeseredének e tagadó válaszon. Némelyek leborúltak Veturiához, megölelték térdeit, mások Volumniának könyörgöttek, egyesítse velök kérelmét Coriolán anyjánál. Veturia, nem állhatván ellent könnyeiknek, megigérte végtére a táborba menni, ha a tanács tettét jóvá hagyandja. Valeria azonnal hírűl adá ezt a consuloknak, kik gyűlést tartának. Versengés és szóviták támadának a tanácsban; némelyek aggodalomban voltanak, hogy Coriolán a táborban tartandja nőiket s ez által fogja szüléiket s férjeiket kényszeríteni, hogy a várost fegyverzörrenet nélkül általadják, mások ismét egyebeket hozának elő, de végre megegyeztek Veturia szándékában, mert bíztak Coriolán erkölcsébene, kiről tudták, hogy büszke, szi-

*) Dionys. — Plut. itt eltér.

lárd és hajhatatlan, de alacsonyságra vetemedni nem képes.

Következő napon Róma első rendű hölgyei Veturiánál összegyűlvén, a consulok által rendelt kocsikba ültek, s minden fedező kiséret nélkül a volscok táborába mentek.

Látván a volscok e közelgető kocsik hosszú sorát, azonnal hírűl vivék Coriolánnak, hogy nője és anyja jőnek. Coriolán eleinte csodálá, hogy római asszonyok, kik gyenge koruk óta elvonúltan és szigorúságban neveltetnek, eltökélheték magokat, minden véd nélkül, ellenséges táborba jőni, hol, mint tudva van, nőtisztelet és fegytelenség nem nagy tekintetben állanak. A követségnek ez új neméből azonnal kitalálta, hogy a rómaiak felette szorúlt állapotban vannak, s eltökélék, vég eszközökhöz nyúlva, őt a várostól elmozdítani. Elhatározá magában Róma nőit tisztelettel fogadni, de szándékától el nem állani. Azonban itt oly állhatatosságra számolt, melyre minden keménysége mellett sem vala elég erős: mert alig pillantá meg anyját és nőjét, azonnal karjaikba röpűlt. Mindkét részről érzékeny örömben fejezé ki magát a viszonlátás boldogsága. Midőn a szív mozdulatai lecsillapodtak, Veturia azonnal a dologra tért. Coriolán, nehogy gyanússá tegye magát, tábora nagyait azonnal öszvegyűjté, hogy tanúk legyenek. „Ezen római hölgyek, kiket imitt látsz — mond Veturia a volscok jelenlétében — engem és nődet távollétedben vigasztalának, most pedig rettegve egy véres ostrom következéseitől, hozzád jőnek, velem együtt kérni, adj hazájoknak békét. Kényszerítlek téged fiam, mindenre ami előtted szent, fordítsd győzödelmes fegyvereidet másfelé.“

Coriolán azt felelé, hogy e kivánat igazságtalan, s s ha teljesítené, megbántaná az isteneket, kiket bizonyságúl hívott, midőn a volscoknak hűséget esküvék. Ő nem fogja elárulni a derék népet, mely tanácsáha vette s seregeit hadvezéri hatalmába, kormánya alá bízta.

Ő Antiumban több tiszteletet, szívességet talált, mint hálátlan polgártársai között.

A volscok hangos tetszéssel jelenték, mint meg vannak Coriolán válaszával elégedve. — Veturia azt mondá, hogy nem szándéka valami olyanra bírni őt, mi becstelen volna, csupán azt kivánjá, hogy a két nemzet közt békét kössön, mely mindkét részről hasznosabb leend a vérontásnál. „S képes vagy-e te e kérésemet megtagadni, úgymond? Inkább fogsz-e boszúd sugalmának, mint anyád kérelmeinek engedni? Gondold meg, fiam, hogy válaszodtól függend anyád dicsősége vagy örök gyalázata, következőleg élete. Ha megkérlelni nem foglak, tudd meg, en kezeimmel ontom ki lábad előtt véremet, és seregeid nem előbb mint anyád holttestén fognak Róma ostromára menni. A római asszony tud és kész meghalni, midőn becsület kivánja. Sem azt, hogy fiam Róma fiamon, sem hogy fiam Rómán diadalmaskodjék, nem akarom megérni.“ Midőn látná Coriolán arczvonásiból, hogy beszéde megindítá, tovább folytatá szavait. Kérte őt istenekre, ősei árnyékára, seregeit Róma elől elvinni. *)

Coriolán érzesei nagy küzdésekben látszottak lenni, s a máskor szilárd eltökélésű ember határozatlanúl álla anyja előtt. Veturia elővevé az érzés minden fegyvereit, melyekkel anya gyermekére hatni képes. „Miért nem felelsz nekem, fiam? Nem ismersz-e engem anyádnak többé? Elfelejtetted-e mi szorgalommal ápoltak ezen karok gyenge korod óta? Megtagadhatod-e első és egyetlen kérését annak, ki feletted szülői hatalommal bírt? Íme, ha mind ezekre meg nem lágyúlsz, lásd anyádat előtted porba hajlani.“ Letérdele, és általkulcsolá fia lábait, s letérdelének vele Volumnia is, és a többi asszonyok.

Coriolán egészen megzavarodva s mintegy magán kívűl kiálta fel végtére: „Óh anyám, anyám, mivé tészsz te engemet!“ s ezzel fölemelé őt magához: „Te,

*) Livius egy boszúval teljes beszédet ad Veturia szájába. Plutarch emez általam közlött szelídet, kérlelőt, így Dionys. is

úgymond, Rómát megmentetted, de fiadat örökre elvesztéd." Sejté tudniillik a sors-üldözte ember, hogy tettét a volscok megbocsátani nem fogják. Félre hiván anyját és nőjét, bizonyosokká tevé őket: Tábora főbbjeit reá fogja bírni, hogy béke köttessék, s a seregek elvitessenek Róma alól; ha pedig szándéka nem sikerül, leteendi hadvezéri tisztét s megvonja magát valamely idegen nép városában. Ezzel érzékeny bucsút véve, elbocsátá őket.

Következő napon, miután tanácsot tartott volna, hol reá bírta a volscokat szándékára, fölkeletkezvén táborával, elhagyá a várost. A volscok között kétféle vélemény támadt némelyek nem elégedtek meg Coriolán tettével, mások ismét, kiket Veturia érdeklő beszéde szinte meghatott, javalák e lépést. Azonban mind a két fél ellenmondás nélkül követte őt, tiszteletből inkább mint félelemből. De Tullus, ki már a táborozás eleje óta irígy szemmel látta ön dicsőségét általa homályba borúlni, eltökélé megdöntését. E czélra, mielőtt Coriolán még megérkeznék, azon hírt terjeszté, hogy a volscok ügyét elárulta, s méltó, hogy a gyűlés által feleletre vonassék. Coriolán megjelenvén, menteni akará magát s kérte az öszvegyűlt volscokat, hallgatnák meg mentségét. Azonban Tullus valamint hadvezéri, úgy szónoki tehetségeitől is rettegvén,*) czimboráival zajt támasztta, hogy ne engedtessék szó az árulónak. A tolongás és zaj közt néhány e czélra fölfegyverzettek közelebb vonulának Coriolánhoz, s reá rohanván, gyilkaikkal **), mielőtt valaki segédére mehetett volna ***), megöldökölték őt.

---

*) Cicero Brutus 10. fejezetében Coriolánt a jeles szónokok közé számítja és Themistoklessel teszi hasonlatba.

**) Dionysius szerint kövekkel veretett agyon.

***) Plutarch. — Livius szerint, ki Fabius Pictor régi íróra (munkái nem jutottak el hozzánk) hivatkozik, azt mondja, hogy Coriolán nem öletett meg, hanem még sok időt élt azután a volscoknál. Ez nem hihető, mert róla többé semmisemt aláltatik feljegyezve.

A volscusi jámbor nép, ki tisztelé és szerette Coriolánt, ki többször látá magát megdicsőítve általa, felette elkedvetlenűlt e vérengzésen; méltatlannak s igazságtalannak találta azt. Temetésére minden volscusi városokbúl jött a számos nép, s eltakaríttaték a hős fényes pompával, és sírját a szánakozók fegyverekkel ékesíték föl, melyeket diadalmai alatt nyertek. *) Ez vala vége a gyarlóságai mellett is nagy és nevezetes Coriolánnak, ki jobb sorsra volt méltó, mint amelyet mind Rómában, mind Antiumban tapasztalt. Róma, Dionysius szerint, egyet sem mutathata előtte, ki oly bátor, előre látó s egyszersmind szerencsés hadvezér volt volna. Tehetségei több hasznot tehettek vala hazájának, mint minden előtte élt római jeleseké. Szerencsétlen viszályok által Róma megfosztá magát tőle, amit akkor bánt meg, midőn haragjától reszketnie kellett.

Veturia tettének emlékezetére, azon helyen, hol fiát megkérlelé, templom építteték és szobor, melyen e felirás állott: Az asszonyi szerencsének.**) A templom első papnéja Valeria lőn, kinek elméjében először támadt a szerencsés következésű terv.

Coriolán halálának híre Rómában sem örömet, sem fájdalmat nem gerjesztett, mert benne a világ nagy jelességű embert vesztett ugyan, de Róma egy félelmes ellenségétől is szabadúlt meg. Megengedteték azonban a tanácstól a római asszonyoknak Coriolánt tíz hónapig gyászolni; a leghosszabb gyászidő, melyet még Numa király rendelt. — A volscok csakhamar keservesen megbánták Coriolán vesztét, mert a rómaiakkal újdon harczba keveredvén, több ütközeteket veszítettek, s ezeknek egyikében Tullus is elesett, s végre békekötésre kellett állaniok, melynél fogva Róma urokká lön.

A Coriolánon vett győzedelem Rómában a tribúnusokat igen közel vitte azon hatalomhoz, melyre törekedtek. E ponttól fogva lépcsőnként emelkedett erejök. A

---

*) Temetése leirását lásd Dionysiusnál.

**) Dionys. L. VIII. Valerius Maxim. L. I. cap. 8.

consulok választására fő befolyást nyertek, sőt kieszközlék, hogy consulok a pórrendű polgárokból is választatnának; szóval, megállapíttaték idők folytával a demokratia, s bizonyos tekintetben a népfölség, mely, ha erősebb alapokon, tisztábbra fejlett elveken épült vala, a szabad Rómát hosszú időkig fenntarthatta volna. Azonban ezeket tovább fejtegetni annak volna tiszte, ki a respublica történeteit írná.

II.

CATILINA ÖSSZEESKÜVÉSE.

Rómában a Sulla-okozta változásoknak, és a mind inkább nevekedő erkölcsi elfajulásnak egyik következése Catilina összeesküvése volt, mely míg Pompejus a birodalom határait Ázsiában messze kiterjeszté, benn a városban csaknem felforgatta a római állodalmat. Szertelen fényüzés s az ebből keletkező pénzzavar volt szülőoka eme fenyegető vésznek. A hajdani samnitai erkölcsök, melyek később ama keresetlenül szép s a természethez még mindig közel álló görög-európai jelleget ölték magokra, kihaltak, és helyökbe keletiesen görög szín terjedt el a római életen. Mértékletlen tobzódás és hivalkodás lettek divattá, s az aristokratia még oly férfiai is, kik nem leltek bennök gyönyört, s nem is voltak gazdagok, illedelem miatt is kénytelenek voltak követni a divat balgaságait. E pazar fény nem csak a magán, hanem a nyilvános életet is átözönlötte. A játékok példáúl, melyeket az aedílek a nép számára adni kényszerűltek, roppant pénzöszvegeket emésztének fel. A költségeket csak kevés család bírhatta meg sokáig, számosan merűltek adósságokba, melyekből békeuton nem volt menekvés. Már Sulla korában a többek közt Crassus példát ada, mint lehet a zavarban halászni, mint lehet nem csak távol háborúkban, hanem otthon a városban is meggazdagodni. Ily viszonyokból fejlett ki a Kr. el. 63. évben Catilina összeesküvése, melynek fejei, nem annyira új rendet előhozni, mint a fennlevőt is felforgatva egy sullai kort előidézni, adósságaiktól meg-

menekedni, polgártársaik rovására meggazdagodni, és ellenségeiket megsemmítni törekvének.

Lucius Sergius Catilina, az összeesküvés feje, azoknak egyike volt, kik a kicsapongó élet minden nemeivel eltékozlák vagyonaikat. Ő régi nemes családból származott, nagy erejével volt megáldva mind a testnek mind a szellemnek, s képes ennélfogva a legnagyobb dolgok végrehajtására. De nagy tulajdonai mellett valódi erkölcsi szörnyeteg, ki előtt semmi vétek nem volt iszonyatos. Vad szenvedélyei nem tekintettek sem jogra vagy becsületre, sem emberiességre. A sors azért látszott őt nagy tehetségekkel felruházni, hogy annál erősebb eszközt készítsen benne az ártalomra. Már serdülő korában czivódás, verekedés és rablás, s polgári viszályok kedvencz foglalkozásai voltak, s ezekben gyakorlá ifjusága napjait. Merész, fondor, színlő, vágyaiban lángoló, eléggé szónokló, de kevésbbé bölcs. Tömérdek szelleme mértékfeletti, hihetetlen, s rendkivűl nagyokra vágyódott. Miután vétkei által minden hitelét elvesztíté, vagyonát teljesen elpazarlotta, csak a köz pusztulásban voltak reményei. És különben is megundokított, istenek s emberek által gyűlölt lelke sem ébren sem alva nem hagyott neki nyugtot; bűneinek tudata verdesé szüntelen felriadt elméjét. Színe véretlen, nézése undok, járása hol sebes, hol lomha. Már szemeiből látható volt feldúlt lelke. *) Sulla idejében saját testvérét ölé meg, és szűzeket áldoza fel buja vágyainak. Mind ezek mellett mégis a 69. évb. praetorrá választatott, és a 63. évben, ugyanakkor midőn a híres szónok Ciceró, consulságra törekvék. Rómának és Itáliának legaljasabb gyülevész népeivel kötött szövetséget, hogy rablás, ölés gyújtogatás általszerezzen vétkeinek és pazarlásainak eszközöket. Czéljára nem csak az alantabb osztályban, hanem a magas aristokratiában is talált társakat. Tanácsbeliek, néptribúnok és quaestorok lettek czimboráivá, sőt a consulok egyike Caj Ant. Hybrida, maga Crassus

*) Cicero in Catilin. III. 7. — Sallust. Bell. Catilin. c. 5. 15.

és Caesar is gyanúban voltak.*) Ily mélyen volt sülyedve Róma, hogy első férfiai nem iszonyodtak rablók és gyilkosok közé vegyűlni. E czimborálkodás nem is volt már titok. Az aristokratia jobb része tudta, hogy az állodalom első tisztviselői szövetkezvék azon galád czimborákkal, s hogy Catilina nagy reményt táplál corsullá választatása iránt. Azért igazságkedvelő férfiút kelle keresni azok közt, kiknek nincsenek patriciusi ősei. Az aristokraták e szerint Cicero megválasztatásán ügyekeztek, mivel Catilinának ellensége volt és Rómának tisztább jellemű emberei közé tartozott.

Marcus Tullius Cicero nem születés hanem ön ereje által lett kitünővé.**) Ő Arpinumban született alacson de lovagrendű családból. Rómában képezte magát görög tanítók által a szónoklat, bölcselet és jogtudományban. Szónoki tehetsége korán kitűnt, s egyike lön Róma, sőt a világ első szónokainak. Első, kit a törvényszék előtt védett s kinek ügyét megnyerte, az apaöléssel vádolt Sextus Roscius vala. Ez Cicerónak oly nagy hírt szerze, hogy sokan azt állíták, miszerint nincs ügy, mely Cicero nagy elméjének nehéz volna. Tapasztalás és mívelődés végett Görögországot beutazván, harmincz éves korában quaestorrá neveztetett a siciliai helytartó mellé, hol nagy becsületesség és ügyessége által mindenek kegyét megnyerte. Később aedil és praetor volt, a 63. évben pedig Cajus Antonius Hybridával egyszerre leve consul. Kevés férfia volt Rómának, kiben az észtehetségek annyira kimívelve és annyi nemességgel, fáradhatlan szorgalommal párosúlva lettek volna. Kitűnő bátorság mint Pompejusban, és oly méltóság mint Cátóban, benne nem volt ugyan, de ő tisztelője vala az erénynek, és bensőleg szerette hazáját és a szabadságot. Természeti félénksége daczára fenyegető veszély közepett, bátor leve mint a hősek legbátrabbika, és szónoklatával rettentőbben sujtá a bűnt, mint a legélesebb

*) Plutarch Cato és Caesar Életéb.

**) Vellej. II. 34.

fegyver. Egyébiránt voltak benne gyarlóságok is: hiú vala, dicsekvő és ingatag, miket azonban fényes tulajdonai mellett megbocsáthatni. *) Consulsága felette veszélyes időszakba esett, mert a consulválasztásban megbukott Catilina kétszerte dühösebb lőn, s ügyekezett czimborái számát mind inkább nevelni. Az összeesküdtek nem csupán férfiakból állottak, voltak köztök gyanús életű előkelő nők is. Cicero a legnagyobb figyelemmel kísérte mozgalmaikat, de sokáig föl nem léphetett. Az összeesküdtek már a gallok egyik fajával, az allobrógokkal alkudoztak, kiknek követei esetleg épen Rómában valának. Sulla Itáliában megtelepült katonái már meg voltak nyerve az összeesküves részére, és még sem volt lehetséges bizonyítványokkal föllépni. Végre Cicero hölgyek segedelmével bírt fordúlatot adni a bajnak. Ezekkel tevén magát egybeköttetésbe, közöttük az előkelő rangú *Fulvia* által, ki tiltott viszonyban élt *Quintus Curiussal*, az összeesküdtek egyikével, mindent megtudott és egyszersmind bizonyítványokat is szerzett Catilina ellen. Ekkor egybe gyűjtvén a tanácsot, hatalmat adatott magának felügyelni, hogy a hazát baj ne érje. Sulla agg vitézei Etrúriában már fegyvert is fogtak Mallius vezérlete alatt Catilina részére, s a Rómában lévő összeesküdtek csak arra vártak, hogy megérkezzenek, s azonnal tizenkét helyen felgyújtandván a várost, Cicerót a tanács nagyobb részével s több másokkal együtt meg fogták volna ölni.

Ekkor Cicero tanácsgyűlést tartván, Catilinát, ki elég vakmerő vala ott megjelenni, egy hatalmas beszédben, mely mai napig is nagy hírben áll, szemtől szembe megtámadta. Szónoklata bámulatos hatású volt. Még azokban is felgyújtá a becsületnek és honszeretetnek érzelmeit, kikből az rég kihalt vala, s többen Catilina czimborái közől elszakadának az összeesküvéstől. A beszéd után Catilinának Rómában nem volt többé maradása, kénytelen volt még az nap a várost elhagyni és

*) Plutarch Cicero Életéb.

az Etruriában álló seregekhez vonúlni. Ezután az allobrógok követei Cicerónak mindent fölfedezének, bizonyítványokat adtak kezébe, és az összeesküdtek nagyobb részének neveit, kiket Cicero azonnal elfogatván, a tanácsban kivégeztetésöket indítványozá. Csaknem határozat kelt már Cicero indítványa helyben hagyására, midőn Caesar fölkelt, s oly nagy ékesszólással szegűlt az indítvány ellen, hogy Cicero nagy szónoklata sikeretlen maradand, ha egy férfiú nem áll részére, ki erényei és jellemnagysága által volt tiszteletes tekintélyű.*) E férfiú Marcus Porcius Cáto vala, a híres Cáto Censorius másod unokája, ki ifjabb, vagy uticai Cátónak is neveztetett. Egyike volt ő a világtörténet legtisztább jellemeinek, s képe a hajdankori Róma nagy polgárainak, ki az elfajúlt erkölcsök s kihalt szabadságszeretet korszakában, midőn a köz romlás mindeneket magával sodrott, annak árja ellenében fenn tudta magát tartani. Nem pénz, nem dicsőség, nem hatalomvágy, hanem erény, igazság, haza és annak szabadsága voltak istenei, melyeket imádott, melyekért élt és utóbb meghalni is tudott. Szigorú és szilárd vala szóban és tettben, kíméletlen maga és mások iránt, mert képtelen volt kibékűlni kora romlottságaival és azon kor embereinek gyarlóságaival. Soha nem létezett még az erény eszményéhez hasonlóbb férfiú, ki jót csupán azért tett, mert lelkében nem volt tehetség máskép cselekedni. Igaz, miképen jellemével oly magasan fölülemelkedett polgártársain, hogy mindenkiben félénk tiszteletet gerjeszte maga iránt de vágyakat nem költe tettei utánzására, mert mindenki kétségbeesett hozzá hasonló tehetni. Igaz, hogy több jót eszközlendett hazájának, ha kissé hajlékonyabb tud vala lenni, de jól vette észre egy nagy történetíró, hogy ekkor a világtörténetnek nem volna Cátója. Bár mennyit fáradtak szellemdús ellenségei az ő lealacsonyításában, neve mocsoktalan volt és maradt örökké, mi

*) Plutarch Cato Életéb. — Sallust. Bell. Catil. 50—53.

szép tanuja az erény diadalmának az ármányokon. *) Mit Cicero Catilina társai ellen ragyogó szónoklatával kivinni nem bírt, Cáto, jellemének varázs hatalmával eszközlötte ki. Ő Caesar véleménye ellen nyilatkozott, és az egész tanács, melyet Caesar csábszónoklata Cicero részéről elvont, mellé állott, és az indítvány elfogadtaték. Cicero azonnal kivégeztette az elfogottakat. Ezután sereg küldetett Etrúriába az összeesküdtek ellen. Catilina és hadai hősileg harczolnának és oly elszántsággal, minő nem ily galád ügyhöz lett volna méltó. Róma hada sok halottat számlált, az összeesküdtek pedig többnyire a csatamezőn végzés éltöket s köztök Catilina is. Holttestét elesett társaié közt, kik mindnyájan elül voltak megsebezve, találták meg, arczában még ekkor is ama szilaj daczczal, mely éltében sajátja volt. **) Antonius a hadvezér, fejét Rómába küldötte. Ez vala vége Catilinának, ki, ha lelkiösmeret és kedély lakoznak kebelében, egyike leendett a világtörténet legkitünőbb embereinek. Róma hálásnak mutatta magát megmentője Cicero iránt. Kitüntetésében minden ember vetélkedett s a tanács két legnemesbik férfi a, Cato és Catulus inditványára az egész nép a haza atyjának szép és még ekkor meg nem mocskított czímével tisztelte őt meg ***).

---

*) Plutarch, Cato Életéb. — Sallust. Bell. Catilin. 53-54. — Dio Cassius XXXVII. 22. — Vellej. II. 35. „homo virtuti simillimus, et per omnia ingenio diis, quam hominibus propior, qui nunquam recte fecit ut facere videretur, sed quia aliter facere non potuerat, cuique id solum visum est rationem habere, quod haberet justitiam." — Cicero pro Sextio c. 28.

) Sallust. Bell. Cat. 59. 60. — *) Plutarch Cicero Életéb.

III.

EUDOXIA CSÁSZÁRNÉ.

———

A történetirás száz férfi életviszonyait ábrázolja körülményesen, míg alig emlékezik egyetlenegy nőről. Hadvezérek és kormányférfiak, szónokok és müvészek nevei ragyognak elénkbe az évrajzokból, mind férfiak; még az emberiség mocskai is, kik zsarnokok vagy hódítókúl véres pályakört futván meg, egész nemzetek ostorai valának, gyakran a legkisebb vonásokig körülményesen tüntettetnek ki, míg a nőről, ki talán erkölcspéldány s nemének dísze volt, alig szól a történet.

Való ugyan, s ebben kereshetni főleg okát e különös tüneménynek, hogy a férfi rendeltetése messzehatóbb, hatásköre nagyobb, országos és világtörténetibb, tettei változatosbak, szembeötlőbbek, sokszor szélveszek és villámok a polgári világ egén, míg a női pálya egyszerű, zajtalan, kevesbbé kitünő: mint a völgy forrása, melynek áldáshozó életét csak az eredményben, a mező virulásán vehetni észre. De csak a nem-gondolkodó, vagy a világtörténetekben járatlan előtt nincs tudva, miképen a női igénytelen életből nagy következmények keltek az emberi nem sorsának alakúlására. Még oly népeknél is,

---

Források: a byzanti egyházi és világi történetírók, részint egykorúak részint későbbiek, kik általok még látott, de utóbb elveszett egykorúakat használtak, névszerint: Sokrates, Sosomenus, Evagrius, Suidas, Chronicon Alexandrinum, Johannes Malalas, Zonaras, Constantinus Manasses, Glycas, Cedrenus stb. Továbbá: Gibbon, S. J. Baumgartens Welthistorie, és Rotteck (Jacobi Irisében).

minden időkön át, hol a nő teljesen jogtalan s csak elszigetelve állott a társaságban, ezen állásának kézzel fogható nagy eredményei voltak. A természet megboszúlja eltiport jogait a nemzeteken, ha közvetlen nem, később, századok, évezredekre kihatólag. Tanusítja ezt a nők ügyét elhanyagoló hajdankor története, és jelenleg egész napkelet. Cselekvőleg bár, vagy csak szenvedőleg, mindig nagy volt a nő befolyása: sok férfidicsőségnek nők voltak eszközei, nem egy borostyánja a férfihomloknak hölgyek nem ismert, nem tudott érdeme, s a nőnemnek általában közvetve több világtörténeti hatása volt, mint a történettudomány egypár, saját erejénél fogva kitűnt, vagy sorstól magasabban helyezett hölgy életében emleget.

De véleményem szerint, nem csak az, melynek országos, vagy épen világtörténeti eredményét a történetírás kimutatni bírja, hanem sokszor oly női élet is, mely rendeltetése szűk körét meg nem haladta, küzdelmei által vonzó, tanulsága által érdekes s méltó tárgya az életoktató történeti Musa komoly figyelmének. Mennyi elragadó vonás egy valódi nő jellemében, s mennyi erénymagasság gyakran e parányi körű életben! Akartok látni állhatatosságot a hűségben, kifáradni nem tudó erőt a tűrödelemben, önmegtagadást és szelídséget, megnyugvást a sors vészeiben, szentségét a fogadalomnak, örömkönnyeit a megbocsátásnak? vessetek figyelmet a valódi nők házi életére, látni fogtok nem sejtett jeleneteket. Valóban, a történetírás jellemábrázolatinak csaknem legszebb lapjait veszté el az által, hogy a női igénytelen életet oly aránylag csekély figyelemre méltatá. Hány női pálya tűnt le ismeretlenűl, melynek munkálkodása, viszontagságokkali küzdelmei tanulságosabb és kedélygazdagítóbb tárgyai lehettek volna az olvasásnak, mint sok hős élete, sok hódítási hadzaj, miket a történetirás oly nagy számmal jegyzett föl.

E pár eszme, melyet imént elmondék, nem áll ugyan itt egészen helyén, mert a nő, kinek életét vázolni akarom, nem igényelhet világtörténeti vagy csak egy or-

szágra kiható befolyást sem, női erényeiről pedig csak általában emlékeznek az egykorúak; s az ő élete nem az érintettem szempontokból érdekes, hanem mint földi változandóság feltünő képe, mint jó és bal szerencse játéka vonzó és tanulságos: azonban nem teszek, úgy hiszem, hasztalan dolgot, szót ejtvén a nőnek történeti fontosságáról, kiemelvén, habár csak általánosságban is, azon állást, melyre őt a természet híta meg, s melytől vad népeknél durva férfierő, műveltekénél pedig gyakran bal fogalmak foszták meg. Nem rendeltetése a nőnek, hogy a férfival egy pályát futva versenyezzen, de vannak jogai, melyeket eltapodni, van szép hivatása, melyet akadályozni megtorlatlanúl nem lehet.

Az ötödik század első felében, a ketté vált nagy római birodalom keleti trónján, a palotákkal ékes régi Byzantban, a sok erejű Theodosiusnak egyik férfiatlan unokája, ifjabb Theodosius ült vala, kivel a sors megverte volna a kormánya alatti népeket, ha kiengesztelésűl egy szellemdús leány nem áll a trón mellé, a vészeket némileg elhárítandó. Apjának, a gyarló Arkádiusnak halála után rá, mint nyolcz évű gyermekre, maradt a császári szék, az akkori világ legelső trónja, Nevelők és gyámok őrködének a gyermek és a birodalom felett, hogy amaz ismeretekben gyarapodjék, emennek pedig kormánya azon idő viharai közt szerencsével vezettessék. Fő befolyással, úgy látszik, ez ügyekre a derék Anthemius volt: jeles kormányférfi és tapasztalt hadvezér, kinek fejdelme becsülete és a nép boldogsága egyképen szivén feküdtek, kiről Synesius írá: „Ő az én s minden ember véleménye szerint a legerényesebb férfi volt mindazok közt, kik valaha országot igazgattak.“ De sem e férfiú, sem az oktatók nem voltak szerencsések, belőle fejdelmet képezni, ki elődeire, Róma nagy császáraira, csak távolról is emlékeztetett volna. Állítják ugyan némely byzanti írók, miképen a tudományokban nem volt járatlan, s név szerint a mathematikai tudományok, különösen a csillagászathoz értett, fegyvergyakorlott, ügyes nyilazó, jó lovagló volt, de kik ilye-

ket írnak is, más részről általában azt vallják, hogy igen szűk körű ész volt, s a dolgok kivételében tehetetlen, aminthogy ellenkezőt bizonyító tettét egész országlása idejéből alig idézhetni, s így gyanússá válik tehetségei iránti minden kedvező tudósítás. Hogy vallást illető külsőségekben, melyek megtanulására kis emlékezeti erő elég, valamint a szentek és az eretnekek történetében — mint némely írók mondják — lehettek ismeretei, ez valószinű, mert ilyesmi mindennapi és igen korszerű volt azon időben, mikor a vallás merő szertartási része és külsőségei fontosbaknak tartattak a bensőknél, s ezeket a császároknak, a vallás fejeinek, nem volt szabad nem tudni. Minden efféle szertartási ügyekben testvérnénje, Pulcheria, volt mestere, kinek kevés észt igénylő tanai iránt meglehetősen fogékonynak bizonyítá magát a tanítvány. Sosomenus, és több egykorú író, tudósít, hogy ő oktatta legyen a császárt, mint viselje magát fejdelmi méltósághoz illőleg bucsujáráskor s más ünnepélyes alkalomnál; mint öltözködjék, üljön és járjon, hogyan fogja palástját, tartóztassa magát a nevetéstől; hogyan mutassa arczát most szelídnek, majd rettentőnek; hogyan hallgassa ki illedelemmel a panaszlókat, bocsássa el szokott hivatalos, semmit sem mondó válaszszal. Kormányügyeibeni egész iskolája, miben szinte Pulcheria volt oktatója, ilyféle bölcseségekben állott. Miből kettőt gyaníthatni: vagy hogy a testvére nevében uralkodni vágyó császári hölgy csupán önérdekei szerint hatott rá, vagy felfogván öcscse gyarlóságát, olyakban ügyekezett őt gyakorlani, mikkel a lelketlenséget némileg bepalástolhatni, s nem kölcsönözhetvén neki szellemet, benső ürességét csillogó mázzal borította be.

Pulcheria maga is túlbuzgó levén, ilyenné idomítá a császárt. Palotája nem sokat különbözött kolostortól. Reggeli órában nőtestvéreivel, mind ájtatos nénékkel, istendicsérő hymnusokat olvasott, vagy énekelt; a hoszszasabb bőjti időkön kivűl szabályszerűleg minden héten két napot megbőjtölt. Nőkkel és heréltekkel vala

szünetlenül körülvéve. Népeket boldogítható magas hivatala szent perczeit hiú mulatkozásban és haszon nélküli foglalatosságban pazarlotta. Egyedüli cselekvőbb időtöltése, mi őt palotája falain túl csalá, vadászat volt. Naponkénti szenvedélye, szent tárgyú iratok másolása, melyeknél a betűk szépségére fordíta legnagyobb s mondhatni, rendkivűli figyelmet, s irásával annyira kitünt, hogy egykorúi „szépiró (kalligraphos) császárnak" neveznék — egyetlen dicséretes tulajdonsága a több mint nagyven éven át kormányszéken ülő fejdelemnek! — Másrészről ellenben rest és tespeteg lelkű; a nevében kibocsátott okiratokat csaknem mindig olvasatlanúl írta alá.*) Vakbuzgó és babonákat hivő, de egyébiránt szelíd, mértékletes, adakozó, szóval, jó ember volt, ha tudniillik cselekvéskörében, s különösen oly álláspontou, melytől milliók sorsa függ, jó maradhat az, kinek észtehetségei középszerűségen is aluliak. Tudniillik: a cselekvési pálya ész-vezette önállást igényel, s nélküle a legjobb szív, legtisztább erkölcs öntudatlanúl vétek szörnyüségei közé sodortathatik.

Theodosius húsz éves lön, s eljött az idő házasodnia. Szokva levén mindig mások tanácsától függni, soha önállólag nem cselekedni, császári nénjét kérte volt meg, hogy e részben is segedelmére legyen, hölgyet szerezvén számára, kinek nem kellend épen magas származatúnak, de szükség szépnek lennie, kivel kecsekben Konstantinápoly legszebb hölgyei ne mérkőzhessenek.

Pulcheria szívesen vállalá el e fontos bizományt, mert az neki magának is felette igen érdekében állott. Tudniillik: a gyarló Theodosius birodalmát Anthemius után e szűz kezdé kormányozni, s minden arra mutat, hogy e fényes hatáskör hízelge nagyravágyásának. E szerint állása megtarthatása végett igen kelle vigyáznia,

*) Nénje egy alkalommal, hogy sikerrel megdorgálhassa őt, egy kötelezvényt íratott vele alá, melynek erejével Theodosius saját nejét, a császárnét, rabszolgáúl adta volt el Pulcheriának.

hogy a császár oldala mellett oly hölgy álljon, ki Pulcheriától függvén, vagy vele jó viszonyokban levén, a császárt tőle el ne idegenítse. Uralkodni szeretés mások felett egyik gyarlósága embernek, s ez jókora mértékben volt meg Pulcheriában, mind a mellett, hogy e hölgy némi kolostorisággal szőtte körül életét, s nyilvánosan egy papi gyülekezet előtt, a nép jelenlétében, istennek örök szűzeségi fogadalmat tőn, s esküjét drágakövekkel kirakott aranytáblába vésetve, a konstantinápolyi nagy templomban őriztette. Palotája az imádság, elvonulás, és lemondásnak volt laka, melynek szent küszöbét nem léphette át férfi, kivevén gyóntatóit, kikben, a buzgók hite szerint, egyedül vala erő a nőben elfeledni a nemet. A történetirók különben magasztalják e hölgyet, mint aki gondolni s gondolatot valósítani egyképen ügyes volt, és kormányát bölcsnek mondják, mert valóban, sokakéhoz mérve, szerencsés volt, s ember sokszor hiszi a szerencsét bölcseségnek.

Nem kis gondok foglalták el e szerint a császári udvart: hölgy kerestetett, ki a császárnak tessék s Pulcheria követeléseit kielégítse. A kormányzónő, kit jobban aggaszta ez ügy, mint magát a kedélytelen Theodosiust, rendeléseket tőn egész birodalom-szerte a kivánt tulajdonokkal bíró leány keresésére. Paulinus, a császár gyermekkori játszótársa, most udvarmestere és mindenben biztosa, tanúlt jeles ifju, szinte meg vala bízva e fontos ügyben.

A sors úgy akará, hogy épen ez időben a császári szék zsámolyánál, pártfogást keresve, egy fiatal görög leány jelent meg, kinek viszonyaival közelebbről kell megismerkedni az olvasónak.

Athenaeben, a görög műveltség hajdani fővárosában, nem sokkal előbb azon időnél, melyben a fönebb érintettek történtek, egy Leontius nevű görög bölcs élt, ki, tudományokbani nagy jártassága mellett, varázslati mesterségben is avatottnak tartatott. Ez utóbbi vélemény onnan vehette eredetét, mert Leontius — né-

mely történetírók Herakliusnak nevezik — mint tudománykedvelő, elvonúlt életet élt, és hivatalokra, mikre ismeretei igényeket adhatának neki, nem mutata vágyat, mi onnan magyarázható, mert Leontius, ha keresett volna is ez úton előmenetelt, nem remélhetett a keresztény vallásnak akkor már trónig emelkedése mellett, ő, ki görög elődei isteneihoz mind végiglen hű maradt.

Három magzatból állott volt az özvegy Leontius családja, kik közől egy leánygyermek vala apjának szemfénye.*) Athenais, így nevezték a leányt, testi és szellemi kitünő sajátságokkal megáldott gyermek volt. Apja szíve minden érzelmeivel csüggött e gyermekén, s ő viszont apjában lelte fel ápolóját, oktatóját, követendő példányát. Athenais mindig apja oldala mellett volt, ennek oktatásait hallgatta, ennek tudomány és tapasztalás-érlelte szavaira volt függesztve feszült gyermeki figyelme. Mi csoda, ha ily vezető karjain a fogékony elméjű leány művelődése nagy előmeneteleket tőn. Hitelt érdemlő tudósitások szerint Athenais húsz éves korában nem csak azon kor külső műveltségében volt otthonos, hanem jártas komolyabb ismeretekben is, s amennyi bölcsész, amennyi költő emelte föl szellemi ereje által Hellas hajdani dicsőségét, azok munkáival ő ismeretes volt. Tanult vala e hölgy, a nélkül, hogy a komolyabb tudományok szárazságában női kedélye virágai elhervadnának, s azon észrevétel, miszerint hölgy valódi tudományt csak női kedvessége árán szerezhet, benne meg volt hazudtolva.

Athenais nem sokára elveszté élte leghűbb barátját, egyedűli gyámolát, elveszté jó apját. Bátyjai jövének és felbonták a meglehetősen vagyonos **) elhúnytnak

---

*) Glykas három fimagzatról beszéll, de neki ellenmond minden többi író. (Lásd Glycae Annales pag. 201. a velenczei kiadásb.)

**) Constantinus Manasses gazdagnak állítja Leontiust, s elszámlálja az aranyat, ruhákat, épületeket, marhákat, bútorokat s egyéb ingót és rabszolgákat, miket fiainak hagyott volt.

végintézetét. „Fiaim, így hangzott az, legyenek örököseim; leányomnak pedig száz aranyat hagyok. Athenaist a szerencse nem hagyhatja el.“

Villámsujtottként merevedett meg Athenais e hírre. Meg nem foghatá, mint tagadhatta ki apja az örökségből, kit úgy szeretett, ki oly engedelmes leánya volt. De bátyjai, nem tekintve testvéri viszonyokra, kifizetvén a száz aranyat, értésére adák, miként ideje az apai hajlékot elhagynia, mely most kizárólag övék. Ekkor lábaikhoz borúlt, kíméletért esdekle, panaszolva említé apja keménységét, könyörge istenekhez, lágyítsák meg testvérei szívét. Mind hiába; azok nem lágyúltanak meg. „Ne irígyeld tőlünk, így szólának fulánkkal, e csekély vagyont, te szépségben gazdag Athenais, kit a szerencse nem hagyhat el.“

Anyja testvérének tanácsára, ki biztató szavaival felüdíté a gyámol nélküli árvát, eltökélte magát, Konstantinápolyba utazni, hol egy — apjáról rokon — nénje élt, s a hatalmas császár lábaihoz borúlva, vagy törvényekben keresni pártfogást és segélyt, vagy a császári trónról kegyelmet. Visszatekintve még egyszer az apai hajlékra, hol annyi drága emlékei éltek, melyektől most talán örökre el kellend szakadnia, eltávozott.

Könnyen átgondolhatni helyzetét a honából költöző, jóllehet ismeretekben gazdag, de szűk élettapasztalású leánynak; képzelhetni aggodalmait, midőn, éltében talán most először, hajóra szállott; midőn a szülőföld határait a távolban eltűnni látta, s magát tova, nem ismert tartomány felé a tenger hullámaitól rengetve érezé. Ha szabad volna, a bizonyítványokhoz kötött történeti ösvényről letérve, a képzelet országába andalodnunk, elmondanók Athenais szívgyötrelmeit, lefestenők való mély búját, melyek egész súlylyal nehezedének rá, kedélyét egész hosszú útja alatt elborítandók, ha az áldáshozó nagy természet, elragadó szép tüneményeivel gyönyört és csodálatot gerjesztve fogékony lelkében, szórakozást és enyhűletet nem ad a keservekben meren-

gőnek. Útja Athenaetől Byzantig a görög történetirás és költészet nagy emlékezetű helyein, melyeket ő olvasásból ismert, folyt vala. Kinyílt előtte az aegei gyönyörű szigettenger, látta Olympnak örök hó-fedte fejét, előtte állottak komoly némaságban Ida bérczei alján a másfél ezer éves Ilium örök dicsőségű romjai, Homér egész hőskorával. Átevezett Sestos és Abydos között a zúgó Hellesponton, s felnyílt előtte a csendes Propontis viharkímélt tükre, s Thrácia és Bithynia felhőtávol ormai jobbra és balra maradozván, lassanként kibontakozának a messze homályból Byzant kevély tornyai, palotáinak fedelei, a circus, a hippodrom, a zeuxippi fürdők stb. De minket Klio szigorú arcza elint a görög classicismus színhelyéről, hol a költői képzelet országa virúl, azért egyszerűen, adatok nyomán illik megmondanunk, hogy Athenais Konstantinápolyba megérkezett, nénje hajlékába szállott, hol segélyt, vigasztalást várt, keresett, remélt.

„Vértagadó igaztalanság, mit veled elkövettek; azért folyamodjál a trónhoz!“ így szólt Athenais nénje, s elvitte őt a császári udvarba. Mint mondók, Pulcheria volt ez időben a kormányon mindenható.

A szép leány már kedves alakjánál fogva feltűnt volt a magas császári hölgynek, de még inkább meg lőn lepetve az által, miket mondott és ahogyan mondotta. Beszédét ész és müveltség bélyegzék. Viseletén és szavain erény önérzetéből kelt méltóság leányi szerénységgel volt vegyülve, s midőn a császári hölgy lábaihoz hullva, esdeklő hangon elhagyott állapotát, gyámtalan ifjusága veszélyeit festené, szánakozás és csodálat váltogaták egymást Pulcheria lelkében, és hirtelen, mint szikra, ily gondolat villant keresztül agyán: Ezen leányt isten küldé hozzá, ő rendelé a császár nejéül; senki sem boldogítandja őt úgy, mint ez, ki szelleme és erényei által dísze leend a trónnak, neki pedig (Pulcheriának), mint jóltevőjének, ki gyámtalanságán könyörülve, porból emelendi fényre, vakon engedelmeskedő híve, örökre

hálás barátnéja. Azért nyájasan szólva a térdeplőhöz, fölkelni parancsolá őt, s jó reménynyel biztatva, más időre titkos szólalkozásra magához kérte.

Theodosius egy kárpit megől nézte és hallgatta a szűzet — így volt kicsinálva a dolog — midőn az más ízben a palotában megjelent. Athenais szépsége még feltünőbb volt, mint első ízben, mert most nem csüggedés, mint előbb, hanem remény és öröm sugárzottak szemeiben, s a reménytől földerített arczvonások kétszerte szebbek. Pulcheria szándékosan sokat és hosszan szólt vele, hogy a császár minél több időt nyerjen őt szemlélhetni, kedélyével megismerkedhetni. Paulinus, ki szinte jelen volt a császárral a rejtekben, Pulcheria meghagyásából, tüzelte az ifjú Theodosiusban az érzelmeket a szép Athenais meleg magasztalásai által.

A szerelem hatalmas szenvedély; villanyerővel járja át a legtespedőbb idegzetűeket is. A különben aluszékony Theodosiust is nem ismert érzelmekre gyújtá. Varázserővel érezve magát a görög hölgyhöz vonzatni, megvallá nénjének szerelmét s óhajtását, Athenaist nejéűl bírhatni.

Athenais, alig hihetve füleinek, öröm s meglepetéstől remegve hallá nem hitt, soha nem álmodott szerencséjét. Képzeletében a legszebb remények keltek: ő, a gyám nélküli, hontalan árva, császári székbe, a világ legnagyobb birodalmának trónjába lépend, végetlen gazdagság közepett gyámoltalanokkal jót tehetend, kedvenczeit, a tudományokat, ápolhatja, védangyala lehet millióknak. Mily lépésre, mily áldozatra nem tökélte volna magát ily áron? De kivántatott is tőle áldozat; meg kellett tudniillik tagadnia eldődei isteneit, szülőinek hitét, s a keresztény vallásra térni. Atticus konstanti nápolyi püspöknek sikerűlt őt a keresztények egyetlen mindenható istenének imádására bírni, s megkeresztelteтvén a nevezett püspök által, a szent víz erejével Eudoxia nevet nyert.

Az egybekelés napja a konstantinápolyi nép öröm-

rivalgási közt ünnepeltetett. A császárnénak mindenki szerencsét kivánt, minden magasztalá őt, ki valóban azon ritka kivételek közé is számítható, kikről a hizelgés is igazat monda. Ő valódi és őszinte tiszteletben részesült, mert testi kellem, ész, műveltség, mindenki iránti szíves jóakarat, mindent meghódítva maga iránt, vetélkedtek benne az elsőségért. Arczképét számtalan példányban ügyekeztek visszaadni a müvészek, s kellemei leirásánál szívesen látunk időzni még komoly egyházi történetirókat is. Történeti bizonyossággal tudjuk, hogy Eudoxiának sugár termete volt, szép orra, szőke hajfürtei, kék szemei, piros ajkai, kellemes járása stb, s egész alakján és viseletén feltünő kellem és figyelemlekötő báj. Emberi gyarlóság a szerencsésben még a hiányt is tökélynek látja: most legalább nem volt szüksége nagyítani, mert amit látott, többnyire valóság volt.

Midőn az athenaei egyszerű leány trónra emeltetésének híre a birodalomban elterjedt, megrémülve értették azt Leontius fiai, és el akarának rejtezni. De csakhamar remegve kellett engedelmeskedniök a császári parancsnak, mely őket a trón elébe Konstantinápolyba idézte. Földig borúltanak a fejdelmi felség minden ragyogványaitól körülvett császárné előtt, és töredelmes szívvel kegyelmet esdeklének. Eudoxia megölelte őket: „Én nem haragszom rátok, így szóla hozzájok; hogyan haraghatnám, kik szerencsémnek valátok okai, és csak eszközei egy fensőbb hatalomnak? Legyetek boldogok és szeressétek ezentúl teljesen kiengesztelődött húgotokat.“ A kibékülés örömkönnyei áztaták a testvérek szemeit, s míg ők gazdagság és nagy hivatalokban — Genesyus illyr praefectus, Valerius magister lön *) — melyekkel a császári kegy feldiszíté őket, gyakran érzették a nem érdemlett jutalom nyomasztó súlyát: hú-

*) Némely írók Gesius és Aureliánusnak nevezik Eudoxia bátyjait.

gok, ki rosszat jóval fizetett vissza, az öntudat legédesebb örömeit élvezé.

Alantabbi sorsból magasra emelkedettnek legdrágább jutalma azon öntudat, ha szerencséjét nem ármány, nem embertársai buktatásával építé, hanem személyes tökélyeinek, egyéni érdemének köszönhette. Ezen öntudat volt Eudoxia osztályrésze. Ő, úgy hitték milliók, a halandók legboldogabbika. Egy világ, melynek rá voltak függesztve szemei, mint szerencse különös kedvenczére tekintett. Ily hitben ringatták őt magát is fiatal képzelme első felhevülései. De ő nagy mélységből igen magas pontra hágott volt, a netovább pontjára, honnan az örök mozgás törvényei szerint csak lefelé nyílik út. Körűlfogva a nagy világ minden fénye s pompájától, szeretve, csodálva mindenkitől, szíve nem talált megelégülést. Mert azon kis országban, melyet tenyerünkkel fedhetünk be, mint a költő mondja, hol az érzelmi viharok fészke van, kincscsel, pompával, külragyogványokkal felette ritkán eszközölhetni csendet. Eudoxia nem nyerte el, amit remélt. Ő rokon kebelre számolt; szívre, mely megértse, érzelmekre, gondolkodásmódra, melyek az övéivel egybehangzók legyenek, s ilyeket nem talált. Theodosius a menyekző után nem sokára visszaesett lelki tespedésébe. Eudoxiának, annyi szellemmel s női kedélylyel, csakhamar észre kellett vennie, hogy férjében csak árnyát öleli egy valódi férfiúnak, minő felől egykor fiatal képzelmei álmodának.

A szerelem anyagi része szellemdús egyéneknél gyenge kötelék a házasságban. Lélek lelket keres, s hidegen fordúl el a csupa anyagtól. Így volt Eudoxia férjével. Hogyan szerethette volna ez érzelem-e, gondolatüres lelket? Szellemet elfoglaló gazdag eszmecseréről, érzelmek forró viszonzásáról Theodosiusnál szó sem lehetett. Ő nem vala férfi, öngondolkodó, öncselekvő, független és szilárd, minő a valódi nőknek férfiban tetszeni szokott. A császárnénak csak a legnagyobb szellemi nélkülözések jutának osztályrészűl, anyagi fény és hi-

deg pompa ürességei közt, melyek nem sokára terhesekké váltak neki. Hányszor kellett visszagondolni fiatal álmaira, s hányszor sóhajtani az időért, mikor bölcs apja szellemtápláló körében lelki kéjeket élvezett!

Ezekhez számítandó, hogy a császárnénak csakhamar észre kellett vennie, miképen Pulcheriávali viszonya sem az, mit ő reménylett. A két hölgyben némi idegenség támadt egymás iránt. Chrysaphiusnak, a császár egyik meghitt heréltjének, sikerült vala a gyarló Theodosiust egy időre Pulcheriától elidegeníteni, minek következtében a császári hölgy el is távozott az udvartól s nem vőn részt a kormányban. Azonban Theodosius csakhamar érzette, hogy nénjét teljességgel nem nélkülözheti, s így visszahívá őt újra a kormány ügyeihez. Olvassuk némely íróknál, hogy Chrysaphiusnak Pulcheria elleni e fondorkodásában Eudoxia is némi részt vett volna, s innen származtatják a két hölgy közötti meghasonlást.*) E tény valósága azonban kétséges. Különben a két nő közötti viszony emez adat nélkül is lélektanilag magyarázható. Az uralkodni vágyó Pulcheria hihetőleg igen ügyelt, hogy a császárné a maga férjére fölötte nagy befolyást ne nyerjen és gyakorolhasson; az önállástalan Theodosiusra nézve pedig nem maradhattak siker nélküliek Pulcheria ravasz sugalmai. Igen valószinű, hogy ezek következtében Theodosius egész gyöngédsége és bánásmódjának neje iránt csak azon határokig volt szabad menni, melyeket Pulcheria kijelelt, mert a fönebb mondottakból tudva van, miként a császár minden mozdúlatát nénje akarata és szeszélyei kormányozák. Csaknem bizonyosnak tarthatjuk, hogy Pulcheria, a nő, és trónon mindenható, kétszeres hálahódolatot is várt és kivánt attól, kit trónra ő emelt. Az eszes Eudoxiáról föltehetni, hogy mindezeket észrevevé, s látta, miként ő csak névnél fogva császárné, s hogy minden léptei egy gyakorlott ügyességű és hatalmát féltő nő kémsze-

*) Zonaras nevezetesen e körülménynek tulajdonítja a meghasonlást.

meinek ellenőrsége alatt vannak. Lehet, hogy e nyűgből a császárné szabadúlni akarván, Chrysaphius ármányainak legalább útat késztte a császárnál, s ügyekezett maga is férje véleményében ellene hatni Pulcheria szeszélyeinek, jóllehet talán sikeretlenűl, nem levén cselszövényekben oly ügyes, mint a császári néne. Van nyoma olyasminek is a byzanti írókban, miből azt vonhatni ki, hogy Pulcheria kolostorisága daczára nem fojthatta el neme gyöngeségét, s irígységgel látta a magánál kecsesebb Eudoxiát a trónon, s nemével a fél'ékenységnek hallotta most csak őt magasztaltatni minden felől, holott azelőtt minden hizelgési tömjént egyedűl ő élvezett volt. Ha pedig épen annak akarnánk hitelt adni, mit Suidas *) a nestoriánusok bizonyítására mond, hogy Pu cheria a közönségesen szépnek vallott Paulinus iránt forróbb érdekkel viseltetett, mint ég menyasszonyához illett: akkor ez adat a két nő közötti egyenetlenségnek oly magyarázó kulcsa, mely fölöslegessé teendi fönebb elősorolt részint körűlményekből fejtett, részínt írók szavain épűlt gyanításainkat, mert semmi sem természetesb ez esetben, mint hogy Pulcheria női szíve féltékeny gyűlölettel tölt meg Eudoxia ellen, kinek tökélyei iránt a szép Paulinus is forró tisztelettel viseltetett, s kit viszont Eudoxia mind hálából, hogy trónra emeltetésének egyik előmozdítója volt, mind tudományos műveltségeért becsült, pártolt, és gyakori társalgásaira méltatott.

Ily viszonyok közé volt helyezve Eudoxia. Külsőleg fénytől körűlragyogva, bensőleg érzelmei mélyen gyászolának, s a hatalmas császárné, irígyeltetve ezerektől, titkon legutolsó megelégűlt jobbágynője sorsát óhajtá magának. Öt a házassági kötelék anyává is hagyta lenni; de a legédesebb indulatok, mikkel a természet a a nő szívét gazdagítá, az anyai érzelmek is neki meg valának keserítve. Egyetlen leánya, Eudoxia, miután

*) Suidas 138, 139. lap. a velenczei kiadásb.

Pulcheria vezérlése alatt udvaronczнők által neveltetett, igen gyenge, még alig feselő bimbókorában, az ifju Valentiniánhoz, a nyúgoti birodalom örököséhez, amaz ismeretes erkölcs és jellem nélküli kéjenczhez, jegyeztetett el. Anyja kebléről még mint kiskorú elszakasztatván, idegen emberek közé, a bűnök fészkébe, egy minden vészektől hányatott udvarhoz vitetett. Az anya soha sem látta többé gyermekét, s mit felőle a hír néha hozott is, lelkét csak kínokkal töltötte el.

Gyötrelmeinek közepette ájtatosság és jótékonyság gyakorlatában, valamint az általa melegen kedvelt és pártolt tudományokban keresett szórakozást, enyhűletet és örömet. Helyzete őt képessé tevé, kincsekkel rendelkezni, mit a szükségben sínlők, szegények és sors üldözötteinek gyámolítására használt, s ezek hálakönnyeiben talált némi örömet és kárpótlékot keserveiért. Emberszeretetét az újon keresztelkedettnek ájtatossága, egészen azon kor szellemében, kolostorok és templomok gazdagításával kapcsolá egybe. A napnak sok órái szellemi munkálkodásban folytak le. Tanult férfiakkal társalkodott, olvasott, írt. Minthogy ez épen ama kor volt, mikor az egyház-atyák bibliai bölcsesége a pogány irodalom remekeit, mint állítólag kártékonyakat, háttérbe ügyekezett tolni, a császárné, ki Hellas halhatatlan elmetermékeivel ismeretes volt, iparkodott saját irataiban a pogánygörög hajdan szellemét a kereszténység tanaival enyhíteni. Sokrates, Photius, byzanti írók, dicsérettel emlékeznek néhány versezeteiről, mert Mózses öt könyvét, Jósua könyveit, a bírákat, Rúthot homéri versnemben dolgozá, szinte így Zakariás és Dániel jóslatait. Zonaras emlékezik egy más munkájáról is, melyet Homérból vett rhapsodiának nevez. Ez nem más, mint Homérból válogatott versek Krisztus csodatetteire alkalmazva. Ő írta továbbá sz. Cyprián legendáját és egy dicsérő versezetet férjének II. Theodosiusnak — vagy helyesebben vezéreinek — perzsákon nyert győzedelmeire. „Iratait, így nyilatkozik, a szigorú Gibbon, melyek egy szolgai és babonás korszak tetszé-

sét megnyerték, a pártatlan kritika őszintesége sem roszszalá."

Azon tanult férfiak közt, kik a császárné tudományos foglalkodásaiban részt vőnek, leginkább meg vala különböztetve Paulinus, magának a császárnak is biztosa, sokoldalú tanácsadója és barátja. És ezen viszony, mely a legártatlanabb lehetett, és mint a körűlmények kiáltják, volt is, nagy szerencsétlenségnek lőn forrása.

Pulcheriának a császárné tőr kezde lenni szemeiben, s ha talán nem épen azon okból is, mit a nestoriánusok hirdetének, a fenntebb elősorolt körűlmények valamelyike miatt, eltökélé, hogy e Paulinussali viszonyt a császárné megdöntésére használandja. E czélra fondor beszédeivel felizgatván az aluszékony császár lelkét, benne azon indúlatot gerjeszté föl, mely, meglehet, maga keblét marczangolá leginkább : a féltékenységet.

A viszonyok ily módoni alakúlása alatt egy kis esemény jöve közbe, mely, a körűlmények csodálatos egybetalálkozása miatt, Eudoxiát hirtelen vészbe dönté. Egy szegény ember január hónapban egy szép s rendkivűli nagyságú phrygiai almával kedveskedett a császárnak, midőn az épen a templomból haza jőne. A császár nejének küldé azt. Eudoxia dicsekedve mutatá, mint ritkaságot, Paulinusnak, s mivel ez azt igen dicséré és csodálta, neki ajándékozá ; Paulinus nem gyanítva, kitől kapta legyen Eudoxia, méltónak vélte, vele a császárnak kedveskedni. Az alma e szerint visszakerűlt a császár kezeibe. A Pulcheria által ingerlett Theodosius, tele féltékenységi gyanúval, mihelyt meglátta Paulinus kezében az almát, felgyuladt a bosszú indulatától, de magába fojtá érzéseit, s Paulinus eltávoztakor azon színlett elfogulatlansággal, mit Pulcheria szinészeti iskolájában tanult volt, kérdé az épen hozzá belépő Eudoxiát: mit csinált legyen a küldött almával ? Meglepetve a kérdéstől, s aggódva, hogy ha valót szóland,

balúl érthetik a császártól, és fegyvert nyújtand maga ellen a különben is csak alkalmat leső Pulcheriának, boldogtalan elhamarkodással azt válaszolá, hogy az almát megette volt. Erre a császár ünnepélyesen ismétlé a kérdést, és felszólítá Eudoxiát, hogy szavai igazlására esküdjék meg a császár életére. Mit tehetett a szerencsétlen nő? vagy hazudságra kellett megesküdni, vagy, miután ama boldogtalan szót kiszalasztá ajkain, a valónak őszinte meggyónása által magára becstelen gyanút háritani, és a vétlen Paulinusra a féltékeny császár haragja mennyköveit. Idő nem volt hosszabb fontolgatásra. Eudoxiát elhagyta eszmélete; ő megesküvék, elkábúlva e nehéz percz súlya alatt, megesküvék botorúl, az ijedség remegő hangján, az elébe tartott feszűletnél, a császár életére, hogy amit monda, igaz. Ekkor a császár elővevé az elrejtett almát, és nejének szeme elébe tartá, ki mint villámsujtott állott előtte, egyszerre átlátva bal szerencséje egész nagyságát. Theodosius magára hagyva az elaléltat, siete nénjéhez, meghallani annak e történet feletti itéletét.*)

Eudoxiának nem kell vala megesküdnie, sőt már előbb nem kelle a valónál egyebet mondani: így fog ez esemény felől hihetőleg mindenki, és tagadhatlanúl helyesen, itélni. De itélni helyesen nyugalmas álláspontból, és cselekedni helyesen a szenvedély ostromló viharai közt, két igen különböző dolog. Az ember sokszor nehéz körűlmények közé jut, hol a vészből menekednie csak rendkivűli lélekéberség által lehet. Hányszor kisértetik meg az erény, ész, kitétetve véletlenség által oly elválasztó pontra, hol nem az feladata, hogy a lehető legjobb, vagy csak jó eszközt is válaszsza, hanem hogy kisebb rossz által elháríthassa a legnagyobbat, és ha nem volt elég sebes megfontolású a választásban, ha épen azon

*) Így beszéllik ez eseményt régibb írók, ú. m. Konstantinus Manasses, Glykas, Zonaras, Nicephorus, Kodinus, Malalas, és a Chronicon Alexandrinum. Az újabbkori Gibbon költeménynek tartja.

csalit fölébe hágott, hol bűn kígyója fészkel: lehet-e föltétlenűl kárhozatra méltónak itélni? Nem szánakodást érdemel-e inkább, hogysem korholást, ki jót akarva, tévedésből vétekbe keverte magát. Csak az, ki nehéz viszonyok közt soha sem állott, vagy ki a körülményeket számítani nem akarja, bírál föltétlen szigorral. Eudoxia tette helyeselhető ugyan soha nem lesz, de a beszámítást enyhítendi rá nézve azon körűlmény, hogy nem valót szólva, házassági csendet akart eszközleni, és ha az erkölcsi szigor tiltandja is őt kimentenünk, emberi érzetünk nem tiltandja szánni őt, az emberi gyarlóságból elbotlottat.

Gondolhatni, hogy Pulcheria itélete ez esemény fölött nem volt kíméletes, vagy talán épen elnéző. Eudoxia hűtlensége bizonyosnak tartatott, valamint Paulinus árulása is. Mindkettő vétke iszonyúnak itéltetett, egyfelől szertelen hálátlanságnak, másról a császári felség mély megsértésének.

S íme e kis életrajz is tanulságot ad, micsoda terméméazetű azon emberi jóság és szelídség, melyet a sors, önállás és keresztűlható itélet segedelmeitől nem támogatva, cselekvés pályájára helyez. Theodosius, kinek aluszékony lelkében semmi sem volt képes egy kis erélyt, vagy szilárdságot ébreszteni, ki ellenségei daczát, magoknak Atila követeinek sértő, gúnyos szavait és viseletét gyáva tűrödelemmel tudta hallgatni, most egészen felbőszíté Pulcheria ingerlése. Belső vihartól érzette lelkét felháborítva, melynek nem bírt ura lenni. A vétlen Paulinust, ura hű szolgáját, biztosát, ifjúkora óta barátját, a szelíd jó fejdelem, minden előleges kihallgatás, minden törvényes vizsgálat nélkül halálra hurczoltatva, bakóval végeztette ki.*) Eudoxia külszínleg

*) Kodinus (De orig. Constant. 44. lapon a velenczei kiadásb.) azt írja, hogy csak megtámadtatott Paulinus, de nem öletett meg, míg Kozma és Demjén szentek templomát föl nem építé, s hogy a

kíméltetett, talán a császári felség iránti tekintetből, vagy egy vég csilláma miatt férje irántai egykori szerelmének. De ki kétli, hogy a császárnénak kedvesebb leendett a halál e kíméletnél, mely el nem vehette tőle annak tudatát, hogy női hírének egyik legkényesebb lapja van beszennyezve, hogy egy nemes élet meggyilkoltatásának, ámbár vétlenül, ő oka. És ezen időponttól fogva mind férje, mind Pulcheria részéről oly sértő hidegséget, oly bántó mellőztetést tapasztalt, hogy a császári palotábani jelenléte egészen elviselhetetlenné kezdett válni, és nem sokára férjénél kegyelemért esdekle a szentföldre költözhetni, élte további napjait, melyeknek oly kevés becse volt előtte, ott töltendő.

A császár, vagy inkább ennek nénje, nem monda ellent kivánatának, és ő eltávozott az udvartól. Egy ízben tett volt már zarándoklást Jeruzsálembe, akkor még császári felsége egész fényében. Antiochián ment volt akkor keresztül, hol a tanács és nép jelenlétében, drágakövekkel kirakott arany trónról beszédet tarta, a város előkelőit és a szükségben sínlő polgárokat nagy pénzöszveggel ajándékozván meg. A város a császárné tiszteletére két szobrot állíta, egyiket rézből a museumban, másikat aranyból a tanácsházban.

Jeruzsálemben Juvenális püspök kezeibe nagy mennyiségű pénzt tett le, hogy az a szegények közt osztassék el, és egy drágakövekkel kirakott feszületet adott. A püspök viszont sz. István első mártir jobb kezével ajándékozta meg a császárnét. Mindezen helyeken élt még most is szelídsége, ájtatossága és szívjóságának emléke. Azért útja diadalmenethez hasonlíta, mi neki sokkal kedvesebb lehetett most, mint amaz egykori, mert a szív önkényes hódolata volt egy többé semmi

császár ekkor a gyilkos megtámadókat színleg megbüntetni is igérte. Fölépülvén azonban a templom, Paulinus feje elütte tett. De e körülményről tudtomra semmi más író nem emlékezik.

hatalommal nem bíró, hanem fényéből lebukott császárnénak.

Ő megtelepedett a szent városban, azon keresztényi eltökéléssel, hogy elfelejtendi a hiú nagyság és világi ragyogás minden gyönyöreit, megvigasztalódik egy becs nélküli férj elvesztésén, kiengesztelődik mindenkivel, ki neki, a vétlennek, ellensége volt, s megbocsátand annak, ki őt porból a legmagasabb fényre emelvén, ismét poriglan buktatá: megbocsátand Pulcheriának, s kibékűl az üdvezítő sírján a vele kegyetlen játékot űzött sorssal. De Pulcheria, ki mindig mint valamely kikerülhetetlen hatalom állott a császárné pályája fölött, gyűlöletet és üldözést táplált iránta szívében mindvégiglen.

A kíséretben, mely a császárnét Jeruzsálembe követte, Severus nevű pap volt, és János diakonus. A császárné ismerte hűségöket, bizodalmára és barátságára méltatva a két jámbor férfiút, sok szívességeket bizonyíta irántok, és hozzájok némi ragaszkodással volt mint olyakhoz, kik baráti maradtak a szerencsétlenségben.

Még ezen ártatlanoknak is lakolniok kelle, hogy a császári kegyből kiesettnek gyámolai, vígasztalói levének. Pulcheria ellenök is fel tudta ingerelni öcscse féltékeny gyanúját, és Saturnius, a császári testőrség grófja, e két férfiú kivégeztetésével bízaték meg. Ő megjelent Jeruzsálemben, mint bakója a kiengesztelhetlen boszúnak, s a rábízott parancsot oly vadúl teljesíté, hogy Eudoxiának saját szemeivel kelle látni hívei elvérzését.

Ezen iszonyú jelenetnél oly mértékben gerjedett föl lelkében a harag, hogy nem mérsékelhetvén magát, Saturniust egy szolgája által leszúratta. Végnélküli ingerlésekre maga a szelídség is kivetkezik galambtermészetéből. Ez állapot, miszerint senki sem maradhatott bántatlanúl, ki Eudoxia híve volt, és ezen örök gázolás női becsületén, elviselhetlen leve a csá-

szárnénak annyira, hogy végtére így vett önmaga tilalmas elégtételt.

A császári udvarnál Saturniusnak megöletése felségsértésnek nézetett. Azért Eudoxia minden császári diszjelektől megfosztatván, kisérete, mely udvarát képezé, visszahívatott, s ő egészen magányos személy állásába tételék. — A volt császárné a viszontagságok iskolájában a dolgok becse iránt valódibb fogalmakat nyert vala, hogysem e nagy változandóságon megnyugodni ne bírna, s ez tanusítja, hogy ő a nem közönséges lelkek egyike volt. Örömmel vonúlt a magány rejtekébe, hol őt semmi vész nem látszott többé fenyegetni. Sokszor állíták ugyan elébe képzelmei méltatlanúl kiszenvedett barátjainak árnyait, de az idő megenyhíti a szív legmélyebb sérveit is, és Eudoxia békén élte volna le utolsó éveit, ha rá még egy súlyos csapás nem vár. Egyetlen leánya tudniillik, az ekkor már elhúnyt Valentinián özvegye, elhurczoltatván Genserich vandal király által Rómából, a messze Carthágóban mint fogoly sínlett, a nélkül, hogy rajta anyja segíthetne. Semmi sem volt a földi létben többé, hová Eudoxia vigasztalásért reménynyel tekinthetett volna, azért a hitnek biztatásaihoz ragaszkodott s égre függeszté ájtatos figyelmét.

Sok évei folytak el teljes elzárkozásban a világi zajoktól, tisztelve Jeruzsálem egyházi tanult férfiaitól, szeretve a néptől. Kedélyében a vallásos hangulat vőn túlnyomó erőt. Mivel jókora mennyiségű vagyonnal bírt, melynek élvezésétől nem fosztá meg az udvar, templomok és kolostorok épitésével hitt és ügyekezett jól tehetni. Feldiszíté a szent várost, kijavíttatá falait, mellyek több helyeken le voltanak omladozva. Nem messze Jeruzsálemtől sz. István mártir tiszteletére templomot épitettett, hol később, 460-ik évben, tetemei díszes sírboltba temettetének. Ő túlélte volt Theodosiust és Pulcheriát. Férjét meggyászolá, Pulcheriának pedig megbocsáta, s midőn halála elkövetkeznék, vég órájában — hol a síron túli életet hivők minden ál ar-

czai lehullanak — ünnepélyesen megesküvék, hogy azon büntől, melylyel ő és Paulinus vádoltatának, mindketten ártatlanok. *) Lelke a megnyugvás azon derültségével szállott el, melylyel a tiszta öntudat jutalmazza a jókat, s kik a nemes haldoklónak ágyát körülveszik, az élőket, kibékítve a földi sors nehéz kisértéseivel, megerősíti az erény becsülésében.

---

*) A történetirók általában magasztalják e nőt. Kassiodorus különösen kiemeli mint minden nők között a „legvallásosb és jelesbet.“

IV.

NÉPEK VÁNDORLÁSA,

KERESZTHADAK ÉS KÖZÉPKOR.

(SCHILLER UTÁN.)

A társasági alkotmánynak újabb rendszabása, mely Európa s Ázsia által éjszakon alkotva az újabb népekkel a napnyúgoti királyság romjain hozatott be, szinte hét század lefolyta alatt elég időt nyerhete magát ezen új, ezen nagy nézőszínen s új szövetkezések között megpróbálni, jó és rossz oldalainak mindenikét kifejteni, s különböző minden alakjain és változatin keresztülfutni. A vandalok és svévek, alánok és gothok, herulok és longobardok, frankok, és burgundok stb. utóik végtére már meghonnosodtanak azon földön, melyet atyáik karddal vívtanak ki, midőn a vándorlás szelleme, a rablói lélek, mely őket ezen új hazába vezette volt, a tizenegyedik századnak folytában más alakban s más ösztönrúgók által bennök ismét feléledett. Európa délnyúgoti Ázsiának visszaadá most a pusztításokat és népözönt, melyeket hét század előtt ezen világ éjszaki részétől venni s eltűrnie kellett, azonban igen hasonlatlan szerencsével; mert valamint a barbár népeknek temérdek vérözönbe került vala Európában örök királyságokat alapítani; szinte oly áldozattal kellett most keresztyéni utóiknak néhány várost, néhány erősségeket Syriában megvenniök, hogy azok két századdal később ismét elveszendők legyenek.

A balgatagság és dühösködések, melyek a keresztbadak tervét szülték, az erőszakoskodások, melyek annak kivitelét nyomban követték, a jelen által elfoglalt szemet nem igen vonhatják magokra. Ellenben, ha tekintjük ezen történeteket összefüggésben az előttök lefolyt, s utánok következő századokkal; akkor az ő származatok eléggé természetesnek fog látszani arra, hogy bennünk csudálatot gerjeszszen; következéseiben eléggé hasznosnak, hogy visszatetszésünk egy valamely egészen más érzeménybe fel ne oszoljon. Ha okait tekintjük, úgy ezen keresztyéni hadküldemény a szentföldre oly egyszerű, oly szükséges szüleménye a maga századának, hogy bármely gyakorlatlan is, kimerítőleg elébe állíttatván ezen történetek históriai praemissái, önként reá fogna bukkanni. Ha következéseit nézzük, fogjuk észrevenni az első világos lépést, mely által a vakhit önnön maga kezdi a rosszakat megjobbítani, melyeket századok óta az emberi nemnek okozott, s talán nincs históriai problema, melyet az idő tisztábban megfejtett volna, mint az, melylyel a genius, ki a világtörténetek fonalát szövi, magát az emberi okosság előtt oly nyugtatólag kimentette volna.

Ama természetlen s erőbágyasztó nyúgalomból, melybe Róma minden népeket, kik felett magát uralkodóvá tevé, elsülyesztett; ama szolgai puhaságból, melybe egy számos embervilág munkáló erejét elfojtotta volt, szemléljük az emberi nemet, a középkornak határt nem ismerve zajló szabadság-ösztönéből vándorlani, hogy a két szertelennek boldog középpontján nyúgodhassék, s a szabadságot renddel, a nyúgalmat munkálattal, különféleséget egybefüggéssel jótevőleg egyesítse.

Egyike a nehezebb kérdéseknek az, ha ezen szerencsés állapotot, mely bennünket jelennen örvendeztet, melynek közeledését mi legalább bizonynyal hiszszük, az emberi nemnek hajdani virúló létéhez képest nyere-

ség gyanánt nézhetjük-e, s ha mi Róma és Görögország legszebb korához képest jobbúltunk-e valóban? Görögország és Róma *nagy görögöket* s *nagy rómaiakat* nevelt, — de a nemzet soha, még legvirítóbb korában sem emelkedhetett fel *nagy emberekké*. Vad kietlenség volt az egész világ az Athenabélinek Görögországon kivűl, s ezt ő még boldogságai közzé is számlálta. A rómaiak önkezeik által bünhödtek, minekutána urodalmoknak egész nézőszinén egyebet római polgárnál s római rabszolgánál nem hagytanak. Státusainknak egyike sem osztogathat római polgárjust; de a helyett oly javat bírunk, melyet, ha római akart maradni, római polgár nem bírhata, s ezt oly kézből bírjuk, mely nem vette el mástól, mit egynek adott; s a mit egyszer adott vala, többé vissza nem veszi. Nekünk tudniillik *emberi szabadságunk* van; oly vagyon, melynek — bármilyen különböző a római polgárjustól? — becse annál inkább nevekedik; minél többen osztakozunk véle, mely semmi kormányalkatnak változékony nemétől, semmi státusingadástól nem függve, az igazságnak józan és rendületlen alapjain nyugszik.

A nyereség tehát nyilván van, s a kérdés egyedűl az volna, ha a czélhoz nem volt-e közelebb út is? s e hasznos változás nem fejthette-e ki magát kevésb erőszakkal a római státusból, s az emberi nemnek szükségképen kellett-e ama gyászos időszakaszt, a negyedik századtól egész a tizenhatodikig keresztűlfutni?

Józan okosság anarchiai világban nem lehet tartó. Mindenkor öszvehangzásra törekedvén, veszélynek teszi-ki magát inkább a rendet szerencsétlenűl védeni, hogysem egykedvűleg nélkülözni.

Szükséges feltétele volt-e a népek vándorlása s az ezt követő középkor szerencsésebb korunknak?

A dolog felett Ázsia adhat néminemű világosítást. Miért nem virúlt fel nagy Sándor táborozása nyomában

egyetlenegy görög szabad státus-is? Miért van Chína szomorú állandóságra kárhoztatva, hogy örök gyermekségben aggjon el? Mert Sándor emberiséggel hódoltatta meg a népeket; mert az ő kisded görög csoportja elenyészett a nagy király milliói között; mert a mancsúk csordái China iszonyú térein észrevétlen eltűntenek. Csak embereket győztek ők meg, törvény és szokás, religió és státus sértetlen maradtak. Despoták által elnyomott státusokra nézve nincs egyéb szabadúlás a vég enyészetnél. Kímélő győzők csak gyarmatosokkal nevelik, táplálni a sínlődő testet, s nem tehetnek mást, mint hogy a betegséget megörökítik. Hogy egy mételyes tartomány, egészséges győzőjét meg ne mérgezze, hogy a német Galliában rómaivá ne fajúljon, miképen a görög Babylon falai között persává: azon formának kelle szétromboltatnia, mely az ő utánzói szellemének oly veszélyes lehetett vala, s az új nézőszínen, melyre most lépett, minden tekintetben erősebb félnek kellett maradnia.

Megnyílik Scythia vadonja s napnyúgaton egy sivatag fajzat torlódik ki. Pályája vérrel jelelve, megette városok sülyednek hamuba, s az emberi kéz műveit s a föld termékét egyenlő dühösséggel tapodja szét. Döglelet és éhség pótolják, mit tűz és vas elmúlasztának: de az élet egyedűl azért enyészik el, hogy helyette egy sokkal szebb virúljon ki. Nem számláljuk a holtakat, melyeket rakásra halmozott, nem a városokat, melyek hamuba dőltek: szebben lesznek ők felkelendők a szabadság kezei között, s egy jobb fakadéka az emberi nemnek fogja őket lakozni. Minden mesterművei a szépségnek és pompának, bujaságnak és elfínomodásnak semmivé válnak; drága emlékek, melyek az öröklétnek emeltettek, porba sülyednek, s egy balgatag önkény áskál a józan rend intézetin; de közepette még ezen vad zajongásnak is kitetszik a rendelő kéz, mely az előkor kincseiből a születendő emberi nem számára kiválasztatott, s észrevétlen szabadúl meg a jelenidő mindent szerte-

romboló haragjától. Egy sivatag homály terjed most el a pusztúlásnak ezen tág mezején, s csábító ingerrel nem bír többé, nem ellenállással, elnyomorúlt, elbágyadt maradványa lakóinak egy új hódoltató szemei előtt.

Tágas tér maradt most a színen, s egy új emberfaj, mely frisítő gyarmatjáúl a kimerűlt napnyúgotnak éjszak erdeiben nevekedett, századok óta csendben s önmagától nem tudva bírja azt. Erkölcsei durvák és vadak, azok törvényei is; de tiszteli ő durva módjában is az emberi természetet, melyet fínom rabszolgáiban az egyedűl-uralkodó nem becsűl. Hábortalan elmével s meg nem kísértve az adománytól, melylyel a meghódolt római kínálja, hív marad a frank saját törvényéhez, mely által győzödelmes leve, kevélyebb és bölcsebb hogy sem a szerencse eszközeit szerencsétlen kezeiből fogadná el. Hamvai felett a római pompának üti fel vándorsátorát, s lándzsáját, mely fő kincse, a meghódolt földön s a bírói székek előtt szegezi ki, s maga a keresztyénség, ha egyébként békóiba kívánja a vadat vonni, kénytelen ezen rémítő fegyvert derekára övezni.

S íme, most eltávoz minden idegen kéz a természet fiától. Byzáncz és Massilia, Alexandria és Róma között széthányatnak a hidak, honába siet a féléuk kalmár, s a tengereket bujdokló hajó árbocztalan nyugszik a révben. Egy folyamokkal s erdőkkel teljes sivatag, egy vad erkölcsök éjszakája hullámzik Európa torkolatjánál, s egy egész föld részét elzárja.

Hosszadalmas, nehéz s nagy emlékezetű háború kezdődik most; vad germániai szellem küzd egy új éghajlat gyönyöreivel, új szenvedésekkel, a példák csendes hatalmával, az összeomlasztott Róma hagyományival, melyek még új hazájában is ezer hállókkal leselkednek utána, s jaj egy *Klodion* utódjának, ki Traján uralkodószékén magát Trajánnak véli! Ezer hangok riadnak fel a scythiai vadont emlékezetébe hozni. Uralkodás szomja

és szabadság, dacz és állhatatosság, fortély és merészség keményen ütköznek egybe, az *erő* borzasztó *törvénye* visszatér, s századhosszat nem látni, hogy a párolgó fegyver elhűlne. Szomorú éjszaka, mely minden fejeket elsetétít, függ Európa felett, s csak néhány súgárok csillámlanak fel, hogy a hátra maradt homályt még rémítőbbnek mutassák. Úgy tetszik az örök rend elfutott a világ kormányától, vagy távolabb czélt űzve lemondott a mostani embernemről. De egy a maga minden gyermekeinek egyenlő anya menti meg azonközben az elcsüggedő tehetetlenséget az oltár zsámolyá-nál, s a vas szükség ellen, melytől fel nem oldozhatja, megerősíti őt az önáldozat hitével. Az erkölcsöt az elvadúlt keresztyénség oltalmába bízza, s a közép fajnak megengedi, hogy ezen ingadozó gyámbothoz támaszkodjék, melyet az erősbeknek ereje szétroncsol. De ezen hosszas háborúban együtt melegszenek fel státus és polgár; a német szellem hatalmasan védi magát a szívbilincselő despotismus ellen, mely a korán elgyengűlt rómait eltapodta. Elevenebb szökellettel foly a szabadság forrása, s győzhetetlenűl és teljes erőben érkezik a későbbi emberfaj azon szép századhoz, hol végtére az embernek és szerencsének egyesűlt munkája által vezetve, a gondolat világossága az eltökéllés erejével, a belátás a hősi tehetséggel párosúl. Midőn Róma Scipiókat és Fábiusokat nemzett, nem voltanak bölcsei, kik rényök czélját megmutatták volna; midőn bölcsei virágzottak, a despotismus a maga áldozatit megfojtogatta, s az ő megjelenésöknek becse az elgyengűlt században elveszett volt. A görög rény sem érte el a periklesi és sándori tiszta időpontokat; s midőn Harun a maga arabjait gondolkodni tanította, keblöknek tüze már el hűlt vala. Egy jobb genius volt az mely az újabb Európára ügyelt. A középkori hoszszas fegyvergyakorlat a tizenhatodik századnak egy egészséges, izmos fajzatot alkota, s az ész, mely most a maga zászlóját kiterjeszti, erővel teljes bajnokokat nevelt.

Mely éghajlat alatt hozta a fej a szívet lobogásba, s hol fegyverkeztette fel az igazság érzete *) a bajnokot? Mely helyen, hanemha itt, tapasztaltatott azon csudatűnemény, hogy a csendes vizsgáló elmélkedései az öldöklő csata hadi lármáivá váltanak legyen, hogy az önszerelem szava a meggyőződés erősebb szava mellett elnémúlt, hogy végtére az ember a legdrágábbat, a legnemesbért felszánni képes lehetett? A görög és római rény legfenntebb szárnyalatiban sem emelkedett a polgári kötelességeken felűl, soha; vagy csupán csak egyetlenegy bölcsben, kinek neve korának lagnagyobb szemrehányása volt: a legszentebb áldozat, melyet a nemzet a maga hőskorában tett vala, a hazáért volt. Egyedűl a középkor folytában szemlélünk Európában oly lélekbobbanást, mely az késznek egy magasabb bálványáért a hazát is feláldozza. S miért *egyedűl* itt, s itt is csak egyetlenegyszer ezen tűnemény? Mert egyedűl Európában, s itt is csak a középkor végén találkozott össze az akarat hatalma az ész világával, s egy még férfias emberfaj egyedűl itt szállíttatott által a bölcseség karjába.

A históriának széles egész tartományában, a státusok kifejtődését az ész kifejtődésével igen hasonlatlan haladásban látjuk. A státusok egyévű növevények, melyek rövid nyár alatt elvirúlnak s a nedvek bősége miatt sebes rothadásba mennek át; a felvilágosodás lassú növevény, mely, hogy megérjék, szerencsés eget, gyakor ápolgatást és a tavaszoknak hosszú számát kívánja. Honnan ezen különbség? Mert a státusok szenvedélyekre

---

*) Vagy ami annak tartaték. Nem szükség, úgy hiszem, mondani, hogy itt az *anyag értéke*, mely megnyeretett, nem jó számításba, hanem a kezdetbe vett munka nehézsége; nem a műv, hanem a reá fordított szorgalom. Lett legyen az akármi, mely miatt a küzködés támadt, az mindég a józan okosságért való küzködés volt; mert csak okosság útmutatása által fedeztetett fel a hozzá való jus, s egyedűl ezen jus miatt forrtanak a viták.

vannak bízva, melyek minden kebelben gyújtványra találnak, a felvilágosodás ellenben az észre, mely idegen segédek által fejtődik ki; újabb s újabb találmányokra, melyeket az idő és esetek csak lassanként hordanak együvé. Mi sokszor virágzik s hervad el az egyik növevény, meddig a másik csak egyetlenegyszer is megérhetik! Mely nehéz tehát az, hogy a felvilágosodást a státusok várják, s a későbbi okosság a korábbi szabadságot még meglelje. A világ történeteiben csak egyszer adta fel magának az előlátás ezen problemát, s mint fejtette meg, láttuk.*)

Csak Európában vannak státusok, melyek felvilágosodottak, erkölcsösek és egyszer smind függetlenek is, egyébhol mindenütt vadság lakózik a szabadsággal, szolgaság a műveltséggel. De egyedül Európa is volt az, mely háborgó évezredeken vívta magát keresztül;

*) Szabadság és cultúra, bár milyetén elválhatatlanúl legyenek a magok fő teljességében egymással egyesülve, s teljességökhöz csupán ezen egyesület által emelkedve, nehéz őket még is a magok eredetében összekapcsolni. Nyúgalom a cultúra feltétele, s még is a szabadságnak semmi sem veszedelmesb, a nyúgalomnál. A régikor minden elfínomodott nemzetei cultúrájok virágát önnön szabadságokon vették meg; *mert nyúgalmat az elnyomatástól nyertek.* S épen azért vált romlásokra a cultúra, mert romladékony anyától vette lételét. Hogy az újabb népek ezen áldozattételtől megkíméltessenek, azaz: hogy nálok cultúra és szabadság egyesüljön, a nyugalmat egy egészen más úton kelle megnyerniök, mint a despotismusé. De egyéb út nem volt lehető, mint a *törvények,* s ezeket, a még szabad ember csak önnön maga alkothat magának, amire csak a haszon átnézése vagy tapasztalása, az ellenkező balkövetkezéseinek fogja őt elhatározni. Amaz azt tette fel, aminek még jövendőben kellett történnie, és így egyedül a törvénytelenség balkövetkezései által kényszeríttethetik De a törvénytelenség igen rövid tartékonyságú és sebes lépésekkel vezet az önkényes hatalomhoz. Mielőtt az okosság a törvényeket feltalálhatta volna, addig az anarchia rég despotismussá lehetett vala. Hogy tehát az okosság időt találjon magának törvényeket alkotni, a törvénytelen lételnek meg kellett vala hoszszabbúlnia; s a középkorban ez történt.

s ez évezredeket csak az ötödik és hatodik századi pusztítás hozhatta elő. Az nem őseiknek vére, nem az ő fajzatjoknak charaktere, ami atyáinkat az elnyomás jármától megmentette, mert az ő hasonlólag szabadon született rokonaik, a turkománok és mancsuk is meghajtották nyakokat a despotismus alatt. Nem európai földszín és az éghajlat, mely nekik ezen sorsot osztá; mert ugyanezen földszínén s éghajlat alatt szenvedték a brittek és gallok, a hetrurok és lusitánok a rómaiak jármát. A vandalok és húnok fegyvere, mely kímélet nélkül öldöklötte nyúgotot, s amaz erős népfaj, mely a megtisztúlt nézőszínt magáévá tette volt, s egyezer esztendejű háborúból győzhetetlenűl tért meg, — ezek voltanak a mi szerencsénk teremtői; s imígy találjuk fel a rendnek lelkét újra két legborzasztóbb jelenetekben, melyeket a história felmutathat.

Úgy tartom, ezen hosszas kicsapongást nem szükség mentenem. A históriai nagyobb epochák szorosban vannak egymásba fonódva, hogysem egyik a másika nélkül felvilágosítt thatnék. A kereszthadak története csak kezdete azon talány felfejtésének, melyet a történetek philosophusa magának a népek vándorlásában feladatva szemlél.

A tizenharmadik században lőn, hogy a világ geniusa, ki eddig homályban teremtve szőtt, a leplet félre vonta, hogy nagy munkája egy részét mutassa. A setét ködfátyol, mely Európa láthatárát ezer esztendeig borította, ezen időpontban foszladoz szét, és tisztább ég tekint le. A papi egyformaság és politikai egyenetlenség, hierarchia és feudalismus egyesűlt nyomorúságainak, meggyűlve és kimerűlve a tizenegyedik század lefolytánál, a maga legirtóztatóbb születésében, a szent háború lármái közt, magoknak kelle saját enyészetöket elkészíteni.

Egy vakbuzgalom nyitja fel ismét az elzárt napnyúgatot, s a felnőtt gyermek kilép az atyai hajlékból. El-

bámúlva pillantja meg magát az új népek közt, örvend szabadságának, örvend merészségének a thráciai Bosporusnál, elpirúl Byzánczban a maga vad ízletén, bárdolatlan, tudatlan létén, s megréműl Ázsiában a maga szegénységén. Amit onnét veve és haza hozott volt, mutatják Európa történetkönyvei; napkelet históriája — ha volna egy — meg fogná mondani, amit ő ezekért ada és hátrahagyott. De nem úgy rémlik-e, mintha a frankok hőslelke még egy múlékony életet lehelt volna haldokló Byzánczba? Váratlanúl szedi a Komnènusokkal össze magát, s a németek egy rövid látogatása által felerősödvén, megyen e pillantat óta nemesebb léptekkel a halálra.

Megette a keresztes vitézeknek építi fel hídját a kalmár, s a kelet s nyúgat között újra feltalált köteléket, mely egy harczi szédűlet által múlékonyan kapcsoltatott össze, megállapítja, s megörökíti a még hatalmasb kereskedés. A levanti hajó ismét üdvezli jól ismert folyóit, s gazdag szállítványa szorgalomra ingerli a sovár Európát. Nem sokára szükségtelen leszen neki a hetevénycsillag vezérfáklyája, s erős törvénynyel önmagában biztosan ereszkedik az ismeretlen tengerre.

Ázsia vágyai hazájába kísérik az európait; de itt saját erdei nem ismernek többé rá, s más zászlók lebegnek várai felett. Elszegényedvén saját hazájában, hogy Euphrát partjain ragyoghasson, végtére lemond függetlensége imádott bálványáról, a maga ellenséges uralkodó hatalmáról, és megengedi rabszolgáinak hogy a természet jusait aranynyal váltsák meg. Önkényt nyújtja karjait a rab bilincsalá, mely őt ékesíti ugyan, de a soha meg nem szelídűlhetőt meg is szelídíti. Királyi méltóság emeli fel magát azonban, és a szántóföld rabszolgái emberekké válnak, s a pusztúlás tengeréből támad fel egy termékeny ország, a nyomortól meghódítva — a *polgári község.*

Az maga, ki e vállalat lelke volt, s az öszves keresztyénséget a *maga* nagyságáért munkáltatta, *a római*

hierarcha, látta reményeit megcsalva. Fellegkép után kapkodva keleten, nyúgaton valódi koronát játszott el. Ereje a királyok gyengesége volt; az anarchia és polgárhaború azon kimeríthetetlen fegyvertár, melyből mennyköveit szedte. Most is szórja még ezeket — de most a királyok megerősített hatalma áll ellene. Az egyházátok, a mennyországtól elzáró interdictum, a szentelt kötelességektől felmentés nem oldja fel többé azon üdvös kötelékeket, melyek az alattvalót törvényes uralkodójához csatolják. Hatalom-vesztett haragja hiába küzd az idő ellen, mely trónusát felépítette, s most arról levonja őt. A középkor e rémképét Labona szülte, a meghasonlás nevelte nagygyá. Bármi gyengék voltak gyökerei, oly gyorsan és ijesztőleg nőtt fel a tizenegyedik században, hogy párját nem látta egy időkor sem. Ki hitte volna a legszentebb szabadság ellenségéről, hogy a szabadságnak küldetett segédűl? Midőn a királyok és nemesek közti küzdelem hevesebb lőn, az egyenetlen küzdők közibe állott, s feltartóztatta a veszedelmes eldöntést, míg *a harmadik rendben* egy jobb küzdő nőtt fel, a percz teremtményét felváltani. A zavar által gyarapodva, most a rendtől sorvadt el; az éj szüleménye eltűnt a világosság előtt. De eltűnt-e a dictátor, ki a megbukott Rómának Pompejus ellen segedelmére sietett? Vagy Pisistratus, ki Athéna pártjait megosztotta? Róma és Athéna a polgári háborúból szolgaságba mentek át — az új Európa szabadságba. Miért leve Európa szerencsésebb? — Mert itt egy tűnedékeny phantóm tette azt, amit ott a maradandó hatalom; mert egyedűl itt találkozott kar, mely eléggé erős vala az elnyomatást gátlani, de gyenge azt gyakorlani.

Mi másként veteményez az ember, s mi másként hagyja őt a sors aratni? Hogy Ázsiát trónja zsámolyához kösse, hősfiai millióját áldozza fel a szent atya a szaracénok kardjának; de ezekkel széke legerősb támaszait vesztette el Európában. Újabb jusokról s újabb nyerendő koronákról álmadoz a nemesség; s engedelmesebb szívet hoz vissza uralkodói lábaihoz. Bűnbocsánatot s

paradicsomi gyönyörűségeket keres a jámbor zarándok a szent koporsónál; egyebet és többet nyer, mint amit magának igért vala. Ázsiában találja fel újra saját emberilétét, s innét hozza magával európai rokonainak a szabadság magvait: — sokkal fontosb szerzeményt, mint Jeruzsálem kulcsai, vagy szögei a Megváltó kereszt-fájának.

V.

NÉHÁNY VONÁS

LORD CHATAM

CHARAKTERÉBŐL.

Anglia ritkán volt nagy férfiak szükében, de Anglia becsülte is minden időben kitünő elméit. Eme boldog szigeten szabad tér nyílik a szónak és írásnak, a közvélemény ezen két hatalmas tényezőinek. Pedig ki nem tudja, mi ellenállhatlan hatású a közvélemény, mely Talleyrand szerint is „nagyobb észszel bír mint Voltaire, nagyobb észszel és hatalommal mint Napoleon, nagyobb észszel mint valamennyi minister aki volt, van és leend.“ A szabadon nyilatkozó közvélemény buzdítója és jutalmazója egyszersmind Angliában a fejlődő elmének. Teljesen önzés nélkül nem születik ember, dicsvágy nélkül felette ritkán nagyobbszerű szellem. Mindkettőnek a közvéleményben nyílnak koszorúi. Az egykorúak elismerése és méltánylása kedvesebb jutalma a nemes, nagyra törő kebelnek az anyagi haszonnál, sőt amaz gyakorta eszközlője emennek is.

Az ó világ két nagy nemzete, görög és római, is nagy tiszteletben és kitüntetésben részesíté férfiait, kik polgári vagy hadi, művészi vagy más pályán kortársaik közől kiváltak. S mely népnek volt annyi nevezetes férfia, mint Róma vagy Görögországnak? Az újabb népek közt a franczia, de még inkább az angol, tűnik ki e részben.

Anglia polgára, ha valamely kitünő szolgálatot tett hazájának, mindkét parlamenttől nyilvános köszönetet veszen; megyék, városok, társulatok, egyes polgárok hálalevelekkel, ajándékokkal tisztelik meg; nagy tekin-

télyű egyesületek nevezik tagjokká, ünnepélyes lakomák, melyeket a nép örömzaja emel, tartatnak tiszteletére; pénzek veretnek, szobrok állíttatnak emlékezetére. Mind annyi szép jutalmai a polgárerénynek, s oly varázserejű ösztönök nagy tettekre, hogy őket magok Róma büszke diadalmenetei is csak fénynyel és pompával, nem valódi értékkel haladják meg. *Rodney* admirálnak — miként Archenholz „England und Italien" czímű munkájában említi — azon fényes győzelmeért, melyet aprilis 12. 1782. Sz. Domingónál a franczia seregeken nyert, a két parlament köszönetet külde, fényes társaságok vendégelték meg, tiszteletére emlékpénzek verettek, a király pairré s ország bárójává nevezte, s a parlament maga s gyermekei számára 2000 font sterling évdíjjal ajándékozta meg. A nagy hírű *Wolfe* tábornok halálát, ki Quebecknél a szerint, mint a görög Epaminondásról tudjuk, végezte dicsőséggel teljes hadi pályáját, az angol nép mai napig a legrészletesb körülményekkel el tudja regélni, s méltó fájdalommal emlékezik a dicső férfiúról, kinek valamint mindenki bámulta vitézségét, úgy egyszersmind rokonszenvvel volt iránta szeretetre méltó jellemeért. Szám nélküli efféle események bizonyítják, mint méltatja az angol nép kitünő férfiait. S ez lön egyik nem csekély oka a többek közt Anglia fölemelkedésének a nagyság azon fokára, melyen még alig volt a földtekének egy nemzete is valaha. Egyes nagy polgárok alkotói a nemzet nagyságának, s nagy férfiak nélkül még egy nép sem emelkedett ki a mindennapiság köréből.

Anglia, miként említém, becsüli férfiait, s nem feledkezik meg senkiről, ki a hazának kitünő szolgálatot tőn, ezért oly számosak ott az ünnepelt nevű honfiak, mert semmi nincs nemes érzelmű halandónak hizelgőbb, semmi nem tüzeli és buzdítja inkább a lelket magasra törekedni, mint nemzetének becsülése.

Azon férfiú neve is, kinek életpályájából itt néhány vonást rajzolni szándékom, egyike Anglia legünnepeltebb neveinek. *Pitt Vilmos* — vagy hogy nagy hírű fiá-

tól, az ifjú Pitt Vilmostól, megkülönböztessük — *Chatam Vilmos* azon emberek közé tartozik, kiket az angol óriásfajnak nevez. Ő Westminsterben született 1708-ban. Apja, Róbert, cornwalli falusi nemes volt, nagyapja Tamás, madrasi kormányzó, ki a franczia királynak azon híres gyémántot, mely maig is nevét viseli, 300,000 talléron adta el. Chatam apja nem volt vagyonos és fiának 100 fontnyi évjövedelemnél nem hagyott többet. Első neveltetését az etoni és oxfordi tanodákban nyeré.

Ifjú kora azon időszakba esik, melyben a toryk és wighek egymás elleni szenvedélyes villongása forrott, egyik egy, másik másféle kormányt óhajtván. A pápa iránti ellenszenvben s a franczia hódítás elleni gyűlöletben azonban mindkét párt egyet értett. Ezen gyűlölet a Francziaország elleni hosszas háború által, és XIV. Lajos önkényes kormánya miatt, még inkább élesedett, tápláltatva iskolák s egyházakban papoktól, kik félelmet s aggodalmat terjesztettek, miszerint a francziák segedelme által az elűzött királyi család s a katholikai egyház uralma visszatérend. Eme gyűlölet képezé egy részét az angol nevelésnek, más részét pedig a hon s alkotmány, igazság és munka-szeretet, és erkölcsi szigorú fenyíték. Ezen kül benyomások közt fejlett ki Chatam, s már az ifjúban sejthető volt a leendő férfiú. Ő természetes méltósága és kellemes viselete által első pillantatra megnyert mindenkit. Beszéde, arczvonási nemesek valának, s őt látni és hallani kellett egyszerre. Ifjúsága napjait leginkább a classicai hajdankor tanulmányainak szentelé. Elragadtatva olvasa a görög és római nagy népekről s férfiaikról, s azok tettei s irataival tölté el lelkét, emelte kedélyét.

Eleinte hadi pályára lépett. Rokonai zászlótartói tisztséget vásároltak számára. De kevés hajlama volt ezen pályához; s a zászlótartó korának első állodalmi férfiává képezte magát. Minden idejét, melyet egészsége — mert köszvényben sínlő volt — és ügyvédi állása engedett, a régi Hellas és Róma viszonyainak és hőseinek tanulására szánta, kik hazájokat szó és tettel di-

csőítették. Ezeknek boldog kora és közügye lebegett szemei előtt, midőn hona fölemelésére gondolt.

1735-ben Old Sarum városa képviselőjévé választván őt, az alsóházban az ellenzékiek közt foglalt helyet. Itt mély belátása, szabad, félni nem tudó lelke, szónoki ereje s önzetlenűl lángoló hazafisága által köz figyelem s beszéd tárgya lőn. Walpole Róbert állott ekkor a kormány élén, kinek nézetei épen nem voltak olyanok, hogy Chatam helyeslését megnyerhették volna. Midőn a walesi herczegnek szász-góthai herczegnőveli házassága jött vitatkozás alá, Chatam védelmére kelt, és kedvezőleg nyilatkozék, s e miatt a hálás trónörökös őt kamarásává nevezte. A ministerium, mely, más véleményben volt, ezért igen felindúlt ellene, s nem tudván őt egyébként megboszúlni, kényszeríté zászlótartói hivatalának letételére. A gyűlölt kormány ezen bánása még inkább nevelte a népnek irántai szeretetét. Ez időbe esvén a spanyolországi háború, a ministerium élesebb rendszabályokat akart behozni a gyalázatos matrózfogdozás iránt. Chatam szónoki tehetségének egész erejével ellenszegűlt, mire Walpole, elkeseredvén ez ifjú ember vakmerészségén, kiönté rá epével teljes gúnyait. Chatam nem döbbent meg a hatalmas ministertől. Nyomorúnak nevezte őt, ki látva tévedései kártékony hatását, azokat újakkal tetézi, s ő, kinek korlátozottságát a kor csak merevenebbé teszi, nem érdemli meg, úgy mond, hogy ősz hajai a megtámadástól kíméltessenek.

Bár a közvélemény Chatam melett nyilatkozott volt, mégis Walpole kormánya megbukása után, nem juthatott ministeri állomásra, mert nem bírta a király kegyeit. De ő nem volt azon férfi, kit könnyen el lehetett rettenteni; minél ellenségesb indulattal volt iránta a kormány, annál szorosabban csatlakozott a néphez s annak ügyéhez, s lemonda kamarási hivataláról is. 1744-ben vagyoni állapotja is javúlt, mert özvegy Marlborough herczegné végintézetében 10,000 font sterlinget hagyományozott számára, mint magát kifejezte, személyes érdemeinek tisztelete jeléűl, s mivel oly nemes

önzetlenséggel tartá fenn a törvények tekintélyét s az ország romlásának ellene munkált.

1756-ban a newcastlei herczeg alatt új ministerium alakíttatván, abban Chatam is foglalt helyet, de hivatalát nem sokáig vitte, mert társaiétól különböző nézetei voltak, s a király némi egyéni szándékainak is ellenszegült, miknek következtében állomásából elbocsáttatott. Azonban mind szándékai tisztasága, mind elméje rendkivülisége által annyira megnyerte s bírta volt a nemzet szeretetét, hogy a népnek köz kivánatára s Angolország másik nagy férfia és szónoka a nemes *Fox* befolyása által a király újra megbízta őt ministeri hivatallal, és a kimaradt Legge helyébe kincstári cancellár lön. „Sire, így szóla Chatam a királyhoz, ajándékozzon meg engem bizalmával, s én meg fogom azt érdemleni.“ A király válaszolt: „Érdemelje meg ön bizalmamat, s meg fogja azt nyerni.“ Chatam nem úgy értette e szavakat, mint a király akarta volna. De soha sem érdemlette még meg senki ura bizalmát jobban, ha az valódi értelemben úr volt.

Ő jún. 29. 1757. lépett a kormány élére, s azonnal kitűnt rendkivűli tehetsége egész hatalmában. Most bizonyítá be, mit tehet az, kinek ereje s akarata van, ki czélját ismeri, mely után törekednie kell, s ismervén az ahhoz vezető útakat is, szilárdsággal bír ezen útakon járni. Ő volt most a kormány lelke. Sebesen elébe vágott Choiseul franczia minister minden számolásainak. Lángszava kihangzott a parlamentből egész Anglián keresztűl. Új fiatal erő mutatkozott az elaggott kormányban, s a nemzet, minden tehetségeit felajánlá egy ily kormány segedelmére, mely bizalmát bírta. Németországban a hét éves háború erélyesen folytattatott, s a porosz király évenkénti pénzöszveget kapott segedelműl. Az angol hajóhad alig felényi erővel megverte és szétüzé a francziát. Oly túlerővel folytattatott a háború, hogy Choiseul Madridba ezt írná: „Francziaországot nem tekinthetni többé kereskedési hatalomnak. Neki sem künn, sem honn nincs hitele. Mi nem vagyunk húsz mil-

liót előtcremteni képesek, a nélkül, hogy a kamatfizetést felfüggeszszük, ebből pedig forradalom törne ki.“ A spanyol király ajánlotta békítő közbenjárását, de Chatam visszautasítá azt, mondván, hogy nincs idő békére gondolni. Angliának még nagyobb hódításokat kell tennie, hogy kereskedésének teljes kifejlődést szerezhessen. Az állodalmak háborúk által lettek hatalmasokká; így tevé magát Francziaország is nagygyá, s a jelen háborúban Anglia jogszerűleg gyengíti és alázza meg versenytársát. Ő nem akarja minden hódításait megtartani, azonban ügyét nem választhatja el Poroszországétól, s a spanyol közbenjárást el kell utasítnia, mert az az amerikai franczia gyarmatok sorsa iránt több békétlenséget tanusít, hogy sem elfogulatlan közbenjáró lehessen. De az ezen szavakban kifejezett czélok elérése sokkal nehezebb lön, midőn III. György király lépett a trónra (oct. 25. 1760.), mivel ő német örökös tartományai iránti szeretetből békét óhajta, s mivel lord Bute kedvenczévé válván a királynak, a toryk befolyást nyertek, s a wigh ministerium feloszlása várathatott. Mielőtt Chatam a ministeriumból kilépne, a francziákkali békealkudozásokat teljesen megszakasztá. A király, ámbár nem volt vele egy politikai nézeten, becsülte őt, s midőn hivatalából kilépett, 3,000 fontnyi nyugdíjt rendelt számára, melyet halála esetére özvegye és legkorosabbik fia is megnyerendők voltak.

Hogy az alsóházból, hol a kormánynak veszélyes volt, elmozdíttassék, 1766-ban *burtoni* viscounttá és *chatami* gróffá neveztetvén, a felsőházban nyert ülést. Anglia népe ismerte érdemeit. London városa köszönő írást küldött hozzá és a Blackfriar-hídnál tisztelő felirás tétetett számára; az angol nép szabadsága palládiuma gyanánt nézte őt. Már ekkor intette a kormányt, és tanácslá, hogy az amerikaiakkal kímélve bánjék. S midőn 1775-ben háborúra kelt a dolog, így szólott:

„A történettudomány mindig kedvencz tanulmányom volt, s büszkélkedve, hogy angol vagyok, a görögök s rómaiaktól a hazaszeretet nagy emlékezeteit örömmel

és készséggel vettem át lelkembe. Ennek következtében nyilvánítom most, hogy a szabadságnak amaz ünnepelt földén sem a nép, sem a tanács nem látszik előttem viseletében nemesebb és szilárdabbnak, mint a philadelphiai congressus. Ezen bölcs követek beszédeinek megfontolása után azt mondom: ministereink dicsekvő szavai és fortélyai épen oly tehetlenek ily szellemek megalázására, valamint szigetünk ereje arra, hogy egypár ezer fölfegyverzett hesseni rabszolga segedelmével egy országot lenyomjanak, hol a szabadság szenvedélye, az azt megalapító minden erényekkel mérhetlen nagy térek felett lehel. Vak ministerek! nem látjátok, hogy Amerikának Hambdenei és Sidney-i vannak? Az ellenszegülési szellem, mely azt ma lelkesíti, ugyanaz, mely eldődeinket tüzelte, hogy az önkény-követelte adót elhárítsák, miután hajdan rézlapra vésetett azon elv, miszerint Nagy Britanniának semmi alattvalója meg nem adóztathatik, csak saját megegyezésével. Kívánjunk magunknak szerencsét, hogy a wigheknek, alkományunk szilárd alapja hű őreinek, kiáltása túl az atlanti tengeren viszhangzik. Nekünk hű wigheknek most még inkább meg kell ismernünk az angol-amerikaiakban testvéreinket, mint valaha. A mi dolgunk, folytonos előterjesztésekkel kieszközleni, hogy anyaföldjökkel kibéküljenek. Egy pillantatot sem kell elveszteni, hogy hozzájok közeledjünk. Ők még rémei lehetnek Francziа és Spanyolországnak, és megszentetlenítő szövetkezéseket gátolhatnak; az nem ellenkezik dicsőségünkkel. Seregeink Amerikában még nem szenvedtek csatavesztéseket.... Látom a csodálkozást e szavaimon. Ministereink színlik, mintha a tapasztalatlan honvédtől nem félnének: én azonban igen félek a szabad emberek önvédelmétől. De mik tehát eszközei a kibékülésnek? Visszavegyük először az egyik, aztán a másik határozatot? Nem, hanem vegyünk vissza mindent egyszerre, mi testvéreinket megalázza és bántja; mindenek előtt pedig a bostoni hadsereget távoztassuk el, melyet ott úgy is csak kudarcz látszik várni.“ A kudarcz valóban be is követke-

zett gyorsan e beszéd után, mivel a parlamenti nagy többség a háború és ministerek mellett szavazott.

Gróf Chatam egyike volt a legnagyobb hazafiaknak, kiket a történetirás Anglia ministerei közt felmutathat. Oly férfiú, kiben a rendkivűli elme, a legnemesebb szívvel és határtalan honszeretettel volt párosúlva; vállalkozó, mindenek felett uralkodni tudó szellem, tele eszközökkel és nagy eszmékkel, és a legnemesb eszmélettel oly korszakban, midőn a romlás, házájában mint mirígy terjedett, s minden erény elenyésztével fenyegetett, ő erkölcsei tisztaságával tüntette ki magát. Soha sem volt még minister iránt oly általános bizalom ez országban, mint melylyel ő dicsekedett, soha oly egyesség király, parlament, és nép között mint az ő, fájdalom, csak rövid ideigleni dicsőséges kormánya alatt. Terjedt volna ez csak két évvel továbbra, úgy Anglia nem látott vala amerikai háborút, s a hatalom, dicsőség és virágzat oly magasságára emelkedik, melyekhez képest 1762-ki viszonyai csak árnyék voltak. 1760-ban a spanyolnak háborút üzenni az ő tanácsa volt, előre látván, miképen a spanyol udvar csak azt várja hogy ezüsthajója — mely Amerikából évenként Európába hozta a drága érczeket — biztosságban legyen, s magát azonnal ellenségnek fogja nyilvánítani. Fogadtatott volna el tanácsa, az az angol hatalmába esvén, a spanyolnak törvényt szabhatand vala. De a parlament elveté azt, és Chatam jóslata pontosan teljesűlt, mihelyt tudniillik az utolsó gálya a cadixi öbölbe szállott, sőt még azon nap, hogy híre Madridba ment, a spanyol, álarczát letevén, a háború kilobbant. Hasonló tanács vala, hogy Amerikában minden franczia szigetek hódíttassanak meg, semmi viszsza nem adatván. Igy a teljesen semmivé tett franczia tengeri erő többé fel nem emelkedendett; de ez hasonlólag ellenkezőkre talált.

Közöljük töredékét egy beszédének, melyet 1762-ben mondott a parlamentben, nem sokára hivatala letétele után. Belőle látszik magas szelleme, és mély belátása, melylyel állodalmakat s embereket átlátni tudott.

„Anglia egész Oceán kulcsait tartja jelenleg kezében. Hatalma nagyobb mint bármely állodalomé Európában; még két-három táborozás, s minden végre van hajtva. Minek tehát e szünetek? Minek ellenségünknek időt engedni, hogy a béke alatt megerősödjék? Miért nem akarjuk min nagyságunk munkáját bevégezni? — Európa, úgy mondják, gyanakodni kezd, s azon idegenség, melyet mi a béke iránt mutatunk, a még egyik pártra sem hajlott hatalmakat tartózkodókká teszi, s félő, nehogy egymás közt egyesűljenek. Mit nekünk Európa gyanakodása? A politika azt tanácsolja, mutassuk, mintha mi az effélét nem vennők észre, meddig az erőt felettök kezünkhöz nem ragadtuk; mihelyt ez megvan, a színlés felesleges. Van-e ok reá, hogy a neutrális hatalmak szövetkezését rettegjük? Nem vagyunk-e mi erősbek, mint valamennyi tengeri hatalmak összesen? Spanyolország épen alkalmas időben nyilatkozik ellenünk, vagy legalább azon időben, mely általunk leginkább használható. Ha ezen korona a neutralitást a háború elején töri meg, minket nagy zavarba ejthetendett: de ő várt, míg Francziaország tönkre jutott, s akkor jelenté ki, miképen mellé áll, hogy magát is megbuktassa. Ellenségeink jobb szolgálatot tesznek nekünk, mint min magunk tudnánk. Ha parancsolnók, hogy érdekünkben munkáljanak, nem munkálhatnának jobban. A háború folytatása egyedűli hatalmunkban álló eszköz arra, hogy a súlyegyent fenntartsuk, s akadályozzuk nehogy egy nagy hatalom Európát bilincsekbe verje. Francziaország tengeren le van verve, de nem szárazföldön is. Három éves béke ezen országnak visszaadandja minden elvesztett erejét. Engedjünk a francziáknak ennyi időt, akkor ismét elülről kell kezdenünk. Mit segíthet rajtunk Amerika, ha Francziaországnak örökre el nem veszszük eszközeit bennünket nyugtalanítani? Mi már sok békekötéseket tettünk ezen koronával, s mit segített mind az rajtunk? Kényszerített új háborúkat kezdeni. A háborúk tömérdek költségeinkbe kerűltek; ha nem kötünk hasznos föltételek mellett békét,

úgy győzedelmeink által többet veszítendünk mint amit nyertünk. Mi különös hasznot hajthat nekünk Canada a terreneuve-i halászat szabad és nyúgodt birtoka nélkül? Mit nekünk átengedni akarnak, költségeink huszad részét sem teszi. A nép, mondják, békét óhajt; de tudta-e ezen nép valaha mit akar? Ez beteg test, mely csaknem mindig eszelősködik; másnak kell helyette gondolkodni, mert ő nem képes. Nincs tehetségében, mondják, többé az adót fizetni; szinte így beszélltek a háború második évében és szinte így fognának, ha az még tíz évig tartana. Az ország, mondják, tönkre van téve, de nincsenek-e mind azok is, kik velünk harczolnak? És az országok nem azon arányban szegények vagy gazdagok-e, melyben más országok azok?..." stb.

Egy alkalommal a ministerek a sajtó és az írók ellen szigorúbb rendszabályokat indítványoztak, s a nyilvános szó annyira gyűlölt szabadságának hatalma komoly veszélylyel volt fenyegetve. Chatam felszólalt védelmére a szabadságok ezen legelsőbbikének, melynek ótalma alatt egyedűl biztos minden egyéb szabadság. „Ily rendszabályok mellett, mond ő, milyeket ti ajánlotok, a legártatlanabbnak is rettegni kell életeért, holott a mi alkotmányunk azt kivánja, hogy minden angol lak, saját lakójának vár legyen, bástyák és árkok nélküli vár; legyen bár az szalmakunyhó, mely körűl az egek viharai zúgnak, melybe a természet elemei berontanak. Mit az elemek tesznek, a király azt nem teheti, a királynak azt nem szabad merészlenie."

Általánosan tudva van, mint harczolt az amerikai háború ellen, s mily pontosan tudta annak az angolokra nézve szerencsétlen következéseit megjövendőlni. „Mylordok, monda egyik parlamenti beszédében, nektek semmi jogotok amerikai polgártársaitok erszényéhez s még kevesebb életéhez. Ő aláveti magát törvényeink kényszerűségének ipara tekintetében, s nemzeti kereskedésünk szabályait követi, mert látja, hogy az szükséges; ő nem békételen, hogy gyapjat kell vennie, és a ti takácsaitok és szabóitokat használnia, mivel tí úgy ki-

vánjátok: de midőn ruháit felöltötte, azt mondhatja, hogy azok övéi, mondhatja, hogy azokat bírni nem fogjátok, mert ha még azokat is oda engedné, nem volna többé biztos ünge iránt. Mylordok, az amerikaiak szorgalma negyven éven át gyámolt benneteket. Ti a kereskedés nagy anyagait nem csak olcsóbban vettétek Amerikától mint más országoktól, hanem még csak nem is fizettétek ezen anyagokat pénzzel, csak feldolgozott áruczikkekkel, melyek a mérleget annyira a tí hasznotokra nyomják le, hogy az amerikaiaknak egy shillingek sincs, mely ne a tiétek volna. Ez azon nagy, azon llandó, azon gyámolító adó, melyet Amerika fizet, mely ázen tiszteletre méltó épület porrá omlását gátolja. Az emerikaiak vagy kinevetendik a ti mostani rendszabáayaitokat, vagy jó sikerrel mutatandják meg a feletti érzékenységöket. Ha hideg vérűek, úgy megfoghatóvá teendik mit veszítetek. Ha fegyverben keresendnek menedéket, tí lesztek az első s talán egyetlen szenvedők; nektek meg kellend romlanotok, ők pedig fognak gondoskodni menekvésökről. Agg ember vagyok, közmunkákban őszültem meg; tanácsom tapasztalásból jő; talán van valami értéke. Hívjátok vissza maroknyi seregteket az öldöklés gyalázatos munkájából. Ők sem képesek, sem készek parancsaitok teljesítésére. Legyetek Amerika baráti, saját érdektek és saját biztosságtok kívánja ezt. Még óhajtani fogjátok hajlamaikat, ha fegyvereiket ellenetek emelendik.“ stb.

Mivel azonban ezek a gyarmatokra nézve oly kártékony törvények mégis elfogadtatának, kérte a paireket mindenekre, ne egyezzenek meg bennök, mert ő bizonyosan tudja, gyalázattal fognak visszavonatni. „Uraim, mond ő, azon emlékezetes napon, mely Amerika sorsát örökre eldönté, uraim, minden bizonynyal vissza fognak vétetni ezen törvények. Becsületemet teszem fel zálogúl, hogy vissza fognak. Tartsanak önök engem esztelen embernek, ha vissza nem fognak.“ Mit megjósolt, az teljesen bekövetkezett két év múlva, s pedig a brittek gyalázatával, mert a békebiztosok Amerikába

küldetvén, a congressus által még csak kihallgatásra sem méltattatának.

Azon rendkivűli erő, mely szónoklatában volt, bámulatra méltó. Kik beszédeit hallották, mond egy halála után megjelent irat, harmoniával teljes hangjában gyönyörködtek, vagy méltósága előtt reszkettek; kik szelleme lángját szemeiben olvasták, kikbe azon fennség és fénykör, mely egész alakján elömlött, tiszteletérzelmet önte, kik keresztűlható tekintetétől visszaőbbentek, tanúk lehetnek, mily szónoki tehetségnek volt ezen rendkivűli férfiú birtokában. Hangja átjárta a hallgató lelkét, s ő beszéde folyamát annyira tudta mérsékleni, hogy szavai mindig teljesen érthetők voltak s belőlök a hallgató egyetlenegy tagocskát sem veszíthetett el. Kortársai itélete szerint nem volt szinész, ki az előadó művészetben meghaladta volna, még a nagy hírű Garrick is elismerte e részben maga feletti fennsőbbségét. Angliának, szakértők állítása szerint, Burke, Fox, Sheridan, Pitt (Chatam fia) s az újabb kor kedvencze, Canning, legjelesebb szónokai, de mind ezek felett Chatamnek adatik az elsőség. A még élő Canningről jelesen magok azt vallák az angolok, hogy nem lelkesít és győz annyira, mint Burke, nem ragad magával mint Fox mindent elsodró özöne, nem gerjeszt oly parancsoló tiszteletet és lélekrázó rettegést mint Chatam. Némi természet-ajándékozta kellem volt személyében, s beszédei testének bármely helyzetében, még midőn beteg állapotjában mankókon jelent is meg a parlamentben, s ülve szónokolt, soha sem voltak visszatetszők. *)

*) Minden habár kevéssé mívelt, de szabad népeknél, már legkorábbi időkben némi hatalommá emelkedett fel a szónoklat, es befolyást szerze magának a köz gyűléseken vítatás alá került tárgyak feletti határzatokra, mielőtt még a szónokműveszet szabályai megalapíttattak volna. A legrégibb irat, mely e tárgy felől elméletileg szól, Aristoteles Rhetorikája, s ez már egy később kori munka, melyet gyakorlati nagy szónokok előztek meg: Perikles, Demosthenes, Aeschines. Így volt ez Rómában is. Előbb voltak szónokok, mint szónoklat szabályai.

Mint személyesűlt nemtője Brittanniának uralkodott e hatalmas szellem fejdelme akaratán, a parlament törekvésein, s az angol hadak vitézségén. Kormánya az ő akaratából állott. Minden többi ministerei alárendelteinek, látszottak, nem mintha ő felettök önkényes hatalmat bitorlott volna, hanem mivel tiszta szándékát, mélyen láló elméjét mindenki ismerte, szívesen hódolt nézeteinek. Ama mindent merő, szilárd britt szellem, mely balgatag kormányok s nyilvános szerencsétlenségek hosszú lánczolata alatt csaknem lehanyatlott vala, mintegy újjá születék, mihelyt a sors ezt az erős kart a kormányra tette. Az ő intézkedései alatt Brittannia köz dolgai bizonyos erkölcsi fennségben jelennek meg, s a nemzeti vi-

A szónoklat csak szabad népeknél fejlődhetik ki. A görög s rómaiaknál korán nagy fokra emelkedett, de mihelyt e népeket zsarnokság igázta meg, teljesen lehanyatlott. Hol korlátlanúl sáfárkodó emberek, akár fejdelmi akár papi öltözetben, parancsolnak, ott nincs szónokmüvészet. A franczia nép is az első forradalom óta dicsekszik nagy szónokokkal, kik között a legnagyobbakat a forradalom teremtette. Anglia régebben bírván alkotmányos szabadságát, több kitünő elméket mutathat fel e tekintetben, mint bármely újabb nép. De Angliában sok kedvező körülmény is van a szónoklat kifejlésére. Ott a szónoki tehetség útat nyit minden polgárnak a legmagasabb állás elnyerésére. Bármi szegénynek szülessék valaki, ha ezen tehetséggel megáldatott, csak Britannia koronájára nem, másra mindenre lehet reménye. Innen van aztán, hogy Angliában a szépmüvészet ezen ága még a pór által is tiszteltetik és gyakoroltatik. Ezen oknak köszönik az úgy nevezett vitatkozó társulatok (Spouting Clubs) is lételöket, melyeknél a szónoklatnak alig képzelhetni jobb iskoláját. Ezekbe mindenkinek szabad bemenete s joga van a szőnyegre került tárgyhoz szólani. Bennök nem ritkán az ország köz dolgai felett, melyek a parlamentben előjönek, hallhatni vitatkozásokat; hol kereskedők, kézmüvesek, tengerészek oly beszédeket rögtönöznek, melyek minister szájából is kitünők volnának, s az idegen, ki először láta ily gyülekezeteket, alig hitetheti el magával, hogy nem parlamentben van. Az angol parlament legnagyobb szónokai többnyire ezen társaságokban képzették magokat. A nagy hírü lord Mansfield itt adta első jeleit szónoki tehetségének. Swift, Goldsmith, Foote, Garrick, a humoristicus Sterne és sok száz nagy férfiai Angliának nem tartották illetlennek magokhoz ezen társulatok gyüléseiben szorgalmasan megjelenni.

rágzat oly fényes pontot ér el, milyenben a római köztársaság legragyogóbb korai tündöklöttek. Alatta az angol egyetlenegy évben (1759.) a világ négy részeiben nyert diadalt. Úgy látszott, eleve nem volt barátja azon eszmének, hogy Németországba angol seregek küldessenek, mert ő Anglia egész erejét a tengeri háborúban kivánta volna használni. Fridrik király tettei azonban megmásíták politikáját, s azon alapra állíták, miszerint Amerikának Németországban kell meghódíttatnia. A porosz táborozásnak heves magasztalója volt, s szónoklatiban egymásra halmozta a képeket s szóvirágokat, melyeket olykor beszéde sebes folyamában nem eléggé szerencsésen választott.

Mindenektől elismert becsületessége, szabadelmű, szilárd viselete, a parancsnokok eszélyes megválasztása, melynél nem tekintett czímre, családra, rangra; nagy tevékenysége, melyet másokba is át tuda önteni; terveinek vakmerősége, melyeket okossággal és hidegvérrel gondolt ki, s hévvel és állhatatossággal hajtott végre, méltán tették őt nemzete bálványává. Európában s Amerikában szobrok emeltettek tiszteletére. Irlandban Cork városa állíta egyet, mely 4,000 fontba kerűlt. Emlékpénzek verettek, egyik lapon arczképével, másikon ezen körirattal: „Azon férfiúnak, ki miután hazáját megmenté, szónoklata által a gyarmatokat is megtartotta volt.“ Kávéházak, csapszékek, theakertek, utczák nevéről neveztettek. Minden házakban láthatók voltak mellszobrai mindenféle nagyságban, vagy arczképei. A szegényebbeknél rézbe metszett arczképei a legbecsesebb házi bútorokhoz számíttattak.

Francziaországnak századok óta nem volt oly veszélyes ellensége mint ő. Nem levén udvaroncz, francziák iránti idegenségét még béke idején sem rejtegette. Mert úgy volt meggyőződve, hogy e két állodalom érdeke egymás mellett meg nem állhat. Változhatlan elve volt Francziaország megalázása, mit ki is mondott a parlamentben, 1760-ban pedig a spanyol követnek, ki a francziák mellett szólt, ezen szavakkal: „Ettől el

nem állok, míg a londoni Tower fegyverrel el nincs foglalva.“

A népnek irántai szeretete tette lehetséggé a *nép-hadnak* Angliában lehetetlennek látszó felállítását, úgy miként az akkori idő kivánta. Nevezetes és a maga nemében akkor különös intézet! *)

---

*) Eredete ezen intézetnek oly régi mint Alfréd uralkodása, de szerfelett hiányos és később korellenes levén, századokon át nem használtatott, s magok az angolok semminek nézték, míg Chatam újjá nem alkotta. A törvényhozásnak az volt szándéka, hogy hadsereget állítván fel az ország belsejében, az háború idején, mikor az állandó katonaság kivül a haza határain harczol, a hazát véletlen s előre nem látható veszélyek ellen ótalmazza. Minden megye önkénytesen az ország polgárai közől vállalkozott emberekből ezredet tartozik állítani. Ezen seregek hetenként leginkább vasárnapokon néhány óráig fegyverben gyakoroltatnak; minden évben pedig a megye egyik nevezetesebb városában egy egész hónapra egybegyüjtetvén, gyakorlataikat nagyban üzik. E czélra évenként Chatam idejében 130,000 font sterling kivántatott, de Chatam gazdálkodó rendszere szerint azontúl csak felének kelle egybehúzatnia, mely czélra 91,000 font sterling elég, mert zsoldjok ugyan elég nagy, de az nem fizettetik ki máskor csak fegyvergyakorlatok idején; kivévén a segédet, őrmestert és dobost, kik állandó zsoldban vannak. Tisztté senki sem lehet ezen seregeknél, kinek fekvő birtoka nincs. Minden rangfokozatra törvény határozza meg a jövedelem mennyiségét. Például: hogy valaki ezredes lehessen 500 font jövedelmének kell lennie. Azonban ezt úgy kell érteni, hogy 500 fontnál kisebb jövedelem zárja ki a polgárt az ezredesi hivatalból, nagyobb, bár.mi magas számig, nem tekintetik akadálynak. Annak meggondolása, hogy ezen hadak nem külső politikai háborúkat folytatni, hanem mindenkinek családját, vagyonát, házi isteneit: a törvényt és szabadságot, fogják védeni, számtalanokat tüzelt fel elannyira, hogy az ország elsőbb emberei, kiktől gazdagságok, korok vagy tisztségök miatt alig lehetett hadi szolgálatot reméllni, magokat ezen polgári seregekbe írattták. Még azon a nemesi nagyravágyásnak kedvetlen törvény sem idegeníté el őket, miszerint senki ezredesi hivatalnál felebb nem emelkedik. Az egyesült ezredek és hadtestek parancsnokai a szárazföldi hadak tábornokai voltak, kiket a király nevezett ki. Minek nem csupán az volt oka, hogy az ilyenek nagyobb taktikai ismerettel bírtak, hanem az attóli félelem is, nehogy az ország valamelyik nagya, tömérdek vagyonnal bírván, egy hadsereg élén magát könnyen dictátorrá emelhesse. A nagyravágyás ily szűk

1776-ban, midőn az amerikai háború sokakban aggodalmat gerjesztene, mindenek óhajtották, hogy ő a kormányban részt vegyen. Jöttek felhívások hozzá ezen ügyben, s előleges igéretek, miszerint szándékai sokaktól támogattatni fognak. De hogyan léphetett volna ezen becsület s erényteli ősz oly társaságba, milyen akkor a kormányon ült? Felelete méltó volt magához: „Örömestebb szövetkezem a dögvészszel, mely most Sztambulban uralkodik, mint North ministeriumával!“ A parlamenti üléseket azonban, bár beteges volt, el nem hanyaglá. Gyapotba burkolva mankókon jelent meg, s hatalmas ékesszólásával a ministerek lelkébe mennydörgött.

Végre Amerika ügyei oda fejlődtek, hogy Francziaország elismerte függetlenségét, s Angliában is sokaknál tetszést nyert azon vélemény, miszerint kereskedési engedményekért hasonlólag ismertessék el annak függetlensége. Chatam súlyos beteg volt, s nem vőn részt a parlamenti ülésekben, de azon véleményben volt, hogy Amerika függetlenségét, mely a készülő Francziaországgal szövetkezett, nem kell elismerni. A richmondi herczeg ellenben indítványozá a függetlenség kimondását, és kifejté ez iránti nézeteit a felső házban. Ezen

---

korlátok közé szorítása oly kevéssé idegenítette el az angol nemességet ezen intézettől, hogy az inkább vetélkedve tódúlt e polgári zászló alá, s többet, kik előbb ország ministerei voltak, lehetett látni mint ezredeseit ezen hadaknak. Mi a hadfegy és gyakorlatokat illeti, azok az angol szárazföldi ezredekéitől nem különböznek. A szolgálati készség és buzgalom azonban a néphadban nagyobb. Természetes következése annak, hogy mindenki szabad akaratból és kedvvel szolgál, a szárazföldi seregek ellenben, valamint más országokban, meglehetős tarkán vannak összeállítva, s a tisztek az itt annyira megvetett szárazföldi szolgálatot nagyobb részint nem hajlamból vállalják el, hanem csekély szerencsekörülményeik miatt, mi a néphadban egészen másként van, hol az ország nagy és gazdag nemessége maga a személyes szolgálat által a hazafiságnak hódol. Ezen néphad nevezetes intézménye Angliának; ez egyszersmind őre is a nép jogainak és az alkotmánynak, mert az angol az állandó katonát a „szabadság sírásójának“ nézi.

gyengeség fellázítá Chatam lelkét. Megjelent a parlamentben halálsápadt arczczal, lángoló szemekkel, fiára, Pitt Vilmosra, támaszkodva. A lordok egész gyülekezete megindúlva állott fel ez ünnepélyes jelenésnél. Elvégezvén Richmond beszédét, ő szólott:

„Utólszor jelentem meg ezen termekben, hol hazámnak javára és dicsőségére annyi hasznos határozatokat láttam hozatni, és most megjelentem nehéz aggodalommal, mely érzéketlenné teszen a fájdalom és közel levő halálom iránt. Mily távol vagyunk ama napoktól, mikor a régi világban rettegtek tőlünk, az újban pedig hódoltak előttünk! Mi zavarai által a sorsnak és önhibáinknak jutottunk oda, hogy ezen kamarákban oly indítványt kell hallanunk, miszerint Anglia Amerika feletti fennsőségéről mondjon le? Hálát mondok az égnek, hogy a sír nem záródott be felettem, mielőtt szavamat fölemelhetném ezen régi és nemes ország széttszaggatása ellen. Óhajtanám, hogy bírnék erővel, hazámnak megmutathatni, mi fáradsággal s módokkal volna lehetséges ezen gyalázatot kikerülni; és csak arra vagyok képes, hogy önöknek megmondjam, mint lázít az fel engem, mily gyávaságnak tartom azt, hogy jogainkat feláldozzuk, és legvirágzóbb birtokainkat feladjuk. A nép, melyet oly sokáig rettegett a világ, most letérdel a Bourbon-ház előtt. Bármily határozat jobb, mint a kétségbeesés. Még egyszer feszítsük meg erőnket, és ha el kell esnünk, mint férfiak fogunk elesni.“ Richmond kimondá óhajtását, hogy Chatam az eszközöket adja elő, mik által Anglia a háborút Amerika és Francziaországgal meggátolhassa, s kérdé, melyik angol oldandja meg ezen csomót, ha az ő szelleme nem képes? Minden szem Chatamre volt függesztve; mély hallgatás uralkodott, és Chatam szólni készült. Melle nagy benső harczot árult el, szemei az égre valának függesztve. S íme az elgyengült ősz ember egyszerre öszverogyott, s halottként vitetett ki a parlamentből. A gyűlés nem merte a tanácskozást tovább folytatni. Ez történt april 7. 1778. De lelkének vég fellobbanása új

bátorsággal tölté be a népet, s a haldokló kivánsága szerint a háború folytattatott az amerikaiakkal, s a francziáknak a függetlenség elismerése hadüzenetűl vétetett. Ezen parlamenti jelenés után Chatam még egy hónapig élt. Meghalt hayesi mezei birtokán, nem messze Kenthez, máj. 11. 1778. Róla méltán elmondhatni, hogy hazája dicsőségének védelmében halt mèg. A derék lord Camden, meghitt barátja, vég pillantatiban ágya mellett állott. Miként Sokrates vég óráiban, úgy tanácskozott kitünő jellemű és rokonelvű barátjával a haza ügyeiről. „Kedves Camden, sóhajta fel a halállal küzködő, barátja kezét megszorítva, kedves Camden, mentse meg hazáját!“ s pár percz múlva elszúnyadt benne az élet. Valamint a nép, úgy maga a királyi tanács is gyakran és sokáig érzette holta után, miképen a fennforgó ügyek feletti itélete és kedélyek feletti hatalma hiányzanak. Az angol családok úgy gyászolák mintha mindeniknek tagja volt volna. Ő házatyaként szívökre köté, miképen Anglia ereje a családi viszonyokban, a vallásosságban és szeretetben, az igazság, hűség és házi körben alapodik. Intőleg és elrettentőleg mutatta fel a rómaiak képét, azoknak családi megromlását, nyomorait és elbukását. Egykor e nevezetes szavakat is mondotta: „Rossz ministerek nem fosztják ugyan meg a királyt népe szeretetétől, de azt megtehetik, hogy a korona nem leend érdemes a viselésre.“

Erényeinek egyik legnagyobb tanúja, hogy évekig levén csaknem egyedűli ura Angliának, soha kevélységgel polgártársaira nem tekintett, magának kincseket nem gyűjte, s a nemzet vagyonával a legtakarékosabban gazdálkodott. Mindenek iránt szelíd, könyörűlő, egyedűl Anglia ellenségei iránt volt büszke és hajthatatlan. Egy Londonban lakó németnek a királynál némi keresete lévén, ügye miatt gróf Chatamhez fordúlt. Ő akkor még álladalmi titkár, a Pitt nevet viselte. Mivel a kérés kegyelmi ügy vala, Pitt őt a királyhoz utasítá, megtanítván, mit mondjon, mi okokat hordjon elő leginkább. Azonban még ezekhez kérelemlevélre is szükség

levén, ez a nagy tekintélyű ember annyira leereszkedett, hogy annak elkészítését egy homályos s előtte teljesen ismeretlen egyén számára azonnal egyik titkárának parancsolná. Több effélét lehetne életéből idézni. — Ajándékot elfogadni, magán cselszövényekkel segíteni, előtte ismeretlen dolgok voltak, és szegényűl is hala meg.

A parlament együtt volt, midőn halálának híre megérkezett. Lord North alig mérsékelheté magát, hogy öröme nyilván ki ne törjön. Mámorában kész javalója volt azon tervnek, melyet Chatam baráti indítványoztak, hogy mausoleum állíttassék számára, temetése a haza költségén tétessék meg, utódainak segédpénz adassék, ami nélkül most talán minden angol nemesek közt a Chatam ivadéka volna a legszegényebb. Ellenmondás nélkül elfogadtatott minden: de a ministeri párt nem sokara megbánta tettét. Az alacson lelkek, kikben az erény is gúny volt, nem csak nyilvános parlamenti beszédeikben kisebbíték Chatam érdemeit, hanem a parlamenti határozatot is eléggé aljasak voltak mindennemű eszközökkel gyengíteni.

London városa a mausoleumot Pál templomában kivánta felállítani, hol még akkorig nem volt. Iránta kérelemlevél is nyújtatott be a királyhoz; de rá tagadó válasz ment, s az emlék a westminsteri palotába tétetett. A köz költségen teendő temetés ünnepi pompákat vonzott volna maga után, miről a ministerek hallani sem akartak. Azon indítvány, hogy a parlament a temetésen jelen legyen, nem fogadtatott el, ámbár a felső házban csak egy szavazat híával. De London városa nemesen buzgott a végtisztelet megadására. Nem csak a tisztviselők, hanem a polgárság számos tagjából álló követsége kivánta a haza ezen sok érdemű fiának a vég tiszteletet megadni, s kérte az udvart, hogy a temetés napját adja tudtokra. Ezen kérelmet nem volt tanácsos elutasítani, tehát czélja hiusíttatott meg. A temetés napja titokban tartatott, s csak két nappal előbb hirdették ki, hogy ily kis idő alatt semmi készület ne tétethessék valamely

nagyszerű ünnepélyhez. Ekként az udvar minden czéljait elérte. Mind azoknak, kik bármi egybeköttetésben állottak az udvarral, tiltva volt a temetésen jelen lenni. Tehát ezen roppant költséggel tartandó nemzeti temetés nem állott másból, mint hogy a koporsó a parlamentház egyik palotájában, melynek falai fekete színbe vonattak, négy hétig tartó köz nézésre tétetett ki, s annakutána a boldogúlt házi tisztei s mintegy negyven számiglan való baráti által kísérve a westminsteri templomba vitetett, s csak a részrehajlatlan történetírás tartotta fenn magának a jogot, feljegyezni azon gyalázat emlékét, minden jóknak utálatúl, mit az emberi irígy aljasság itt egy nagy férfiú holttetemeivel elkövetett.

Kicsin volt bár azonban temetési kísérete, igen fényesnek lehetett mégis mondani. Annak nagy része oly egyénekből állott, kik születés, rang, vagy érdemnél fogva Anglia első emberei közé tartoztak; oly kiséret, mely valódilag érezte, kitől fosztatott meg Anglia, melyben — szemtanú bizonyítása szerint — minden szemek könyben úsztak. Barre ezredes, a parlament egyik nagy tekintélyű szónoka, szíve mély keservében kezébe ragadá a Chatam nemzetség zászlóját, melyet előbb egy szolga vitt a koporsó előtt, s maga vitte be a Westminsterbe. A sokaság, mely jelen volt, jajszóval jelentette fájdalmát, s a szív keserve többekkel mondatta azon nevezetes szavakat, melyeket gróf Shelburne szájából néhány nappal a temetés előtt a parlamentben hallott: „Igen félek, úgy mond ő az ország akkori nehéz körülményei közt, hogy Chatam halálával az angol dicsőség napfénye szállott le.“ De hála a sorsnak, e jóslat nem teljesült, mert Anglia virúl ma is és virúlni fog, mint hona a szabadságnak, hatalomban és dicsőségben, míg férfiai születnek Chatamhez hasonlók, s míg a nemzet nem csupán nemes és nagylelkű, hanem eszélyes is lesz kitünő polgárait becsülni.

VI.

GRÓF KOHÁRI ISTVÁN.

Azon férfiak között, kiknek tettei által Magyarország előkorai oly gazdag fényben ragyognak, Kohári István úgy tünik fel, mint egyike a szellemi erő és polgári hűség legszebb képeinek, melyet az emberiség nemtője jó és balszerencse kedvezéseinek és ostromának teve ki, s midőn annak csábjait tántorodás nélkül, ennek veszélyeit hősi állhatatossággal keresztűlküzdé vala, felállította mint csendes zajtalan nagyság emlékét, példáúl s ösztönűl az utókorok ivadékainak. Ily lélekbe egykét tekintetet vetni nem lehet nem-kedves dolog a lélektan és história barátja előtt.

1664-ben hír futamodék Bécsben, hogy Kohári István, a báró, s atyja annak, kiről itt szó leszen, a Léva melletti harczban elesett, s a füleki nevezetes erősség Nógrádban, melynek kapitánya volt, kormányzó nélkül maradván, az ellenség rohanásainak tárva van. A hír elhata a mi ifju Kohárinkhoz is, ki Csábrágon 1649. mart. 11-dikén születvén, miután a tanulmányok első elemeit is itt vette volna, most magasabb tudományok végett a bécsi főiskolákat járta, s tanulásainak épen utólsó évét tölté, készítgetve magát a papi életre, melyhez rég óta bizonyos benső vonzalmat érzett, s ami hihetőleg magával is ragadta volna az áhítatos ifjat, hanemha a körülmények más pályát mérnének elébe. Elvégezvén tudnillik iskoláit, atyja halála által haza szólíttaték, hol nem sokára parancsát vette I. Leopoldnak, Magyarország akkori királyának, melyben Fülekvár kapitányává neveztetett. A még alig huszonegy évű ifjú, meglepetve e váratlan parancs által, ügyekezett a nehéz tisztséget magáról szerényen elhárítani, említvén királya előtt korát s tapasztalatlanságát a hadi pályán. Azonban a

király, bízva a lévai hős nagy reményű fiában, újolag parancsolá, hogy hivatalát haladék nélkül vállalja el, melyet atyja érdemei miatt ad neki, kinek hogy hős nyomdokaiba bátran s férfiúi lélekkel fog lépni, erős hittel hiszi.

Fülekvár azon korban egyike vala a nevezetesebb helyeknek, részint, mert környéke lakhelye volt sok nemes családnak, de leginkább, mert kulcsa gyanánt nézetett a bányavárosoknak. Hazánkat polgári háború pusztítá, s ami még keservesebb, egyik háborgó fél a törökkel kötvén szövetséget, behozá azt az ország szívébe, hogy segedelme által magát az ellenfél irányában megerősítse. Tököli Imre volt ezen párt feje. Seregei s azon törökök, kik Egerben és környékén tartózkodtak, kegyetlen zsákmánylásokat tevének Fülek táján, s készülőben voltak magát Füleket ostrom alá venni.

Kohári, megerősítve, amennyire lehetett, Fülek bástyáit, nem elégedett meg avval, hogy magát a falak között csak védőleg viselje majd, hanem addig is, míg Tököli hada a távolban volna, gyakori és nevezetes megtámadásokkal nyugtalanítá, s néhányszor a kóborló török csapatokat Fülek mellől egész a dunai tájakig verte el. Ezen kisebb csatákkal nem csak gyengíté az ellenfél erejét, hanem azon fölül általok a Kohári név a füleki hadakban bátorságot és bizodalmat, a törökökben pedig félelmet gerjesztett.

Egy jókora csapata a Budán tanyázó törököknek megindúlt Eger felé, s út közben néhány falura élelmi adót parancsolt. A föld népe fölötte ki vala zsarolva, nem volt ereje az ellenség kivánatit teljesíteni, s rettegés és aggodalmak közt várta magára a vad katonák boszúját. Azonban egyike a falu lakóinak, talán bátrabb és leleményesb a többinél, hirtelen zajt támaszta, s szaladva, mintha távolról jőne, fenn hangon kiáltozá, hogy Kohári közelget seregeivel, s a falut legott meg fogja lepni. A törökök, hallván a Kohári nevet, ijedten kapkodák össze poggyászaikat, s elveszetteknek hivén magokat, ha a magyar sereget bevárják, lovaikra szökdelve

futának lélekszakadtan, s szabadon és bántatlanúl maradt az adóval sanyargatott nép. Ily hatású volt már ekkor a török seregeknél az ifju hős puszta neve.

De a szerencse, mely mind eddiglen hű kísérője volt, most elfordúla tőle, s oly ínségeket mért vala rá, melyek középszerű lelket elcsüggesztettek volna, de nem őt a megtörhetetlent, kinek ereje a bajok s veszélyek nagysága által még inkább nevekedett. Tököli Imre, feje azon pártnak, mely az akkori kormány ellen fegyvert fogott, naponként ragyogóbb szerencsével hordta győzedelmes zászlóit. Szatmár és Kassa megadták magokat, ami Tököli merész lelkébe még nagyobb bizalmat s bátorságot önte, s mint gáttalan vizár úgy nyomúlt diadalmas fegyvereivel előre.

Fülek s a hadi pályán feltűnt ifjú Kohári darab idő óta nevezetes tárgyai voltak figyelmének, de csak most látott alkalmat reá, hogy vágyait kielégítse. Felszólítá a váradi basát, hogy az alatt, míg ő Kassa vidékén foglalásokat teszen, szálljon Fülekhez s vegye e sok hasznot igérő helyet ostrom alá. A basa, megszaporítván török csapatait, jókora számú magyar s erdélyi hadakkal Fülek alá nyomúlt, s az ostrom elkezdődött. Tűzzel és vakmerően folytak a török ostromai, de Kohári annyi bátorságot s vitézi lángot önte seregeibe, hogy a vívók, többszöri megkísértés után is, kénytelenek voltak minden nevezetes siker nélkül visszavonúlni. A város és vár tizenhét napig szakadatlanúl lövetett, s pedig nagyobb erővel mint előbb — mert az ostromlók száma mindig nőttön növe — a nélkül hogy Kohári szilárdsága csökkent volna. Ez ifjú hős a legveszélyesebb helyeken is személyesen jelen volt, a ledöntött falakat újra felrakatta s megerősítteté; katonáit biztatta bátorítá; a merészeket dicsérettel s jutalommal ösztönzé szebb és nagyobb tettekre, a félénkeket megdorgálá, s mindnyájokat kötelességökre emlékeztette. Szívreható beszéddel festé előttök mi szép, mi szent halál az, melyet hős a haza ügyében szenved, s készítgeté őket azon szilárd eltökélésére, mely lelkében élt: a várat semmiféle körülmények közt fel nem adni.

Látták a város lakói a veszély nevekedését, látták, hogy azt többé az ostromlók rohanásai ellen védeni nem lehet, s felgyújtogatván saját lakaikat, a várba vonúltak. Az égés tizennégy napig dühöngött, s a legrémítőbb jelenéseket mutatta, melyeket csak képzelet adhat. A lángok ropogása, melyeknek fénye az éjfélt világos nappallá változtatta, az ágyúdörgés, ellenség zajgása, fegyvercsattogások; a várba vonúlt nők sikoltozásai, kik ágyúgöbektől összeroncsolt, félig holt gyermekeiket ég felé emelve siratták, végre megcsüggeszték a várbeli hadak bátorságát. Fenn hangon kivánták vezéröktől, hogy a várat, mely különben is kőhalom már, némi kedvező föltételek alatt adja által. Kohári hallani sem akart ilyesmiről. Azt felelé katonáinak, miképen készebb magát a vár omladékai alá temettetni, hogysem életét hűtelenséggel megváltani. E nyilatkozás új erőt önte egy részébe az elcsüggedteknek: de az csak kis rész vala, a nagyobb számban áruló eszmék kezdettek elharapózni. Azonban az ostrom folyton folyt; a veszély naponként nagyobb leve, nagyobb a félelem, reményvesztés, kétségbeesés; elannyira, hogy nem hallgatván végtére az őrsereg vezére parancsira, az ellenséggel alkuba bocsátkozék, egyezésre lépett, s mind a várat, mind pedig ifju hős vezérét a basa hatalmába adta (1682).

Zajló öröm közt vezette a török vezér Fülekbe katonáit, vígadva szerencséjén, hogy ily nevezetes helynek juthata birtokába: de mint elbámula, midőn látná, hogy a vár, melyet oly sok fáradsággal s mintegy három ezernyi ember életén s diadal dicsősége nélkül vett meg, nem más mint csaknem földig rontott omladék. Fellobbana haragjában, s kevésbe múlt, hogy a fogoly Kohárinak saját kezével nem vevé életét. De meggondolva azt, hogy Tökölinek nagyobb örömet teszen, ha életben szolgáltatja kezeihez, mérséklé boszúját, s bilincsekbe veretvén Fülek hősét, Tököli táborába küldötte.

Tököli, ki akkor Regécz alatt álla, rendkivűl örvendett a fogolynak, részint mert benne hatalmas ellenségtől menekűlt meg, de leginkább, mert reménylette, hogy

idő lefolytával pártjához fogja őt vonhatni, s általa seregei egy jeles hőst s, ami még becsesebb, jeles hadvezért nyerendenek. Mindent elkövete a hajlékony, a csáb-erejű Tököli, hogy foglyának szívét magához hódítsa: de Kohári mozdíthatatlan maradt. Sem hizelgő szavak, sem fenyegetés nem lehettek elég erős eszközök őt eddigleni ösvényéről eltéríteni: sőt Tökölinek keserű szemrehányásokat teve, mint lön királya iránt hűtelen, s hazáját, melynek javára kell vala törekednie, mint dönté a legboldogtalanabb ínségbe. S mind ezt oly merész tekintettel, annyi élességgel, hogy Tököli, ki eddig iránta nyájassággal viseltetett, elsáppadva a boszútól, börtönbe viteté, s fogadást tőn, hogy fejét véteti. De a lengyel király s Tököli baráti nem javalák e szándékot, s azért megmásítván tervét, fogságra itélte őt, a legkegyetlenebbre, melyet gondolni lehet. Elzáratá tudnillik a regéczi várnak egyik sötét mély üregébe, hol huszonhárom hónapot töltött a börtön ínségei által sanyargatva. S hogy boszúja teljes mértékű legyen, feldúlá mind azon szép birtokokat, melyek Kohári tulajdonai voltak, nevezetesen a csábrági vár egy részét földig rontatta. Mind ezeknek híre a szerencsétlen fogolynak tudtára esett, hogy ínségei általa még inkább nyomasztók legyenek, de őt e csapások nagysága sem vala képes megtörni s híve maradt főtételeinek, elannyira, hogy végtére a számára rendelt őrök is, eltelve szánakozás, tisztelet és szeretet érzéseivel iránta, útat mutattak szabadulására, s önkényt ajánlkozának védtársainak. De menekvésöknek a szerencse nem kedvezett. Téren, tetőn, erdők sivatagai közt, nem ismerve a tájat, midőn darab ideig bolyonganának, az éhség őket egy faluba hajtotta, hol a szökevény őrök megismertetvén, a futni akaró fogolylyal együtt elfogattak. A szöktetésnek szerencsétlen eszközeit Tököli kegyetlenűl karókba huzatva öldözteté el, Kohárit pedig Munkácsra küldötte s egy az előbbinél még borzasztóbb földalatti üregbe záratá. Itt le nem írható ínségekkel kelle megküzdenie. Minden közlekedés a külvilággal el vala tőle zárva s

még őreinek is tilalmas volt vele szót váltani. A legártatlanabb dolgok, melyek lelkének derűletet vagy elszóródást kölcsönözhettek volna, meg valának tagadva. Éj és nap egyenlők körűle ; sötétség, borzasztó csend, falak dögleletes párolgása, lélek és test-öldöklő bú voltanak elválhatlan társai. Puszta, nyirkos föld szolgála neki székűl és ágyúl, víz s egy kevés száraz kenyér naponkénti eledelűl, s annyi szánakozás sem mutatkozék senkiben iránta, hogy miután ruháit a nedves lég elrohasztá, s tagjai a tél hidegének voltak kitéve, egy kevés szalma engedtetett volna fekhelyéűl. Rá nézve a könyörűlet, a szánakozás, mely föld férgeivel is érezteti kegyelmét, meghalva látszottak lenni, s meghalva s eltompúlva iránta minden emberi érzés. Ily meg nem nevezhető szenvedések fakaszthatták lelkéből azon panaszt, melyet életirói feljegyzettek : hogy neki hazájában s honfitársától kelle oly elbeszéllhetetlen nyomort szenvednie, melyeket pogánynál sem remélt vala feltalálhatni. Lelkének az életbölcseség, melylyel nagy mértékben bírt, s a hévvel szeretett költészet adának enyhet. Fogságának idejét nagyobbára magyar versek készítésében tölté. Elgyengűlve izmos tagjai a sanyargatás kínjaitól, mozdulatlan hevert börtöne fenekén, mit az őrök észrevevén, s holtnak gondolván őt, bejelenték Tökölinek. Megengedtetett, hogy kihozassék fogságából, de midőn a tisztább levegő, az álom s a kissé jobb eledel egészségét valamennyire helyre állíták, ismét visszaviteték a régi ínség és gyász helyére.

Hosszabb idő elfolytával Tökölibe újra egy-két sugára szállott a reménynek, hogy elsanyargatva ennyi szenvedések által e nevezetes ember talán mégis részére vonható lesz. Egy napon felhozatá őt börtönéből s törvényszéke elébe állítván, hol egy basa s néhány nagyobb tekintélyű személyek ültek, parancsolá, hogy szolgaként háta megé álljon. De Kohári megemlékezvén származásáról, meg hivatalairól, melyeket viselt volt, s azokat tiszteletlenségtől óvni kötelességének hivén, széket fogott, s arczczal fordúlva a hatalmas vezér-

hez, kinek pillantásától függött léte, mindenek bámulatára leült. Tököli, meglepetve e bátorság, ez arcz által, melyben büszkeség s bizonyos tisztelet-parancsoló méltóság ültenek, elnyomá haragját s azon fájdalmat, melyet foglyának megvető viselete keblében gerjesztett, s a helyett, hogy őt pironság, hogy szidalommal illetné, mérsékelt tekintettel fordúlt felé, s igyekezett félig parancsoló, félig nyájas hangon makacs föltételeitől eltéríteni.

„Mit használnak — úgy mond — neked a hűségnek e fellengő álmai? Íme az inségek örvényeibe döntöttek. Magadat gyötrelmek, kínos szenvedések játékává, szép ősi birtokaidat enyészet martalékivá tetted. Semmid sincs többé mint puszta neved s haldokló életed e roskadozó tetemekben, mely nem is élet többé, csak árnyéka a voltnak, s hogy ennek is még birtokában hagyattál, egyedűl nekem s kegyeimnek köszönheted, mert tőle megfosztatnod csak egy hang, egy szemhunyorításba kerűlt volna. Most tehát kötelességnek kell ismerned jó indulatimat meghálálnod. Térj el megátalkodott föltételeidtől, állj felemre s a szabadság zászlói mellé. Hazádnak csak úgy fogsz valódilag szolgálni, ha bajnoki karjaidat, melyekbe hatalmat s erőt ada isten, az ellen fordítod, ki polgártársaid szabadságát, melyet századok szenteltek meg, esküje ellenére szolgabilincsekbe készűl verni. Vagy lehet-e csak reményed is tovább szabadúlásra, s eszközölheted-e végét inségeidnek más úton, miután az ország nagy része fegyvereimnek meghódolt? Lehet-e örömed, hősi bátor lélekkel bírván, oly úrnak szolgálnod, ki egy szép országot, a te hazádat, melyet annyira szeretni állítasz, fegyverrel is kezében eléggé gyáva és erőtlen volt birtokában megtartani?"

De Tököli hizelgő s még nagyobb mértékben csábító beszéde foganatlan volt. „Tudd meg, felelt Kohári büszke önérzettel, tudd meg te, ki hazád ellen idegen fegyverekkel harczolsz, hogy őseim a hűséget, melylyel hazájok iránt tartoztak, soha valamely ballépés által be nem mocskíták. Nem volnék én méltó ily apák ivadéká-

nak neveztetni, ha magamat vagy hatalmadtól megrettentetni, vagy incselgő beszédeid által elcsábíttatni hagynám. Mit te átalkodott, makacs föltételnek nevezsz, az előttem semmi más nem, mint hűség a haza iránt, melyet megszegni kárhozatos bűnnek tartok. Bár a szerencse az általam pártolt ügytől elhajlani látszik, lesz még oly idő, mely e d·lgokat kedvezőbbre változtatandja, mert az igaz ügy csak koriglan hagyja magát elnyomatni, nem végkép, nem örökre. Éltemet, melyet parancsolsz kegyed s ajándékod gyanánt néznem, nem tartom méltónak oly nagy áron, a hűség árán, megvennem. Lelkem a szabadúlásra el van készűlve, még a hálális, melylyel rémíteni akarsz, csak szabadúlást fog adni, ami sokáig már úgy sem késhetik, mert ez árnyék lét, mint nevezed, roskadozó tagjaimban hosszú korig már nem tarthat. Egy mindenható bíró mindkettőnk tetteit meg fogja majd itélni, s akkor nyilvánná leszen, az volt-e vétkes, ki fogytáig honához hű maradt, vagy ki pogánynyal köte bűnös szövetséget, hogy polgártársai vérében gázolva, királyi bíbort s magas csillogást nyerhessen. Mindent tehetsz, hatalmad alá bilincselt a balszerencse, de azon örömet nem fogod elérni, hogy hűtelennek vagy valaha magadénak vallhass. Történjék bármi, én magamhoz s az általam védett ügyhöz hű maradok.“

Elhalványodék Tököli boszújában e beszédekre, s talán vérén vett volna foglyának elégtételt, ha nője — az angyallelkű Zrínyi Ilona — nem könyörög vala érette. De a lelkes asszony kérlelő szavai annyira bírták a különben kemény és hajthatatlan Tökölit, hogy levétetvén foglyáról a lánczokat, úgy küldé szabadabb tagokkal először az ungvári, később a sárospataki börtönbe. Itt vette Kohári hírét, szívének újabb gyötrelmére, hévvel szeretett anyja s Imre testvére halálának. Az első hír kivált mélyen érdeklette, mert mintegy bizonyosnak hivé, hogy annak bánat s keserűség az ő fogságbeli szenvedésein voltak okai. Azonban ittlétét valamennyire elviselhetőbbé tette Tököli, vagy, ami hihetőbb, ma-

gas szívű neje azzal, hogy a száraz ízetlen kenyér naponként kétféle főtt eledellel szaporíttaték.

Ütött végre az örvendetes óra, mely Kohári szabadúlását meghozá. Megveretvén a törökök (1683) Bécs mellett, hazánk lassanként emelni kezdé fejét a háború vészeiből. A királyi seregek nyomában, melyeket külföldi segedelem tett erősekké, mindenhol győzedelem járt, s Tököli pártja nem lépcsőnként s halkan, hanem sebes nagy bukások közt közelgett végéhez. Egy év lefolyása alatt el volt a láng oltva, s maga a derék Tököli hitszegő czimboráitól bilincsekben Sztambulba küldve. Kassa s a Tökölihez hajló magyarországi felrész megadák magokat. Patak is csakhamar meghódolt, hol legelső gond volt az elhírült nevű Kohári megszabadítása (1695).

Szívreható pillanat volt, midőn a királyi hadak a szerencsétlen sínlődőt, ki két hónapot tölte három év felett annyi szenvedések közt, a börtön sötétségeiből felhozták. Örömzaj a hadfiak, érzékeny ölelkezés, üdvözlések a tiszttársak, a barátok részéről, követték lépteit. Magasztalás, dicséretek ömlöttek minden ajakról a szilárd lelkű bajnokra. S megemlékezvén Kohári hajdani szerencséjéről, tiszteletes deli alakjáról, s összehasonlítván azt az előttök álló csonttá aszott, halovány, rémhez hasonlító termettel, melyből az ínség s hosszú gyötrelem és pusztulás eleven képei szólottak, sokakban az elszigorúlt katonai szív is meglágyúla, s szemeikben a szánakodás könnyeit lehetett látni. Voltak többen Kohári baráti közt, kik tanácslák, hogy e beteg roncsolt alakban menjen királyához s láttassa vele, mi nagy áron óvta meg hűségét. De Kohári, ki szerényebb volt hogysem tettein a kérkedésnek csak színét is megszenvedte volna, nem akara visszadöbbentő alakjával királya elébe tolakodni, s csak midőn tagjai kissé több erőt s arcza vidámabb színt nyertek volt, útazott Bécsbe a király üdvözletére.

Leopold nyájasan s a legnagyobb leereszkedéssel fogadta. Az udvar fő emberei jelenlétében egy rövid

beszédet tarta, melyben Kohári érdemeit emelte ki. Ezután közelebb intvén őt magához, nyakába egy arany lánczot akaszta, s ezen szavak közt: „Éljen a hűség tűköre!“ öszveölelte. S hogy a Tököli pusztításai által birtokaiban szenvedett kár valamennyire megtérüljön, s egyszersmind maradandó emléke legyen a vitézi erőnek s polgári hűségnek, Fülek várát a hozzá tartozó környékkel neki s maradékainak ajándékozá. Harmadik Incze, akkori pápa, atyai levelet külde hozzá, jelentve örvendését, hogy ínségeiből a boldogságos szűz, Magyarország védasszonya, megszabadítá, s dicsérettel emlékezék királya iránt mutatott hűségéről. Küldött ezen fölül egy szentelt kalapot is pápai kegye jeléül. Oly ajándék, melylyel a pápák nagy tekintélyű s a kereszténység védelmében érdemeket szerzett hadvezéreket szoktak megtisztelni.

1686-ban a király seregei Eger ostromára gyültek Auria János vezérlete alatt. Jelen volt Kohári is, mint altábornoka a Dunán inneni részeknek, mely hivatallal fogsága után tisztelé meg a király. Hada az úgy nevezett hatvani kapunál állott a völgyben, hol a nép egy kutat maiglan is a Kohári névtől nevez. A várvédő török, erős bástyái között, igen kedvező állapotban volt, s remény csak kevés lehetett a bevétel iránt. Az ostrom lassú s csekély sikerű vala. Kohári azonban a várvívás alatt folytonos munkásságban volt. Az ellenség kicsapásait többnyire vitézül verte vissza, s rendkivül sok nyugtalanságot, kárt és veszélyt okoza nekik apró csatáival. Azonban a sors úgy akarta, hogy itt új szerencsétlenség érje. Egy nap midőn a törökök vakmerő elszántsággal kirohantak, Kohári heves harczba keveredék s oly eszélyes fordulatokat teve, hogy az ellenség észrevevén, mi tapasztalt hőssel keltek legyen csatára, nevezetes veszteség után vissza kezdének húzódni. Kohári, seregei előtt űzte őket a kapukig, s mivel egyike volt a legbátrabbaknak, egészen előre nyomúlt, a tűznek szinte közepébe, hol záporként süvölte a halálos ón. A lövések ezrei közől, melyeknek mindenike mintegy el-

lene látszott irányoztatni, csak egy érte őt, de ez veszélyesen s karját összeroncsolva annyira, hogy kénytelen volt az ütközetből eltávozni.

Orvosi vizsgálat után jobbjában a csont darabokra zúzva találtatott, ami oly fájdalmat okoza, hogy sokan elveszték reményöket életben maradása iránt. Azonban, magát Bécsbe vitetvén, kigyógyúlt, de a hibás orvoslat miatt, karja fegyverviselésre, sőt még irásra is alkalmatlanná leve. Ez okból a király, egy hold-alakú ezüst lapra metszetvén a Kohári nevet, megengedé, hogy aláirásokban ezt használhassa törvényes érvényességgel. Ezen lapról az 1715-d. országgyűlésnek 29. törvényczikkében is van emlékezet.

Ez idő óta visszavonúlt a hadi pályáról, s nyugalomban élt a tudományoknak, melyeket annyira kedvelt, míglen az újabb polgári zivatar, csendei közől, fel nem verné.

1703-ban Magyarország ismét fegyverben állott. — Rákóczi Ferencz, mostohája Tökölinek, fia első Ferencznek és a balszerencse kegyetlen játékivá lett Zrínyi Ilonának, kiszabadúlván német-újhelyi fogságából, hová vétlen záratott, a vitéz lengyeleknél keresett menedéket. Innen, kitörvén Magyarországban a lázadás, június végén honába jöve. Tódúlva rohant az osztrák kormány ellen elkeseredett nép zászlói alá, s nem sokára egy jókora sereget látott maga előtt vakmerő, elszánt fegyveresekből, kik készek voltanak a lehetetlenséggel megvíni, ha vezérök úgy kivánta. A háborgások elkezdődtek, s felső Magyarország csaknem egészen Rákóczi hatalmába esett. A király, hogy mindinkább magához csatolja híveit, tisztségekkel ajándékozá meg őket, nevezetesen Kohárit tábornoki főőrmesterré nevezte. Rákóczi felekezete sem késett csábító eszközeivel, hogy Kohárit részére vonhassa, de ő nem volt részökre megnyerhető, amiért a szövetséges sereg boszúra gerjedve ellene, midőn a bányavárosi vidékeket Bercsényi vezérlete alatt zsákmánylanák, Kohári szomszéd birtokait sem mulaszták el öldöklés és ragadozás által dúlni.

Leopold hadseregeit ezen időben a franczia háború foglalta el, ami Rákóczira nézve felette kedvező volt, mert az ellenséges hadak többnyire az ország határain kivűl állván, a szövetkezettek fejedelme szabadon s akadálytalan tehette hódításait. De megveretvén a francziák Hochstädt mellett (aug. 13. 1704.), a császár ügyei derűltebb színt kezdtek magokra venni, s Rákóczy követelései is kissé engedékenyebben kezdtek hangzani. Így történhetett vala, hogy september végétől october 15-ig a két ellenhad között fegyverszünet köttetett. Leopold használni akarván ez időt, Rákóczival alkuvásba bocsátkozék a béke iránt. Selmecz volt az egybejövetel helye. A király Kohárit, Rákóczi pedig Bercsényit küldé békeszónokúl. Kohári mindent elkövetett, hogy a polgári lángot elcsillapíthassa, s szívreható beszédeket tartott Bercsényi előtt e szent ügyben.

„Mi gyönyörűség lehet, úgy mond egy alkudozás alkalmával, ha magát Rákóczi Magyarország fejdelmévé teendi, miután mind ezen dicsőségeket csak hona ínségén s egy vele rokon nép vérével szerezheti meg. Nem borzad-e hazája romlásán emelkedni oly fénytetőre, hol nem lehet maradandó, mert királyi hatalomnak csak törvény adhat állandóságot, erőszakos bitorlás nem. Emlékezzék Rákóczi őseire, emlékezzék mivé lőn Tököli egykori rémítő hatalma? Azon isten, kinek őrszemei századok óta függnek csodatéve e harczok vészeitől szakadatlan hányatott hazán, nem fogja boszulatlan nézni az ártatlanúl kiontott polgári vért, nem azt mint pusztíttatnak vétektől fertőzött kezek által még az oly tisztelendő helyek is, melyeket imádság s vallási szertartások szenteltenek meg. Bizonyára egykor rettentő számvetésre fog vonatni az, ki mindeneknek oka volt. Hagyja magát Rákóczi a hazafiúság szent érzelmeitől íhletni, tegyen le fellengő képzelmeiről Magyarország koronája bírhatása iránt, álljon azokra, miket ész és polgári hűség tanácslanak; fogadja el a királytól ajánlott békepontokat, kivel most, midőn háromféle külháború által nyugtalaníttatik, nem leszen nehéz kedvező egye-

zésekre lépni. Itt az időpont, a legjobb alkalom, melyet ha használatlanúl hagyand, félő, hogy egykor, midőn késő leszen, meg ne bánjon.“

E beszéd Bercsényire nézve elveszté foganatát. Egy részről az akkori kormány, mely mellett Kohári ügyvédkedett, Magyarország iránti eljárásaival, a leghidedegebb ellenszenvet, és legmélyebb bizalmatlanságot gerjeszté fel maga iránt a magyar népben, mely nem könnyen volt elcsillapí ható; más részről Bercsényi maga nem volt azon egyéniség, kivel könnyen lehetett egyezni. Ez a kevély, mindig szertelenekben gyönyörködő, túlságok között csapongó szellem, ki makacs volt s elbizakodott, s bátor és vakmerő mint kevés, ki nem tudá mit teszen félni, a helyett, hogy megengesztelődve Kohári javaslatait csak kevéssé is figyelembe vette volna, vad tűzzel lobbana fel, az elnyomott hazát, a megsértett törvényeket, a nép felett önkényesen gázoló királyi hatalmat, melyet sem igéretek szentsége, sem koronázáskori eskü féken s korlát között tartani nem tudtak, oly bántó és éles szavakban hánytorgatá Kohári előtt, hogy ez a békekötés lehetőségéről reményeit veszteni kezdé. Nevelte Bercsényi bátorságát azon hír vétele is — mert az alku a fegyvernyugvás határidején túl huzódék — hogy Kassa, Eperjes és Eger Rákóczi fegyvereinek meghódolt. Ez okból oly nehéz föltételeket szabott Kohári elébe, melyeket annak elfogadnia lehetetlen volt. Így történt vala, hogy az alkudozás, melyet Bercsényi heves, türödelmetlen természete szemrehányásokká, szóvitákká változtata, Koharinak nem kis fájdalmára, siker nélkül félbe szakadt, s Bercsényi újra táborba szálla, Kohári pedig tudósí ván a királyt a Selmeczen történtekről, mivel birtokait a szövetkezettek fegyverei pusztíták, magát Budán vonta meg.

Leopold halála után (1705). első József ült a kormányra, s hasonló bizalommal, mint atyja, viseltetett Kohári iránt. 1707-ben főtábornoki helytartóvá, négy évvel később pedig honti főispánná nevezte, s ez utóbbikká úgy, hogy e hivatal mindig a Kohári család tag-

jainál maradjon. Itt szerény, mindenek iránt leereszkedő indulata s a dolgokba mély belátása által magát tárgyává tette a szeretettel párosúlt tiszteletnek. III. Károly az 1714-diki országgyűlésen (octob. 8.) benső titkos tanácsnoki hivatallal tisztelé meg; december 8-dikán pedig, midőn Pálfi Miklós ország nádorává választatnék, őt a király országbírájává nevezte. Így juta a hivatalok után soha nem sovárgó Kohári a polgári fénynek csaknem legmagasabb fokáig, s nem gazdagság és családi viszonyok, nem hizelgés s udvari cselszövények segedelmével, hanem hadi és polgári körben szerzett érdeme, hűsége s állhatatossága által.

Elgyengűlvén agg kora terheitől, csábrági várában vonta meg magát, s itt élte hanyatló éveit derűlt vidám kedélylyel, a kies táj s háborítatlan nyúgalom ölében. A várat, mely Tököli s Rákóczi hadai által csaknem omladékká tétetett, nagy költségekkel ismét fölépítvén, messze kitündöklő nagyszerű palotává tette. Nyájas szív, vídám kedv, valódi magyar barátság s vendégszeretet uralkodtak e díszes falak közt, amiért ritkán is voltak látogatók nélkül. Egy tisztelkedni, más pártfogást, legtöbb tanácsot kérni jöve, s kevés volt, ki a bölcs öregtől vígasztalás nélkül tért volna meg. Várának nyúgoti felén egy tágas terem volt, hol réz koporsóját, melybe temettetni kivánt, tartotta. Naponként bizonyos időben elzárkozék itt, s hihetőleg a halálhoz, melyet nem messze vélt lenni, készítgette magát. Halotti szertartásait maga rendezte el, s így történt vala, hogy azt a nagy szempillantatot, melyet ember többnyire rettegve vár, ő békén s nyúgalommal várta be. Martius végén 1731. gyenge ájulás lepte meg, s benne hánykodás s fájdalom nélkül szúnyadt el. Tetemei Sz. Benedek egyházában, a Garan mellett, tétettek le a Kohári nemzetség sírboltjában.

Nyolczvankét évet élt nőtlenűl, s ezen szép kornak nagyobb részét a haza gondjai közt. Igen korán lépett cselekvés pályájára, s csak néhány évvel halála előtt húlt vissza. Még 1720-ban úgy látjuk megjelenni,

mint elnökét egy pesti küldöttségnek bizonyos vallási viszály elintézése iránt, hol lelkes beszédei éles itéletet s nem kevés theologiai ismeretet tanúsitának.

Kohári nem volt ama szertelen lelkek egyike, kik lángeszök erejével korlátaikból kitörvén, szembeszökőleg nagyszerű, bámulatra méltó dolgokat visznek végbe, s mintegy kényszerítik a jelen s utókorokat tetteikről magasztaló szavakben emlékezni. Cselekedeteinek mindenikén bizonyos öszhang és benső csend, nyúgalom és szerénység mutatkoznak. Ő gondosan látszott elhárítani magától mind azt, mi által a tettek zajgó fényt, szembeható ragyogást kapnak, s ez vala oka, hogy irígyei nem voltak, hogy társai előtt mind hadi, mind polgári pályán tiszteletben álla, s miután magasabb tisztségekre emeltetett is, az udvari fondorkodások s rágalom tőreitől menten maradt. Ő fejdelmeinek egyképen volt híve s egyképen bírta azok kegyeit s bizodalmát i ; bár a kormány, míg ő pályáját futná, három különböző kezeken ment által; s ami még több, kedvencze vala királyainak, a nélkül hogy előttök az udvariak szokásaként szolgailag csúszott volna. Jámbor volt együgyűség, magas szívű kevélység nélkül. Igéreteihez, adott szavához szigorúan hív, barátihoz szíves, ellenségeihez nemes lelkű; a bántást könnyen feledé, a jótéteményt esztendők után is hálaszavakkal emlegette. Bátor és irtózatos a csatában, szelíd azoknak körében, kiket lelke rokonainak hitt. Minden magától különböző egyéniségekkel könnyen össze tuda férni a nélkül, hogy hibáikhoz simúlna, vagy saját jelleméhez hűtlenné lenne. Lelkében nem volt gőg, de oly nemes büszkeség, mely szívét alacson tettektől őrzé. Föltételeiben szilárd és állhatatos, sem fenyegetés, sem kérelem által nem mozdítható. Igazságszerető s kegyelmes egyszersmind, ami korában szinte közmondássá vált. Elméje azon időhöz képest tudományok által kitünően mívelt, melyeket, amint fáradhatlan szorgalommal űzött, fáradhatlan buzgósággal is ápolt. Rendkivűl nagy s hű emlékező tehetséggel bírt még elaggott korában is. Sok évek előtt

történt dolgokat név, hely, szám, idő tökéletes megjelelésével tuda elbeszéllni. Fogságában több rendbeli hoszszabb versezetekét készíte, s mert az írás szabadsága tőle megtagadtatott, emlékezetében tartotta, s szabadúlása után írta le. Felzsákmányoltatván csábrági vára Rákóczi hadai által, néhány verses költeményei elvesztek, s ő azokat újra emlékezetéből le tudta írni. Szerény vala oly mértékben, hogy ha jelenlétében dicsértetett, arczán kedvetlenség látszott, s a beszédnek vagy más irányt ada, vagy azonnal félbeszakasztá. Ha tetteinek valamelyike szóba jött, magától minden érdemeket eltolt, s társaira hárítá. Végintézetében eltiltá, hogy felette valaki dicsérő halotti beszédet tartson. Asztalánál pompa és bőség uralkodtak pazarlás nélkül; ő maga kevéssel megelégedett, s ruházata egyszerű volt, s még ott is hol mások tékozlásig fénylettek, ő kevéssel vala több mint nem-szegény. Termete közép volt a sugár és zömök közt, tagjai izmosak, hibátlanok, kivéve jobbját, mely az egri ostromban kapott sérelem miatt kissé öszvehuzódott volt. Domború, félig kopasz homlok emelkedett föl szemöldei felett, melyek alól egy pár kék villogású s em lövelte sugárait. Arczán, mely férfiúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő méltóság ült. Halavány színe bizonyos gyenge, kétes pirosság által vala felderítve, s e szín — mint életirói vallják — arczán mindig egyforma volt, és semmiféle viszontagságok között nem változott. Csalhatlan jele a tiszta, erős, s magán uralkodni tudó léleknek.

Adakozásait szorgalmasan följegyzették életirói. Itt elég legyen mondani, hogy holta után összeszámíttatván, közel hatszáz ezer forintnyinak találtatott az öszveg, melyet nagy részint közhasznú intézetekre ajándékozott.

Több magyar s latin verses munkái maradtak, melyek a magyar költészet kézikönyvében Toldy Ferencz által kijelelve láthatók. Bennök életbölcseség s didaktikai szellem lehel, s néhányat erővel és szépséggel teljesebbek ajánlanak.

VII.

A TELEKIEK
TUDOMÁNYOS HATÁSA.

OLVASTATOTT A MAGY. TUD. AKADEMIAI KÖNYVTÁR MEGNYITÓ-
ÜNNEPÉLYÉN. Dec. 23. 1844.

Sok család virágzik a két magyar hazában, melynek eredetét messze a régi korba vihetni fel, mely tagjai sorában hadi és polgári koszorúkkal ékes fejeket mutat; de nem nagy azok száma, melyek a szellemi viradásra közvetve, még kevesebb, melyek közvetlen hatottak. Mert az alatt, míg más népek, roppant számmal, rokon ivadékoktól környezve, békés évtizedek, néha félszázadok élvezetében világokat derítének mind hazájok, mind az emberiség ismeretkörére, addig az idegen földre települt magyar, egy messzehagyott honnak testvértelen raja, csaknem ezer éves életen át saját lételeért küzde, és küzd mai napiglan ellenséges nemzetiségek elsodrani készülő özönében. Ily nehéz körülmények között, midőn hosszú időfolyamokon át, folytonos fegyverzaj viszhangzik bérczen és síkon, a haza kebelében és határaihoz közel, midőn az érdekkülönbségek ezre miatt minden figyelmet csak a jelen perczenetek vas szüksége köt le, a tudományos buvárkodásnak semmi mozgalmi tér nem nyílik, a szellem sem magasra, sem mélyre nem szállhatván, parányi körben tesped. És e nyomasztó viszonyok jutának osztályrészül apáinknak, ezek nekünk, későbbi unokáknak; ezért maradánk oly messze a nemesebb népfajok mögött, ez oka, hogy a fegyverzaj megszűnte után is, anynyi idegen elem egymás közti harczában, tudományos ébredezésünk oly nehéz, oly szertelen lassú.

Kétszeres dicsőség jut e szerint azon keveseknek, kik a gátló körülmények daczára, magokat tudományszeretet s ápolás által tették kitünőkké e hazában. Az ő érdemök elfogyhatatlan fényű és nem csekélyebb mint azoké, kik hadi pályán áldoztak vagy vért vagy életet. Ők is a haza virágzásaért fáradozának, küzdő bajnokai voltak a lételéért csatázó nemzetrek, elszánt, nehéz harczokat vítak a butaság, balitélet, babonás hit, vakbuzgalom, szóval a szellemi sötétség óriásai ellen; homlokveríték között egyengetvén az ösvényt a felvilágosulás és nemzetiség mennyei nemtője előtt. Azért neveik oda tartoznak a hadhősek nevei mellé, kiket, ha a magyarnak csakugyan van jövendője, a hazának egykor keletkezendő nagy történetirói igazságosban méltatván, e nemzet áldásaiba fognak ajánlani. A lantverő Zrínyi érdeme nem kisebb, mint az északi hidat elromboló Zrínyié, s a velős beszédű Telegdi és Pázmány, az ékes verselő Gyöngyösi, és a kedves dalnok Faludi, hősek valának a magok pályáján, szinte úgy mint Szondi vagy Dobó, Losonczi vagy a kenyérmezei győzők, s a magyar beszéd törvényhozója Révai, és a nyelvmüvész Kazinczy, hosszú időkre kiható győzelmek vezérei voltak a szellem birodalmában. A csata bajnokainak köszönhetjük hogy még fenn áll e haza, a tudományok bajnokainak hogy virágzik, hogy e nemzet összetörvén az idegen hangok nyolcz századosjármát, nemzeti nyelven gondolkodik és szól, hogy rá az értelmiség világa mindig erősebb és boldogítóbb fényben dereng, s férfiasan kezdi emelni fejét a szabad nemzetek sorába. Azért tisztelet a tudomány férfiainak, kik népünk számára hódításokat tettek, tartományokat foglaltak a szellem országából. Ha ők nem fáradnak, gyakran üldöztetés, többször félreismerés, néha még megvetés között is, elszántan és csüggedetlenül, csaknem minden jutalom nélkül az egy öntudatén kivül, ha a nemzet legnagyobb kincsét, a nyelvet, mely iskolából, tanácsteremből, szónokszékről, a társalgás csillogó csarnokaiból számüzve, megvetve, elfeledve, paraszt kunyhókba menekült, ott nem sokára

elvadulandó, keblök szent érzelmeivel nem erősítik. lelkök gondolatával nem táplálják, edzik, gazdagítják, ízlésökkel nem nemesítik, ma le kell vala mondanunk a nemzeti szellemben gondolt és akart fejlődésről. Mi vált volna a honszerző apák nyelvéből, közepette annyi mívelt népnek, közel ezer éven át, az irodalom bajnokainak fáradalma nélkül? Ki mert volna arra gondolni, hogy az elhanyagolt, szószegény, durva beszéd iskola és törvényhozás nyelve legyen? S mit Második József elvből, de hazafiútlan tanácsosok szavára is, tőn, a későbbi fejdelmek szükségből tették volna, elmaradva látván a nyelvet a haladó század eszméitől; s a magyar nemzet egyik legemlékezetesebb királya, V. Ferdinánd, nem tehetné le 1844-ben nemzetiségünk egy új időszakának alapkövét, nem adhatná fejdelmi szavát, a legvérbehatóbb szót, mit a magyar nemzet három száz év óta fejdelmi ajkakról hallott, hogy országgyüléseinkhez ezentúl a nemzet nyelvén akar szólani. Nyomról nyomra kelle e téren minden talpalatnyi földért megküzdeni, meddig a nagy győzelem kivívatott, magas fokra kellett emelkednie a nyelv fejlődésének, hogy ily nagy lépés a lehetetlenségek sorából kimozdúljon. S a küzdők seregében ott állnak, mint előcsatázók a magyar irodalom bajnokai, és ott általában mind azok, kiket tudományok pártolóinak nevezhetünk, mert tudomány nélkül nyelvmívelés nem gondolható. És e részben nincs mit szemrehánynia egyik szak emberének a másik ellen. E jelen percz nagy eseményének mind előkészítői voltak, munkálkodtak legyen komoly tudománynemben, vagy a virágosabb költői pályán. Bölcselőre szinte úgy szükség vala, mint regényiróra, dalköltőre mint történet vagy természettudósra: mindnyájan sugárokat adtak a nemzeti nagy felviradáshoz.

Isten támaszokat állíta e nemzetnek egyes fiakban, egész családokban, kik szívökben hordozván ügyét, megmenték a vég enyészettől, s fáradván szent buzgalommal, hadi, polgári és tudományos pályákon, teremtői levének a mai sokat igérő kornak és nagyokra ébredt

nemzedéknek. Ezen támaszok közé sorozandó, melyről ez alkalommal szólni akarok, a Telekiek fényes háza is, ez a nemes sarjadékokat nevelt régi törzs, mely hadi és polgári viszonyokban egyképen kitünő, különösen pedig tudományszeretet és pártolás által tevé magát oly emlékezetessé, hog ye részben kevés családot mutathat fel a két haza hozzá hasonlót.

Eredetét veszi e családvér a Mecsenicsi Garázdáktól, kiknek egyik ága Szilágyinak nevezte magát. Horogszegi Szilágyi László s Garázda Miklós és Dénes már a XV. század elején terjedelmes birtokok urai valának Boszniában. Nekik köszönhette Zsigmond király, hogy a pártütő Hervoja János spalatrói herczeg megaláztaték s a zvorniki vár a király hűségében megmaradt. [1]) Ezen Szilágyi Lászlótól származik Horogszegi Mihály, [2]) a vajda s Magyarország választott kormányzója, a bátor hadvezér és szilárd férfiú, kinek vasakaratát korona igéretével sem lehete meghajtani, [3]) a tudomány-kedvelő és maga is tanult ember; [4]) ettől Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János hitvese, ama két nevezetes magzat anyja, kiknek egyikére századok után is gyászszal, másikára kevély örömmel emlékezik a magyar, anyja a vérpadon elesett Lászlónak és anyja Mátyásnak, kinek halálakor magát az igazságot megholtnak vélte a nép, s így a Telekiekre a haza legnagyobb korának dicsősége is visszafénylik, mert Hunyadi Mátyásban is Garázdák vére forrott.

A Garázda-ivadék 1414 körűl költözött a török által feldúlt Dalmátországból e hazába, s Bihar, Arad,

---

[1]) Jos. Benkő, Transsilvania Tom. II. 412. s köv. lap. — Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái II. köt. 373. s köv. lap.

[2]) Szilágyi Mihály egy adománylevelében, melyet a Telekiek ma is bírnak, a Szilágyi - Garázdákat „consanguineusoknak" mondja. Erre mutat a Szilágyi, Garázda, Teleki-házzal közös czímer is, a vadkecske. Kazinczy Munk. II. 374.

[3]) „Pars magna procerum Michaelem ipsum optandum Regem esse praedicabant, quod ille nepotis gratia obnixe recusavit." Bonfin. Dec. III. libr. 9.

[4]) Czvittinger Spec.Hung. Lit. a Szilágyi czikkben 373. s köv. ll.

Békés, Zaránd megyékben települt meg. Megszerezvén itt Zágorhid, Szék és Telek helységeket, egyike Zágorhidi, másika Széki, harmadika Teleki-Garázdáknak nevezték el magokat. A Széki-Garázda ág utóbb egy leánycsemetében maradt fenn, s azt egy Teleki-Garázda vette nőűl. Így egyesűlve a két ág sarjadékai, Széki Telekieknek nevezték magokat, s nevezik mai napiglan.[5]) — Ősapja minden későbbi Telekieknek Mihály lőn, ezen néven második, Apafi Mihály fejdelem ministére, ország főtábornagya, Huszt, és Kővár várainak, Csík, Gyergyó, Kászon, Sepsi, Kézdi, Orbai székeknek főkapitánya, minden királyi tizedek és harminczadok fő haszonbérlője s Apafi halála után 1690. apr. 15. Erdélynek választott fő kormányzója s a családban első gróf; sokképen magasztalt és gáncsolt, s még a történetírás által eléggé alaposan meg nem bírált ember, de kétségtelenűl nagy elméjű, s békében és hadban egyképen nevezetes tünemény. Neje Köröstarcsai Vér Judit volt, s e házasságból hat fiú és hét leánygyermek sarjadt fel. Ezektől ágaza el a magas virágzatú s maiglan tündöklő család, és rokonságba jöve a két haza majdnem minden fényes házaival, mert egybeszövődve látjuk azt a Bethlen, Barcsai, Bánfy, Kemény, Wesselényi, Kendeffy, Kornis, Toroczkai, Mikes, Vér, Szerencsy, Zeyk stb fejdelmi, grófi, és nemesi törzsekkel.

A Telekiek közől számosan viseltek a két hazában első rendű hivatalokat. A nagynak nevezett Mihálynak felebb láttuk czímeit; egy Sámuel magyarországi al és erdélyi főcancellár volt, két József a szent korona őre, többen belső titkos tanácsosok, főispánok és ezek helytartói, referendáriusok, királyi táblai bárók, hétszemélynökök, egyházi gondnokok; egyik a pécsi iskolai kerület igazgatója; tudományos testületek elnökei, tagjai, és néhányan magasabb hadi hivatalokban. Díszes czímek, de amelyek gyakran érdemetlent is fényköddel vonnak körűl, s én nem mlítném őket, ha a Telekiek

[5]) Benkő, Kazinczy a fölebb idézett helyeken.

érdemét e czímektől kellene mérnem, de ők többnyire magok adtak a hivatalnak fényt, nem az nekik, mely különböztetés a mai hivatalsovárgók nagy táborában nem lesz szükségtelen, hogy a magasra vergődött üres lelkek a legnagyobb fény közepett is kénytelenek legyenek érzeni a magok semmiségét.

Nem tevém feladatomúl a Teleki-ház történeteit megírni, azért elég legyen e futólagos vázlat annak eredete s régisége első nyomai iránt. Ki többet kiván felőlök tudni, forgassa át a magyar és erdélyi történetek legutóbbi két századát, s lapjain nem egyszer fog találkozni a Teleki névvel: én czélomhoz képest a Telekiek tudományos hatását kísértendem meg, mennyire az adatok szűke és erőm kicsinsége engedi, vázolni.

A Gyula-,most Károly-fejérvári nagy templom falán [6]) fekete márványba vésve még a múlt század elején ezen sírverseket lehete olvasni:

Quem non livor edax alienaque gloria torquet,
Perlegat haec latiis carmina caesa notis.
Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
Pannoniam Dravus qua rigat altus humum.
Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
Duxit laurigeras ex Helicone deas;
Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae;
Ultimus hos ego sum, cognata e gente secutus,
Tertia doctarum gloria Pieridum.
Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
Ipsa suum sedes pontificalis habet;
Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non
Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.
Vivens scripsi a. d. 1507. vixi annis XXXVII.

Ezekből világos, hogy egy Garázda Péter költő volt, s hogy ezen mívelt beszédű sírirat szerzője is Garázda

---

[6]) Lásd: Halotti tanítások, melyek gr. Sz. Teleki László és Teleki Eszter eltakaríttatásuk alkalmatosságával elmondattak. Kolosv. 1779. — Kazinczy Ered. Munk. II. 375. — Néhai gr. Sz. Teleki József úr sírhalma. Pest 1819. 7. lap.

rokon, s végre, hogy a nagy hírű Cesinge János, vagy mint maga szerette volt magát nevezni, Janus Pannonius is, Garázda ivadék vala. Ama két elsőről nem tudunk többet, mint az idéztem versek mondanak, mert oly időkben éltek, melyben a tudomány-gyarapítóknak nevökkel, s irataikkal együtt könnyű volt az emberek emlékezetéből kiveszniök; Janus felől azonban, mint Telekiek rokonáról, helyén lesz kissé többet mondanunk.

Született a XV. század ezen ünnepelt költője 1434-ben aug. 9. Slavóniában, azon tájon, hol a Dráva a Dunába szakad. A versek, honnan ez adat vétetett, a helyet nem jelelik meg név szerint. Magasabb neveltetését az olasz ég alatt, Pavia és Ferrárában nyerte, hová őt anyabátyja, Vitéz János váradi püspök, saját költségén küldötte volt. Kevés idő alatt oly nagy előmenetelt tőn, hogy tizenhatodik évében Itália legtanultabb embereinek figyelmét vonta magára, s a modenai püspök, János Antal, és Estei Lionell, ferrárai herczeg, szeretetével dicsekednék. Ez időben már néhány költeményt írt, epigrammákat, tudniillik, a nevezett Estei Lionellre és ennek 1450-ben történt halálakor sírirást, úgy szinte a jubilaeumi búcsujárásokról, és egy nagyobbat III. Fridrik császárhoz: „De pacanda Italia.“ Alkalmat erre a császár Olaszországba jötte adott, mikor a nevezetesebb városok őt nagy fénynyel fogadván, püspökök, tanácsbeliek, tudósok ékes beszédekkel üdvözlék, s a háborgások eloltására és békeszerzésre kérték, buzdíták. Általadatott-e a vers a császárnak, vagy elmondotta-e azt Janus előtte, nem tudni, de az utóbbit ifjú kora daczára is föltehetni, mert Aeneas Sylvius III. Fridrik történetében említi, hogy még gyermekek is üdvözlötték a császárt, nevezetesen Sforza herczeg kilencz éves fia. Janus a görög és római nyelvben oly előmenetelt tett Olaszországban múlatása alatt, hogy tanítója Guarino mondata szerint, midőn Latium nyelvén szólott rómainak, midőn görögül athenaei születésűnek gondoltatnék. Itt és ez időben írt epigrammáin s egyéb rövid versezetein kivűl, melyek közt több elegia van, egy költeménye is készült

a szelek versengéséről (Eranemos), s hihetőleg azt is, mely Gonzaga Lajos, mantuai herczeghez, van czímezve, akkor írá. Ugyanez időben fordíthatta a maga jóltevőjének, Jakab Antal Marcellnek, olasz nyelvű elegiáit latinra. E munkája azonban elveszett, hacsak Velenczében valahol elrejtve nem lappang. Fordította továbbá Plutarch némely munkáit prózában. Végre a Guarino és Marcell dicséreteit írta, legnevezetesebb műveit, de ezeken a vég simítást haza érkezte után tette meg. E két költemény nem csak terjedelmes tudományát s régiségbeni jártasságát tanusítja, hanem szeretete s hálája szép érzelmeit is tanítói s jóltevői iránt. Epigrammáiban pedig sok élénkség és tűz van, s a legtöbbekből azt látjuk, hogy a heves és (Strozza Vespasián bizonyítása szerint) igen szép ifjú az olasz nap által még nagyobb lángolásba hozatva, határtalan tisztelője volt a szépnemnek. A nálunk is ismeretes Galeotto, ki Janusnak még Olaszországban ismerőse, barátja s a verselésben oktatója volt, bizonyítja, hogy, haza térvén Cesinge, nagybátyjával, Vitéz Jánossal, együtt a király udvarában élt, miből gondolhatni, hogy alkalma volt a budai akademia felállításában a király szándékát segéllni.

Lajos király Pécsett, és Zsigmond Budán állítottak ugyan felsőbb iskolákat, de azok lehanyatlának, legalább nem terjeszkedtek ki minden tudományra. Dénes érsek és Janus arra buzdíták a királyt, hogy egy iskolai egyetemet alkosson, rá szokás szerint pápai engedelmet kérvén. II. Pál pápa megadá azt, levelet írván iránta Dénesnek és Janusnak, melyben meghagyja nekik, hogy a bolognai főtanoda példájára „studium generale“ állíttassék. Nem tudni hol állott az Budán s meddig állott? — A király egy bizomány levelében, melylyel Janust és Rozgonyi Jánost a pápához küldé segélykérelem miatt a háború folytatására, így nevezi őket: „Capita consilii nostri primaria.“ Martiusban elindúltak, s a velenczei birtokokban mindenhol kitüntetéssel fogadtatának. Janus Rómában két szép beszédet tarta. Ezek mind annak bizonyítványai, hogy a tanult férfinak itthon és külföl-

dön tekintélye és híre volt. Meghalt mint pécsi püspök 39 éves korában. Minthogy 1471-ben a Mátyás király elleni öszveesküvésben, melyért Vitéz János is börtönnel lakolt, neki is része vala, a király haragját rettegvén, nem merték fényesen temetni, hanem tetemeit beszurkolt koporsóban egy kápolnába rejték el hívei. Mátyás sok idő után Pécsre jövén, megszidá az alacson félelmet és a tetemek fényes temettetését parancsolá. Síriratát maga készíté:

Quin etiam tacita jaceamne ignotus in urna,
Signari hoc cineres carmine mando meos :
Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone deas.
Hunc saltem titulum, livor, permitte sepulto ;
Invidiae non est in monumenta locus.

Verseit legelébb egy erdélyi Hadrianus Volfart, utóbb Zsámboki és mások adták ki; de csonkán, hibásan s olyakkal vegyest, melyek nem övéi. Gróf Teleki Sámuel cancellárnak jutott a szerencse, ez egyik ősrokona elmeműveit összeszedni. Kiadta ő azokat Utrechtben, 2 kötetben 1784-ben, egykorú kéziratból és tizenhárom más kiadás után szerkesztve. Ugyanő azóta is fedezett föl némely kiadásokat, melyek m. vásárhelyi könyvtárában őriztetnek. Decius Barovius Telegdi Jánoshoz írt levelében említi, hogy Janus magyar nyelvtant is írt legyen, de azt már ő is elveszettnek jelenti, s fel sem is fedeztetett maiglan. [7]) Zsámboki mondja, hogy magyar történetet is írt versekben, melyet ő Bécsben látott és olvasott. Megvannak-e még ezek, és hol vannak, felőle tudomást nem szerezhettem. Ennyit a Garázda vérből eredt Janus Pannonius felől. [8])

A magyar irodalom barátjának akarata ellen is azon gondolata fog ébredni, vajha e tanult ember és koszorús költő magyar nyelven írta volna köz tetszéssel fogadott

[7]) Bod Péter, M. Athenás.
[8]) Hormayr és Mednyánszky: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Erster Jahrgang 1820. 10—124.

míveit. Hol állhatna most irodalmunk, hol nyelvünk, ha azok mívelésében ily elme gyújt vala első világot, és lángeszű követőkre talál. Ma talán nyelvünket gazdag irodalmunkért külföldi tudományos emberek tanulnák, miként mi a külföldi nyelveket. De mi vala az ő korában a magyar nyelv? s mi volt maga a franczia, angol és német is! Mind a rómainak szolgái. Ezek ugyan a következő századokban lerázták annak nehéz bilincseit, de mi, sors-verte nép, épen ekkor hajtánk meg nyakunkat a török száz ötven éves igájába. A magyar költészet csak egy századdal később kezde ébredezni Balassa és Rimay szűk körben zengő lantjaik által.

Elmondám, mit a Garázda ivadékokkal rokon férfiak tudományos foglalkodása felől tudunk, álljon itt most a Teleki nevű Garázdák tudomány körüli hatásának vázolata.

Egy egész kis sereget képeznek azon Telekiek, kik a tudományok ügyét saját irataikkal előmozdíták, melyek között vannak munkák, miket irodalmunk nyereségének lehet nézni.

Már a nagy Teleki Mihálynak egyik fia, Mihály — ezen néven harmadik — a kővári kerület főkapitánya, író volt, s ami több, magyar író. Ő Weber Ádám János latin munkáját magyarra fordította, mely ily czím alatt nyomatott ki: „Fejdelmi lélek, avagy a jó fejdelemnek szükséges ajándéki, melyeket rövid szakaszokban foglalván, históriákkal és politiai elmélkedésekkel világosítván, deák nyelven adott ki Weber Ádám János, sz. Ágoston reguláris canonokja stb. Kolosvárott nyomtatta Némethy Mihály 1689.“ 4-rétben 138 lap. Ajánlva van a könyv „A méltóságos iffjabbik Apafi Mihálynac, isten kegyelméből Erdélyországának választott fejedelménec nekem kegjelmes uramnak ő nagjságának.“ Az ajánló levélből kitetszik, hogy ezen Mihály is sokat forgott Apafi fejdelem körül. A könyv tanításokat foglal magában a fejedelmek számára, mint kelljen magokat viselniök köz és magán viszonyaikban. Az író korához képest jól tudja magát kifejezni, gyakran szabatos és szép rö-

vidséggel s mindamellett, hogy latinból fordít, szorgalmasan kerüli a latin szavakat, s úgy tekinthetni őt mint a tiszta magyarságbani úttörők egyikét. Nevezetes e könyvben az igék úgy nevezett ikes faja szabályainak szoros megtartása annyira, hogy a 138 negyedrétű lapon sehol sem vettem észre ez elleni vétséget.

Nem lesz érdektelen a szerző magyarságának bizonyítványáúl egykét helyet közleni. Mindjárt a könyv első lapján ez áll: „Az embernek természeti ha jó, az embert igazgatni, ha rosz, az embertől igazgattatni kell, kiváltképpen attúl, az ki másoknak igazgatására előltétetett. Nem jó királyok azok, az kik csak az ő alatta valóknak királyi, és nem magoké. Az első, az ki magát az királynak alája veti, maga légyen az király: tanúllya meg annakokáért a maga igazgatását, minekelőtte gyakorlaná az alatta valóknak igazgatását. Mert az maga igazgatása fundamentuma az alatta valóknak igazgatásának. Az maga igazgatása az a közönséges óra, mellyhez kellessék az alatta-valóknak igazgatását szabni.“ A negyedik lapon: „A Király az Királyi nevezetre valóságossan akkor méltó, mikor az ő Királyi-székiben ül az állhatatosság, és selyem köntösében gerjedez az Jóság, Királyi koronájában fénylik az Bölcsesség, az szivében él az Kegyelmesség, fegyverében öltözik fel az erősség, az kezében az adakozás nyílik ki, az szemében az Emberség virágzik, győzedelmében penig az Istennec ditsőssége győzedelmeskedik.“ Vannak a könyvben sok velős rövidséggel adott mondatok, példáúl: „Az ditsősségre legegyenesebb út, ha olyan lészesz a mineműnek kévánsz, hogy tartassál. — A kinek több szabad mintsem illik, több tetszik mintsem szabad. — A tanácsban tekenős béka a véghez vitelben sas légy. — Az tudomány a közönséges emberben ezüst, a nemesekben arany, a fejedelmekben drága gyöngy. — Az ország hajó, melynek kormánya a kenyér. — A ki a víznek fenekét nem láttya, ne mennyen azon által. — A kinek tehetsége nincs úgy a mint akarja úgy akarjon, a mint tehetsége vagyon; szabja lábához a lépést. — Gyalázato

a fejdelemnek a sok halálos büntetés, mint szintén gyalázatos az orvosnak a sok halott. — Nem jó az, a ki még a gonosznak is nem rosz. — A ki jelen létedben tülled fél, távol létedben árt. — Rosz dolog az, mikor olyan fejedelem vagyon, a ki alatt senkinek semmi nem szabad, de roszabb dolog, mikor olyan fejedelem vagyon, a ki alatt mindennek minden szabad."

Ugyanezen Mihálynak Mihály fia, e néven negyedik, mint kolosvári tanuló ily czímű értekezést adott ki: „Exercitatio theologica de bonorum operum necessitate." Kolosvárt 1718. [9])

Említendő még az írók seregéből Ádám, dobokai főispán s kormányszéki tanácsos, Kolos, Torda, és Közép-Szolnok főispáni helytartója. Írt verseket nejének, Wesselényi Máriának halálára, és fordította Corneille Cíd-jét. [10]) Tiszta magyarságú, könnyű folyamú verselő. Fordítása előszavában korholja azokat, „kiknek hibás és közönséges szokása, hogy a maga nyelvét nem tudja, vagy ha tudja is, semmit szépnek jónak ne állítson, valami magyartól vagy magyarúl készíttetett s így idegen s kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén a magáét elhullassa." — „Érezzük, úgymond, az idegen nyelveken írott könyveknek szépségét, de a magunkét, olvasni ne restelljük, tanuljunk s tudjunk más nyelveket, de a magunkét

[9]) Benkő, Transs. II. 417. — Teleki Sámuel Bibliothecájában e könyvnek más czíme van: „Teleki (Mich. S. R. I. Com.) Dissertatio philosophica de unione mentis cum corpore. 4. Claudiopoli 1718." Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars II. 259, 260.

[10]) Emlékeztető oszlop, melyet néhai igen kedves és ritka virtusokkal fénylett kedves élete párjának L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának áldott emlékezetére megkeseredett szívvel emelt R. Sz. birodalombeli gróf Széki Teleki Ádám, a cs. és apost. királyi felségnek arany kolcsos komornyikja, valóságos titkos tanácsosa, a kolosvári circulus commissariusa, nemes belső Szolnok vármegye munkálkodó főispánja, Kolos, Torda és Közép Szolnok vármegyéknek administratora. Kolosvárt 1786. — Czid, szomorújáték, melyet hajdan Korneille Péter franczia nyelven készített, mostan pedig magyar versekbe foglalt gróf Teleki Ádám stb. ns. Kővár vidéke fő kapitánya Kolosvár, 1773.

el ne felejtsük, sőt azon ügyekezzünk, hogy a magyar könyveknek becse légyen köztünk.“ E szavak félszázad előtt irattak, és az intés, fájdalom, még ma sem felesleges! Ezen Teleki Ádám II. József alatt a kolosvári kerületben királyi biztos volt. Mikor e hivatalát letette, a rendek gyűlésében szabadságot adott mindenkinek, hogy, ha ellene panasza van, adja elő, hogy hibáját jóvá tehesse, vagy a netalán okozott kárt megtéríthesse. Oly tett, mit csak tiszta öntudattal merhetni. Szül. 1740. Megh. 1792-ben. — Domokos, a tordai főispán, ki saját életét írta meg egy jókora kötetnyi kettős alexandrinekben.[11]) E versek költői tekintetben ugyan nem bírnak becscsel, s bennök mind nyelv, mind verselés darabos, de tartalmuk nem érdektelen, mert néhány jellemző vonást adnak a múlt századi erdélyi fő házak szokásiból. Vajha csak ily keveset is bírna a történetbúvár nemzetünk korábbi századaiból! Vannak e kötetben egyéb alkalmi versek is. Ezen Domokos m. vásárhelyi házára e maga által készített föliratot véseté: „Non aurum pro vendita patria acceptum, vel servo detractam mercedem, non obolum egeno denegatum, nec numum pro re miseri detorta dono datum, aut aes alienum in damnum familiae conflatum, his inesse putes lapidibus“ — ami jellemzi e férfiú tiszta lelkét. — Domokos, a cancellár fia, a közszeretetben álló sokat igért fiatal férfi, ki 35 éves korában halt meg közönséges szánattól kísérve. Több munkák szerzője, melyek részint kiadvák, részint kéziratban maradtak, a m. vásárhelyi könyvtárban letéve. Köztük legnevezetesebb útjának, melyet Magyar és Erdélyországban, a kapcsolt részekben és tengerparti vidéken 1797-ben tett volt, leirása. [12]) Benne sok józan

[11]) Az emberi sorsnak változandósága, melyeket versekbe foglalt stb. Széki gróf Teleki Domokos, nem. Torda vármegye főispánja. Kolosvár 1815.

[12]) Egynéhány hazai útazások leirása Tót és Horvátországoknak rövid esmertetésével, Bécsbe 1796. rézmetsz. és földképekkel. — E munka németre is fordíttatott Németh László győri evang. tanító által (Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder, Pesth, 1805.), hol a szerző életirása is közöltetik.

nézetek közölvék, melyek a fiatal útazó helyes itéletét és sokoldalú ismereteit tanusítják. Lipcsében a gazdasági, Jénában a természetvizsgáló társulat, tagjai sorába vette föl; a jénai mineralogiai társulat pedig a még alig huszonöt éves ifjút elnökévé választá. Az erdélyi nyelvmívelő társaságnak is buzgó és munkás dolgozó társa volt, s iránta sok vagyonos és tanult férfiakban gerjeszte részvétet. Szül. 1773. megh. 1798. sept. 16. — Sovány vékony alak volt, s gyenge teste nem bírta el szelleme súlyát; innen kora halála. Benne irodalom és haza egyképen sokat veszítének. — Ferencz, Domokos öcscse, a cancellár fia, ki e munkát írá: „Die Spiegelscheibe, ein neu erfundenes katoptrisches Instrument. Wien 1817.“ — Ferencz, a megholt, a paszmosi költő, kitől Döbrentei egy kötet verset adott ki, melyek közt egy pár becses költemény van. [13]) — Ferencz, az élő, a referendárius, Zrínyi német fordítója s több becses czikkek írója Hormayr és Mednyánszky történeti zsebkönyvében, és a Tud. Gyűjteményben. Ide sorozandók még a gazdasági tudományokban jártas Sámuel, a m. akademiai elnök testvére, ki a Tud. Gyűjteményben a m. képirókról értekezett. [14]) Domokos, az akademiai levelező tag, több hírlapi czikkek s egypár tartalmas versezet szerzője, s végre a lelkes László, a szilárd jellemű és erélyes szónok, a Kegyencz nevű színmű sokat igérő szerzője. — Három van még az elhúnyt Telekiek sorában, kikről legelőbb kell vala szólnom, s csak azért nem szólottam, mert nekik külön szakaszokat kell szánnom, ha czélomnak méltólag meg akarok felelni: Sámuel, az erdélyi cancellár, József, az ugocsai főispán, és László, Somogy megyének főispáni helytartója.

A cancellár Sámuel, a nagy Mihálynak Sándor fiától és Petki Nagy Zsuzsánnától származott unokája,

---

[13]) Gróf Teleki Ferencz Versei s néhány leveléből töredékek. Kiadta Döbrentei Gábor. Budán 1834.

[14]) Tud. Gyüjtemény 1828. IV.

született 1739-ben novemb. 17. és tizenkét éves koráig Czelnán neveltetett. [15]) Neveltetésére azonban kevés gond vála, s amivé lőn, leginkább saját ügyekezetének köszönhette. Tizenkilencz éves korában Józsefnek, a késősbbi ugocsai főispánnak, és Adámnak társaságában utazni ment külföldre, hol mint Bibliothecája előszavában maga vallja, [16]) könyvek gyűjtését tűzé fő czéljáúl. Mária Terézia alatt királyi kamarás leve, aztán küküllői főispán és erdélyi kormányszéki tanácsos; II. József alatt belső titkos tanácsos, 1784—1790-ig királyi biztosa II. József alatt alkotott nagyváradi kerületben, Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megye főispáni helytartója, a hajdukerületekben főkapitányi helyettes, Bihar főispánja, két év múlva magyar alcancellár és marmarosi főispán; Leopold alatt erdélyi főcancellár és ismét bihari főispán, szent István rende nagykeresztese, a göttingi, varsói, jénai tudományos akademiák tiszteleti tagja. Megholt Bécsben aug. 7. 1822. nyolczvanhárom éves korában. Ő vala a m. vásárhelyi gazdag mintegy 40,000 kötetből álló könyvtár alapítója. „Tizenkilencz éves koromban — így szól magáról Bibliothecája I. kötetének előszavában — a dicső M. Terézia engedelmével külföldre utaztam, a schweizi, belga, és franczia tudós férfiak és tudományokkal virágzó akademiákra. Itt felgyuladván bennem a tudományok iránti szeretet, csodálatos vágyat érzettem magamban jeles könyveknek bármi fáradság és költséggeli szerzésére, és azoknak, a meszsze fekvő hazába szállítására. .... A köz hivatalok komoly gondjai közt is, melyekkel fejdelmeim bizodalma megtisztelt, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulaszték, hogy könyveim gyűjteményét Európa minden zugaiból szaporítsam. Sem életem gondjai, sem az országok nagy távolsága s egyéb roppant akadályok el nem bírtak csüggeszteni, hogy annak nevelése és díszí-

[15]) Bod Péter, Magyar Athenás 290. l.

[16]) Bibliothecae Samulis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars I pag. XXVIII s köv.

tésére minden szorgalmamat csaknem erőm s vagyonbeli tehetségeim felűl is ne áldozzam. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal szentelém, hogy a könyvek szükségében sínlő haza hasznára munkáljak s magamat az által hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjaim engedendik, a minden idők bölcsei mívelt elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a szerencse nyájasabb arczczal mosolygott, vagyonaikból vagy családi javaikat nevelik, vagy épen fényüzést hajhásznak, és nagyravágyásukat emelik: én a magam elég csekély birtokából emez az ismeretek minden ágaira nézve válogatott könyvek gyűjteményét szerzettem, azt örököseimre hitbizományképen átruházván, hogy némi föltételek mellett a honi tudomány-mívelők is használhassák. Legyen e cselekedetem bár némelyeknek balgaság, nekem nem látszik legalább oktalan balgaságnak.“ E szavak eléggé festik a nem mindennapi férfiú lelkét, s mutatják a roppant szorgalmú munkást, a tudománybarátot, hazafit és fölemelkedett gondolkodású embert. Még igen ifjú korában lobban fel lelkében a szikra, hazáját a tudomány kincseivel gyarapítani, és az soha ki nem alszik lelkéből, nem csüggeszti el őt a nehézségek ezre, nem a számos nagy hivatalok roppant gondjai, nem az évek hosszú száma, hatvan négy esztendőn keresztűl él e szent láng kebelében, s csak élte világával alszik el. Könyvtára lajstromát három nyolczadrétű vastag kötetben dolgozta ki s világ elébe bocsátá ily czím alatt: „Bibliothecae Samuelis S. R. I. Comitis Teleki de Szék Pars I. II. III. Viennae 1796, 1800, et 1811. Az első kötet előtt egy sok olvasottsággal, tudomány s itélettel készűlt előbeszéd áll, melyben a tudományok becse tárgyaltatik, rövid tudósítás adatik némely könyvtárakról, különösen a Mátyáséról Budán és Bethlen Gáboréról Gyulafehérvárt, melyeket török kezek pusztítának el; továbbá adatok közöltetnek, mint a felebb kiírt hely is mutatja, a m.-vásárhelyi könyvtárrá leendett nagy gyűjtemény történetéhez. A lajstrom tudományos tárgyak szerint van

felosztva, és osztályozásai, valamint nagy szorgalommal készűlt indexe, főleg pedig az írók felőli tudósitások, bizonyítványai fáradhatlan szakértő ügyességének. A tudományokkal foglalkodó ember érti az ily gonddal készűlt lajstromok nagy becsét, és egyedűl ő tudja méltányolni készítőinek érdemét, míg a felületesség gyarló fia szánakozva mosolyogja meg a sok éves fáradalmak eléggé soha meg nem hálálható gyümölcsét. Nálunk semmi sincs a Széchenyi-könyvlajstromon kivűl, mi Teleki Sámuel Bibliothecájával becsben mérkőzhessék s általában nem sok könyvlajstromot tudunk ehhez hasonlót. Nevezetes különösen a hazai történetekre vonatkozó rész, mert e tekintetben a m. vásárhelyi könyvtár egyike a leggazdagabbaknak. Teleki Sámuelt igen jellemzi azon valódi atyai féltékeny gond, és kegyelet könyvei iránt, mely a római törvényhozás parancsoló stylusában írt szabályaiból szól, miket könyvtára olvasói számára készített. „Quisquis bibliotheca hac uti fruique voles, eam velut musarum sacrarium reverenter ingressus, praefectum custodem salutato, modeste interpellato, in area bibliothecae subsistito, ne cursitato, pluteos ne excutito, libros et collectiones rerum naturalium attrectare caveto; codicum commodatorum folia et tegumenta ne notis, figuris, lineolisve conscribillato, ne atramento, oleo, aqua conspergito, ne oris saliva, malaque pituita nasi foedato, ne complicato, ne in rugas cogito, ne lacerato, neve manibus illotis vel digitis illitis terito, libro aperto ne incumbito, consultos perlectosque codices illaesos sartos tectosque reddito, in bibliotheca et museo ne fumigato, neve aliis molestus esto, a rixis et disputationibus abstineto.“ [17]) A m. vásárhelyi könyvtár több kéziratát őrzi.

Könyvtára némi ismertetéséűl álljanak itt Kazinczy szavai, ki felőle mint szemtanu beszéll: „Estve volt midőn Vásárhelyre beérénk. Cancellarius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő szőlős domb oldalából

---

[17]) Bibliothecae Pars II. pag. XI-XII.

tündökle felénk a vár ›s déli részén. Bibliothekája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. A rajzolat elmés, s érdemli, hogy fessem. Bemenetel ide az alsó sor folyosójáról esik. Ajtaja felett e szerény felirás: „Musis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki“ az év megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba s e mellett egy cabinet az őr szükségeire a kert felé. Az előszobából a bibliotheka hajójába van a bemenetel. Azt alól felűl kar veszi körűl, mind a négy oldala felé s a felső karba bal felé viszen a grádics az ajtónál. A hajó egészen üres; azt egyedűl képek ékesítik. Az ablakok irányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak s így a hajó elég világot kap. A könyvek sárgaréz drótból font ajtók megett állanak a karokban, hogy a könyvek czímeit látni lehessen, s a szép tolvajság megelőztessék. Általellenben az ajtóval áll a nagy alkotó képe, a sz. István nagykereszteseinek innepi öltözetében, Tusch Jánostól. Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll szemben egymással a cancellarius mellszobra érczből és a cancellariusnéé szül. Iktari gróf Bethlen Zsuzsánnáé, fekete márvány polczozaton. Rajtok a művész neve: F. Thaller Tyrolens. Vindobon. 1805. A cancellarius el van találva, a grófné nincs, mert büsztje halála után készűlt egy régibb festés után. A jobb soron függenek, féltestben, ismét a cancellarius akademiai útja alatt; gróf Festetics György, a Georgicon alkotója: gróf Széchenyi Ferencz a nagy, a nemes; gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a bal soron a cancellariusné; Mátyás, a király; Bethlen Gábor, a fejdelem; Eugenius, a sabaudiai herczeg, — tudományok pártfogása által megszentelt nevek. A püspök Batthyáni Ignáczé, ha az a lack-testszín meg nem csal, Bergmanntól, s nem eléggé híven, s hidegen, s a koronaőr gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a felsőbb karban tartatnak. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai szakállal; Apafi Mihály; a nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán; nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bő ujjú dolmányban,

és mások. Bibliothecarius Szabó András úr, kevéssel előbb házi tanítója Wesselényi Miklósnak Zsibón, nagy készséggel sőt örömmel rakta előnkbe a bibliotheka kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a classicusoknak vagy legrégibb, vagy királyi pompájú kiadásaikkal. Itt találám a Bodóni Virgíljét, Horátzát, a Don Gabriel spanyolra fordított Sallustját, a Piranesi Rómáját, a Museum Pro-Clementinumot, a herculánumi régiségeket, melyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, ahol láthatjuk. Az utas ne feledje előmutattatni magának Tacitust s Catullust és Propertiust a Mátyás budai bibliothekájából. Servetusnak Restitutio Christanismi 1533. czímű munkáját a cancellarius II. Józsefnek ajándékozta az udv. bibliotheka számára; magának Vitéz József cancellistája, később udv. agens, által iratta le. Murr tudta, hogy a könyv itt megvagyon, s lopva mását vétette, újabban kiadta. Midőn menni akaránk, még egyszer kivánám látni a cancellarius képét, még egyszer illetni a bronsz büsztöt. „Honc oinom plurimei consentiont duonorum optimom fvisse virom“ mondám azon szavakkal, melyeket a 493. esztendőbeli consul Scipio sírkövére barátjai metszetének, s ez vala hálám azon kegyeiért, melyekkel irántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett.“ [18])

Őseiről semmi könyvek nem maradtak rá. Maga kezde gyűjteni 1759-ben. Mily szerencsével, tudja M. Vásárhely, s tudhatja, ki „Bibliothecája“ három vastag kötetét átforgatandja.

Teleki Sámuel szálas, vékony testű, barna hajú és szemű ember volt. Igen hű arczképe van a m. vásárhelyi könyvtárban. [19]) A Zetter által metszett s Bibliothecája előtt kiadatott, Kazinczy itélete szerint, nem hű. E kép alá e szavakat maga vésette: Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus, melyek senkié alá jobban nem illenek. Pecsétjére pedig Seneca után ezt:

---

[18]) Kazinczy Ered. Munk. II. köt. 202. s követk. ll.
[19]) Kazinczy, F. M. O. Minerva 1830. IV. 94.

Recte factorum merces est fecisse. „S ki ismerte — így szól a harmincz évi kegyeivel dicsekvő Kazinczy — ki ismerte a valóban tiszta s nagy embert, aki utána nem esküszi, hogy igazán esküdött? Szíve nemessége mutatá őt társalkodásaiban. Az emberiség és a haza nem fogja soha tudni mi jót teve, egyikének és másikának, ez a jó ember és hív polgár.“ [20])

József az ugocsai főispán, a magyar akademia elnökének nagyatyja, szül. Huszton Marmarosban dec. 21. 1738. Ő Lászlónak, a nagy Mihály unokájának, kit Sándor és Bethlen Júlia nemzének, volt fia. Anyja Ráday Eszter, az utolsó Rákóczy forradalmi időszakában elhíresűlt cancellár Ráday Pálnak leánya. A gyermek hét éves koráig szülěi szeme előtt nevekedett, ezentúl Losonczon a jeles idősb Kármán András [21]) vezérlete alatt járta az alsó iskolákat. Erdélybe költözvén három év múlva apja magával vitte őt, s ott házi oktatók ügyelének lépteire tizenöt éves koráig. Ez öt év leforgása alatt Magdeburg altábornoktól vett a többek közt oktatásokat, oly sikerrel, hogy felőle későbbi időkben önmaga is hálával emlékeznék, mint kinek felette sokat köszönhet. Tőle tanult német nyelvet, történeti s mathematikai tudományokat, mely utóbbiak egész életén át kedvenczei maradtak. Mint tizenhat éves ifjú Igenbe küldetett az ismeretes tanult férfiú Bod Péterhez, az „Athenás“ írójához. Itt három évet tölte theologia, hazai történet s philosophia tanulásában. Tizenkilencz éves korában Bécsbe rándulván apjával, itt azon öntudatra eszmélt, miképen külföldön új, általa eddig még nem is sejtett, forrásai vannak a képződésnek. Felgyúlada benne a vágy

---

[20]) Kazinczy Ered. Munk. II. 106.

[21]) Nagyatyja volt ez az író Kármán Józsefnek, kinek munkáit Schedel Ferencz a „Nemzeti Könyvtárban“ adá ki. II. Leopold nemességgel ajándékozá meg az író Józsefnek József nevű atyját s a nemeslevélben emlékezet van ezen Andrásról, mint ki „penes rem literariam in professoratu singulari cum zelo et industria semet exhibuit bonumque publici promovere studuit.“ Lásd a Nemz. Könyvt. Kármán József Irásai XI. lap.

eddigi honi mívelődését külföldi által tökéletesíteni. A leginkább Bernoulli miatt elhíresűlt bázeli egyetem volt az, hová mindenek előtt tudomány-kémlő szemeit fordította. Az ekkor uralkodó Terézia engedelmét kikérve s megnyerve 1759. külföldre útazott. A bázeli egyetemben a jeles mathematikus Bernoulli és Iselin leczkéi nyíltak meg előtte; Leydenben pedig Muschenbroeckéi. Megutazta Schweizot, Hollandot, Franczia és Németországot, társalkodott a tudomány férfiaival, szemlélt könyvtárakat, régiségeket, müvészet termékeit, építészeti munkákat, vizsgálta a népszokásokat s politikai intézvényeket, s mint megrakodott méh tért honába, a kincsek legbecsesbikével, a tudománynyal. Második ízben 1768-ban Olaszországot járta meg, Teleki Lajos rokonának, s az ünnepelt történetbuvár Cornides Dánielnek társaságában. Jelen volt Velenczében az Ádria eljegyzése ünnepén, járt Milán, Mantua, Modena és Pármában; Rómáig az idő szűke nem engedte őt menni. 1791-ben, mint boldog családatya már, harmad ízben tett útazást, és most ismét a német földön. Tizenkét német egyetemet látogatott meg, s II. Leopold császárrá kenetése ünnepén is jelent volt. Göttingában legtovább múlatott. Értelmes társalgása által személyesen is megkedvelteté magát a németekkel, kik híréből már ismerték volt. Számos külföldi nevezetes emberek hozzá írt levelei bizonyítják, mily figyelem és tisztelet tárgya volt ő. Kedvelte a két Bernoulli; a Lothringenben lakó Lescinszky Szaniszló lengyel királynak különösen kegyeiben álla; Párisban az udvar, annak nagyai, ország tisztviselői, tudósai megkülönböztették.

1767-ben erdélyi királyi tábla bírájává, 1782-diki martius hónapjában békési főispáni helytartóvá s ugyanez év októberében ugocsai főispánná; 1787-ben a pécsi iskolai kerület főigazgatójává, 1792-ben benső titkos tanácsossá, végre 1795-ben a magyar sz. koronának őrévé lett. Meghalt sept. 1. 1796. élete 58-dik évében, sajnálat, s míg élt mind végig köz tisztelet tárgya. Tete-

mei Nógrádban, a sziráki család-sírboltban nyugszanak. Négy fejdelem uralkodása alatt futá fényes pályáját, mind a négy, s a négynek legnagyobbika II. József, által legkitünőbben méltányoltatva nem középszerű tehetségei. Hivatal-viseléseiben pontos és rendkedvelő, bíró igazságos s mit ennek hitt, a mellett eltéríthetlenűl szilárd, semmi által meg nem hajtható. Sokáig emlékeztek felőle érzékenyen, kik mint bíróval valaha érintkezésbe jöttek. Hivatalokat viselt, de nem keresett. Kamarássá egyenesen a királynő kegyelméből neveztetett; az erdélyi királyi táblához is saját folyamodása nélkül tétetett. Megkináltatott néhány ízben erdélyi főispáni s kormányszéki tanácsosi hivatallal, de ő nem fogadta el, emezt, mert egészsége nem bírta meg a folytonosan ülő életet, azt, mert általában hivatalvágy nem izgatta. Mi hű fia volt a honnak, mi szigorúan ragaszkodott annak törvényeihez, szép bizonysága a II. József alatti idő. Mikor a császár, a tévedéseiben is mindig nagy, Magyarországot kerületekre osztván, Teleki Józsefet is egyik kerület biztosává akarná tenni, ő semmikép nem volt az alkotmányellenes hivatal elfogadására bírható. Mind a két protestáns vallásfelekezetűeknek nagy bizodalma levén esze és jelleme iránt, nem egyszer álla a trón előtt vallási ügyek miatt, nem egyszer volt alkalma szólni és szívrehatólag festeni a protestánsok üldöztetését, mert fájdalom a tűrelem nagy emberének kora még csak azután hajnallott, s Terézia uralkodását e részben nagy sötetség borítá; még emberek igénylették magoknak ama nagy, emberi észszel soha el nem dönthető kérdés eldöntését, melyik hit legyen üdvözűletre, melyik kárhozatra vezérlő. Ilyenkor elkapta őt nemes heve, s nem rettegve fejdelemnője sokszor tapasztalt nagy kegyeit is koczkáztatni, élesen festé a hatóságok emberietlen bánását az elnyomott vallás hívei iránt. De Mária Terézia meg tudá különböztetni a szót, mely tiszta meggyőződés és a legnemesebb akarat szava volt, a kérkedő dacztól s nem csak nem vett semmit balúl, hanem megszerette a szép hevű embert; nem tartózkodék

magasztalva emlékezni jelleme és hasonlíthatlan jó szíve felől, s nem egyszer nevezte őt nyilván „a becsületes“ Telekinek. Mennyit költött, fárada vallásügyekben, mennyit egyesekében, kik mellett szinte gyakran volt szószóló a trón zsámolyánál, azt csak egykorúi tudnák méltó szavakba önteni, de mennyit vitt is ki valósággal mind vallási mind honi ügyekben, bizonyítják a két protestáns felekezet levéltárai, s a két haza országgyülési naplói. II. József a maga által teremtett türelmi nagy korszakot gyakorlatilag vele kezdette meg, őt protestáns létére békési főispáni helytartóvá, ugocsai főispánná és a pécsi katholikai iskolakerület igazgatójává nevezvén. Előtte egy egész századig nem volt ilyesmire példa. Mind ezen kegyelmek mellett azon időben, mikor II. József a magyar alkotmányos intézeteket halomba döntögeté, többször álla Teleki fejdelmével szemközt mint hazája szószólója, s egyike volt azon keveseknek, kik ki merték mondani és megjóslani a törvény ellenes lépések bal következményeit, s pár ízben sikerűlt neki a jót akaró, de eszközeiben tévedt fejedelem szándékainak más irányt adni. Bocsánat e kis kitérésért, mely nem tartozott szorosan tárgyamhoz, de a férfiút, kiről szólnom alkalom van, mint a haza múlt századának egyik nagy fiát festi közügyekrei hatásában, mit most már kevesen tudnak ugyan, de reménylem nem lesznek kevesen, kiket az érdekelni fog.

Teleki József sok tapasztalás, életokosság és tudománynyal felkészűlt ember és kitünő jellem volt. Jártas a honi történet és jogtudományban, mathesisban, otthonias a statisticai, földírati és theologiai ismeretekben, s még a költői és szónoki művészetben is szerencsés. Tudományszomja és szeretetének nagy mértékbeni bizonyítványa három rendbeli utazása, melyeknek fő czélja nem kéjelgés, hanem ismeretek gyűjtése és jeles férfiakkali ismerkedés volt. A mathesisban annyira kitűnt, hogy La Caille Párisban igen kedvező bizonyítványokkal bocsátotta el, a franczia király pedig arany emlékkel tisztelte meg. Gyermeksége óta nagy szorgal-

mú ember; már tizenhét éves korában, mikor ifjoncz társai, vagy álom karjain nyugodtak vagy kéjek közt élvezék a fiatalság örömkorát, ő egész éjeket tölte könyvei mellett. Könyvek voltak a mulattatók s fájdalom-enyhítők, midőn egykor kilencz hosszú hónapon át nyomá a betegség ágyba. Örök foglalkodásban élt s pihenése nem a megszünésben, hanem a munkanem változtatásában állott. Halálos betegsége vég napjaiban is tollba mondott egy kényes tárgyú levelet, s maga javított ki egy fontos ügybeni folyamodást, mely nevében volt a felséghez benyújtandó. Bázelben múlatása alatt egy értekezést írt francziа nyelven: „Az erős lelkek gyengeségeiről,“ melyben a vallást védi ostromlói ellen. Két ízben adatott az ki, egyszer Párisban, egyszer Leydenben, s a külföld előtt nagy tetszést nyert. [22]) Mária Terézia maga nagy javalással fogadta, s a szerzőt annak bővebb kidolgozására buzdítá, a világhírű Rousseau pedig egy új kiadását szándékozta saját felügyelése alatt, mit közbejött betegsége gátolt. Ezen kivűl öt beszéde jelent meg nyomtatásban, három latín, kettő magyar nyelven. A latínok egyike azon alkalommal mondatott, mikor békési főispáni helytartóvá, [23]) másika mikor pécsi iskolai kerület igazgatójává iktattatnék, [24]) a harmadik pedig mikor koronaőrré lőn. [25]) Életbölcseség, classicusok ismerete, és való tudomány tűnik ki e beszédekből. A pécsi kivált tanusítja, hogy érti és felfogta egész nagy fontosságában mi rá bizaték, az oktatást, s

[22]) Essai sur la Foiblesse des Esprits Forts, Par J. T. de Sz. C. d. S. E. R. A Leyde 1760.

[23]) Orationes occasione inaugurationis Illust. D. Comitis Josephi Teleki in supremi comitis off. administratorem Inclyt. comit. Békesiensis ad SS. et OO. habitae. Pestini 1782.

[24]) Oratio, quam Illustr. Dom. Jos. C. Teleki dum Supr. Regii Studiorum directoris munus per introductionem Academiae Quinqueeclesiensis auspicaretur in publ. eiusd. acad. auditorio dixit anno 1785. Pestini.

[25]) Dictio Alex. Széchen, dum Excell. ac Illustr. Domin. Com. Joseph. Teleki in munus Regni Coronae Conservatoris introduceret. Pestini 1795.

e beszéd után nem csodálhatni, ha e hivatalát köz tetszéssel folytatta volt. Latin nyelve egyszerű, classicai bélyegű, hibátlan és nemes mint lelke; eszmelánczolata következetes és egymásból bonyolodó, okoskodása világos és erős, és midőn önmagára tekint, szavai kedves szerénységbe vannak leplezve. A két magyar beszédet Ugocsa rendei hallák. Egyikét, midőn tábornok báró Orczy Lőrincz főispán, a magyar író, által főispáni székébe iktattatnék,[26]) másikat 1790-ben, midőn nemzetünk az erőszakteli évtizedet átélvén, II. Leopold alatt egy szebb jövendő reményein merengett. Mind a két beszéd alkalmasint legjelesebb példányai közé tartozik az ötven év előtti magyar szónoklatnak. Kivált a 90-iki igen jellemzetes beszédből nem lesz érdektelen egy helyet itt kiemelnem.

„Mentől nagyobb okaink vannak, hogy hazánk közönséges, és oly méltó örömében részt vegyünk — így szól mint Ugocsa visszahelyezett főispánja II. Leopold kormánya kezdetén — annál több okom van énnekem, hogy a nemes vármegyének egy római versíró ama szép intését:

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem, non secus in bonis
Ab insolenti temperatam laetitia.....

eszébe juttassam, és mindenre valami szent, s minthogy szentebbet semmit sem találok, a haza szeretetére kérjem, hogy magunkat az öröm között oly mértékkel viseljük, hogy annak okát, úgy mint hazánk boldogságát, meg ne sértsük. Viseljük e végre magunkat törvényesen, illendően, okosan és csendes bátorsággal. Először is azt mondom: törvényesen, mert kinek illik magát inkább a

[26]) Mélt. L. B. Orczy Lőrincz úrnak mint királyi commissáriusnak Nagy Szőlősön mindszent havának 15. napj. 1782. esztendőben. Mélt. Sz. Teleki József úrnak N. Ugocsa vármegye főispáni hivatalába lett beiktattatása alkalmatosságával elmondott beszéde a gr. Teleki József úr arra tett feleletével együtt. Pesten, nyomtatt. Eitzenberger Annánál. (Év nélkül.)

törvény szerint viselni, mint annak aki a törvénytelenség ellen panaszol? Kétféle pedig a törvény: egyik a természeti, másik a polgári; az első minden polgári törvényeknél régibb, szentebb és változhatatlanabb, melynek az egész emberi nemzettől megismert törvénye az, hogy aki nekünk nem vétett, azt megsérteni ne kívánjuk. Tartsuk azért legszentebb kötelességünknek, hogy ez a minekünk nem vétett, sőt hogy soha véteni sem kíván oly szentül igérő és igéretének hitelére előbbeni kicsin országának egész Európa előtt tudva levő boldogitásával kényszerítő szelíd fejedelmünket, akinek egy hizelkedni nem szokott s nem is tudó nagy ember oly méltán adta nem régen a philosophus király nevet, semmi cselekedetünkkel meg ne sértsük. Sőt viseltessünk inkább őhozzá azzal a háladatos tisztelettel, amelyet eddig hozzánk való magaviselete bizonynyal megérdemel. Mely intésemmel korán sem arra czélozok, hogy a legméltóbb és legszebb reménység mellett is elaludjunk, mert megtanultam én azt Platótól és még inkább a tapasztalásból, hogy a reménység az ébrenlevőknek álma. Nem is arra czélozok, hogy a háladatosságot annyira terjeszszem, hogy annak kedvkeresésből szabadságainknak akármely részét is feláldozzuk. Mert tudom, hogy az ilyen helytelen kedvezés által nem ártanánk kevesebbet a fejedelemnek (mint akinek valóságos haszna és kára elválhatatlan a miénktől) mint magunknak és maradékainknak. Nem az, mondom, a czélom, hanem csak az, hogy ahol semmi sérelem nincs, mint a kísértettől félő ember ne képzeljünk magunknak sérelmet, és ezért a képzelt sérelemért ne illessük valóságos sérelemmel a minekünk nem vétett fejedelmet. Ezt kívánja tőlünk a természet törvénye. De tartsuk meg szentül hazánk törvényeit is. Látjuk ugyan is azokban a nemes vármegyéknek országunk felállásával egy idejű törvényes hatalmait, és míg az újabb törvények által meg nem változik, ne kívánjunk annak határán túl lépni és a magunk különös czéljai elérésének indulatjából ne ala-

csonodjunk el annyira, hogy törvényeinknél erősebbek lenni kivánjunk.

„Szükség továbbá, hogy minden cselekedeteinkben, illendő állhatatossággal ugyan, de csendesen és egymás alá való áskálódás, erőszak s lárma nélkül viseljük magunkat. Egy szóval, az illendőség törvényére szorosan vigyázzunk, eszünkbe jutván, hogy nekünk nemesi rendnek kevesebb szabad e tekintetben a köznépnél.

„A clasomeniusok régen a spartai ephorusok thrónusát korommal való bemázolással megcsúfolni nem átalván, ezen igen illetlen cselekedetekért elégnek tartották a spartabeliek azzal büntetni őket, hogy közönségesen kihirdettették, hogy szabad legyen a clasomeniusoknak magokat illetlenűl viselni. Szomorú privilegium, a melylyel valamint kétségkivűl ők szégyenlettek élni, úgy mi is arra soha se vágyódjunk.

„Legyünk továbbá okosak, azaz: mind a czélt mind az arra vivő eszközöket igyekezzünk minden hazánkra intézett cselekedeteinkben másszor is ugyan, de kivált most ebben az annak jó vagy bal szerencséjével viselős időben, jól megválasztani, és hogy mindnyájan azonegy czélra és egyesűlt erővel siethessünk, igyekezzük az egyességet minden magunkra való tekintetnek feláldozásával magunkévá tenni, meggondolván hogy ezzel minden jóra mehetünk, e nélkül semmire sem. Bizony ha valaha, most vagyon ama sok tekintetben nagy gyűlésben szükségünk az okosságra és az egyesűlt akaratra. Mert úgy vagyon az erkölcsi világban az indulatoknak, mint a természeti világban a mozgásban levő testeknek a dolga, hogy tudniillik mentől inkább egymásba ütköznek, annál inkább elrontják egymás erejét, és kevesebbel siethetnek a feltett czélra. A haza örökös átkát érdemlő ember azért az, sőt a hazának örökös átka, aki másszor is ugyan, de kivált most a szeretetlenséget, gyűlölséget, egymás alá való áskolódást, bosszúállást űzni nem írtózik.

„Utóljára azt mondom, hogy legyünk bátrak, és viszsza se mondom, de úgy hogy a valóságos bátorságot az

azt majmozó délczegségtől, a tiszta aranyat az aranyfüsttől meg tudjuk jól különböztetni. Legyünk bátrak, de csak ott, ahol annak helye, oka és szüksége van. Egyebütt bátorságot mutatni csak félénkségünk titkolása és hiábavaló magunk vetése. És már ugyanezért nem tagadhatom én, hogy valamint egyfelől amidőn egy jó hazafit a nyomorúságok idején a hazája mellett minden veszedelmekkel küzködni, és maga nemes megtagadásával magát minden szerencsétlenségnek kitenni látok, nem állhatom meg, hogy ilyen viaskodásnak tekintetére fel ne kiáltsak Senecával: Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi suo deus! Ecce par deo dignum! Vir bonus cum mala fortuna compositus; úgy másfelől, amidőn azokat a veszedelmek idején motszanni sem merő féltekben eléjúlt embereket, a veszedelmek elmúlásával egyszersmind neki vitézülni és meg annyi világgyőző nagy Sándorokká válni, s mindennel, amit elől utól kapnak, és ha egyebet nem találnak, a levegőéggel is nagy merészen vagdalkozni látom: ha nem akarnám is, lehetetlen, hogy a nagy hegynek kínos nyögése és fájdalmai után lett apró szüleménye eszembe ne jusson. Legyünk azért bátrak, de ne hevesek, legyünk bátrak, de úgy, hogy bátorságunknak zsinórmértéke legyen az okosság, a törvény, és azzal megegyező király s hazához való szoros kötelességünk. Ekkor pedig már olyan bátrak tudjunk lenni, hogy kötelességünk elmulasztásától inkább féljünk, mint a ránk öszveomló világnak töredékeitől. Így leszen aztán, hogy a hazafiúi kötelességünkben jó lelkiösmerettel, okosan, és bátran eljárunk, mostani örömünknek késő maradékainkra is általmenő állandóságát reméllhetjük. Mely kedves reménység ki nem mondhatom mennyire nevelje mostani örömemnek érzését is. Amely hogy egészen és minden kifogás nélkül tökéletes lehessen, csak az a híja vagyon, hogy valamint most főispáni székembe visszatétettem, úgy azt a nemes vármegye tekintetes rendei hozzám mutatott szeretetét is, melylyel ezelőtt dicsekedni méltó okom volt, ezen székkel együtt

visszanyerhessem. Mely szeretet valamint minden vallás és személyválogatás nélkül egyedűl ezen nemes vármegyének boldogságára a törvények zsinórmértéke szerint intézendő igazgatásommal megérdemleni igyekezem, úgy azon szeretetbe magamat, a magaménak szíves és bizonynyal teljesítendő igérete mellett, állandóképen ájonom." *)

Mind ez, mind ama másik magyar beszéde keresetlen, egyszerű s nemes nyelve által a régibb magyar irodalom kitünő elmetermékeihez sorozandók. Jellemzik ezek az életbölcs és körülményekbe mélyebben pillantó kormányférfit, a világos tiszta gondolkodású fejet és meleg keblű honfit. Ezeken kivűl maradt fenn egy költeménye is apjának és Eszter nevű testvér hugának, kit rendkivűl szeretett, halálára, melyben mint fiú, testvér és férj, szóval a maga érzelme és szenvedélyei közepett ábrázolta magát. Ez elegia 1778-ban, s így ezelőtt 66 évvel íratott, és még ma is, nyelvünk és költészetünk roppant haladása mellett, nagy érdekkel bír, s gyönyörűséggel fog olvastatni azok által, kiknek ízlése nem félszegen van mívelve. Mennyi érzés, mennyi gondolat, életbölcseség és magasabb szemlélet ez egyszerű beszédben, s mi könnyű verselés, mi kerekded numerosus szólás! „Te élsz" így szól a kesergett testvérhez:

Te élsz, én holtam meg, te örvendsz, én sírok,
S mint az igaz megholt, magammal sem bírok,
Mert neked a halál élet ajtaja volt,
De bennem azóta az élet is megholt,
S amely sírba neked csak testedet tettem,
Abba elevenen magam eltemettem.

Gyönyörűen festi testvére szépségét, eszét, erényességét:

A test, ész, erkölcsök egyező szépsége,
Egy személynek ritka tökélletessége,
De őbenne méltán mindenki csudálta,
Hogy ezt mind a hármat együtt feltalálta.
Igaz, hogy okozta sok terhes ínsége,

*) Orpheus. II. köt. 16. s köv. l.

Hogy ideje előtt hervadott szépsége,
De ha tavaszára nézek életének,
Ritkán találhatni párját szépségének.
Termetének vala kedves az állása,
Sem nem igen magas, sem törpe szabása,
Nem volt igen sovány, nem is igen kövér,
A ki szépségre vágy, ilyen termetet kér.
Kellemetes vala egész ábrázatja,
Rajta magát minden virtus mulatgatja.
S kivált ama tiszta szép szemérmetesség,
Melyet talám tőlünk visszavett már az ég.
Kedves pirosságát ez adta szinének,
Nem mint ma a festék sok orczák bőrének.
Szemei, míg isten épségben tartotta,
Kedves világától míg meg nem fosztotta,
Ragyogtak hódító szelíd édességgel,
S ártatlanúl ártó szép elevenséggel.
Nyájassággal vala ajaki mozgása
S Grátiákkal teljes minden mosolygása.
Díszt adott ezeknek hogy nem volt bolondja
A szépségnek, s az volt a legkisebb gondja...
Benne az elmésség, a józan itélet,
Ritka szövetséggel egy mértéküvé lett.
Bámúlt mind a kettőn, valaki esmérte,
Ha igaz mértékkel mind a kettőt mérte;
Mert akar tréfára nyílt vala meg szája,
Ártatlan sóval volt elegy a tréfája,
Só volt ott nem méreg, csipősség nem fulánk,
Melyen oh mennyiszer mindnyájan bámulánk.
Sok eszekkel büszke asszonyok módjára
Még sem néz megvetve a háza dolgára,
Sőt abban is mutat megért okosságot,
Hogy tudja folytatni a gazdásszonyságot.
Mint a legjobb óra, olyan az egész ház,
Csaknem csudát lát itt aki jól rá vigyáz.
Pirongatásra is ámbátor ritkán lép,
Szavát általhágni mégis fél a háznép.
Ilyen jónak többet ér szelíd intése,
Mint a dúlók fúlók lármás büntetése.
Mit mondjak aranynál tisztább virtusáról,
A jó újnek ama díszt adó társáról?
Mert a legjobb ész is virtus nélkül mit ér?
Átok a legjobb fő, ha hozzá rosz szív fér;
Az én Eszterámnál az ész, az akarat
Egymás hűségében mindég jól megmaradt;
A jót ahol látta, inkább nagy kincsétől

Vált volna meg, mintsem annak ösvényétől.
Ez áldott léleknek a legfőbb törvénye
A meglátott jó volt, nem a maga kénye.
Nem ok nélkül volt hát a nagy Terézának,
Ama sok nemzetek kedves bálványának,
Aki minden virtust a maga szivében
Tanult megesmerni, oly nagy kegyelmében...

Végre így zárja be:

Azért én is ötet örökre szeretem,
S amíg én én leszek, el nem felejthetem.
S majd midőn megváltóm porom felibe áll,
Ki előtt szégyennel búvik el a Halál,
S poromat még érte könnyezve találja,
S abból halhatatlan szívemet formálja,
Mihelyt ez az új szív érezni lesz készen,
Annak is Eszterkám a közepén lészen. *)

László fia, ki német nyelven német folyóírat számára írá meg életét, mondja, hogy több becses munkája is maradt kéziratban.

Teleki József közép termetű, sovány ember volt; többnyire gyenge egészségű minden nagy mértékletessége mellett. Ábrázata kellemes, vonásaiban erő fejezte ki magát; arczszíne barna volt, szemöldei magasak s feketék, valamint szemei is. Azon élénkséget és tűzzel teli játékot, mely ezekben volt, ritkán találni. Alakja, viselete kedves s egyszersmind méltóságteli. Tiszteletet tuda gerjeszteni maga iránt, de bizodalmat is. Járását komoly méltóság bélyegzé. Feje, midőn korosabb lett, kissé hajlott, s egyik válla, nem hibás növéstől, hanem szoktatás által, mint sokat író embereknél, kiálló. „Kreutzinger által olajban igen szépen és híven festett arczképét — így szól Kazinczy — Ádám rézmetsző adá ez aláírással: „Non est mortale quod opto.“ Társalgása vonzó volt, minden osztálybeli emberek közt otthonias

*) Atyafiúi barátságnak oszlopa, melyet 1778. pünköśd hava 26. kimúlt néhai gr. Széki Teleki Eszter aszszonynak Mélt. gr. Toroczkay Zsigmond úr kedv. élete párjának, emelni kivánt tőle elválásán holtig kesergő testvér bátyja gr. Széki Teleki József Kolosvár 1779.

[illegible] ismani, s velök saját nyelvökön szólni. A szíveket [illegible]mal meg tudta nyerni maga iránt. Még hölgyekkeli bánása is igen finom s gyengéd vala, s felette óvatos kényes oldalakat érinteni. Maga sok önérzettel bírt és nemes nagyravágyással, mit másokban is, kiket barátságára méltatott, keresett és becsült. Az érzelmek minden nemei nagyok és erősek voltak benne, s azért néha igen szenvedélyes, de szenvedélyeit eszével mérsékleni tudó. Istenfélő, meggyőződésből, teljes hitből, de ment minden türelmetlenségtől. Válogatás nélkül szeretett mindenkit, mint embert és polgártársat, ki azt érdemlé. Jótéteményeit titkon árasztá a megszorúltakra, s azok jutalmát csak önérzetében kereste, ügyesen kikerülve minden azt követhető hálaszót. Írásból mondott beszédei mindég jelesek, de rögtönzései várakozáson alúliak, annak bizonyságáúl, hogy szólni és írni két különböző adománya embernek. Mindeneket egybefogva, e Teleki volt a nagy család egyik legragyogóbb oszlopa, s érdemlené, hogy még körűlményesb életrajzát bírnók, mint a mit László fia ada, *) mert a nagy előképek erényiskolái az unokáknak, s hol a szó még csak indít, a példa varázseről vonz.**)

Teleki László, az iménti József fia, a magyar akademiai elnök édesapja, 1764-ben született Szirákon. Négy éves koráig nagyapja és anyja (Királyfalvi Róth Tamás és Vattay Borbára) gondviselése alatt volt, azon túl apja nevelte. Tizenhárom éves korában a maros-vásárhelyi collegiumban tanult, a sok koszorúzott iratairól ismeretes Fogarassy Pap József oktató vezérlete alatt, kit később is hálaszavakkal emlegetett, mint beavatóját a tudományokba. A jogtudományokra maga édesapja, ellent nem állván súlyos hivatalos és családi gondjai,

---

*) Siebenbürgische Quartalschrift VII. Jahrgang. 110—146.

**) Hasonlítsd e jegyzeteket Kazinczy Ered. Munk. II. köt. 388—390. és: Drágalátos részekből öszveállíttatott dicsőség koronája, melyet néhai Nagymélt. gr. Teleki József úrnak megdicsőült fejére feltett Rozgonyi József. Pest, 1797.

oktatta őt. Ez ösztönzé olvasásra is; és tudományos tárgyak dolgozására szorítván őt, iratait kérlelhetlenül bírálta. Magyarországra költözvén apja, a felserdült László a tudós Cornides Dániel ügyelése alá adatott. Az ügyvédi vizsgálatot mindenek megelégedésére, s még szigorú követelésű apjának is örömére tette le. Ily gondos nevelési pályáról két fontos tulajdonságot szerze magának s vive át az életre: megtanult minden tárgyról önfejűleg gondolkodni s gondolatit írva vagy be széllve kellő rendben előadni. 1785-ben István nevű ifjabb testvérének és Cornidesnek társaságában külföldre utazott. Göttingában másfél évet tölte, és hallgatta Gatterert és Schlözert, Heynét és Spittlert, ünnepelt hőseit a német tudományos irodalomnak, s egyéb nagy nevű tanítókat. 1787. év végén tért vissza, megjárva Német, Angol, Francziaországot, Hollandiát és Schweizot. 1789-ben az erdélyi kormányszéknél tiszteleti titkár, 1791-ben kamarás, 1792-ben erdélyi kir. táblai bíró; időközben Marmaros követe az 1790-i nevezetes országgyülésen és a kolosvári reform. collegium curátora. 1799-ben Magyarországba tevén át lakását, 1802-ben a dunamelléki kerület raformátusai világi főcurátorrá választák, a fejdelem pedig 1803-ban novem. 5. királyi tábla bárójává, 1811-ben Somogy megyei főispáni helytartóvá, 1819-ben végre hétszemélynökké nevezte. A nádor is, ismervén tudományokhozi hajlamát és készületeit, a Marczibányiféle jutalomosztó bizottság elnökségével tisztelte meg. Megholt mart. 24. 1821-ben. *)

Sok íratai maradtak nyomtatva és kézíratban, prózában és versben, melyek mind megannyi bizonyítványai tudományos készültségének, munkásságának és minden szépért, nagyért hevűlő tiszta hazafiságának. „Minthogy a természet nagyobb részint megtagadta tőlem a nyilvános szónok tehetségeit, hatáskörömnek más pályát kelle választanom, s így az országgyülés tárgyait ma-

*) Gr. Széki Teleki László Életírása Thaisz Andrástól. Tudom. Gyűjt. 1823. I. köt. 87—106.

gányomban egyenként kidolgozám s a véleményeket, melyek károsak voltak, ügyekezém hathatósan megczáfolni, ha hasznosak, látszólagos ellenvetésektől védeni," így nyilatkozik önmaga felől. *) Nevezetesb nyomtatott munkái az „Esdeklések" **) s Egy magyar tudós társaság felállítása iránti Véleménye. Ez utóbbiban kifejtett nézeteinek egy része használtatott a magyar akademia alkotásakor. Kiemelendő ebből, hogy Teleki László a magyar t. társaság iratait ki akarta venni a királyi könyvvizsgálat alól, legjobb vizsgálónak tartván magát a társaságot s annak tagjait. Esdekléseiben a magyar nyelv eredetét, történetét, természetét, grammatikai és syntaktikai alkatát, míveltsége fokát, a magyar irodalom akadályait, előmozdítása eszközeit tárgyazza, s itt is egy tudós társaságot vázol. E munkában annyi tudomány, tárgy-, és körülmény-ismeret, annyi gyakorlati itélet van elhintve, hogy azt még előbbre haladott napjainkban is kevés olvasó fogja tanulság nélkül letenni kezeiből. Általában T. László iratainak mindenike tanúsítja a tudománybarátot. Ő a tanult embereket és írókat becsülte, háza nyitva volt előttök, velök örömest társalkodott. Tervezett tudós társasága tagjainak mindennemű kitüntetéseket, még rendjeleket is, jó fizetést és kéjelmet javasol adatni, jól tudván a gyakorlati ember, hogy akit nehéz földi szükségek nyomnak, az nem igen fog magasan szárnyalni egek felé. Neki a tudós társaság kedvencz eszméje volt: érette sokat buzgott, fárada. Vajha a sors csak tíz évvel tovább engedi nyúlni munkás és becses élte fonalát, hogy megérhesse 1830-ban a gróf Széchenyi István által inditványozott akademia tényleges megalakítását, némi részben szent Esdekléseinek is eredményét, megérhesse azon

*) Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus Teleki. Pesth 1810. V—VI.

**) A magyar nyelv elémozdításáról buzgó Esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.

napokat, midőn e tudományos testület az ő termeiben nyitá meg legelső gyűléseit. E nem csekély becsű könyvtár is, Tekintetes Társaság! melynek nagy kincseket rejtő szekrényei közt e tudományos ünnepet üljük, nagy részben az ő gyűjtői szorgalmának gyümölcse. Legyen érte áldott emlékezete, s adja az ég, hogy valahányszor a tudománybuvár e könyvtárba lépend, mindig kegyelettel nyúljon e tudományos kincsekhez, melyeket közjóért lángoló férfiak keze szentelt meg, s mindig hálával emlékezzék meg a hő keblű tudománybarátra, a hazafiúi buzgalmú Teleki Lászlóra. — Teleki László megkísérté erejét a versírásban is, nem ugyan oly sikerrel, mint apja, de nem is oly kevéssel, mint tordai főispán rokona. *) Jelszava volt: Isten, haza és tudomány! mely három szóban élete van vázolva, mert e háromnak volt az szentelve. Ő hű fiú, testvér és férj vala. Özvegyen maradt anyjának tiszteletteli gonddal vitte ügyeit, segíté azt nálánál ifjabb testvére nevelésében. Szeretettel csüggött gyermekein, és két angyal lelkű nején, kiknek egyikét, a minap meggyászolt báró Mészáros Johannát, nincs senki e körben, ki nem ismerte és becsülte.

Még egy Teleki van, szinte egyike a nagyfényű ház díszeinek, kiről mind eddig nem szólottam s most is csak keveset szólni erős föltételem. Ez *Teleki József*, akademiánk elnöke, Erdélynek jelenleg főkormányzója. Szül. ő 1790-ben Pesten. Első tanulmányait Kolosvárt végezte, s utóbb a pesti egyetemre ment át. Iskoláiból kikerűlvén, Pest megyében aljegyző lőn. 1810-ben tiszteleti fogalmazó a helytartó tanácsnál. 1812-ben külföldre utazott, két évet töltvén Göttingában, bejárta Német, Angol, Francziaországot, Hollandiát, Schweizot, éjszaki Olaszországot, s visszatért 1815-ben hivatala folytatására. 1818. tiszteleti titkár a helytartó tanácsnál, 1824-ben kir. tábla bárója, 1827-ben csanádi, 1830-ban szabolcsi főispán, 1832-ben az udv. magyar cancellaria referendáriusa, végre koronaőr, és legújabban Erdély

*) Több versei jelentek meg nyomtatásban.

kormányzója. Hitsorsosai 1818-ban a pesti kerületben algondnokká, 1824-ben a tiszai kerület és sáros-pataki főiskola gondnokává választották. Teleki Józsefnek számos értekezése s bírálata van a Tudományos Gyűjteményben, melynek, Fejér György lelépése után, szerkesztésébeni s tettleges részt vőn. 1816-ban és 1817-ben a Marczibányi-jutalmat itélő bírák két pályaíratát koszorúzták meg, egyiknek czíme: „A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólás módok által," másiknak: „Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készitése módja." Az elsőbbik munka egyik része nyelvünk történetének vázlatát foglalja, s eldöntő szózat a nyelvújítási kérdésekben. A másik pályairatot a magyar akademia, nagyszótára készítésének alapjáúl fogadta el. Ezen nyelvészeti és részint széptani munkálatok után Teleki József történeti tárgyú czikkeket közlött Kisfaludy Károly Auróráiban, melyek átmeneti pontot képeznek a szerző történettudományi pályájára, mire újabb időben kizárólag szentelé hivataltól meggazdálkodott minden perczeit. Mindenek előtt a Hunyadiak alatti magyar állodalmi s népélet gazdag tartalmú és fényes időszaka vonzotta őt, s ennek kidolgozására tökélte magát. Rendkivűli fáradsággal és költséggel mindent egybegyűjte, mi e korra vonatkozik, és 1825-ik év óta számos foglalatosságai közt nem csüggedő buzgalommal dolgozik e több kötetnyi nagy munkán. Czélja az akkori magyar élet teljes képét ábrázolni, minden belső és külső, világi, polgári, hadi, vallási, kereskedési, értelmi, és társadalmi mozgalmakat és viszonyokat festeni. A magyar akademia első alakító gyüléseinek ő volt a nádor által kinevezett vezetője, valamint a megalakítottnak tizenhárom év óta koronkénti választások által elnöke. Rövid száraz adatok mind, mit e férfiú felől közlök, s tartóztatom magam minden szótól ami annál egyéb volna. Mert a magyar akademia tagjai körében felesleges volna Teleki József tudományos érdemeit ismertetni, és jól tudom, hogy magasztalván őt, még én is, ki meggyőződésem elleni szót soha nem írtam le, ki több-

ször adám jeleit, mennyire nem vagyok az üres tömjénzésnek barátja, viszonyomnál fogva ki nem kerülném a hízelgés gyanúját, oly mostoha időket élvén, melyekre Tacitus ércz szavai illenek: Saeva et infesta virtutibus tempora. Mikor az érdek miatti bókok oly köz divatúakká levének élet s irodalomban, hogy a legalaposabb és tisztább meggyőződés javasló szózatát is nyom nélkül sodorja el a mindennapiság árja. *)

Elősoroltam a Telekieket, kik irásaik által lettek tudománygyarapítókká, de nem szóltam azon áldozatokról, melyeket e család tagjai a tudományok ápolására tettek és szakadatlanúl tesznek. Mindent előszámlálni, mi e tekintetben az ő érdemök, annyit tenne mint visszaélni hallgatóim türödelmével. Legyen elég csak a nevezetesebbet kiemelnem. Már a nagynak nevezett Teleki Mihályról följegyzé Bod Péter, hogy becsülte a tanult embereket, s örömestebb társalgott ezekkel, mint magokkal a fejdelmekkel. A külföld tudósait, kiktől tudomány áradt honunkra is, megkülönböztette. Levsden Jánost, utrechti akademiai tanítót, kinek leczkéiből sok magyar ifju okúlt, drágán aranyozott ezüst kehelylyel tisztelte meg; Erdélyből 18 év lefolyása alatt folyvást tanulókat küldött Belgiumba s Angliába, mire öszvesen 18,000 forintot áldozott. A nagy Bethlen Gáboron kivül egész Erdélyben senki nem mutathat ehhez hasonló példát. **) Mikor 1704-ben a nagyenyedi iskola lángok martalékává lőn, Teleki Sándor, Mihálynak fia, saját levelével kért engedelmet a királytól, őt egy drága török karddal tisztelvén meg, hogy fölépítésére Angliában hitsorsosainál segedelmeket gyűjthessen, és gyűjtött is. ***) Ugyanezen Sándor inségteli időkben, mikor a tanuló ifjak nem kaphattak a hazából segedelmet, miből magokat külföldi akademiákon táplálhassák, egy-

*) Oestreich. National Encyklopaedie V. Bd. 302-303. lapon Schedel Ferencztől van egy életírási vázlata Teleki Józsefnek.

**) Bod P. Athenása, ajánló levelében.

***) Bod Péter u. o.

be szedvén háza ezüstjét, pénzverő műhelybe küldé és a belőle vert pénzen gyámolítá őket, hogy a hazának tanult emberek képeztessenek. *) Teleki Sámuel, a cancellár, 800,000 forintnál többet költött tudományos czélokra. **) Válogatott könyvtárát megnyitá a m. vásárhelyi közönség használatára, s egy ott vásárlott nagy ház jövedelmét alapítványúl hagyta, hogy a könyvek maradékinak terhe nélkül mindig szaporíttathassanak, s őrjök fizettethessék. Az ásványgyűjteményt, mely szinte Maros-Vásárhelyt őriztetik, korán elholt Domokos fia szerzé. ***) József, az ugocsai, megvásárlá Cornides Dániel magyar történetekre vonatkozó munkákban gazdag gyűjteményét ezer aranyon, s könyvtárt gyűjte ezen felül, mely 30,000 forint értékű vala. Volt szép gyűjteménye kitömött ritka állatfajok s mathematikai és physikai műszerekből. ****) László gyűjtője volt az előttünk álló könyvtárnak, melyet a jeles férj jeles özvegye és fiai a magyar akademiának ajándékoztak, s egyszersmind alapítványt tevének egy őr fizetésére s folyvást költekeznek annak gyarapítására. József, a magyar akademia elnöke, 1834-ben megvásárolván a Kresznerics könyveit, incunabuláit, kéziratait, régi pénzeit (körűlbelűl 8000 darabot), a magyar akademiának ajándékozá, alapítványt tevén annak gyarapítására. Ugyanő az Erdélyben alapítandó museumra is áldozott. Több tagjai éltek e családnak, kik bár nem írók, igen tanult emberek voltak; ezek közt kitünőleg említendő Teleki Pál, kinek arczképe mint jeles tudományos emberé, egykor a frankfurti akademiában függesztetett föl. *****) Mások is iskolákat gazdagítának, tudományos jutalmakat tűztek ki, tanítókat segéltek és írókat buzdítának tudományos foglalkodásaikban, szóval és pénzzel. Bod

*) Bod Péter u. o.
**) Kazinczy Eredeti Munkái. II. K. 588.
***) Kazinczy Er. M. II. 206.
****) Siebenbürg. Quartalschrift VII. Jahrg. 146.
*****) Bod Péter Athenása ajánló levelében.

Péter, Cornides, Benkő, Kazinczy, Petrovics s mások dicsekvének a Teleki-ház kegyeivel, és alig van e nagy kiterjedésű családnak tagja, ki egy vagy más úton nem adta volna jeleit tudományszeretetének; és a fiak e nemes szenvedélyében még a nők is osztozának. Bethlen Katalin, Teleki Józsefné, (szül. 1701. megh. 1759.) írt egy imakönyvet magyar nyelven, mely nyomtatásban is megjelent. Simoni, Köleséri és Borosnyai, magok korában híres orvosok által annyira beavattatá magát a gyógytudományokba, hogy sok sikerült gyógyításokat teve. Igen szép magyar könyvtárt gyűjte magának, melyet még életében a nagyenyedi collegiumnak ajándékozott. *) B. Wesselényi Mária, Teleki Ádám dobokai főispán neje, magyar nyelvre fordítá Sarasa Alfons 430 lapnyi latin munkáját s kiadta ily czím alatt: Szüntelen való örvendezésnek mestersége. (Kolosvárt 1784). Szinte magyarra fordította Hervey Sírhalmait, mi kézíratban maradt. **) Iktari Bethlen Zsuzsánna, a cancellár Teleki neje, valamint férje, maga is könyvgyűjtő volt. Számos magyar könyvekből álló gyűjteményét utóbb közhasználatra férje m. vásárhelyi könyvtárához kapcsolta. ***) A lelkes és jótékony Mészáros Johannáról, ki egyik eszközlője volt, hogy a könyvtár az akademia birtokává lőn, fölebb is emlékeztem már, s itt áldást mondok hamvaira.

A Teleki-ivadékok egy fényes kis tábort képeznek, hol csaknem minden bajnok mellén függ valamely díszjel, sokakén pedig egész csoportja az erénynyel szerzett érdem-kereszteknek: de egy tulajdonnal bírnak főleg, mit legnagyobb erényűl jegyzek itt fel. Mind a régi

*) Anzeigen, V. Jahrgang III. Stück, Wien 1775. 4. 23. lap.

**) Emlékeztető oszlop néhai L. Baronissa Hadadi Vesselényi Máriának emlékezetére, gróf Teleki Ádámtól. Kolosvár 1786. hol ezen vers áll:

„Sarasát eleve ki is nyomtattatta,
Hervey Sírhalomját csak írásban hagyta."

***) Kazinczy Ered. Munk. II. 206.

időkben, mind nemzeti elkorcsulásunk bűnös korszakában, midőn nagyaink elfeledék hazájok nyelvét, hogy némelyike saját nevét sem képes többé kimondani, a Teleki-ház azon felette kevés nagyúri magyar házak közé tartozik, mely magát mind végig megőrzötte e mételytől. E ház egyik védbárkája volt az elnemzetlenülés nagy özönéből menekülő magyar nyelvnek; e ház derék fiai szívben és szóban örökké magyarok voltak, a régi idők óta maig, újjá születésünk nagy napjáig, mikor a magyar nyelv, e saját honában sok századig szolga, úrrá lőn, és azon fejdelmi trónra lépett, melyhez fiai szívvérökkel szerzettek neki jogot. Legyen a Teleki háznak ezen érdeme elfelejthetetlen közöttünk, s mondjuk el róla magunknak, mondjuk az annyi viharon átküzdött nemzetiség és nyelv története egykori írójának, ki nagy tárgyát méltó szavakban fogja jegyzeni, mit Claudianus oly szépen monda:

Per fasces numerantur avi, semperque renata
Nobilitate virent, et prolem fata sequuntur
Continuum simili servantia lege tenorem.

VIII.

HISTORIAI EGYVELEG.

I.

A LŐPOR-ÖSSZEESKÜVÉS.

(1605).

A polgári lázadás oly soknemű és sokszori ostromain ingadozó Anglia 1605-ben a béke és csillapodás pontján látszott lenni. A nép szerette I. Jakab királyt, s nem volt kül-, nem semmi belháború mely csendét zavarni készűlne. Titkon azonban egy veszedelmes párt foná rémítő terveit (planum). Egyike ezeknek ama borzasztó, s Anglia, sőt az emberiség történeteiben példátlan összeesküvés, mely a sors különös kedvezései által ezerek szerencséjére jöve világosságra. Története ez:

Tíz nappal a parliamenti gyülekezet előtt Lord Mounteagle szolgájának egy idegen ezen névtelen levelet adá: „Mylord! Azon összeköttetés, melyben néhány barátival állok, vitt reá, hogy az úr iránt gondoskodjam. Ha élete kedves, tanácslom, a legközelebbi ülésből maradjon ki. Isten és emberek szövetkeztenek a szemünk előtt naponként végbemenő iszony büntetésére. Ne vegye a dolgot kicsinységnek, utazzék falura, s várja be ott a történet véget. Bár nem gyaníttatik semmi mozdulat, legyen bizonyos eránta, hogy a következő parliamentet egy láthatatlan kéz borzasztó csapása fenyegeti. Ne vesse meg tanácsomat, azt nem követnie az úrnak ártalmas, ellenben minden esetre hasznos lehet.

Vegye isten mindenható védelmébe s engedje, hogy intésem üdvére válhasson."

A levél felette különös benyomást teve a lordban. Habozott, ha tréfának vegye-e, ha valamely pajkos koholmánynak-e, vagy fortély valóban, mely által bizonyos okok miatt valaki a parliamentből elmaradását eszközleni akarja. Még is a levelet magasabb helyeken láttatni nem lészen haszontalan, gondolá, s ment még azon estve gróf Salisbury státustitoknokhoz. Ez eleinte kevés figyelmet látszott reá fordítani, de később elméjébe ötlék, hogy a titkos tanácsban a katholikusok valami szövetkezéséről vala szó, kik az országban s országon kivűl mozgottanak volt, s hitelt érdemlő hírek szerint a legközelebbi parliament elébe egy fontos tartalmú s igen fenyegető hangon írt kérelemlevelet fognak terjeszteni. Ezen okokból alaposnak látta a lord hazafiúi aggodalmát, s miután gróf Suffolk s néhány ministerekkel szólt volna, elhatároztatott, hogy a levél a király elébe terjesztessék. A király sok ízben adá szembetünő példáit ügyességének a homályos, titokba rejtett dolgok megfejtésében. Rövid késedelem, szoros titoktartás mellett, különben is nem fogott ártani, általa a pártmerény, ha csakugyan volt, mind inkább megérhetett arra, hogy a vétkezőket magán a tetten lehessen lepni. A király a levelet komolyan vette, s a dolog fontos és mély jelentésűnek látszott előtte. Leginkább ezen kifejezés: „láthatatlan kéz borzasztó csapása" foglalta el figyelmét, s lelkében egy puskaporral telt üreg képzelete, mint villám lobbant fel. Rövid tanácskozás után elvégeztetett, vasárnap (a parliamenti ülési napon) lehető legnagyobb titokban a parliamentház alatt minden boltozatok összevizsgálása, s ez gróf Suffolkra bízatott. Ez és lord Mounteagle lemenvén a boltozatba, összenéztenek minden zugot, de egyebet kőszénnél s egy jókora rakás tüzifánál nem találtak. Midőn kérdeznék, ki legyen e fa és kőszén tulajdonosa, s mi czélra hozattak légyen ide, Chinard a királyi ruhatár felvigyázója, azt felelte, hogy a boltozatot a szomszéd házzal együtt Percy Tamás bérlelte ki, s övé a fa

és kőszén is. Gróf Suffolk még egyszer körültekingete, s íme egyik szögletben egy embert vőn észre, kinek rendkivűl vakmerő és gyanús tekintete igen feltünő volt, s úgy tetszett, mintha e fürkészés benne nyugtalanságot s aggodalmat gerjesztene. Kérdeztetvén, azt felelte hogy házmester Percy szolgálatjában, s neve Fawkes. Gróf Suffolk bejelenté a királynak: Lord Mounteagle igen mégrémült, s valamely veszélyt gyaníta abból, hogy a pinczét és házat oly gondolkodású ember mint Percy bérlelte ki, sőt hogy ama névtelen levelet is Percytől származottnak hiszi, mert vele régóta barátságban él; végtére hogy a gróf meg nem foghatja, mi szüksége légyen Percynek annyi fára és kőszénre, holott a kibérelt házban oly ritkán tartózkodik. Említé azon gyanús embert is, ki magát Percy házmesterének vallotta.

E hírre a király mind inkább megerősödött gyanujában, s rendelést teve azonnal, hogy a fa és kőszénrakás fenékig megvizsgáltassék: a puskapor hihetőleg ott lesz elrejtve, ha pedig itt semmi sem találtatnék, a pinczének mindén rejtekeit szoros vizsgálat alá vétessenek; mert ki fog, úgy mond, a parliamentbe aggodalom nélkül lépni, ha a dolog kitapogatása eránt csak könnyelmű s felületes készületek tétetnek. Mivel azonban néhány minister kételkedett, ha ily egyszerű levél miatt valaki házát felkutatni törvényszerüleg lehet-e, Chinardnak azon ürügy alatt kelle a pinczébe mennie, mintha bizonyos szőnyegeket keresne, melyek a király tulajdonai, s hihetőleg ott vannak valamely szegletben lerakva. Knevet, a királyi kamarás vállalta magára ezen másodszori vizsgálatot, s a parliamenti ülést megelőző éjfélkor lement a gyanús pinczébe. Fawkest e szokatlan időben is az ajtónál találta, utazólag felkészűlve, kit azonnal el is fogatott. A fa és szénhalom szertehányatván, alatta harminczhét puskaporral töltött kisebb s nagyobb hordóra találtak, Fawkes zsebjeiből pedig a vizsgáló tűzszert és kanóczot húza elő, s midőn kérdeztetnék e vakmerő ember, eléggé bátor volt azt felelni: hogy ha a vizsgálók akkor jöttek volna, midőn

ő munkája végén volt, vagy megjelenésökkor csak egy kis időt engèdtek volna neki, ő a farakást meggyújtván, önnön halálát az övékével édesítette volna meg.

Knevet őrizet alá tétetvén a foglyot, néhány ministert, kik a palotában háltak, felkölte, s reggeli négy órakor magát a királyt is. Összehívtanak többeket a tanácsnokok közűl, s Fawkest kérdőre vonták. Ez példátlan bátorságot mutata, és sem vétke nagysága, sem az ünnepélyes hely és gyülekezet, sem az elébe terjesztett kérdések sebessége és sokasága által magát megzavarni nem hagyta, sőt gúnyolólag felelt, ha ellenmondva, vagy hivatlan személy által kérdeztetett. Tettét nem tagadta, sőt mindent magára veve, s elfogatása első napján sem társai nevét, sem egyéb környűlményt belőle kivenni nem lehete. Azt állítá, hogy egyedűl lelkiesmérete s a catholicismus iránt való buzgalma vitték ezen szándékra, hogy a királyt ő nem ismérheti urának, sem isten felkentjének, mert eretnek; hogy ő Percy Tamás szolgálatjában van, s neve Johnson János. Bánkodás helyett inkább haragot mutata, hogy szándékait ki nem vihette. Három napi kínzás után, midőn tapasztalná, hogy a szerencse társainak sem kedvez, elhagyá bátorsága, s az összeesküvést megvallotta e szerint amint következik:

„Megismerem hogy egy összeesküvésnek a király és kormány ellen, több társakkal együtt, részese vagyok. A múlt évi húsvétkor Winter Tamás, Hollandiában szólíta meg, hogy ez ügyben vélek szövetkezzem. Szövetségünkben még hárman vannak: Catesby Róbert, Percy Tamás és Wrigt. Összeesküvésünk tervét ezek csinálták. Legelől Catesby esküttt hallgatást, s ő esketé meg társait is. Hogy a felsőház alá puskapor tétessék, s a bosszú ott menjen végbe, hol a katholika vallás törvénytelenűl elnyomatott, az ő gondolati voltanak. Ezen czélra Percy a felsőház szomszédjában egy házat bérle ki, hol december 11. 1604. elkezdettük a puskapor-likat ásni. Hatan, t. i. Percy, Catesby, Winter, Wrigt, én és még egy segéd, magunkhoz vévén elébb a szentséget a titoktartás megerősítésére, lementünk a

boltozatba, s midőn látnók, hogy a munka igen terhes, még egy segédet vettünk, kinek szinte meg kellett esküdnie. Karácsonig a felsőház falához jutottunk, mely öt lábnyi vastagságú, s vízkereszt felé már ez is csaknem egészen át vala likasztva. Midőn társaim dolgoztak, én az ajtónál őrt álltam. Ha valaki jött, jelt adék, s ők megszűntek dolgozni, meddig az el nem ment. Gyakran éjjelenként is ott voltunk lövő szerekkel felkészűlve és szilárdan eltökélve meghalni inkább, hogysem csüggedni, vagy, ha arra kerülend, fogolylyá lenni. Midőn a falat keresztülfúrtuk, ropogást hallánk, hasonlót a leomladozó kőszénéhez. Megrémültünk, netalán munkánk észrevétetett. De csakhamar tudtunkra esett, hogy a szomszéd pinczében kőszén van eladó; Percy kapott az alkalmon s kibérlette a pinczét egy évre. Már előbb húsz hordó puskaport szereztünk, s most elrejtettük azt a kőszén és fa alá. Húsvét felé hallván, hogy a parliament octoberre halasztatott, szétoszlottunk. Percy ez alatt még több port és fát szerzett össze. Később abban egyeztünk meg, hogy az nap, melyen szándékunkat teljesedésre viszszük, Erzsébet hercegnét, ki lord Haugtonnál a warwicki grófságban lakik, hatalmunkba kerítvén királynénknak kiáltjuk ki. Károly herczeget, a király ifjabbik fiát is szándékunkban volt elfogni, de ezzel a sok nehézségek miatt felhagytunk. Hogy a tett eszközei mi vagyunk, azt titokban tartani eltökéllénk mind addig, meddig pártunk erőre kap.

Tizennégy nappal Fawkes elfogatása után Winter Tamás is tőrbe kerűlt. Ennek lelke egészen ellenkező vala, mint társáé. Azonnal megvallott mindent, s bánkódni látszott rémítő cselekedetén. Mihelyt a párt fejei e kettőnek vallásából tudva voltak, nevök a többi öszszeesküdtekével együtt nyilvánná tétetett, azon parancsolattal, hogy fogattassanak el. De azon táj távolléte hová elszöktenek, s a rossz utak s rövid napok hátráltatták a királyi parancsolat sebes terjedését. Harmad napra szökésök után, mielőtt vétkök egészen tudatott volna, már kiirtattak. Elfutának tudniillik Warwick-

shirebe, hol egyik társok Digby, azon reménytől tápláltatván, hogy szándékjok kivánt véget ért, egy sereggel fegyvert fogott, hogy Erzsébetet hatalmokba kerítsék, de ez már elébb Coventrybe volt. A sherifek a faluk lakosait fellázították a pártosok ellen, kiknek száma még csak nyolczvan emberre ment. Hogyan is remél hettek volna ők követőket, kik annyi sarczolásokat követtek el a népen, hogy többé ital vizet sem akart nekik senki adni? A kisded csoport csakhamar összeszorúlt, s kétségbe esett. Egyik a másiknak gyóná meg vétkét, s ada bocsánatot, s végső feltételek vala életöket oly drágán adni az ellenségnek, mint csak lehet; de végre ez a vigasztalás is elhagyá őket. Puskaporok az esőtől öszszeázott, s midőn szárítanák, lángot kapa, s oly felette megrongálta őket, hogy csak parányi erejök maradt a kétségbe esés utolsó viadalához. Bátorságok annyira elfogyott, hogy néhányan térdre hullva könyörögnek fel istenhez irgalomért. A párt-fejei a harczban estek el. Grant pedig, Digby, Reckwood, Bates, Tresham, Robert, Winter, Littleton hóhér kéz által vesztek, minekutána a király egy parliamenti beszédében, melyet ezen rémítő összeesküvésről tarta, a katholikusokat általán fogva vétleneknek nyilatkoztatván, a bűnsúlyt egyedűl néhány elvakúltra hárította volna. Így vevé elejét a király keresztűlható elméje ezen szándéknak, mely ezerek vérébe kerűlt volna.

II.

KÜLÖNÖS UTASITÁSOK.

VIII. Henrik angol király rendeléseiben egyebek közt ezek olvastatnak.

A királyi borbély magát tisztán hordja, zabolátlan életű asszonyokkal ne társalkodjék, mert ez által Ő Felsége kárt szenvedhet egészségében.

Tíz órakor az ebéd, négykor a vacsora kész legyen.

A házi tisztek egymással békén éljenek. Ne beszéllgessenek arról, mivel múlatja magát Ő Felsége. A szobaleányoknak, velök a grádicson találkozván, békét hagyjanak. Ily pajkosságok miatt sok edény törik. A czin kanalakra és fa tányérokra felvigyázzanak.

Ha valamelyik apród a háznál csábít el egy leányt, büntetésül Ő Felségének két markát fizet, és sörét egy egész hónapig nem kapja meg.

III.

SCHWARZBURGI KATALIN.

Az egy jeles vitézi tettekkel s Németországnak a maga kebeléből származott egyik császárjával ragyogó fő házból született dáma volt, kinek eltökélt viselete ama rémítő Alba herczeget csaknem reszketésbe hozta. Midőn V. Károly császár 1547-ben a mühlbergi ütközet után Frankónia és Svábország felé vezetvén seregeit, Thüringián keresztüljőne, özvegy Schwarzburgi Katalin grófné, született hennebergi herczegnő, egy kegyelemlevelet eszközle ki nála, melynél fogva alattvalóit a keresztülhúzódó spanyol seregektől mentekké tegye; magát ellenben arra kötelezte, hogy kenyeret, sört s egyéb élelmi szereket, a spanyol hadaknak Saalbrückéhez, hol a vizen általkelendők, illendő áron fog Rudolstadtból vitetni. Ezen kivül még azon előlátással is élt, hogy a hidat, mely épen a város tövében volt, sietve elszedetvén távolabb rakatta fel, nehogy a városnak igen is nagy közelléte kisértetbe hozza ezen rabló vendégeket. Egyszersmind azon vidékek lakóinak, melyeken a seregek általmenendők voltak, megengedtetett böcsösebb vagyonaik oltalmára a rudolstadti várat menedékül venni.

Közelget azonban a spanyol hadvezér, braunschweigi Henrik herczeg, s ennek fiai által kisérve a városhoz, s magát egy előre küldött követ által a schwarzburgi

grófnénál reggelire vendégnek kérte ki. Ilyetén szerény ajánlkozását egy fegyverzett sereg vezérének nem lehete el nem fogadni. Mi a háztól telhetik, szolgáltatni fog: méltóztassék ő excellentiája magát megalázni" lőn a válasz. El nem múlasztatott egyszersmind, hogy a kegyelemlevél is említtessék, s annak tekintetbe vétele a spanyol vezér szívére köttessék.

Nyájas elfogadás s jól terített asztal várják a herczeget, Kénytelen megvallani, hogy a thüringi dámak jó konyhát tartanak, s a vendégi just tisztelik. Alig ültenek le, egy követ hívatá ki a grófnét. Jelenti, hogy útközben néhány falukon a spanyol katonák erőszakot követtek el, s a parasztok marháikat elhajtották. Katalin valódi anyja volt népének; ami alattvalóinak legszegényebbikével történt, önmagával történtnek nézé. Leverve az ígéret-szegés által, de el nem veszítve még is eszméletét, azonnal parancsola szolgáinak, hogy a legnagyobb sietséggel és csendben fegyverkezzenek fel, s zárják be a várkapukat, maga pedig visszatérére a palotába, hol a herczegeket még mind ülve találta. Itt a legszívérdeklőbb kifejezésekben panaszolja nekik a hírt, melyet épen most veve, s milyen silányúl tartatik meg a császári szó. A herczegek nevetkőzve felelnek, hogy ez már bevett hadi szokás, s hogy ilyetén apró történetek háborgó időkben épen elmellőzhetetlenek. „Azt meglássuk, mond a grófné fellobbanva: vagy visszakapják az enyimek a magokát, vagy — istenemre! — szavát fenyegetőleg emelvén — herczegvér ökörvérért! Ezen elszánt nyilatkozással elhagyá a szobát, mely néhány szempillantat alatt megtölt fegyveresekkel, kik karddal ugyan kezökben, mindazonáltal egész tisztelettel a herczegek székeik megé vonúlva folytatták az asztali szolgálatot. Végig tekintvén e harczvágyó csoporton, Alba herczeg megváltozék szinében, s a társak némán és zavarodva tekingetének egymásra. Távol a seregtől, az ily erejöket meghaladó izmos csoport által körülfogva, mi maradt egyéb hátra, mint nyúgalommal lenni, s a megsértett dámát, bármely feltételek alatt,

megengesztelni. Braunschweigi Henrik eszmélt fel zavarodásából legelébb, s hangos kaczagásra fakadt. Ő igen okos móddal az egész történetnek tréfás fordúlatot ada. Hízelkedve magasztalá a grófné eltökélt merészségét, melylyel jobbágyai ránt való aggodalmát bebizonyította. Kérte őt, magára vállalja, Alba herczeget mindenre, ami illendő lészen, reá bírni. S valóban ki is eszközlé, hogy a herczeg azonnal parancsolatot ada seregeihez az elrablott marhák visszaadására. Mihelyt a grófné bizonyossá leve a dolog teljesedése ránt, nyájasan megköszöné azt vendégeinek, kik viszont igen udvarilag vettenek tőle búcsút.

Ezen történet volt hihetőleg oka, hogy Schwarczburgi Katalin a „hőslelkű“ nevet nyerte.

Közönségesen tisztelve, mindentől siratva húnyt el életének 58-ik, kormányának 29-ik évében. Tetemei a rudolstadti templomban nyugosznak.

IV.

EGY FURCSA MINISTERI TANÁCSKOZÁS.

II. György király halálakor (1760) Chatam és a newcasteli herczeg vitték Anglia kormányát. Ez kincstárnoki hivatala, amaz szellemi ereje, szónoki tehetsége, s azon bizodalom által, melylyel eránta a nép viseltetett, tették magokat főigazgatókká. Chatam haditerveket készíte, a herczegnek pedig költségről kelle gondoskodnia. Gyakran támadt közöttök heves szóváltás, de végtére csaknem mindég Chatam győzött, s a herczegnek, bár nem örömest, engednie kellett. Egy ily vetekedés igen víg jelenetre ada alkalmat. Azon javallat vétetett tudniillik szóba, hogy lord Hawke az angol flottával a franczia seregek ellen tengerre szálljon; de a háborgó és zivataros november a szándék kivihetése iránt függőben tartotta az elméket. Chatam az esztendő ezen részében lábköszvényben szenvedett, s látogatóit fűtetlen szobában fogadta el. A newcasteli herczeg

a flotta ügyében jöve hozzá. Alig volt néhány perczenetig a szobában, remegve a hideg miatt, kérdé: „Tehát itt nincs fűtve?“ Nincs, monda Chatam, köszvényem nem szenvedi a meleget. A herczeg köpönyegébe burkozván békén leült Chatam ágya mellé, s kezde a dolog eránt beszéllni. A hideg azonban oly nagy volt, hogy tovább ki nem állhatván, megszólítá Chatamet, engedné meg, hogy mellé fekhessék az ágyba. Mondá és tevé. Köpönyegestől minden további tartózkodás nélkül Chatam ágyába dűlt. A herczeg teljességgel nem akará, hogy a flotta tengerre szálljon, Chatam ellenben makacsúl megmaradt feltétele mellett. Végtére tüzes vetekedés támadt közöttök. Én akarom, mond Pitt szenvedelmes kézhadarázással, hogy a flotta kiszálljon. Az nem lehet, teljességgel nem, abból veszedelem fog történni, kiálta a herczeg, reszketve a nagy hideg miatt. Míg ily nevetséges helyheztetésben egymással vetekednének, belépe Friderics a tengeri departamenttől, ki látván e csudálatos ministeri tanácskozást, alig fojthatá el kaczagását. Azonban Chatam akarata szerint a flotta tengerre szálla, s győzedelemmel tért meg.

V.

STUART MÁRIA VÉG ÓRÁI.

Stuart Mária, V. Jakab skócziai király leánya s II. Ferencz franczia király nője, korának legszebb asszszonya, kinek bal szerencséjét oly sok költő éneklé meg, s kit a német játékszín fejedelme Schiller a legtragikaibb személyek sorába emelt. Tizennyolcz hónappal menyekzője után elvesztvén férjét, visszatért Francziaországból Skócziába, melynek koronázott fejedelme volt, s férhez ment Stuart Darnley Henrikhez. Ezen házasságából származott I. Jakab, később Anglia és Skóczia királya. Darnley erőszakos halállal végeztetett ki gróf

Bothwell által, kit, minthogy Mária Darnley halála után hozzá ment vala férhez, már előbb Mária kedvenczének hitt a világ. Szerencsétlen szövetkezése Darnley gyilkosával egész Skócziát ellene lázította. A rendek azt kivánák, hogy a koronáról mondjon le, s adja által fiának. Ő fegyverhez nyúlt, hogy magát megtartsa királyi székén, de kevés számból álló kisded serege Glasgow mellett megveretvén (1568), kénytelen volt menedéket Angliában keresni. Erzsébet akkori angol királyné, tisztelettel hagyá ugyan őt fogadni Carlysleben, de egyszersmind tudtára adatta, hogy minekutána a köz gyanu szerint férje megöletésében részt vön, szükség magát az angol kormány bírálata alá vetnie. Ennek következésében tömlöczbe tétetvén, pör indíttatott ellene. Szerencsétlen esete többeket gerjeszte részvétre, szánakozásra, s Erzsébet ellen egy öszveesküvés szövődött, melynek az vala czélja, hogy Máriát megszabadítván, az angol királyszékre emelje. Ez öszveesküvés, melyben több historicusok bizonysága szerint, Mária nem veve részt, felfedeztetett, s tagjai halálra itéltettek. Ez időtől Darnley meggyilkoltatása felől többé alig volt kérdés; e helyett Erzsébet és hívei azt mondák, hogy Mária az angol trónusra vágy, s a királyné élete után ólálkodik. Hiába veték magokat közbe a spanyol király és pápa, Mária halálra itéltetvén, Fotheringhayban hóhér bárddal végeztetett ki. Igazságtalanabb itélet még alig mondatott valaha bűnösre. A pörben Mária leveleinek csak másolatai hordattak elő bizonyítványúl, eredeti kézirat egy sem. Titoknokai, mint tanuk használtattak a nélkül, hogy vele szembe állíttatnának. Az mondatott, hogy itélete leginkább három tanu vallomásán épűl; ezen három tanu, részese lévén az öszveesküvésnek, előbb kitörültetett az élők sorából, hogysem vallomását törvényes rend és szokás szerint megerősítené. Szóval, az egész itéletmód azt kiáltja, hogy Mária nem vétek miatt itéltetett halálra, hanem Erzsébetet kelle más személyes tekinteteknek ez igazságtalan tettre vezetniök, ami egyébiránt fényes országlásán el nem enyészhető

mocskot ejte. — Ennyit Lingard értésére, ki után Mária vég óráit közöljük.

Mária szobalyányai csudálkozva vették észre, hogy nehány nap óta Fotheringhayba igen sürüen jőnek az idegenek. Februárius 7-dikén 1587 gróf Shrewsbury jelenté magát; grófmarshali hivatala azonnal gyaníttatá látogatása szerencsétlen okát. A királyné, ki épen most kelt vala fel ágyából, felöltözék, egy kis asztalka mellé ült, s mindkét nemű cselédeit jobb és bal felől maga körül állítá. Gróf Shrewsbury belépett levett kalappal, utána gróf Kent a megyebíró (Sheriff) s nehány nemes a grófságból. Rövid szóbeli bevezetés után Beal fenn hangon elolvasá a halálos itélet parancsolatát. Mária nyugalmas mérséklettel hallgatta ki, s legkevésbbé sem látszott belsejében változni. Keresztet vetvén magára üdvözlé a jövevényeket. A nap, úgymond, melyet oly régtől óhajt, végre elérkezett. Csaknem húsz esztendeig szenvede fogságban mások haszna nélkül, terhére ön magának. Ily életet elvégzenie szerencse és becsület, hasonló ahhoz, mintha vérét vallásaért kellene ontania. Előszámlálta a bántalmakat, melyeket szenvede, s ajánlásit melyeket teve, említé ellenségeinek csalárdságát, cselszövényeit, s kezét egy asztalon fekvő újtestamentomra tévén, beszédét e szavakkal végzé: „A mi királynétok halálát illeti, Istent hívom bizonyságúl, hogy azt soha sem kivántam, soha szándékomban nem vala, és soha jóváhagyásomat hozzá nem adtam."

„Ezen könyv, mond a kenti gróf, a pápa ujtestamentoma, következőleg a reá tett esküvésnek nincs ereje." Ez katholikai újtestamentom, mond a királyné, s e miatt van előttem még nagyobb tiszteletben, s épenezért kell esküvésemnek előttetek nagyobb erejűnek lenni.

Mária közelgető halála jelentését annyi méltósággal, oly derült nyúgalommal vette, hogy rajta minden jelenlévők mélyen megilletődtek. Midőn a grófok szobáját elhagyák, szolgái zokogó siralmakra fakadtak, ő pedig egész nyúgalommal csendet intvén vigasztaló szavakat monda hozzájok. „Nem keseregnetek, úgymond, hanem

inkább örülnötök kellene, mert nem sokára végét fogjátok látni szenvedésimnek. Mondjanak bármit ezután ellenségim, a kenti gróf igen is elárulá, hogy sajátképen hitvallásom oka a rám mondott halálos itéletnek. Legyetek békén, s hagyjatok engem imádkozni."

Hosszas és buzgó ahítatoskodása után vacsorához szólíttatott. Igen keveset evett, s mielőtt felkelt volna asztalától, szolgáinak egészségére ivott, kik nemzeti szokás szerint térden állva viszonzották az üdvezletet, s bocsánatot kértek, ha szolgálatjok ideje alatt netalán hibát követtek volna el. A királyné derült arczczal mondá el bocsánatját, s inté őket, felednék el viszont, ha valaha tetteiben vagy szavában kemény volt irántok, s emlékezteté őket néhány szives szavakban, mint viseljék magokat életök jövendő napjaiban.

Nagyobb részét e nevezetes éjszakának, mely éltében utósó vala, házi dolgainak elintézésében töltötte el. Leveleket írt: egyet gyóntató atyjának, másikat rokonának, a guisei herczegnek, harmadikat a franczia királynak. Ezeket végezvén elvonúlt Kennedy Johanna és Curle Erzsébet szobalyányival hálószobájába, s váltogatva hol beszéllt, hol pedig imádkozott velök, s a Krisztus kínszenvedései és egy predikáczio olvasásában („Vigasztalás a halál ellen") igyekezett lelkének csendet és erőt szerezni. Éjfél utáni négy órakor nyúgalomra bocsátkozott: de álom szemeire nem jöve. Ajkai szűntelen mozgásban voltak, s lelke imádkozásba merűlve.

A hajnal első sugárinál már talpon volt, s öszvegyűjté cselédeit maga körűl. Elolvasá előttök végintézetét, felosztá ruháit és pénzét, elbucsúzott tőlök, az asszonyokat öszvecsókolta, a férfiaknak pedig csókra nyújtá kezét. Az egész sereg sírva kisérte a kápolnába. Helyet az oltár ellenében fogott, s a szolgák megette imádkozva térdeltek le.

Közepén a nagy várteremnek egy gyászpad építtetett, mely fekete posztózattal volt bevonva, s alacsony rostélyokkal körülvéve. Hét órakor felnyittat-

tak a terem ajtai, s bejöttek a grófság nemesei szolgáikkal s a Pawlet őrei, öszvesen mintegy kétszáz néző. Néhány perczczel nyolcz óra előtt üzenet küldetett a királynéhoz, ki válaszolt, hogy fél óra alatt elkészülend. Ez idő elfolyta után Andrews megyebíró a kápolnába jött. A királyné felkele, jobbjába az oltárról egy feszületet vőn, baljába imádságos könyvét. Szolgáinak el volt tilalmazva, vele menni: ők nem akartak tőle elmaradni. A királyné kérte őket, nyúgodjanak meg a parancsolaton, s még egyszer hozzájok fordúlván mindnyájokat megáldotta. Ezek letérdeltek előtte, megcsókolák kezét és ruhája széleit. Erre az ajtó bezáratott. A hátramaradtak fennhangú, keserves zokogásaik egész a teremig hallhatók voltak.

Kikkel legelőszčr találkozott, a gróf és őrei voltanak. A grádicsok alján Melville nevű udvarmestere jött elébe, kit néhány hét óta nem engedtek hozzá közeledni. Ez öreg szolga térdeire esett s kezeit fejére kulcsolá: „Én szerencsétlen! mond elkeseredve, volt-e földön valaha gyászabb hírvivő, mint én, midőn azt kell majd jelentenem, hogy kegyelmes asszonyom s jó királynémnak Angliában fejét vették." Fájdalmai annyira elnyomák, hogy szavait tovább nem folytathatá. „Jámbor Melville, felelt a királyné, szűntesd panaszidat, több okot találhatsz örvendetre mint búra, mert királynéd harczainak végét fogod látni. Tanuld meg, hogy e világban semmi sincs egyéb hiúságnál, s oly sok a gyötrelem, mennyit egy egész könnytengerrel sem lehetne megsiratni eléggé. Kérlek mondd el majd, ha többé nem leszek, hogy vallásomnak utósó lehelletemig híve maradtam, híve Skócziának és Francziaországnak. Bocsásson meg isten annak, ki oly rég szomjúzta véremet, mint szarvas a forrás vizét. Istenem! te vagy fejdelme az igazságnak, sőt az igazság maga, látod e szívnek minden redőit s tudod, mily buzgón óhajtottam mindég Skóczia és Anglia egyesületét. Vidd meg fiamnak üdvezletemet, s mondd neki, hogy én semmit sem tettem ami méltóságának s koronája függetlenségének

ártalmára volna, vagy ellenségünk követelt uradalmát előmozdítaná." Itt könnyekre fakadt. „Édes Melvillem, élj boldogúl, mond megcsókolván őt, egykor, jámbor Melville, egykor majd! . . . . . élj boldogúl, imádkozzál asszonyod s királynédért." Mint nevezetességet jegyezték meg a jelenvoltak, hogy ez első eset vala, melyben Mária valakit te-vel szólított.

Elfordúlván Mellvilletől utósó kérelmét nyilatkoztatá ki, hogy szolgái halála óráján jelen lehessenek. Kent azt felelé, hogy siránkozásikon igen meg fog majd illetődni, s hogy eféle emberek mindennemű babonás bohózatokat szoktak elkövetni, s majd keszkenőiket fogják vérébe mártogatni. „Mylordok! viszonza Mária, én felelek értök, hogy semmit az urak ellenére nem fognak tenni. Az urak királynéja, nekem asszonynak, bizonyosan meg fogná engedni, hogy szolgaleányimnak egyike velem legyen halálomkor." — A grófok szótlanúl maradtak. — „Úgy hiszem, folytatá tovább, ha egy alacsony rendű asszony s nem Skóczia királynéja volnék e kegyelmet meg nem tagadnátok tőlem." A grófok még mindig szótlan álltak, s a királyné végtére felháborodván: „Nem vagyok-e én királynétok rokona? úgymond, és sarjadék VIII. Henrik véréből, hitvese Francziaország királyának? nem-e Skóczia felkent fejedelme?" E szavakra, úgy látszott, Kent egy kevéssé megszelidűle s elhatárzotta, hogy szolgái közűl négy férfi s két asszony bocsáttassék be. A királyné udvarmesterét, a házi orvost, patikáriust, sebészt s Kennedy és Curle szobaleányait választá.

A kíséret megindúlt. Legelől ment a megyebíró néhány alárendelt tisztekkel, utána Pawlet és Drury, Shrewsbury és Kent grófok, végtére a királyné maga Melvillel, ki ruhája schleppjét vitte. A legdrágábbik ruhájába volt öltözve, fényesen, mint királyi özvegyhez illett. Fejének ékessége egy csipkés szegélyű fejkötőből állott, s egy hosszú földig érő csipkés fátyolból, mely hátra volt vetve. Köpönyege feketén béllett fekete színű szövetből volt, czobol (mustela zibellina) bőrrel prém-

zetten, hosszú schleppel s földig nyúló újjakkal. Gombjai makkformájúak voltak fekete kőből csigahéjjal kirakva; gallérja olaszmódra. Alsó ruhája fekete rajzolatú atlasz. Nyakában illatos gyöngyökből készült lánczon egy arany kereszt, melle alatt pedig olvasó függött.

Tekintete derült, léptei elhatárzottak voltak. Sem a nézők rá meredt szemeik, sem a vesztőpad és hóhér látása nem döbbentették vissza. Azon kellemmel és méltóságos deli alakkal lépett a terembe, melylyel hajdanti boldog napjain ősei palotáiban oly sokszor tündöklött. Midőn a gyászalkotvány lépcsőihez közeledett, Pawlet kezét nyújtá neki. „Köszönöm sir! úgy mond a királyné, ez a legutolsó alkalmatlanság, melyet az úrnak okozok, de egyszersmind a legkedvesb szolgálat, melyet nekem valaha tett.

A királyné leült egy számára készített székre. Jobbján a két gróf, balján a megyebíró és Beal, a tanácsnoki jegyző, előtte a toweri hóhér fekete selyem öltözetben szinte feketébe öltözött bakóival.

A parancsolat felolvastatott, s Mária a gyülekezet felé fordúlva azt mondá: emlékezetökbe akarja hozni, hogy ő mint uralkodó királyné nincs alávetve az angol parliamentnek, egyedűl az igaztalanságnak és hatalomnak kénytelen engedni. Hálá azonban istennek, hogy alkalmat nyújta neki, hitét nyilvános helyen meggyónni, s kinyilatkoztatni, amint már több ízben is tette, hogy az angol királyné halála soha sem volt szándékában, s hozzá sem jóváhagyását, sem segedelmeit nem adá, s általában soha nem ügyekezett ártalmára lenni. Halála után fognak sok dolgok felvilágosodni, melyek most homályban feküsznek; ő azonban tiszta szívvel bocsát meg minden ellenségeinek, és nem fog olyat nyelvén kimondani ami ártalmokra szolgálna. Ekkor beszéde Dr. Fletcher a peterboroughi dékán által félbe töretett, ki mihelyt Mária reá fordítá szemeit, elkezdé predikáczióját, s ahítatosság ürügye (praetextus) alatt a szerencsétlen királyné érzéseit gyúnyolá ki azt mondván, hogy bár Erzsébet királyné a Mária testét törvénynek kénytelen is általad-

ni, lelke üdvessége iránt még is anyailag gondoskodik, s azért küldé őt, hogy azon felekezetből, melyhez immost tartozik, kitérítvén, a Krisztus hű nyájához vezesse, mert léleküdvezület csak itt van, amott átok s örök kárhozás. Isten előtt csak úgy nyerend irgalmat, mondá tovább, ha gonoszságit meggyónván, büntetése igazságos létét megvallja, s köszönetét nyilvánosan kijelenti azon sok kegyelmekért, melyekkel iránta Erzsébet királyné viseltetett. — Mária ismételve kérte a papot, ne gyötörje efélékkel őt és önmagát is. A pap tovább szólott, Mária elfordúla tőle. Az körülment s elébe kerülve ismét kezdé beszédeit. Végtére gróf Shrewsbury vete véget e különös jelenésnek, parancsolván a papnak, hogy végezze el az imádságot. A pap imádsága csak az előbbeni beszédek ismétlete volt, s Mária azokat nem hallgatá. Ő saját ahítatosságába merült vala, s fenn hangon mondá el latin nyelven a psalmusok könyvének néhány helyeit. Ezután imádkozék az üldözött anyaszentegyházért, James fiáért, s Erzsébet királynéért. Végezetül a feszületet ég felé emelvén ezt kiáltá: „Mint karjaid, uram, kitárva valának a keresztfán, úgy fogadj engem velök irgalmadba s bocsásd meg vétkeimet.“ Asszonyom, mond erre gróf Kent, jobban cselekednéd, ha e pápista haszontalanságot nem kezed, hanem szívedben hordanád.“ „Szenvedései képét, mond a királyné, nem tartom úgy kezemben, hogy egyszersmind szívemben is ne hordanám.“

Most a két szobaleány könnyektől ázottan, vetkőztetni kezdé a királynét, melyre a hóhérok, hogy jutalmok ne csonkúljon, azonnal közbe veték magokat, s ők akarák e tisztet teljesítni. A királyné eleinte vonakodott, de csakhamar engede vadságoknak, s a gróf felé fordúlva, keserű mosolygással azt mondá, hogy ő nincs szokva ily vad kezek szolgálatihoz, és ahhoz, hogy ily számos nép jelenlétében levetkőzzék. A szolgák királynéjokat ily szánakozásra méltó állapotban látván, nem nyomhaták el könnyeiket. Mária ujját ajkaira tévén hallgatást és béketűrést ajánla nekik, megáldá őket, s kéré

imádkozzanak érette. Ekkor leült újra. Kennedy beköté szemeit egy aranyszegélyű kezkenővel. A hóhérok karon fogák s a vágószékhez vezették. A királyné letérdelt, s bátor, érthető hangon ismételve kiáltá: „Kezeidbe, ó isten, ajánlom lelkemet!“ A nézők zokogása s jajszava a hóhért félénk zavarodásba hozta. Kezei remegtek, s elhibázván czélpontját, a koponya alsó részébe vágott mély sebet. A királyné nem mozdúla meg többé. Nyakát a fejtől csak egy harmadik vágás választá el. Midőn a hóhér fejét magasan felemelte, az arcz idegei annyira öszve voltak húzódva, hogy a szépséggel teljes vonásokat többé nem lehete megismerni. A hóhér szokás szerint felkiálta: „Áldd meg isten Erzsébet királynét!“

„Így halnak meg minden ellenségei!“ Kiálta a peterboroughi dékán.

„Így halnak meg az evangelium ellenségei!“ kiálta még nagyobb hangon a vakbuzgalommal teljes kenti gróf.

De senki sem monda áment. Ki érzeni tudott, kebelét csudálkozás és fájdalom fogák el.

VI.

A WHIG ÉS TORY PÁRT ANGLIÁBAN.

Az angol státustörténetek értésére szükség ezen ország két nevezetes politikai pártját alaposan ismerni. Az a harcz, mely a legújabb időkben az alsó ház reformátiója felett e két párt között oly nagy elszánással foly, nem új s nem egyetlenegy. Több ízben volt már Európa szemlélője e két felekezet erős viszályainak, s több ízben tapasztalá az általok szült nemzeti hatalmas megrázódásokat. Az azonban kérdésen kivűl van, hogy a régibb öszveütődések nagyobb részint csak Angliára voltak emlékezetre méltó befolyással, a reformfeletti harcz pedig, ha belőle a tiszteletre oly igen méltó cha-

rakterű Grey a maga whig pártjával diadalmasan fejtőzik ki, nem csak angol, hanem egyszersmind európai következésű is leszen. E tárgy feszegetése t. i. nem anynyira whig és tory ellenkezés, mint inkább a nép juainak harcza az oligarchák öszveesküvése ellen.

Mi a whig, mi a tory? ezen kérdésekre nem oly könnyű felelni mint sokan vélnék. E két név az idők s környülmények viszontagságai alatt sokszor változtatta meg saját értelmét. Eredetök első Jakab király korába esik, kinek a királyi öröködés jogairól s hatalmáról igen túlságos képzeletei voltak, s ez által az angol nemzet nagy részével viszálkodásba jöve, de még is sok udvari embereket talált, kik elveit javallták. I-ső Károly alatt ezen ellenkezés még messzebb ment vala. Azon háborúságban, mely közte s a parliament között kiütött, a királyhoz szító felekezet torynak neveztetett, mely irlandi nyelven rablót jelent. Általa czélzás volt az akkori irlandi rabló csoportokra, s azon vádra, mely a király ellen támasztatott, hogy t. i. az irlandi lázadó és rabló csoportokat kedvezéseivel éleszgette. A király hívei ellenben azokat, kik a nép emberei valának. s a törvényeket a ministerek önkénye s a korona hatalmának terjesztgetése ellen védték, whigeknek nevezék. E név skót nyelven kis kalapot jelent, s általa azon szövetkezésre volt czélzás, mely a whig párt és a skótok között fonódott vala; leginkább pedig azon skótok között, kik a puritánus felekezethez tartoztanak, s magokat kalapjaik által különözték meg, s már I. Jakab ellen fegyvert ragadtak volt. Azonban ezen eleintén csúfolt nevek, csak II. Károly alatt lettek köz divatúakká. Nevezetesen az 1678-diki öszveesküvés alkalmával azok, kik az öszveesküvést üres koholmánynak állították toryknak, azok pedig, kik az öszveesküvés valóságát hitték whigeknek mondattak. Mert a hiedelemnek ezen különbözése nagy befolyással volt a dolog megitélésére. A toryk, mint a korona hívei, a nélkül, hogy II. Károly szertelen könnyelmüségét javalnák, a korona elsőségeit pártolák; a whigek ellenben a királyi hatalomnak a tör-

vények tekintetét akarák ellenébe állítani; ők a törvényeknek több erőt, s a parliamentnek nagyobb függetlenséget kivántak szerezni. A lelkes, de rendkivül erkölcstelen Shaftesbury volt a whigek vezére. Hogy a királyon bosszút álljon (kinek előbb ministere s hoszszas ideig kárhozatos tanácsadója volt, míg végre kegyelméből kiesvén a yorki herczeg bosszújának tárgyává válna), a nép pártjára állott s azt, a nélkül, hogy észrevétetné, a szabadság szeretetének színe alatt lelki ereje által kormányozta, részint vakmerőség, részint fortély segédével, s benne azon gyanút támasztá, hogy a yorki herczegnek királyi székre ültével az önkény s a katholikusok felekezete fog diadalmat nyerni. S midőn II. Jakab uralkodása ezen gyanút még jobban erősítené, végtére a whigek Wilhelmet (a thrónuson e névvel III-kat) hívták meg az uralkodásra. Ez idő óta (1668) a whigek levének uralkodó párttá. Azonban hatalmok Anna királynénak felette alkalmatlan lévén, s egyéb körülmények is ellenök támadván, ismét helyet kellett engedniök a tory-párt embereinek. Anna halála után újra a whigeké leve a hatalom, mert azon öröködési törvényt, mely a hannovérai házat thrónusra emelte, whig-parliament készítette. Később a Stuartok hívei ismét a korona és kormány védszónokaivá lőnek; a Stuartok ellenségi, vagy másként whigek pedig, ismét azokká, amik előbb voltak, a kormány ellenségivé s a nép ügyének védszónokaivá. Ez idő óta folyvást az oppositióhoz tartoztak. A király sokszor whigek közűl is választá ministeriumát, valahányszor t. i. az oppositió fejeit a kormány uralkodási rendszeréhez akarta hódítani; vagy midőn az oppositio többségének kénytelen vala engedni. Egy ideig mind a két pártban megszűnt valamennyire az egymás iránti elkeseredés, s csak nevezetesb tárgyaknál lehetett újra észrevenni, mint például North ellen, az amerikai háború kérdése, s Pitt ellen (kinek különben elvei inkább a whig mint a tory részhez szítottak) a franczia háború kérdése alatt. Ezidő óta az oppositióban két felekezet támadt, a régi és új

whigeké. A régi whigek feje Fox vala, s hozzá tartoztak mind azok, kik a francziákkal tartandó háborúnak ellenségei voltak; az új whigek pedig, kik között Burke tüntette ki magát, a franczia revolutio ellenségeiből állottak. Burke halála után lord Grenville lön ezen pártnak vezére s hozzá több kitünő elmék is csatolták magokat. A népvélemény a régiek felén álla. Pitt elhúnytával a király lord Grenvillet szólította fel ministerium alkotására. Grenville Foxxal egyesült; s mert csak 150 parliamenti tagra számolhattak, meghívtanak néhányat a tory felekezetből is. Azonban e különféle módokon próbált egyesület mellett is még mindig vannak szigorú toryk, azaz a vallás és korona elsőségeinek védői; mérséklett whigek, a most fennálló népi képviselet baráti; és szigorú whigek, a parliamenti reformatio bajnokai, kik évenkénti követválasztást, közönséges szavazói just stb. javaslanak. Ezek magokat reformatoroknak is szokták nevezni. A toryk az egyházban a püspökkormányzat szükségét vítatják, a whigek ellenben az egyház szolgái között egyenlőséget kivánnak, a vallás dolgai kormányzatát consistoriumokra akarják bízni. A toryk vakbuzgalma oly messze megyen, hogy az angolegyházat vítatják egyedűl üdvezítőnek, a többit protestánsok felől igen balúl gondolkodnak és beszéllnek, s néha felettök a katholikusoknak is elsősége adnak; ellenben a whigek gyűlölnek minden papi kiváltságokat, s minden protestánst hitsorsosaik gyanánt tekintenek. A státus dolgaira nézve a szigorú toryk a királynak istentől eredt hatalmat, ellenmondhatlan öröködési just tulajdonítanak, s alattvalóiktól határtalan alázatot s engedelmességet kivánnak. Ellenben a whigek az uralkodási hatalmat csak a nép jóváhagyásából származtatják, s csak ebben alapítják, s az uralkodót, ha az hatalmával visszaél, megengedhetőnek tartják korlátai közé igazítani. A toryknak a státusvalláshoz szítása még nagyobb, mint magához a koronához is.

A két párt különbözései gyakran származnak de-

mokratai nézetekből a whigek, és despotai elvekből a toryk részéről; de azért egészben tekintve a határtalan monarchiának egy tory sem párthive, s egy whig sem republicánus. Lord Clarendon tory volt, Hobbes nem; Hadley püspök whig, Milton nem. A toryk és whigek — s ez észrevételt nem kell feledni — a constitutio mellett vannak, névszerint az öröködve következő uralkodás mellett, mellette a parliament két házai befolyásának a törvényhozásba; szóval, mind ketten védői az alaptörvényeknek. A tory előtt azonban a constitutio a legszélsőbb pont melyen túlmenni nem akar; a whig ellenben a constitutióban nevezetes változást enged meg, mihelyt a formák (kivéve az alapformákat) a státus czéljainak meg nem felelnek. Ennyiben a whigek — bár egyébiránt újításra ők sem egészen hajlandók — némineműleg reformátoroknak mondathatnak. A whig örömest moralisál a szabadság s emberi jusokról, szükségesnek tartja a nép minden osztályai érdekeit figyelembe vevő választó törvényt; a tory előtt pedig mind ez csömör és utálat, melyeket hallgatni sem tud lázadás, anarchia s minden rend-bontakozás képzelete nélkül. A két felekezet egymás ellenőre (controleur) s igen sokat használ az angol polgári alkotmány fenntartására. Az egyik t. i. a polgár jusait, másik a korona elsőségeit védi főképen. Oly környülmények közt mindazáltal, hol az észnek szenvedélyek szabnának korlátokat, a tory felekezet despotiát szülhetne, a whig pedig a monarchia öszveomlását. A vallási kérdések szabad vagy korlátolt vizsgálata iránt homlokegyenest ellenkezésben vannak egymással. Szóval lehetne mondani, a kettő oly viszonyban van egymáshoz, mint megállapodás s előmenetel.

Hogy a király senkitől, magától a parliamenttől se, s még kevésbbé a néptől, fogadjon el kéretlen tánácsot, s hogy kivált törvényes jusaiba, mint példáúl, a parliament egybehivása, kérelemlevelek által befolyást ne engedjen, ezen gondolatnak a toryk nagy védői. A vallás felől pedig azt tartják, hogy azt soha sem lehet eléggé magas fokra emelni, soha fénynyel és hatalommal

eléggé felruházni. Az egyházi dolgoknak sokszor áldozák fel a toryk a korona ügyét is, sőt, ami több, ezt még akkor is, midőn mind annak, mind emennek érdekei egyképen látszottak kérdésbe jőni. A vallás nevében mindenkor készek voltak a katholikai felekezetet üldözni. A tűrelem (tolerantia) ellen, melyet a whigek mint a revolutio legnagyobb diadalmát magasztaltak, a toryk legmakacsabbúl támadtak fel. Idő folytával is, midőn a két párt a polgári szabadság és királyi hatalomra nézve mérséklettebb leve egymás iránt, a vallási dolgok még mindig elválasztó pontok maradtak.

Telekbirtok aristokratiája, irígykedés a támadozó új privilegiált személyekre, a kereskedői osztályra, a polgári rendre, mind annyi tulajdonságok, melyek a valódi tory lelkében feltalálhatók.

A whigekről is már sokan mint aristokratai pártról szólottak. Kétség kivűl a pairek házának többségére revolutio óta mostanig szinte rá illik az aristokrata név. Ha azon indító okok fontolatra vétetnek, melyek a társasági osztályokat képzik, egy angol felsőháztól várni sem lehet, hogy inkább whig mint tory részre hajoljon. De e kérdésnél szükség mindig a párt elveit s a pártot magát megkülönböztetni. Az aristokraták személyes érdekei ellentételben a koronáéval, eszközlék, hogy a toryk közűl sokan a whig párthoz tértek némelykor, mint példáúl Anna királyné idejében. S mi vala természetesb, mint hogy magokkal a tory párt elveit általhozzák? S íme ez által kapott a whig párt bizonyos aristokratai színt, mely egyebiránt a whigség természetével ellenkezik.

Az itt leírt whig és tory elvekből gyakorta láthatók individuális elhajlások; s kevés parliamenti tag van, kinek egész politikai pályája szigorúlag ez vagy amaz félhez tartozott. Némely kérdéseknél e vagy ama tory a whigekhez áll és viszont. E helyt a két felekezet elválasztó jelei vétettek leginkább figyelembe. Belőlök úgy hisszük, könnyű általlátni, melyik rész leszen a jelen század hőse. Az t. i. melynek elvei a kor szellemé-

ben gyökereznek. Wellington a maga tory lordjaival csak a vízár ellen látszik erőszakosan úszni, s pártjának elvei úgy fognak nem sokára elkorhadni, mint azon telkek, melyeknek védelmére oly kétségbeesetten harczol.

TARTALOM.

KISEBB TÖRTÉNETI IRÁSOK.

BAJZA

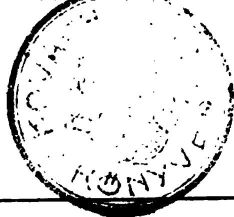
ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

MÁSODIK, BŐVÍTETT, KIADÁS

TOLDY FERENCZ

ÁLTAL.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN, 1863.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

Pest, 1863. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

TARTALOM.

I. SZÉPTANI IRÁSOK.

II. IRODALOM.

I.

SZÉPTANIAK.

I.

AZ EPIGRAMMA THEORIÁJA.*)

Theoria nem alkot müvészt, mond a profánus, s örömmel mondja lelkének vígasztalásáúl az a nem profánus is, ki a theoriák vizsgálatába unatkozott, vagy azokat épen nem használta, vagy ha tevé is azt, belőlök tanulságot meríthetni erején felűl volt: mert a mélyebb speculátiók szellemét felfogni soknak nem adatott még azok közől is, kiknek egyébiránt szerencsésb elmetehetség juta. Van-e e szóban igazság, vagy legalább lehet s kell-e általános axiomáúl felállítani, a tisztán gondolkodó fejnek felesleges magyaráznunk. Azokkal mindazáltal, kik ezen fonák ideájokba szerelmesedve, s talán illő mérték felett szerelmesedve vannak, nem meggyőzni őket ellenkezőkről — ez sikeretlen törekvés volna — hanem itéleteiket mérsékleni, sőt leginkább némely gyengébbeket a ragadékony mételytől megóvni szándékozván, jónak leljük a dolgot egy kevéssé világosabb

*) Ez értekezés mint fiatalkori tanulmány, mutatványúl közöltetik, változás nélkül stílusban és nézetekben. Értők meg fogják tudni itélni, mi benne alapos, s mi nem az, mit lehet elfogadni, s mit belőle elvetni? Könnyű képzelni, hogy ma, huszonnégy évvel korosabb levén, messzebb haladtam a széptani ismeretekben, hogysem az itt elmondottak minden részét tétova nélkül elfogadhatnám. (Szerző jegyzése 1851.)

szempontból láttatni. Serdülő korában literatúránknak nem lehet részvét nélkül tekintenünk, ha a theoriáktól való irtózás terjedni kezd, mert ez bennünket elviszen az útról, hol a lépések fáradságosak ugyan, de bizonyosbak, és inkább czélhoz vezérlők; egy oly ösvényre, melyen az erősöket is bukdosó, vagy épen nyakszegő menetelben mutogatja a mindennapi példa.

A költői lélek természet adománya. Nincs speculativus fej, nincs itélő erő, szorgalom és studium, mely ennek hiányát kipótolhassa. Ezt bizonyítják a költészet születése óta minden idők, s nem lelhetünk esetet, mely ellenkező példát mutathatna. Mert voltanak þár Lessingek többen is, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jeles, sőt nem hibázunk, ha mondjuk, classicai becsű műveket adtak: de gyújtsunk csak kritikai fáklyát s keressük bennök a phantasia csillámait, csillámait ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poetai glóriával körűlsugárzani, látni fogjuk, hogy azok vagy teljességgel nem, vagy csak oly gyéren tűnnek fel, mint a sűrű ködön átpillogó verőfény. Ellenben a természet alkot lelkeket költői szikrával, melyek fellobbanva önmagoktól teremtenek műveket példa és tudomány nélkül, hogy a hideg ész csak bámulni tudja őket, követni még messzünnen sem. De mi szokott majdnem kivétel nélkül mindig az ily műveken fő vonás lenni? Figyelmezzünk rájok, s látni fogjuk hogy czéltalanság a kivitelben, rendetlenség a részek közt, szövevény öszvefüggetlensége — s mit legelőbb kellett vala említeni — a valón túl csapongás rajtok szembeszökő bélyegek. Mint hegyekről szakadó özön, úgy rohan a maga vad lángjai közt olvadozó genius, nem ismerve dagálya czélt és mértéket. A schilleri példa, hogy minden más elhallgattassék, eléggé tanulságos, hová vezeti a geniust a studium által meg nem hódított erő. Tegyük hasonlatba ezen nagy költőnek fiatalkori dolgozásait, azokat az ultrapoetai alakokat, sok későbben készűlt hasonló nemű, de mérték felett több becsű darabokkal; tegyük parallelába Moort és Fiescót,

Stuart, Tell és Wallensteinnal; s előttünk áll a genius ott magán, miképen a természet kezéből kijött, csapongva fék és határ nélkül, itt theoriai tudománynyal szelíden szövetkezve.

De Shakspeare és Homér fog talán ellenvetésül felhozatni? Hogy az első rendkivűli ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szűkében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literatúrával, mely azon korban már virágzott s kedveltetett annyira, ahogyan akkor semmi más literatúra nem. Iróinak jelesebb művei franczia — melyet Shakspeare, amint drámáiból látszik, értett — sőt nem csak franczia, hanem angol nyelvre is fordítva voltanak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja s barátja Ben Johnson mond, hogy ő a görög és római classicusokat tanulta, s lett legyen bár tökéletlen a görög és római nyelvben, (mint angol biographusa Skottowe véli) tudva vagyon, hogy Hellas és Róma jelesebb fejeinek munkáit 1550 körűl az angol saját nyelvén olvashatta. S ha nem oly fordításban is, mint példáúl a németek korunkban Homért a hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább, mely az aristotelesi fő ideákat viszszaadva az ön erejével is nagy Shakspeareből elégséges vala azt a Prometheus-Shakspearet képezni, kinek művei eddig a drámai költésnek legmagasabb fokán állanak. Vegyük kezünkbe Hamletet, s vizsgáljuk a színjátszóknak adott törvényeket, s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiómák nem legszerencsésebb theoriai abstractiók-e, melyeket vizsgálat előhozhat? belőlök a mély eszméletű műphilosoph nem oly világosan tűnik-e ki, hogy képes legyen minden kétséget elhárítani a Shakspeare theoriai tudománya felett? — Homér individualitása felől keveset tudunk. Az Odyssea s Ilias annyira eltölté az akkori görög nép lelkét, hogy csak a mű lebegett szünet nélkül előtte s alkotójáról minden elfeledkezett. Nem lehet vétkelleni, mond egyvalahol Lessing, hogy a napot istenlette a pogány nép. Ez a dicső égi ragyogvány úgy elragadta a patriarchális kor fiának lelkét, hogy az felsőbb okot, alkotó erőt

nem tuda, s nem mert képzelni. A valódi mestermű egészen elfog bennünket; azt hiszszük, hogy maga teremtette magát, vagy az egész természet munkás volt születésére. Igy maradt Homér individualitása fátyol alatt: de szól maga az Odyssea, szól az Ilias. Nincs neme az emberi ismereteknek, mely ezen két műben ne érdekeltetnék. Homér itt historicus, orator, geographus, genealogus stb. azon felül hogy költő, s a szépművészet több ágait is érinti, s nem lehet csodálni, ha ez a két mű már a régi kor írói által a minden ismeretek encyklopaediájának neveztetett. Ki oly járatlan a történetekben, hogy ne hallott volna azon sok Cosmo- és Theogoniák, Titánok s istenek tettei, Herosok viszontagságai, Hercules, Argonauták, Theseos felől, melyek már régen Homér előtt énekeltettek? Ki előtt leszen képtelen, ha mondjuk, amit már mások is mondtanak, hogy az Achilles dicsőítője előtt a trójai harczot, görög vezérek visszajövetelét sok apró Homérok zengették, kik a magok példájával mindannyi hatalomban munkáltanak a mi nagy Homérunkra? s szükség-e mondani, hogy a példák vizsgálata egyike azon legjobb eszközöknek, melyek által theoriánk gyarapodhatik? — Homér azonban és Shakspeare oly geniusok, kik nagyságukkal kivételt tesznek a közönséges törvénytől, s ha azt kellene is hinnünk, hogy műveik egyedűl természeti ösztön sugalmai voltanak, nem döntetnék el azon állítás, hogy theoria nélkül nem készűlhet tökéletes költői mű. Az ily kivétel nem gyengíti, erősíti inkább a törvényt.

Szellem, ész, ízlés három fő hatalom, melyeknek egy czélirányban kell munkálniok, hogy valamely tárgy tökéletes aesthetikai művé váljon. A szellem tárgyat teremt, plánumokat alkot a kivitelre: az ész a találtakat itéli, választ, rendez, összeszövi a részeket, fontolja motívok nehézségét; az ízlés szépségért küzd és munkál, de mindig szemmel tartva, mindig számolva a czélirányt. Előtte ugyan ideálja — egy a lehető fennségig emelkedett tökély a szépben, — de ha a czél vesz-

tesége forog fenn, kész hódolni a szellem sugalminak, kész morális szépet áldozni fel, hogy az aesthetikai nyerjen. Ekként törekszik e három istenség majd békén, majd harczban egymás közt, hogy a mű az aesthetikai postulátumok mindenikének megfeleljen. Ha a műdolgozóban e hármaknak valamelyike nincs meg, munkáján hiányok fognak ismerszeni. Az individuumra nézve nagyobb értékű az elsőt bírni; a műre nézve nagyobb veszteség a két utólsónak nemléte. Amúgy bennünket a mű elragad, de tévedésekbe sülyeszt, veszélybe ránt, s féketlen csapongási kifárasztanak; így erőben tart, gerjeszt részvétet is; de szívünket mindig némi hidegségben hagyja. Az első születéstől nyert tehetség tudomány nélkül, a második tudomány szellem nélkül. Ez csendesen ballagó vándor, aki tudja útainak czélját: de önerővel el nem érheti azt, egyesülve pedig csak kis szikrájával is a szellemnek nagy előhaladást tehet. Amaz villámröptű sas, mely szomjú vágygyal csapongja öszve az egész teremtményt, eléri a czélokat: de rájok nem ismervén, keresztülszökdel felettök, s nem képes őket feltalálni, vagy azért, hogy ott hiszi lenni hol nincsenek, vagy szemeit önlángjai kábítják el, hogy czélt és határt csak óhajt, de nem lel, és soha nem foghat egyébként, hanemha ama vándorral szövetkezvén, szeretve veszi őt szárnyaira s általa hagyja magát kormányozni. Ez ki fogja mutatni a pályát, mely az óhajtás pontjához viszen. S így egyik erővel és szenvedélylyel; másik tapasztalással s okos mérséklettel haladván, czélhoz jutnak, hová külön válva nem fogtanak volna. Vagy, hogy kép nélkül szóljunk: a theoria azon mérsék, mely a csapongó geniust a természet határai közé vonja; a kisebb erőt pedig közelebb emeli a tökélyhez.

Elhiszszük, fogja egynémely mondani, hogy aki müvész pályára készül, szükség tanulnia: de mi olvasók mi czélra tépelődjünk a műitélők transcendentál vizsgálataikkal, holott azok nekünk sem hasznosak, sem írva nincsenek? Mi pedig épen az ellenkezőt véljük, s nem hiszszük, hogy legyen néposztály, melynek ezek a nem

szeretett speculátiók hasznosak s nagy mértékben hasznosak ne volnának. Csak egy kevés béketűrést, s a dolgot tisztábbra fogjuk hozni.

Az emberi lélek az a fenéktelen mélység, melyet minden idők és korok fáradoztanak kimeríteni; s azon tudomány, melyet ennek studiuma által szereztünk, minden tudományok között leghasznosabb tudomány. A görög jól érzette becsét, azért írta delphosi oráculuma homlokfalára: Ismerd meg magadat! Tagadhatatlan dolog, s az értő soha nem fogja kétségbe hozni, ha mondjuk, hogy psycholog sehol annyi szellemismeretet, oly bő kútfőt az emberi természet studiumára nem talál, mint egy valódi költő művében. A költő avatva van a lélek legmélyebb titkaiba. Ő nem hosszas metaphysikai következtetések, hanem egy sebes tekintet által minden indulatot felfedez, minden szenvedély okát kitalálja, minden charaktert tűkörben lát s mutat; sőt a lélek-functiókat még kezdetökben, mielőtt tételre törnének ki, meglesni, s a cselekvés menetelét fokonként leábrázolni tudja. Szerencsés az, ki az ily szellembuvárt a maga egész mélységében értheti, az hasznosb ismereteket fog magának az életre gyűjteni, mint ha napjait a tanulás bármely neménak szentelte volna. Belőle fogja megismerni a lélek méltóságát, vetélkedésre gyúlad az elébe állított ideálokat magában valósítani, s nyomdokaikát követni. Itt látja a féketlen szenvedélyek következéseit s mérsékleni igyekszik a magáéit, lelke a szépnek, a nagynak érzetében fog lobogni, s eltelni erény szerelmével. De hányadik az, kinek megnyílhatik a tanulás ezen dicső pályája. Némely nem képes felfogni a költő czéljait: más a jót fonákúl értvén, tévedések közé merűl, s hol virágok voltanak, mérget lelt, s elveszté magát velök: a legnagyobb rész pedig csak múlatni tuda ott, hol a tanulság leggazdagabb forrásai buzogtanak. Mily jótevő vezéreket, tanácsadókat lelhet az ilyen, a józan commentátiók, igazság szellemétől vezérett kritikák, vagy közönséges nevezettel theoriai ma-

gyarázatok között, csak az nem látja, kinek szemei az előitéletek hályogán keresztülhatni gyengék.

Ha szemünket a historia literáriára is vetjük, s végig tekintünk azon nevek hosszú során, melyek a philosophia körében feltűnnek, látni fogjuk, hogy azok érdemlik leginkább a philosophusi névnek tiszteletét, kik magokban a komoly tudományokat szépmüvészet sugárai által melengették. Honnan ez a különös tünemény? honnan épen a tudományok azon két ágaiban, hol a mi ránczolt homlokú philosophiae doctoraink legkevesebb öszvefüggést látnak? — A kettő oly viszonyban áll egymással mint eszköz és czél. A szépség törvényeiben tudniillik a léleknek legmélyebb titkai fekszenek. Valahányszor a contemplátió egy törvényt abstrahál a szép művek körűl, annyiszor egyszersmind új felfedezés támad a psychologiában is. Az aesthetikai törvény nevezetesen magában foglalja, micsoda feltételek alatt lehet a szépnek legnagyobb hatása lelkünkre; következőleg minden ily törvény a lélekre vitetik viszsza, a lélekből magyaráztatik meg. Mi természetesb tehát annál, hogy a philosoph ekképen vizsgálódva, az érzelmek folyását a maga sötét nyomain s eredete felé tapogatván, előtte a szellemisméretben új tekintetek nyíljanak fel, melyekre ő következtetések által soha sem fogott volna juthatni. Mint maga a természet, oly kimeríthetlen a lélek; a speculátió nem fedezhet fel mindent az elébe ötlött tárgyak körűl; a mindennapi tapasztalás pedig ritkán hagy maga után világos nyomot. Azon szerencsés pillantatok, melyekben a természetet a maga functiójában meglephetnők, soha sem tűnnek el nagyobb hirtelenséggel, mint midőn magunkat akarjuk vizsgálni, s ha jelen vannak, a lélek, többnyire egyebekkel tépelődvén, nem veszi észre a magában végbementeket. Legczélirányosabb tehát azon jeleneteket, melyek lelkünkben a tettek rúgóit mozgásba hozzák, szorgalmasan szétbontogatni s hasonlatba tenni a theoriával, így a törvényekre új világosság árad, s a szellemvizsgálat határai új fölfedezésekkel bővűlnek. Hogy

pedig ezen rúgók olynemű jelenetek által hozatnak leginkább mozgásba, melyeket a szépmüveknek szív s lélekre való hatásai szülnek, az magyarázatot nem kíván azok előtt, kik valaha az aesthetikai szép hódító hatalmát önmagokon tapasztalni szerencsések voltak.

Elmélkedésinknek mindenike végtére oda megyen ki, hogy a theoria müvészre s olvasóra nézve egyenlőleg szükséges. Ez fedezi fel a homályt; ez szab törvényeket a müvésznek, törvényeket, melyeket nem maga alkot, hanem a természetből abstrahál; visszaviszi az indulatot eredetéig; kibontogatja a költő által meg nem magyarázható szövevényeket a magok gradátiója szerint, felállítja a charaktereket saját világokban; szóval, egy psychologiai panorámot terjeszt a néző elébe. Mind annyi kincsek, annyi gazdagságai a való tudománynak! S íme ezek azon források, melyek örökre zárva maradnak előttünk, ha a theoriák kárhoztatóit oráculumoknak hiszszük. Nézzünk szét valahára — mint az igazság részrehajlatlan szeretete kivánja — elvakúlás nélkül embereink között, kiket müvészi czímmel tisztelteznek meg mellékes tekinteteink, s látni fogjuk, ha azok emelték-e literatúránk becsét, kik a genie törvényt nem ismerő bizakodásával futották a pályát, vagy azok, kik studiummal nemesítették a születéstől kapott tehetséget.

Az olvasó megenged, ha egy kevéssé hosszabbak valánk. Theoria amit elmondani akarunk, s így nem volt helyén kivűl a theoria hasznáról futólag egy két szót tenni. Amiről szólani fogunk, az e p i g r a m m a, oly parányi tekintetű tárgy, hogy egy spanyol nem átallotta felőle mondani: „ Ki oly félszeg, hogy egy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna oly balgatag, hogy kettőnek csinálására vesztegetne időt?“ Azonban mi azt hiszszük, hogy az ilynemű dolgozásoknak becsét nem annyira a tárgy, mint inkább a mód, melylyel előadatnak, határozza meg. Gyakran a legcsekélyebb tárgyak felett elmondott reflexiók nevezetes fölfedezéseknek lehetnek magvai. Óhajthatnók, hogy valaha poe-

sisunknak egy tökéletes philosophiáját bírhassuk, s ezen czélra nem kis hasznú dolog volna, ha egyes nemeiben a költészetnek tehetségünkhöz képest kimerítő értekezéseket adnánk. Szíves hálával fogná megköszönni az ily elődolgozásokat egy későbbkori theoretikus, ki ezen, minden tekintetben nagy becsű, munkának dolgozására szentelné erejét.

Értekezésünk öt szakaszra fog oszlani. I. Az epigrammák eredetét, II. az epigrammák nemeit egyenként véve, III. az epigrammákat közönségesen, IV. az epigrammákat más nemzeteknél, V. az epigrammákat nálunk, fogja érdekleni.

I.

1. A természet belénk bizonyos ösztönt olta minden nevezetes, körűlünk végbement, történetet valamely jel által az emlékezetnek hagyni, s ha ezen ösztönt kielégíthettük, lelkünket mintegy megnyugtatva érezzük. A félig vad állapotban élt ember úgy vonatott ezen ösztön által, mint mi, s ha, példáúl, egyvalakit, ki őt közelebbről érdeklette, elragadott mellőle a halál, földet halmozott felébe vagy követ gördített a helyhez, hol eltemetve volt, hogy ő vagy más ott évek után is elmenvén, emlékezzék a történetre, mely lelkében egykor ez vagy amazféle változást okozta. Később a félig vad állapoton túl vergődött, s e mesterségnek már egy kis lépcsőjére hágott ember az ily helyet oly jellel jegyezte meg, melyen az emberi kéznek világosabb nyomai mutatkozhattak: de ezen jelek is még igen messze voltak azon tökélytől, hogy az irányzott czélnak megfeleljenek. Puszta mezőbe ért az útas, s figyelmét egy kőjel, vagy halom magára vonta: de az neki legfelebb azt mondhatta, hogy azon halom, vagy kő alatt egy megholt nyugszik; sőt ezt is csak úgy, ha már előbb tudtára volt, hogy a temetkező helyeket ez, vagy amaz alakú kővel, földhalmozattal jegyzi meg a szokás. Kicsoda az itt nyugvó, ki halmozta fel ezen hantot, mely

kéz gördíté ide e követ, mily öszvefüggésben voltanak megholt s eltemető egymást közt? ezekről a sírjel mélyen hallgata. A vágyás ezen kivánságoknak eleget tenni, izgatta az emberi elmét, s úgy találtattak fel némely jegyek, melyek képekben adtak magyarázatokat: innen az aegyptusi pyramisok hieroglyphái. Ezek már bírtak annyi tökélylyel, hogy a látás tárgyain kivűl eszmét is jelentsenek a nézőnek: de még sok hiánynyal, mert azon felűl, hogy — a dolog tudniillik a régiség buvárjai közt kérdés alatt van — hihetőleg csak a mysteriumokba avattak előtt volt érthető, s nem a népnél is, igen függött a jeltévő személy kényétől. Feltaláltatván azonban a hangok jegyei, — ezen legcsodálatosb leleményi az észnek — általok az emberi vágyaknak mindenike kielégíttetett, mert a lelketlen köveknek is szó és magyarázat juta. Herder ezen puszta, minden müvészi alak nélkül való (arról szólunk mi is) epigramma, vagy inkább felülírás eredetének psychikai okait más kiterjedtebb lélekösztönben találja: Abban tudniillik, mely bennünket vonz és kénytet gondolatinkat, érzelmeinket másokkal közleni, hogy így a lélek a szív mozdulatinak mindenike szavak által életet s formát kapjon, s a bennünk öszveszorúlt indulatoknak tágabb út nyíljék. Nem fogjuk a nagy férfiú tisztelőjét magunk ellen ingerleni ha mondjuk, hogy ez csak úgy lehet psychologiai oka az epigramma eredetének, miképen az egész poesisének. Ez a közlékenység ösztöne izgat bennünket gondolat s érzésnek oly szépített formát és képet adni, hogy alkalmatos legyen másokban is szív s lélekre hatni; s mi egyéb a poesis, hanemha ezek a megszebbített s idealitást nyert alakok? Való tehát ez, de a poesis eredetének közönséges oka, s az epigramma eredetének különös és közvetetlen kútfejét felebb mondottainkban helyezni a hihetőségnek talán inkább megfelelő leszen.

2. Midőn az embernek oly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott.

Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. S íme ez volt kezdete azon poesisi alaknak, mely felírási nevét (epigramma, inscriptio, Ueberschrift) korunkig megtartotta; de oly elváltozott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben felírásnak mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutata significatione et potestate sua.

3. Ezen inscriptiók először csupán készítőjök nevét, s azokét, kiknek készűltek, foglalták magokban; vagy egészen száraz historiai factumokat beszéltenek elő, mind addig, míg a poesis bennök a maga helyét elfoglalná. Mihelyt, tudniillik, a tárgyak, a személyek bizonyos melegebb részvéttel neveztettek meg, a felirás azonnal érzelmet gerjeszte, érdeklővé, szebbé leve. Az ily felirások voltak előképei a müvészi görög epigrammának, habár historiai egyszerűségökben állottak is. Nagy száma azon daraboknak melyeket Sappho, Erinna, Myro, Nossis, Anyte, Anákreon és maga Simonides írtanak, nem egyebek, mint egyszerű magyarázatai némely tárgyaknak vagy rövid történetek beszéllete, melyek minden mesterkélt hímezet nélkül, önmagok által hatnak reánk. A herderi Anthologiával megbarátkozott olvasó több ilyenekre fog emlékezni, aki pedig a görög föld viráginak ezen szerencsés foganatú átültetését nem ismerné, az előtt e gyenge utánképzet sem leszen kellemetlen:

Egy fiatal lyánykát fedez e sír mélye magába,
 Bátyjáért hala meg s sírva fakadt az anya.
Ön mátkája gyanánt siratá vala mindenik ifjú
 A lyánykát, ki egyik kedvese sem vala még.

Milyen kedvesség ezen egyszerű előadásában a történetnek! hogyan tünik ki néhány sorokból a görögnek azon tehetsége, mely az újkori költőknél oly kevésnek sajátja: mélý érzést nyúgalommal adni!

4. Ha szemeinket a görögökre vetjük, oly szerencsés öszvejövetelt találunk a körűlmények között, melyek bennünket kísértetbe hoznak hinni, hogy az epi-

grammának nálok szükségképen kellett születnie. Képzeljük magunknak a mythosokat. Ezek a bájos népregék a görög világban öszvefonva és kötve voltanak természet és társasági élet minden tárgyaival. Mily elmés történetek fátyola szövődött azon képzeletekből, melyeket ez a nép a maga Eros, Músa, Nympha, s Chárisairól formált magának! Mily közel állottak ezen történetek a közönséges élethez! Minden táj, forrás, hegy, s fának saját istennője volt, s az által minden tárgy nem csak életet és szót kapott, hanem azonfelül anyagává leve a költészetnek. Csak folytatni, alkalmaztatni, fordulatot adni kellett ezen regéknek, s a régi történetből, régi gondolatból új támadt, s egyik a másikat magából önkényt hozta elő. — Képzeljük azt a boldog eget, melylyel a természet ezen tartományt megáldá. Alatta egy szép ifjúkor lengett a legszerencsésb befolyással a föld népére. Innen az az örökké vidám, az az örökké derűlt lélek, mely soha még népnek nem volt úgy sajátja, mint a görögnek. S épen ez a lélek az, melyben az epigrammai virágnak legtöbb magvai rejteznek. — Képzeljük továbbá a szobrokat, templomokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, müvészeket s a nemzet nagy hőseit, s mind annyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek: valaminthogy a planudesi gyűjteménynek nagyobb része valóban ily tárgyakra készűlt darabokat is foglal magában. Ezen egyszerűleg tárgymagyarázó nemhez tartozik Simonidesnek a thermopylaei hősekre írt ismeretes verse is, melyet Cicero, Stollberg, Herder, Schiller, nálunk Tóth László és Kazinczy fordítottanak. Stollberg leghívebben; Herder híven, de a másik verset csak egy hemistichiummal, s így a periodusnak azon teljessége, azon kereksége nélkül, melyet az epigramma szeret. Schiller sok erővel, de toldva. Tóth László toldás nélkül; de nála az az: imitten, mikoron, ügyelnénk prózai szétfolyást ád a beszédnek, Kazinczy nem minden kellem nélkül: de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben, s azon felűl oly elváltoztatással,

mely a darabot a maga fennségéből vonta le. Aki tudja, hogy az efféle összehasonlítása nincs haszon nélkül, nem fogja balúl venni, ha itt mind a hat fordítást közöljük. A görög szóról szóra ez: „Menj, ó vándor, s mondd el Spártának, hogy mi elestünk s a törvény betöltve vagyon.“ *)

Wandrer, sag es in Sparta: Wir sind im Streite gefallen:
Haben, gehorsam, erfüllt unsers Landes Gesetz. —
Stollberg.

Wanderer, sags zu Sparta, dass seinen Gesetzen gehorchend
Wir erschlagen hier liegen. — Herder.

Wanderer, kommst du nach Sparta, verkündige dorten, du habest
Uns hier liegen geseh'n, wie das Gesetz es befahl. —
Schiller.

Vidd hírül, idegen, Spártának, hogy mi imitten
Nyugvánk el mikoron szent törvényére ügyelnénk. —
Tóth.

Vándor, szent, hova lépsz, a hely. Menj mondd el hazánknak,
Hogy törvényeiért kész vala veszni fia. —
Kazinczy.

Dic hospes Spartae, nos te hic vidisse iacenteis,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur. — Cicero.

Mind a hat költő jeles darabot ada: de az originállal egyiké sem mérkőzhetik. Simonides nem abban találta a fennséget (Erhaben) amit ezen dicső háromszázak tettek, és mondanak: hanem abban amit elhallgattak. Ezek az ő hősei nem szólnak a tett nagyságáról, nem arról, hogy készek valának a törvényekért veszni, ők nem is látszanak érzeni mind ezeket, nekik elég jutalom Spártával tudatni, hogy elestek, s a haza törvénye sértetlen szentségében áll. Az a valódi magasság a tökélyben, midőn az erény úgy vált második természetünkké, hogy nemesen gondolunk, nemesen cselekszünk a nélkül hogy tudnók, a nélkül, hogy magunknak érdemet

*) Lásd Zerstreute Blätter von J. G. Herder. Zweite Sammlung. Gotha 1786.

tulajdonítanánk, vagy, talán épen jutalmat várnánk. S íme, épen ily sugárokkal fénylik az a gloria, mely a Simonides hőseit örök ragyogással vonta körül.

II.

5. Ezen kezdetkori epigrammáknak némelyike művésztelen alakban is oly kecscsel bír, hogy ma is hálára tarthatna jogot az a költő, ki bennünket ilynemű darabokkal ajándékozna meg. Azonban ezt mondván, nem akarunk félreértetni s magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden epigrammában ezen egyszerű, csupán tárgy vagy történet által való szólást kivánnók. Vannak tárgyak, melyek ily alakban állíttatván elő, nem képesek reánk hatni. Ezen esetben tehát egyéb postulátumokat lesz kötelesség a költőnek betöltenie. Példáúl a leírt tárgy vagy elmondott történet után morális sententiát függeszteni, vagy valamely hasznos észrevételt élet, művészség, és tudományok köréből; s az így készűlt darab már a művészi alakú epigrammáknak egyik nemét fogja tenni. Az elszáradt szilra írt epigramma a herderi Anthologiában világossá teendi amit mondunk.

Mich den estorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
    Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.
Jetzt leiht sie mir Blätter. O Wandrer, thue dem Freunde
    Gutes : es lohnet dich einst noch in dem Grabe mit Dank.

Mily hatása volna annak reánk, ha csak az mondatnék el, hogy a venyigelombok befedezték az elszáradt szilt? De tegyük hozzá azon tanulságot, hogy aki éltében jót teszen mással, még koporsójában is áldva fog tiszteltetni, mely kedves érzéssel hat reánk a szemünk előtt álló hideg, érdekelni nem tudó tárgy!

6. Azt fogja talán egynémely vélni, hogy mi az epigrammai tökélyt ezen sententiáktól mérjük, és így nem lesz szükségtelen megjegyeznünk, hogy e helyt a sententiát csak kulcs gyanánt tekintjük, mely egy szép

palotát nyit fel előttünk, hogy azt minden részeiben szemlélvén, rendeltetését is általláthassuk. Az efféle didaktikai sententiák s életregulák közönségesen epigrammai czímmel tiszteltetnek meg, azonban, a közvélemény ellenére is, ezen czím törvényszerüségét méltán kétségbe lehet venni, s azon kérdést támasztani, ha őket egyebeknek mint egyedűl száraz tanulságoknak lehet-e tekinteni? Mert az epigrammában is, mint minden más osztályaiban a poesisnak, az kivántatik, hogy az a Horátz által emlegetett utile és dulce oly viszonyban álljanak egymással, hogy amaz ennek alárendeltetve legyen. Főbb czélnak tudniillik a poesisban — még a didaktikai neműekben is, hol egyik szempont az oktatás — nem kell s nem lehet mutatkoznia a gyönyörködtetésnek, s valahol egyéb fő tendentiát lelünk, higyük, hogy ott eltévesztetett a dolog. *) Ezen sententiákban pedig igen is szembeszökő, miképen haladja felül a hasznos az édest. Megvan az ily daraboknak a magok becse, igen sok hasznú didaxissal gazdagítnak bennünket, élet, müvészség s tudományok köréből abstrahálva: de ha egyébiránt, s épen ezen egyoldalú tulajdonságoknál fogva, őket a poesis köréből kizárva nem másoknak, mint iskolai versus memorialeseknek nevezzük, tehetünk-e róla? Az aphorisma és gnóma-író, s a mi jámbor szándékú Zarkánk, ki egy jókora kötet maximát gyűjtögetett öszve szorgalmatos méhként könyveiből, szinte oly joggal kívánhatják a költői titulust, mint azok, kik efféle didaktikai sententiákat rím, vagy görög mértékkel felczifráztanak. Vagy ha valaki költői koszorúját féltvén, nyomasztó ínségei között, épen az epigrammai versformákban akarna mondottaink

*) Hely és czél nem engedik itt elmondanunk, miképen szokta a költő fátyol alá rejteni, hogy szeme a mü készülete alat az úgy nevezett utilére is vala függesztve, mert arra ügyelnie illő szabadság, s nem sulzeri sanyarú tekintetek szerint mindig dicséretes dolog. Olvasónknak, ki bővebben kivánna ezen pontban értesíttetni, ajánljuk Herder és Mendelssohn philosophiai munkáiknak azon részét, mely a szépmüveket tárgyazza.

ellen menedéket és pártfogást keresni, annak tanácslanók, hogy az epigrammatisták számából ki ne feledje azon hasznos embereket is, kik a köztársaság javára a salernói iskola praeceptumait dolgozták. Megvan ezen gnómák némelyikében a rövidség, elmésség, antithesis s egyéb tulajdonok, melyek az epigrammának is sajáti; foglalnak magokban érdekes gondolatokat, gerjesztenek olykor csodálatot is: még sincs tehetségökben az olvasóra azon érdekkel munkálni, melylyel a valódi epigramma szokott.

7. Nem akarnók mindazáltal magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden tanulságos sententiát általánosan kitiltanánk az epigrammai sphaerából: mí csak azon iskolai formájától az előadásnak iszonyodunk, mely a morális jót egész teljességében állítja elő, s az aesthetikai szépből egyetlenegy pontocskát sem láttat: annyira, hogy miatta a darab gyakorta nem csak az epigrammának, hanem magának a poesisnak köréből is számüzetik. Mert hogy a sententiák epigrammákban helyet foglalhatnak, s nagy szerencsével foglalhatnak, azt mi magunk valljuk, s óhajtjuk, hogy olvasónk is higye. De mikor ezt mondjuk, múlhatatlan kötelességnek ismerjük az ösvényt kimutatni, melyen a didaktikai tanulságokat előadási forma által az epigrammák tartományiba vezetni lehetséges.

8. Ki a görög Anthologiát, Catullt és Martiált, s az újabbaknak némely nagyait stúdiumává tette, észre fogta venni, hogy egyéb requisitumokon kivűl tárgy eleven jelenléte, s egység, vagy ami ezzel rokon, a czélpont azon tulajdonok, melyeknek epigrammából kimaradniok nem lehet, s amely versíró ezeket elmulasztotta, méltatlanná leve az epigrammatistai névre. A dolog rende alább fogja kivánni, hogy rólok szó legyen, itt csupán az elsőt, s azt is amennyire lehet röviden, fogjuk érinteni.

9. Epigrammatistának, midőn didaktikumokat sző költeményébe, s a gnóma-írónak czéljai egyek. Mindkettő tanítani akar. Csak hogy amaz költői tehetségei-

nél fogva oly eszközöknek van birtokában, melyek egyszer hibázzák el czéljokat, midőn a gnóma-író százszor munkált siker nélkül. A gnóma-író tudniillik szavakban mondja el a maga reflexióját, s tanítványára hagyja, hogy történetet vagy személyt keressen, melyhez a reflexio alkalmaztathassék. S hányszor nem történik meg, hogy a jámbor tanítvány nem tudott magának képet formálni, nem történetet gondolni, melyre a mondott észrevétel alkalmatos lett volna, s így emlékezetében kevés idő múlva legkisebb nyoma sem maradt. Mert psychologi észrevétel, miképen emlékezetünkben csak kép és történet hagynak sokáig fennmaradandó nyomot, s a mi abstractum, hirtelen elszárnyal. A költő ellenben maga alkot történeteket, s belőlök következteti észrevételét, képeket állít, melyekre reflexiói már alkalmaztatva vannak. Nála a tanítvány mindent készen lel. A reflexió valósága kézzel foghatóvá leszen, mert a költő előtte hagyja végbemenni a történetet, szemei előtt mozogni a képet, melyek erősen emlékezetébe nyomúlván, valahányszor az élet tűkre hasonlókat mutat, mindannyiszor megújúlnak lelkében a költő rokon képei is, s visszahozzák a rájok alkalmaztatott reflexiót.

10. Ezen képek, személyek, történetek előállításából támad az általunk úgy nevezett tárgy eleven jelenléte. S ezek azok, melyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a gondolatnak poetai formát. Nélkülök nincs poesis, hanem csak prózai igazság. Aki tompa érzeni azon életet, azon bájt, melyet általok minden költemény nyer, annak e jelen vizsgálatok nincsenek írva, hanem inkább azon tanács adva, hogy földi vándorlását más, s a költőitől különböző pályán igyekezzék kifutni, mert ezen koszorú soha nem lesz számára virulandó.

11. A szilra írt epigrammából (§. 5.) a gnóma-író csak ezt mondta volna: tégy jót feleiddel: de a költő nem elégszik meg ezzel. Ő képet állít előnkbe, azt megszemélyesítve magát szólaltatja, s ez által életet és szép-

séget önt a mindennapi gondolatba. A gnóma-író sokratesi bölcseséggel declamálja el reflexióját:

Könnyedkén türjük ha nagy érzeti vélünk, hogy ő nagy;
 Nem tudjuk soha eltürni ha törpe mered.

Midőn a költő azt ekképen festi előnkbe:

A geniális nép hamuban lakik, izzad az ülőn,
 Nyúz, csal, lop, koldúl, adja, cseréli lovát.
Egy gyengéje vagyon: szeret úrnak látszani. Boldog,
 Hogyha nyakán elavúlt czifra ruhácska fityeg.
Könnyedkén türöm, ha nagy érzeti vélem, hogy ő nagy:
 Nem tudtam soha még türni ha törpe mered.

Kazinczy.

Ki mondja, hogy nem érdekes, nem tanulságos és szerencsés rövidséggel elmondott gondolat az, melyet a gnóma-író adott? de képes-e oly érdekkel hatni reánk, mint midőn a költő felállítván a maga képeit, elmondja a rólok abstrahált észrevételt, s egy szembeszökő parallelát von a kettő között? — *).

12. Ha Vitkovicsnak Ördire írt epigrammáját, mely különben gyengébb darabjai közé tartozik, de mondottainkra alkalmatos példáúl állhat, csak néhány szavakat változtatva így mondjuk:

Ötvened évében ha ki lyánykát vesz feleségül,
 Az bízvást fogja mondani néki: fiam.

hasonlólag jó gondolat leszen, s némelyeket kísértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közé számítsák, kivált azokat, kik azonnal epigrammának vélik az ily kis költeményt, mihelyt egy parányi elmésség vegyült belé; de az leszen-e ez, amit Vitkovics írt?

Ötvenedik nyaradon lyánykát vettél feleségül:
 Ennek ugyan bízvást mondhatod, Ördi: fiam!

---

*) Kazinczynál a Pásztori sírja (l. Erd. Muz. I. f. 71. l.) Martiálnál Decianus, Caesar, M. Ant. Primus és az melyet ad Ceditianum írt, de imagine Marci Ant. Primi (l. Marci V. Martialis Epigrammata ex recensione Petri Scriveri Amstelodami. 1629. Lib. I. Ep. 8. Lib. VIII. Ep. 23. Lib. X. Ep. 23. és 32.) bővebb például szolgálhatnak.

A különbség a kettő között csekélynek látszik, még is amaz elmés fordulata, rövidsége mellett is nem egyéb hideg száraz észrevételnél, ez egy lélek s élettel teljes kép; az versbe szedett gondolat, ez valódi epigramma. A kettő oly viszonyban áll egymással mint a tapasztalt s világban forgott ember s egy pedans mondásai. Az történt dolgokat mond, melyek bennünket közönséges igazságokra vezérlenek, ez sententiákat, melyekhez még elébb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.

13. Úgy látszik, Lessing is érzette a jelenlét becsét az epigrammákban: de csak mint mellékes dolgot tekintette. Mert midőn azt mondja, hogy Owen a maga epigrammáiban épen az a pedáns, kiről most emlékeztünk, hogy verseiből nehéz egy huzamban egész könyvet fejszédülés nélkül elolvasni, nem azt veti-e utána okúl, hogy aphantasia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, amint a szem olvas, bizonyos képre vagy személyre alkalmaztatni, s mert ezt, reflexiók sokaságától elboríttatván, nem teheti, végre, sikeretlen fáradozási közt elcsügged? s még is, az epigrammák múlhatatlan requisitumit előszámlálván, a jelenlétről hallgat, s elégnek hiszi az elmésséget, várást és megnyugtatást említeni. Valljon nem azért-e így, mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a görög Anthologia valódi epigrammáinak, melyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a koszorút annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejéről tépni le. Kedvetlen dolog oly férfiúról mint Lessing mondani, hogy önség botlasztá meg itéletében; de az igazság mindenen felül van, s azt elnémítani semmi tekintetnek nem szabad.

14. Owen tompa volt érteni a jelenlét becsét, s ez az oka, hogy oly kevés epigrammát írt. Mert mintegy másfél ezer közől — ha kiveszszük a maga által is csak ethika és politika monostichának nevezett darabokat — alig érdemel egy hatod rész epigrammai nevet. Ellenben Martiálnál az 1530 darab kö-

zött csak igen kevésről mondhatjuk, hogy nem epigramma, — Martiál egy azok közől, kik a didaktikus költő nevét méltó jussal érdemlik, — az úgy nevezett obscoenák csak a gyermek kezében veszedelmesek, az érett ember látni fogja, miként van bennök a vétek nevetségessé, utálatossá téve, s iszonyodva fog belőlök tanulságot venni, — s íme épen Martiálból tudtak legkevesebb sententiát kihalászni az aetas lutea vizenyős moralistái. Miért? mert nála a morál ritkán jelenik meg a maga mindennapi mezítelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít: de példa által igen. Nála a tanulság a történetekbe van fonva, bizonyos személyek által mondva, s bizonyos személyekre alkalmaztatva. Nem nyilván van-e amit Lessing mond, miképen a beszéd az ilyetén alkalmaztatás által mozgást és életet nyer? Ha talán nem vagyunk is ismeretesek a történettel vagy személylyel, kire az irányzat van, s nem tudjuk is okát mért épen erre, s nem másra van czélzás, maga az ily megszólítás ingerel, hogy saját körünkben is széttekintsünk, ha nincs-e itt is személy, nem ment-e végbe történet, melyre a költő reflexiója alkalmazható volna. Ily tekintetek lebegvén Lessing szemei előtt, csodálhatni-e ha ő — bár nem azon úton indúlt el, melyen a görög Anthologia Meleagrosai, Simonidesei ragyognak — minden epigrammatisták közől egyetlenegy, ki gnómát nem írt. A görögökről ezen tekintetben nehéz elhatározólag szólni, meddig nincs megfejtve a kérdés, ha a Planudes Anthologiájában álló gnómák Meleagros korában éltenek-e? Mert ez a gyűjtemény, melyet Planudesnek köszönünk, tizenhat század lefolyta alatt Philippus, Agathias, Kephalasnak s magának Planudesnek kezei között sok viszontagságokon ment keresztül. De vannak benne s nem kis számmal oly darabok, melyek maiglan legmesteribb példáúl szolgálhatnak, mint kelljen a gnómának epigrammai formát adni, s az fogna a legjobb példányok után indúlni, ki ezeket tenné stúdiumává. A németeknél Goethe ment ezen pályán dicsőséggel, azért nála oly ritka a gnóma.

15. Az elmondott mód szerint epigrammává lett gnóma azon nemhez fog tartozni, melyről az 5. szakb. szó vala.

16. A második osztályt a festő epigrammák képzik. Ezek azon benyomatnak következései, melyet a költőre valamely külső tárgy, példáúl, szobor, kép, vagy táj teve. Bennök főképen arra kell ügyelni, hogy a tárgytól vett hatás erős világosságban tűnjön fel, azaz oly directionis punctummá legyen, mely szembeszökőleg kimutatkozzék, még pedig az epigramma végén. De ezen kitetsző fénypont nem leszen szúró tövis, vagy nyíl, hanem inkább rózsabimbó, mely a bokrétának fő dísze s minden egyéb virágok csak azért látszanak mellé füzetve, hogy szépségét emeljék. Így szoktanak a festők is árnyazat és szinek ellentétele által bizonyos pontot a képen kiemelni. Ez a punctum directionis — vagy mint nevezni fogjuk czélpont — kitüntetése az, mitől az egész epigramma becse függ; s amint ez erőtlen vagy homályos vala, azon mértékben fog az epigramma érdeme is hanyatlani. A görög költők többnyire azon pontot szerették kitüntetni, mely a tárgynak is — ha művészség szüleménye volt — a szobrász vagy festő kezétől kölcsönözött czélpontja vala, s mennyi szerencsével, a görög epigrammák barátjai előtt ismeretes. Nem tagadhatjuk meg magunktól, hogy ezen nemből egy nagy szépségű darabot a herderi Anthologia után ne közöljünk; akik vágynának többeket is látni, utasítjuk a felebb idézett munkára. *)

Philoktetes.

Ja ich kenne dich, Armer, dem ersten Blicke verräthst du
Leidender Philoktet, deinen inwendigen Schmerz.
Wie sich das Haar ihm sträubt! Wie von der Scheitel die Lock
Wilde verwirret fällt! auch in der Farbe noch wild.

*) Zerstreute Blätter. Zweite Samml. lap 86 s 87. Auf das Bild der Medea, Iphigenia im Bilde: l. 98. Hercules und Anthaeus. l. 89. Alexander stb.

Und voll Furchen des Grams umkleidet dürre die Haut ihn,
Trocken, als fühletest du selber im Blicke sie hart.
Sieh, und im düstern Auge da hangen geronnene Thränen
Starrend, sie zeigen ach! seinen unendlichen Schmerz.

A költő is azon situátiót tünteti ki, melyet a művész kijelelt. Minden vonás oda czéloz, hogy mutassa Philoktet meg nem nevezhető fájdalmát. Gyakorta ezen czélpont nem mondatik el szavakban, mint az imént felhozott Philoktetesnél, hanem a képek festetnek oly erős színekkel, hogy nem lehet nem látni s érezni a czélpontot is. A festői epigrammáknak poetai érdemökön felűl az a becsök is van, hogy élesítik s gyakorolják a művítélői tehetséget.

17. Valamint lélek a tárgygyal kétféle viszonyban áll — egyik, midőn a tárgy befelé munkál a lélekre; másik, midőn a lélek kifelé munkál a tárgyra — azonkép oszlik el a festői epigramma is két nemre. Egyik a mesterség (erről szólánk a 16. szakb.), másik a természet műveit tárgyazza. Ide tartoznak az Anthologiában álló, forrásokra, ligetekre, stb. késztült darabok, valamint az eroticumoknak az a serege, melyet a szélesebb értelemben vett festői költészet osztályozatába vonhatni. Itt a költőnek szabadabb tér nyílik ki, mint az elsőnél, hol a szobrász vagy festő czélját akarván kitüntetni, annak phantasiájához is kénytelen ragaszkodni.

18. A természet műveinek egyetemleg van főczéljok, egyenként s különvéve nincs, innen van, hogy midőn a költő egyes művet akar a természetből kivenni, s müvészi gonddal megnemesíteni, czélt ön lelkéből kell merítenie s művébe lehelni, különben költeményének nem leszen saját szempontja, s nem czéliránya sem, s előre kiszámolt czél nélkül munkálni oktalanok dolga. S ez a functio, midőn a költő a maga által alkotott czélt művébe szövi, az, melyet mi kifelé munkálatnak a tárgyra nevezénk. Ez a különböztetés a két festői nem közé nem hoz nevezetes elhajlást: de a költőnek hasznos intésűl szolgálhat, mire szükség vigyázia; a gondolkodó psycholog pedig talán valamely föl-

fedezésekre juthat általa. A két nemet-egy festői névvel nevezni nem hiba. — A festői epigrammák között díszes helyet foglalnak ezen darabok, s példáúl szolgálhatnak, miként merít a költő ön lelkéből czélpontot.

Dolce Madonnájára.

Mely báj! mely fennség, mely isteni bánat ez arczon!
És mely szent megadás s gyermeki bízodalom!
Bús anya, mennyei szüz! e kép láttatja, mi voltál;
Vídúlj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

Kazinczy.

Báró Vesselényi Miklós képe.

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tüzörvény s aetheri fagy küzd:
Arczaidat derülö tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! mennyköveid forrnak benn, esküszöm, áldozz!

Berzsenyi.

Die Göttergestalt.

O Praxiteles, o Polykletus, seyd ihr gestorben?
Lebet denn nirgend mehr Eure belebende Kunst?
Dieses duftende Haar der Melite, die strahlenden Augen,
Ihre Göttergestalt Einem Altare zu weihn —
Bildner, Künstler, wo seyd ihr? Das schönste Menschengebilde
Kam vom Himmel, um uns Paphia selber zu seyn.

Herderi Anth.

Auf die Statue der Venus.

Sieh Papenhovens Meisterstück, die schöne Venus ins Gesicht!
Sieh an den Mund des Marmorbilds! Mann sieht die Stimm und hört sie nicht.

Kleist.

19. Ha az epigrammában egy vagy több gondol valamely nem várt öszveérésbe hozatnak egy más s t lök egészen különböző gondolattal, s az által a lél kedves megjátszatást érez, akkor az ily darab egy ha madik osztályt formál az epigrammai sphaerában. Ben ne bizonyos csel rejtezik, s talán nem rosszúl csele

nevet viselhetne. Vele az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak, s czéltalan bonczolgatás volna őket különös osztályba helyezni.

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwör' es dir, o Laura, dich zu hassen;
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen, sie zu hassen;
Weil alle treulos sind, wie du.
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich — — ach! dass ich falsch geschworen.

Lessing e darabot dalai közé tette, s egyike legjobb epigrammáinak.

Többé nem szeretek; minek a sok néma vesződés?
Mit tegyek? a kegyes int: élni, szeretni csak egy.
Kisfaludy Károly.

Hittem az esknek ah! azt a hold és csillagok hallák,
S érte kezessé lőn, s mennyi gyönyörrel! az éj.
És ím csalva vagyok. Menj, menj! én kába, ki minden
Boldogságimat egy lyányka kezébe tevém! —
Mit? nem igaz? lássad levelét: elfogtam. Igaznak
A legszemtelenebb sem meri vetni cselét. —
Ah de te sírsz, nyakamat karod általölelte, könyüdtől
Arczomat ázni érzem. — Csalfa! feledve hibád.
Kazinczy.

A görög Anthologia igen jeleseket mutat e nemben is*).

20. Valahányszor a cseles epigrammában elmésség rejtezik, mindannyiszor múlhatatlan részei lesznek a szövevény és czélpont (l. ezekről §. 25. 27. 33.), egyéb esetekben pedig itt is, mint minden epigrammai nemekben, elég a czélpontra, de erre mindenkor, fő figyelmet fordítania a költőnek.

21. Minthogy az ártatlanúl dévajkodó elmésség inkább szeret párosúlni a jó indulatból eredt, játszó, enyelgő s nem kártékony csellel, mintsem a sujtó és

*) Herders sämmtl. Werke. Zur schönen Literatur und Kunst, Wien 1813. X. Theil. l. 58. Der zweite Paris; l. 71. Die badende Venus stb.

metsző elmésséggel, mely mindig epébe mártja nyilát előbb hogysem elpattantaná, hajlandóbbak valánk a metsző elmésséggel fegyverzett epigrammákat egy különös negyedik osztályba tenni, s ezt annál inkábbára, mivel a kettő között theoriai tekintetben is vannak elhajlások. — Minekelőtte tovább mennénk, nem lesz helyén kivűl ha elmondjuk olvasónknak röviden — czél és hely hosszabb kitérést nem engednek — mit értünk az elmésség alatt.

22. Azon ügyesség a lélekben, mely a dolgok közt elrejtve lappangó hasonlatokat, egy sebes, egy könnyű tekintet által felfogva előnkbe állítja, neveztetik elmésségnek. Ezen kevés szavakból nyilván van, hogy az elmésség világos és szembeszökő hasonlatok fölfedezésével nem foglalatoskodhatik, s ebből ismét az következik, hogy az öszvehasonlító functióban soha sem lehet kérdeni, ha a felállított hasonlat egész tökéletességben való-e; mihelyt tudniillik a hasonlat világos volt, s egész tökéletességben való, annak előállitásából többé nem fog elmésség származni. Azonban, bár az elmésségnek nem szabad egész tökéletességben valónak lenni, még is mindenkor valamely, bármi parányi, alapon kell épűlnie, különben elveszti valószinűségét s ez által egész erejét. De hogyan történhetik ez meg? A hasonlat valósága tudniillik csak bizonyos részek, bizonyos tekintetek megegyezésében áll, vagy, hogy Jean Paullal szóljunk, az öszvehasonlító pont a beszéd szemfényvesztő sebességéből támad, s a helyett hogy magában egész hasonlatot rejtene, a fél, harmad, vagy negyedrész hasonlatot egyenlőséggé csinálja. Ekként munkálván az elmésséget teremtő functiók, bátran merjük állítani, hogy alig van oly két dolog a természetben, melyből az arra termett lélek elmésséget ne hozhatna elő, mert mindenhol lehető oly praedicatum feltalálása, mely bizonyos pontban két dologra illhetik. — Minden elmésség, minél könnyebben kötötte öszve az oly dolgokat, melyek közt a mindennapi szemlélet nagy elhajlást látott, következőleg m nél mélyebb homályból kellett a

hasonlatnak előidéztetni, s minél több hasonlatot talált ugyanazon két vagy több dolog közt: annál nagyobb sikerrel munkált reánk, s ezen tekintetek mindenkor ugyanannyi mérlegei lesznek az elmésségnek. Vannak az elmésségnek több, részint mellé részint alárendelt (co-et subordinatae) nemei, mint példaúl az éleselme (Scharfsinn), mélyértelem (Tiefsinn), antithesisek, szójátékok, sat. melyeknek mindenike kölönös sajátsággal bír; ki rólok bővebb tudományt akar meríteni, az nagy haszonnal veheti kezébe a jean-pauli aesthetikai programmákat; czélunkra elég, ezen kevés vonásokat adni az elmésség fogalmáról.

23. Az elmés epigrammákban két vagy több gondolat egy pontba csap öszve, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott s nem várt szikra pattan ki, mely elmésséget rejt magában. A közönségesen minden epigrammákban megkivántató tulajdonokon kivűl szükséges részek benne a szövevény és kifejlet.

24. Vedd kezedbe Martiált és Lessinget, s epigrammáiknak nagyobb részén szembetünőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak: de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola és felvilágosító pont az a két epigrammai rész, melyet mi szövevény és kifejlet nevekkel jegyezénk meg. Másoknál expositio és clausula, inductio és conclusio, protasis és apodosis.

25. Lessing a szövevényt s kifejletet, várás és megnyugtatás (Erwartung, Befriedigung vagy Aufschluss) szavakkal jelelte meg, értvén alattok azon ideákat, melyek a mindennapi nyelvben a kiváncsiság, s ennek kielégítése által értetni szoktak: s oly elmaradhatlan részeknek tekintette, hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a bölcs

fèrfiúnak elfelednie, hogy várás és megnyugtatás oly tulajdonok, melyek minden költeményben megkivántatnak, sőt nem csak költeményben, de sok egyéb helyt is. Jaj azon eposnak, mond Herder, drámának, historiának, philosophiai és mathematikai értekezésnek, mely várást nem gerjeszt, vagy ha gerjeszte, kielégíteni nem tudja. De jaj a szépművészetek akármely nemének, ha csak várást gerjeszteni s kiváncsiságot kielégíteni tuda; ezek mellékes dolgok, s a müvésznek egyéb, és sokkal nemesebb czélokra szükség törekednie. Kellett volna azon felűl észrevennie a sok tiszteletre méltó philosophnak, hogy efféle sanyarúságok — melyek való alapon nem is épűlnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák közől kizárni, melyeknek legtöbb poetai becsök van. Mert ha a várás és megnyugtatás — legyen bár azon értelemben véve, ahogyan mi a szövevényt és kifejletet veszszük — határozza meg, mi epigramma, s mi nem az, úgy a görögök, Goethe és Kazinczy nem voltak oly szerencsés tanítványi az epigrammai Músának, mint őket lenni legalább mi hiszszük, s nem könnyen feldönthető okokból hiszszük. — Szükség emlékezni továbbá, hogy a Lessing által annyira tisztelt, s méltán tisztelt Martiálnál is vannak darabok, melyekben egyszer a szövevény, másszor a kifejlet nemlétét lehet észrevenni, annál a Martiálnál, kiről mondatott, hogy az újak és régiek között legnagyobb epigrammatista, s egyetlenegy a görögök és rómaiak közől, kinek tiszta, és bizonyos fogalmai voltak az epigramma alkatjáról. Mi azt hiszszük hogy az a theoreticus fog valót mondani, ki a szövevényt és kifejletet közönségesen minden epigrammában becses résznek fogja tekinteni: de múlhatlanúl szükségesnek csak azon nemben, mely az elmés czímét hordozza. Miért épen csak itt s nem máshol is, úgy hiszszük nem leszen kérdés többé azok előtt, kik felebb mondottainkat értették s tudják, hogy az elmésség hasonlatot involvál magába, melyet szövevény és kifejlet által lehet szerencsésen az olvasó elébe állítani.

26. Szólottunk a szövevény és kifejlet szükségei-

ről az elmés epigrammákban, illő hogy szóljunk tulajdonaikról.

27. A szövevénynek egyik requisituma az, hogy több, másik hogy kevesebb, ne mondassék benne, mint amennyi a kifejlet emelésére kivántatik. Az első ellen azok vétenek, kik nyereségnek hiszik, ha egykét verssel többet adtanak, s feledik, hogy csak az jó, ami czélhoz viszen, s minden egyéb helyén kivűl áll, következőleg hibás. A szövevénynek kiszélesítése azon felűl, hogy azt a mindenütt nagy becsű praecisiót sérti, igen gyakran rontja az egységet is, és a beszéd kerekségét, melyek mind annyi sugárai az epigrammai tökélynek.

28. A hosszas theoriai szemlélgetések között magunkat is megszálla az epigrammai düh, s kevélyeknek érezvén magunkat minden nyomon másokból hozni példát, próbát tevénk, ha egy epigrammát írni tudnánk-e; s íme itt van amit

„sülyedő titokban
Kegyajkin a képzés lehelt vala :“

Könyvem vágyva vevéd, olvasni mohón neki ültél;
Lelkedet egykét mív édesen elragadá.
Ez tetszik még is mondod Szalavári leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

De fájdalom, a mellett, hogy epigrammát rosszat írtunk, még azon vigasztalás sem marad lelkünknek, hogy egy jó gondolatot hoztunk elő a semmiségből, mert ez a gondolat már tizennyolcz év előtt élt, még pedig epigrammai formában élt. Tekints a Tövisek és Virágokba, ott ez áll:

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább :
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

Minden fogja látni, hogy az az erő itt egy pontra gyűlve munkál a végső gondolat emelésére, mely a mi négy sorunkban szétfoly, s azon felűl szükségtelen és czéliránytalan beszéd, sem energiája, sem annál inkább szépítésére nem szolgál az epigrammának.

29. Naugerius — az az ismeretes újlatin versi-

ró, ki Catullnak tiszteletére minden évben bizonyos számú példányokat égetett meg a Martiál verseiből — ezen epigrammát írta egy lyánykára : *)

Nil tecum mihi iam Phoebe est, nil Nox mihi tecum,
A vobis non est noxve, diesve mihi.
Quantum ad me, ut libet auricomo sol igneus axe
Exeat Eoae Tethyos e gremio;
Ut libet, inducat tacitas nox atra tenebras:
Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.
Nam quoties a me nitidos avertit ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit.
At quoties in me nitidos convertit ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies.

A különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az' hogy benne a szövevény széles: másik, hogy azon meglepést, melyet a kifejlet eszközleni képes lehetne, már eleve elfoglalja a szövevény végsora:

Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.

Itt már mondva van, a mi utóbb a kifejletben következik. Nem elég volna-e csak ezt mondani az egész darabból hogy epigramma legyen:

— quoties a me nitidos avertis ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit;
At quoties in me nitidos convertis ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies.

Kazinczy és Vitkovics több előlátással tudták mérni az epigrammai hatást, midőn ezen reminiscentiális darabokat adták:

Kél a nap s megnyílsz, de ha száll, elzárkozol. E szív
Ezt teszi, Gyengyi, ha jősz, ezt teszi, Gyengyi, ha mégy.
Kazinczy.

Égek, rám ha veted szemeid, fagyok ím ha behúnyod :
Czenczi! te fogsz jéggé tenni, te fogsz hamuvá.
Vitkovics.

Naugerius még egyet ada Pythagoras szobrára, melyet Lessing is felhoza Észrevételeiben az Epigrammákról:

---

*) Carmin. Sel ex illust. poet. Saec. XV. et XVI. Bassani 1781. pag. 43.

Quem totis vixisse anima redeunte renatum
  Mutato fama est corpore Pythagoram,
Cernere iterum ut docti coelo generatus Asylae
  Vivat ut antiquum servit in ora decus.
Dignum aliquid certe voluit: sic fronte severa est,
  Sic in se magno pectore totus abit.
Posset et ille altos animi depromere sensus,
  Sed veteri obstrictus religione caret.

Ezt az erőtelen beszédű unalmas darabot egy más (Faustus Sabaeus) így adá jobban, s hűbben (Lessing mondja) a görög originálhoz:

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem,
  Verum Pythagoram conticuisse iuvat.

Kár volt a buzgó catulliánusnak az általa nem becsűlt Martiáltól, vagy legalább az annyira tisztelt s talán még is fonákúl értett Catulltól nem tanulnia, miképen kell epigrammai szövevényt alkotni. De ez a catullomania szinte úgy vethete akadályt a jámbor tanulásának, mint bizonyos más mania a mi fiatal versíróink tudományos előmenetelének.

30. Vannak azonban esetek, hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejlet hatásán, sőt inkább elősegéli azt. Példáúl, midőn a kifejlet feltünése viszonyos észfogatoktól függ. Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynak vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni, s azt leginkább az által lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számítjuk elő, hogy a kicsinyt, kisebb, legkisebb; a nagyot, nagyobb, legnagyobb kövesse, s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejlet. Nem tudunk oly darabot mely annyi sugárt önthetne ennek felvilágítására mint Martiálnál a XI-dik könyv XIX. epigrammája.

In Lupum.

Donastis, Lupe, rus sub Urbe nobis:
Sed rus est mihi majus in fenestra.
Rus hoc dicere, rus potes vocare
In quo ruta facit nemus Dianae,

Argutae tegit ala quod cicadae,
Quod formica die comedit uno;
Clausae cui folium rosae corona est:
In quo non magis invenitur herba,
Quam costi folium, piperve crudum:
In quo nec cucumis jacere rectus,
Nec serpens habitare tota possit;
Erucam male pascit hortus unam,
Consumto moritur culex salicto;
Et talpa est mihi fossor atque arator,
Non boletus hiare, non mariscae
Ridere aut violae patere possunt.
Fines mus populatur, et colono
Tanquam sus Calydonius timetur;
Et sublata volantis ungue Procnes
In nido seges est hirundinino;
Et cum stet sine falce mentulaque,
Non est dimidio locus Priapo,
Vix implet cochleam peracta messis,
Et mustum nuce condimus picata.
Errasti, Lupe, litera sed una:
Nam quo tempore praedium dedisti;
Mallem tu mihi prandium dedisses. *)

A kijelelt két első és két utolsó sorok már magokban is epigrammát alkotnak; de sokkal kisebb mértékben bírják a hatás erejét mint amúgy a martiálisi gradátiókkal. Hibázna, ha valaki hinné, hogy ezen hyperbolák egyedűl csak iskolai amplificátiók. Mind annyi fokonként haladó erős vonások azon parányi képnek kitüntetésére, melyet a vett ajándékról előnkbe festeni akar a költő.

31. A szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják aminek mondatnia kellene, vagy pedig az epigramma czímébe adják, ami egyformán vétek, mert a czím csak különböztető jele s nem része

*) Kezünknél a felebb idézett scriveriusi kiadása volt Martiálnak s némely variánsokat kénytelenek voltunk másokból kiírni. Scriveriusnál a dicere ducere; az argutae arguta; a clausae clusae; a costi Cosmi. Egyetlenegy darabban mennyi hiba! s ezen felűl nem valóságos botránkozás-e classicusnál a szavakat így írva látni: litTeris, consumPto stb.

a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammáját így adá:

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du muszt, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn:
Blind wirst du dann Cupido, die Schwester Venus seyn.

Ákonnak jobb, és Phyllisnek bal szeme nincsen,
Ám de felülmúlják kecscsel az isteneket.
Kis gyermek, testvérednek gyönyörü szemed add át:
Igy te vak Eros, és ő Kütherea leszen. Ponori.

Az originál ez:

Lumine Acon dextro, capta est Lecuilla sinistro,
Et potis est forma vincere uterque Deos.
Blande puer, lumen, quod habes, concede puellae:
Sic tu coecus Amor, sic erit illa Venus.

A Kleist epigrammáját czímje nélkül érteni sem lehet, mert a mi Amaltheusnál a szövevényt teszi, Kleist a czímbe fonta azt, s ez a Kleist epigrammája épen oly rosszúl epigramma mint Kazinczynál az az ismeretes Arbuscula czímű szép darab az leszen, ha így adjuk:

Roscia, midőn a hallgatók lepisszegnék.

A ti javallástok, pór rend sokasága, gyalázat:
Mesteri játékom csak lovagénak örül.

Martiálnál, s az ő nagy tanítványánál Lessingnél, soha sem szükség czím által vetni világosságot az epigrammára. Nálok minden magából a költeményből érthető. A németeknél pedig Goethe czímet nem is szokott adni epigrammáinak, mint nálunk Kisfaludy Károly a maga 28 számból álló részint gnóma, részint epigrammáit is czímek nélkül adá, a nélkül hogy értelmökön legkisebb homály volna.

32. Kifejlet, czélpont ideái oly rokonok egymással, hogy miatta a dolog valósága nem vesztene, ha a theoretikusok által a kettő öszvezavartatnék. Mi alább a czélpont nevezettel fogunk élni; itt azon okból

használtuk a kifejletet, mivel általa a szövevény ideája mellett felvilágosító antithesist nyer az olvasó. Tudva vagyon mily viszonyban áll genus, és species egymás között a logikusoknál, és így nem leszen érthetetlen ha mondjuk, hogy hasonló viszony van az epigrammai theoriában a czélpont és epigrammai nyíl között. A czélpont tudniillik genus, a nyíl ennek alárendelt speciese. A czélpont közönségesen minden epigrammai nemekben múlhatatlan rész, tehát az elmésben is, csakhogy itt — minthogy az epigrammai elmésségben többször van szúró és metsző czélzás, mint nem — sajátabb nevezettel nyílnak lehet mondani.

33. Az epigrammai nyílnak egy új s elmés gondolatból kell állnia, mely ha rövidséggel mondatott el, minden benne megkívántató teljesíttetett. Lessing tagadhatatlan hibát követett el, midőn a czélpont (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségének okát közönségesen a szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta: de sokkal nagyobb leszen a hiba, ha ezen magyarázatot különösen a nyíl rövidségének okára alkalmaztatjuk, mert hogyan lehessen valamely szúró, vagy metsző gondolatnak szobron helye, megfogni nem tudjuk. Okot mindig legjobb magában a dolog természetében keresni, s a jelen esetben is, ha azt mondjuk, hogy az magában az epigrammai nyílban fekszik, a legvalóbbat találtuk. Mert nem nyilván van-e, miképen a sebes röppenet adja meg erejét az elmésségnek? sőt Jean Paul szerint maga ezen sebes röppenet elmésség. S oly nehéz-e megfogni, ami még a physikai világban is mindennapilag kitetsző, hogy a tárgy röppenése annál sebesebb, minél rövidebb tért kell befutnia? Bár mily elmés legyen a gondolat, ha sok szavakban adatik, elveszti erejét, szinte úgy mint a lapály szélességén szerte áradt folyó, s nem munkál többé oly hatással reánk mint ha egykét szóból pattant volna ki. Hosszan talán nem is szükség a dolog felett elmélkedni. Oly világos ez, hogy gyéren találhatni példát, hol a nyíl rövidsége ellen vétetett volna. A poetasterek legtörpébbike-

is — kiknek literatúránk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szükében — minekelőtte tollat venne kezébe, ezt szokta előre kigondolni, ami gyakorta Scaligerként nem is egyéb, mint az a tolvajkulcs, mely úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak felnyitására. Ez mind amit a nyílról szükségesnek véltünk mondani.

34. Az eddig előadott osztályok csak a négy legnevezetesebb epigrammai nemeket érdeklik. Többről szólni szükségtelen, nem azon okból, mintha vélnők hogy ezen osztályzat minden nemeket kimeríthetne, hanem mivel a művizsgálói szempontokat főképen csak ezekre kell fordítani, s amit rólok a theoria mondhat, az minden egyéb, általunk nem érdeklett nemekre is kisebb vagy nagyobb mértékben alkalmazható. Az epigrammai költészet oly sok alágazatokra oszlik el, hogy mindeniket bizonyos osztályozat alá vonni fáradságos dolog volna s ha valaki tenné is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat.

III.

Értekezvén az epigrammák nemeiről egyenként véve, alig maradt valamely theoriai szempont érintetlenűl; néhány helyt pedig a dolog önkényt vona hoszszabb magyarázatot maga után, hogy most ezen szakaszban, mely az epigrammák közönséges tulajdonaikról szóland, csak kevés marad említeni való.

35. Ha a II. szakaszban előadott nemeket egybe fogva veszszük szemügyre, tapasztalni fogjuk, hogy az epigramma oly költemény, mely valamely jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosan meghatárzott ponthoz függesztve adja elő. A költő, tudniillik, tárgyának jelenlétet ad, s benne valamely tulajdonságot fedez fel, vagy egy maga által talált tulajdonságot poetai valószinűséggel költ reá, előadását akként alkalmaztatván, hogy a mű egészéből egy bizonyos pont, melyhez minden vonás mérve van, s melyből a költői képnek

tekintetnie kell, szembeötlőleg feltűnjön. Mind ezt rövid, numerosus, eleven beszéddel előadva.

36. Ezen kevés, definitio helyett szolgáló, vonásokból könnyű kitalálni az epigrammának kirekesztőleg saját requisitumait. Azok mellett, jelesűl, melyeket az aesthetika általában minden költeményben megkiván, a tárgy eleven jelenléte, haladékony előadás, czélpont, egység, s végtére — ami ezen két utolsóból veszi lételét — rövidség, azon sajátságok, melyek közönségesen az epigrammából kimaradhatatlanok.

37. A tárgy eleven jelenléte élet, mozgás, személyesítés ideáiban oszlik fel. Vagy, hogy az egész művészi titkot kevés szóban kifejtsük, a lelketlen dolgoknak emberi tulajdonokkal rokonságba hozatala eszközli a tárgy eleven jelenlétét (Hasonlítsd 9—14) *). Midőn egy elvont s külső érzékek által meg nem fogható dolog mondatik el, abban nincs tárgy eleven jelenléte, hanem csupán testetlen gondolat. Ellenben ha az ideát valamely személyesített s emberi tulajdonokkal felruházott alak mondotta el, ha az észrevétel bizonyos személyre volt alkalmaztatva, a gondolat képben adva stb. íme ezen esetekben már látható lett az eleven jelenlét. Szükség, hogy az epigrammatista erre fordítson főképen figyelmet; mert ezt elmulasztván, könnyen aphorisma-íróvá válhatik.

38. A czélpont az a végső gondolat a költeményben, melynek kiemelésére vagynak minden egyebek használva. Mihelyt valamely mellék idea ezzel öszvefüggésben nincsen, bármely tökéletes lett legyen is magában, czéltalanúl használtatott; s az epigrammának épen oly ártalmára van, mint az eposi nagy alkotványnak a vele öszve nem font és szőtt episód. A czélpontnak a költemény legérdeklőbb gondolatját kell ma-

*) Lehetne mondani, szélesb értelemben, rerum intellectualium corporatio. Mert a költészet nem szenved merő intellectuális, valamint nem merő materiális tárgyakat sem, hanem a kettőből egygyé lettet.

gában foglalnia, s minden lehető fortélyokat munkába vennie, hogy az olvasóban szív s lélekre hasson. Innen következik azután, hogy minden epigrammának csak egy czélpontja lehet; mert ez a superlativus gradus az érdekletben kizárja a többség észfogatját*). Ha ezen észrevételt szemünk elől el nem veszítjük, könnyű leszen megmagyaráznunk: mennyire van Scaligernek igaza, midőn az általa úgy nevezett differtum epigrammának, hol minden distichon saját és különös czélponttal bír, adja minden egyebek felett az elsőséget; holott azt kell inkábbára mondanunk, hogy az ilyetén elmejátékok a helyett, hogy „sokat adnának egyben," mint Scaliger mondja, végtére a sokban sem adnak egyet, legalább tökéletest nem.

39. A haladékony előadás, mely leginkább a több distichonokból álló epigrammákban észrevehető (mint példáúl a 30-b. idézett), a szavak és gondolatok fokonként emelkedő vagy eső következéséből támad. Ezen haladás az előadásban egy soha eléggé nem becsülhető tulajdon, s azt a theoretikusok által emlegetett aesthetikai interessét főkép ez szerzi az epigrammában. Ebből származik azon rend, mely szerint a költemény tökéletlenekről tökéletesbekre hág, s a viszonyos tökéletnek legfőbb pontjával végződik. Azonban ezen tökélet nem magára a gondolatra, hanem azon érdeklett erőre nézve vétetik számba, melylyel az olvasóra munkál. Mert különben az következnék hogy, midőn a gondolatok menetelében nincs emelkedés, hanem épen ellenkező, ott egyszersmind haladás sincsen; mely állítás rokon a képtelenséggel. Ki a Martiál epigrammáját (30) figyelemmel olvasta, az előtt nyilván van, hogy ott, bár az ideák quantitative hanyatlanak, az érdekleti erő az olvasóra nézve pontról pontra emelkedik, s a haladást kézzel foghatólag mutatja. Vannak költők, még

*) Der doppelte Gesichtspunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing. Sämmtl. Schriften, Berlin 1796. I. Th. l. 148.

a jobbak között is, kik ezen általunk itt szóba vett haladást, más ettől különböző nemével igyekeztenek kipótolni, haladással, tudniillik, az időben. De nem nagy szerencsével. Mert ez érdekletet nem hoz az olvasóra nézve, s nem gerjeszt aesthetikai interessét. Nem kevésbbé hibás gondolat, mint a haladást az időben drámai actio forrásává tenni. A példa talán nem leszen szükségtelen.

Áon berkeiben zaj nélkül folyjon el éltem,
Mint kristálycsermely myrtusok árnyai közt.
Olykor kis felhő víg kedvem egére borúlhat,
S a szerelem, mint nap, szórja szelíden el azt.
Könnyű lélekkel lássam közelíteni végem,
S kedvesemen függve húnyjanak el szemeim.
Emlékül nyíljék minden kikeletre poromból
Gyászló hívemnek síromon egy nefelejts.

Hol van itt az az emelkedő következés az ideákban? Az látható, hogy az epigramma első distichona az élet felvirúlt szakában játszik, a végső distichon pedig a sír nefelejtsével végzi szerepét. De emelkedett-e ez által az érdekleti erő? S a változás, mely történt, egyéb-e, mint haladás az időben? — Ismét:

Mint a kék égből kimosolygó csillagok éjjel,
Oly kiesen fénylők mennyei szép szemei.
Arczain a liliom s a rózsa ölelgetik egymást:
Trónt Ámornak ajánl bíbora ajkainak.
Ég, de szelíd kívánati, mint Auróra könyűi,
Oly tiszták, s havazó tél fedi keble nyarát.

Ha az olvasó próbát teszen, s a különben igen szép darabnak distichonait ellenkezőleg rendeli el, mint most állanak; hogy tudniillik az első foglalja el az utólsónak helyét és viszont — vagy akár mint zavartassanak öszve és vissza egymás között a distichonok — tapasztalni fogja, hogy a darabon egyéb változás, mint a distichonok széthelyhezése, nem történt; s az epigrammai érdeklet sem kisebb, sem nagyobb annál, mint előbb volt. Csalhatatlan jele a haladás és — ami ennek több-

nyire következése szokott lenni — czélpont nem létének. Egy más epigrammaíró a maga Faustina czímű darabját, mely ezen utóbbik után van dolgozva, annyiban több szerencsével adá, hogy, ha haladást nem is, czélpontot legalább hozott belé; hamindjárt egy ismeretes matthissoni dalból is, elég hogy hozott, s általa epigrammája alkatját tökéletesbbé tette. A darab ekként hangzik:

Tüzszeme szól, gyönyörü nézése varázsol örömre,
 S váltva mosolyg Éósz s Hesperus arczairól.
Szép kerek ajkainak szava égi melódia s Cháris
 Tánczkönnyü léptei myrtusi berke körül.
Láng repülő haja hókebelére müvésztelen omlik,
 S gyengéd szíve, miként Venus Uránia, szent.
Látni ez ártatlan kedvest, egy tiszta tekintet
 A nagy Olymposnak mágusi tája felé.

40. Az a belső egybefüggés, melynél fogva minden részek bizonyos pontban öszveérvén egy egészszé olvadnak, egységnek neveztetik. Nincs ága a szép művészségnek, melyben egység nem kivántatnék, s ugyanazért e helyt, hol csak az epigrammának kirekesztőleg saját tulajdonai érdekeltetnek, róla hosszabb szó nem lehet. Elég legyen azt mondani, hogy minekutána az epigrammában minden, még oly parányi vétek is, szembeötlőleg feltűnik, szükség nagyobb gondot fordítani reá, hogy ezen, egész alkatot öszvedúló egység hiánya benne ne találtassék.

41. A rövidség nem egyéb, mint a szavaknak és kitételnek bizonyos ponthoz czélirányos mérséklete. Oka az epigrammai rövidségnek magában a dolog természetében alapszik. Maga azon észfogat, hogy az epigramma csak egyetlenegy pontot emel ki a tárgyon, kizár minden szélesb kicsapongást. Nem kivántatik tudniillik ezen czélra, hogy a kiemelő árnyazatok nagy kiterjedésben toldúljanak elő, elég ha egy tömegbe verődnek a centrum körűl öszve Mert contrast, melylyel a tárgyak kiemeltetnek, nem sokaságnak hanem különözésnek resultátuma; következőleg nem nagy hely

a térben, hanem erő és energia a különbözésben, legyen a rövidségre nézve vezér maxima. Egyébiránt az epithetonokkal kímélve élés, a periphrasisoknak s minden a tárgytól távolabb eltéréseknek szorgalmas kikerülése, szülik a legjózanabb rövidséget, s ha az epigrammának minden részei szoros iránylatban vannak a czélponttal, a versek hosszúsága, vagy a sorok nagy száma nem szül a rövidség postulátuma ellen vétket. Ilyetén gondolatokat mond el Martiális epigrammájában ad Consconium:

Consconi, qui longa putas epigrammata nostra,
Utilis ungendis axibus esse potes.
Hac tu credideris longum ratione colossum,
Et puerum Bruti dixeris esse brevem.
Disce quod ignoras: Marsi, doctique Pedonis
Saepe duplex unum pagina tractat opus.
Non sunt longa quibus nihil est quod demere possis:
Sed tu, Consconi, disticha longa facis.

Azonban, nehogy egy vétek szorgalmas elkerülése más talán még nagyobbat szüljön, szükség a költőnek figyelembe vennie azon veszélyt, melynek az értelem van kitéve a szertelen rövidség-vadászat mellett s lépteit ily félelmes szomszédságban óva tennie, hogy ama horátiusi ismeretes észrevételre a kritikusnak önkényt okot ne nyújtson.

42. Még az antithesis is, mely a különböző dolgokat egymás ellenébe helyhezi, igen becses szer az epigrammákban, s az elme nyilának kiváltkép hatalmas rúgója. Ez a gnómát sokszor oly közel hozza az epigrammához, hogy miatta a különböztetésben a nem egészen gyakorlatlan is könnyen zavarba jöhet. Miként emeli, hogy példát mondjunk, ezen aenigmai gnóma becsét az antithesis:

A szerény.

Hódol az érdemnek, nem tudja, nem érzi magáét;
Mást ha dicsérnek örül, más ha dicséri pirúl.

Szentmiklóssy.

43. Ha olvasóink közől ne talán egy némely azon kérdést támasztaná: melyek legyenek az epigrammának egyéb apró költeményektől elválasztó jegyei, annak azt felelnők, hogy a czélpont és haladékony előadás. Ha valamely egyes tárgyra írt kisded poema egyszerű, vagy elmés végzettel azonnal epigrammának mondathatnék: mi volna szebb epigramma, mint az anákreoni dalok? Egy része ezeknek antithesisből áll, olykor elmés kimenetellel; sok közőlök poetai descriptio: de a gyakorlott szem azonnal rájok ismer, hogy egyike sem epigramma; nem, még a görög egyszerű alakban sem. A vers és szótagok mértéke ezt nem teszi egyedűl: de mi tehát? Úgy tetszik, az az egészen más hangja a darabnak a tárgy festésénél, az érzelem menetelében. Az anákreoni dalban nincs oly kitetsző, s egyszerű takarékossággal mérséklett successivitás bizonyos pont felé. Ott nagyobb szabadság nyílik a tárgy hímzésére. Azon felűl, a legegyszerűbb dal sem mutathat fel oly saját centrum körűl forgást, oly egyetlenegy fócust, hol a sugároknak mindenike úgy volna összegyűjtve, mint az epigrammában. Az ilyetén darabok tehát nem epigrammák, s miért nem? ezen kérdésnek oka végtére a czélpont és haladás nem létébe esik vissza; mely hiány betöltésével nagy száma ezen daloknak könnyen epigrammává változtathatnék. Világos jele annak, hogy a költés nemei között amaz oly sok nehézségekkel feltalálható különség a formában fekszik, s egyedűl ennél fogva lehet az elválasztó vonalt néminemüleg a gyakorta egymásba szövődő költemények között feltalálni.

44. A régiek epigrammáikat leginkább distichonokban írták; nem példa nélkül való dolog, mint Catull s Martiálnál látható, hogy jambus és hendecasyllabusokban is. Az újak többnyire rímekben. A franczia s vele testvér nyelvek szükségből; a német talán a kedvesebb zengés miatt, mert a hexameter nem a legszebb modulátiójú verse ezen nyelvnek, mint azt önmagok vallják az igazságot oly igen szerető német írók. Minden eddig ismeretes versnemek között, az újaknak mértékelt

gyönyörű rímeiket sem véve ki, a distichonnak juta leginkább az az **ore rotundo loqui**. Azt a teljes kerekséget, azt a bájos modulátiót, melyet ez a maga emelkedő hexameterével a beszédnek kölcsönöz, nem lehet nem érzeni. Ez az oka, hogy a finom görög fül ezt hallotta legörömestebb a maga epigrammájából, mely oly igen kedveli a numerosus beszédet, zengeni. Ugyanezen okból nem lehet eléggé magasztalnunk epigrammatistáink bölcseségét, hogy érezvén azon szép örök becsét, melylyel saját nyelvöket minden most élők felett a végzetnek megáldani tetszett, ama kedves harmoniájú magyar distichont kezdték az epigrammában használni, mely által bennünket azon helyhezetbe tettenek, hogy jelennen, minekutána egykét jobbjainknak s köztök leginkább **Kazinczynak**, szívet és fület bájló distichonaikban az epigramma oly tökéletre hágott, nem lehet többé okunk félni, hogy valamely gondolatlan eléggé durva lehessen epigrammatistáinkat a francziák kevésbbé tökéletes módjára vezetni.

IV.

45. Az epigrammai virág azon földön fakadt ki, mely minden nagyot és szépet magából teremte (4.), s ott ért oly virúlatot, melynél szebbet még semmi ég alatt sem nyerhete. Mert ha tagadhatatlan is a martiáli epigrammák becse, az mindig való marad, hogy a romlatlan ízlés örökre kedvesebb táplálékot fog lelni a görög sentimentál darabokban, melyek az érzelem húrjait pendítik meg, mint az elmének inkábbára csak meglepést gerjesztő szikrái között, s merjük állítani, hogy azon műbiró, ki nem csak a hideg ész intését, hanem egyszersmind a szív melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a martiáli darabok felett örökre a görög műveknek fog nyújtani koszorút.

46. A legelső görög epigrammai gyűjteményt — Anthologiát saját névvel — **Meleágrosnak** köszön-

hetjük *). Ez a sok hálát érdemlő tyrusi görög, ki maga is egyike az Anthologia díszeinek, nagy szorgalommal válogatta öszve, mintegy másfél századdal a keresztény évek kezdete előtt, hazája nyelvének epigrammáit. Hogy válogatását sok gonddal tette legyen, mutatják a felhozott költők, mind annyi csillagai azon kornak, s az az ő saját darabjain feltűnő csín és kényes ízlés. Ha olvastuk a Diokleshez írt levélben előszámlált negyvennégy nevet; ha tekintetbe vettük, mily kedves gyönyörűség vala neki ezen apró költeményeket egybe gyűjteni, s miképen hasonlítja mindeniket virághoz, s maga mint röpdez méhként szerte közöttök, hogy belőlök gyönyörűséget szívjon; s midőn halljuk, hogy ezen kincsek nincsenek többé, s úgy elvesztek — talán örökre — hogy sok költőt egyedűl a névlajstrom ismertet, kik különben, mint néhány hátra maradt töredékek mutatják, méltók valának Theokrit s Anákreon, vagy Sappho és Simonides mellett állani; s lelkünkben felébred annak gondolatja, hogy görögök csak egyszer éltenek e földön: melyikünk fog egy szánakozó sohajtást a meleágrosi Korónától megtagadni?

Százötven év után Thessaloniki Philippos gyűjte a maga koráig élt s még a Korónában meg nem jelent költők műveiből egy más hasonlólag nagy becsű fűzetet. A korunkra általszállott darabok fájdalmas emlékezetet gerjesztenek bennünk társaiknak elveszte miatt; mely annyival inkább érezhető, minthogy Meleágros és Philippos sok általok nem nevezettektől is válogattak epigrammákat, ami nyilvánná teszi, hogy bennök többet vesztettünk, mint amennyit a névlajstrom mutat; pedig hihető, hogy általok minden öszvegyűjtetett, mit csak egy jobb ízlés javallhata **).

*) Amit az Anthologia történeteiről mondunk, nagyobb részint Herderből van véve. Lásd J. G. Herder's Sämmtl. Werke. Wien 1813. X. B.

**) Az 1820-ban kijött lipcsei Conv.-Lexikon még két gyűjteményről emlékezik, melyekről Herder hallgat. Egyik a Adrián alatt élt Diogeniánus Herakleota, más a XI-dik századi Strátóé, ki a Meleágrosét többekkel bővítette.

De mely sors! íme az Anthologiának épen Anthologia által kellett veszélyt szenvednie. A justiniáni sötét időszak (VI-d. század) tudniillik, egy Agathias nevű szerkeztetőt számlál, ki a maga s más Philippos után élt költők műveit hét könyvbe gyűjtötte. Mi vala természetesebb azon korban, mint hogy ezen kisebb gyűjtemény, melynek tárgyai s előadása módja az idő szellemével rokonabb volt, a régiségnek ama szebb hagyományait feledékbe temesse. Valóban a meleágrosi és philipposi Anthologia egészen elenyészett volna, hanemha egy negyedik belőle legalább némely maradványokat megmentene.

Ez a nagyedik szerkeztető Konstantinus Kephalas volt, s gyűjteménye a három előbbi fűzetekből támadt. Miként válogatta legyen a darabokat, nem akarjuk feszegetni, hálával tartozunk inkább, hogy anynyit is iparkodott a vég veszélytől megmenteni, menynyit ezen negyedik gyűjtemény által bírunk, ha egyébiránt kénytelenek vagyunk is megvallani, hogy ő vala az, ki a maga Anthologiákból öszvealkotott Anthologiájával leginkább eszközlé ezen becses művek vesztét. Mert elődе, Agathias, legalább illetetlenűl hagyta a meleágrosi és philipposi Koszorúk szép fonadékát, ő pedig szétbontá és kifosztogatta.

Azonban még ezen negyedik gyűjteményt is csak a Maximus Planudes *) konstantinápolyi szerzetes szorgalmának köszönhetjük. Ez a XIV. század embere a kephalasi gyűjteménynek egy újabb alakot ada. Kénye szerint teve benne felosztást, kihagyást: újabb darabokkal szaporítá a régieknek nem becsét, hanem inkábbára csak számát, s ez a compilátió az, mely a legelső nyomtatást érte.

Kephalas Anthologiájából egyetlenegy kézirat maradt fenn a heidelbergi könyvtárban, és szerencsére,

*) Ugyanaz, ki a XIV-dik században Aesopus neve alatt egy mesékből álló gyüjteményt ada ki. Ramler's Batteux Leipzig 1769. III. B.

minekelőtte ez a kincs Rómába általszármazott volna, Salmasius kezeibe jutott, ki azt lemásolta. Ezen másolat késöbben több itt-ott felfedezett darabokkal szaporodva Reiske által Anthologia Graeca név alatt Lipcsében 1754. kiadatott. Ezekből, s más újonnan találtakból, foná későbben Brunck azt a gazdag Koszorút, mely az Analecta veterum Poetarum (Argent. 1777. T. I-III.) czímű kötetekben találtatik. A heidelbergi, most már vaticáni, kéziratot Jakobs másolta le újra Rómában, s megtoldva éles kritikai jegyzeteivel kiadá: Anthologia Graeca ad fidem codicis vaticani edita 1813—1817. Ennyit az Anthologiáról historiai tekintetben.

47. A művelt Európa literatúrával dicsekvő nemzetei közt alig van egy, mely az Anthologiából ne bírna fordításokat; egész könyveknek fordításait azonban csak az új latin literatúra mutathat, s ez is olyakat, melyek kritikai figyelmet alig érdemelnek; s aki tudja, mit teszen egy holt nyelvből más holtra fordítani, az ezen elcsigázott grammatikai fordításokat nem fogja kezébe venni. Szerencse, egy herderi fordítással bírni, eddig még csak a német nemzetnek juta; s ámbár a Herder dolgozásai sem mentek azoknak gáncsaiktól, kik a szavakhoz tapadt sanyarú fordítást kedvelik: de a józan örökké javallni fogja az ilyetén színt és charaktert visszaadó utánképzeteket. Magát a görög Anthologiát valamely nyelven adni szinte úgy szertelen nehézségekbe fog kerülni a tárgy kicsinységéhez, mint Vossnak Homért fordítani a tárgy nagyságához képest. Nem oly gyermekjáték, tudniillik, mint első tekintettel vélnők, ezen kényes virágokat úgy általültetni, hogy saját színöket és illatjokat el ne veszítsék, s épen azért, midőn e helyt azon óhajtásunkat teszszük nyilvánná, hogy bár honi íróink közől vállalkoznék egy, ki a görög földnek ezen kedves termékeit a magyar ég alatt is virúlatra hozná, annak egyszersmind ajánlanók, hogy a herderi szempontokat tartaná figyelemben; mert csak ez úton volna lehető a fordítók egyik veszedelmes örvényétől, attól a feszes és

nehézkes hívségtől, megmenekednie. Néhányan már eddig is tettek próbákat, s bár nem mondhatni, hogy nagy szerencsével: de legalább hajlandókká teszuek bennünket hinni, hogy egy magyar Herder nyelvünknek még szerencsésb Anthologiát is adhatna, mint a német a magáénak adott volt. Már felebb is volt szó felőle, miképen a német distichon modulátiója a görög és rómainak oly messze alatta marad, s hozzájok a magyar mily közel áll, s aki érzi, önmagával Herderrel, mint emeli becsét az epigrammának azon kerekded gördület, azon bájos numerositás, mely a görög hexa- és pentameter sajátja, az nem fogja kétleni, hogy nyelvünk már ezen tulajdonánál fogva is hasonlóbb másolatait adhatná a görög epigrammának, mint a vossi és klopstocki hexameterű nyelv *).

Ha egy Deáky Zsigmond ifjú korában s gyakorlatlan kézzel ily fordítást adhata, mint például ez:

Jámbor utas, ne siess, e tájon szunnyadoz Echo:
Költsd fel, szólj hozzá, szép szava visszafelel.
Hogyha te hallgatsz, ő sem szól. — A tiszta leányka
Senkit nem szólít, s visszafelelni kegyes.

Wanderer, säume! Du gehst die schlafende Echo vorüber:
Wecke sie auf, sie spricht; freundlich antwortet sie dir.
Aber schweigst du, schweiget sie auch. Die bescheidene Jungfrau
Redet nicht an; sie giebt liebliche Worte zurück. Herder.

mennyivel inkább lehet reménylenünk, hogy valamely gyakorlott s azon felűl költői szellemtől vezetett kéz ezen epigrammákat nyelvünkre sok szerencsével hozhatná által. Deákytól az Erdélyi Museum több ily utánzásokat mutata, s ha kevesbbé sikerűltek is, ízlését

---

*) Unsere Prosodie starrt von einsylbigen unbestimmten Worten; Hiatus sind in ihr fast unvermeidlich, und wenn der Vers seine Flügel mit fröhlichem Spiele auf- und zuschlagen soll: so schleppt sie sich oft in mühsamem Gange daher, treu dem Himmel unter dem sie ertönet. Den Griechen hatte die Muse gegeben, mit offenem Munde zu reden; Gesang floss von ihren Lippen; Gesang spricht auch von ihren Steinen. Herder.

a választásban igazolják. Dicséretet érdemel, hogy egyéb elhallgattassék, a szándék ezt az igen szép darabot adni:

Zeiten hinab und Zeiten hinan, tönt ewig Homerus
Ewiges Lied; ihn krönt jeder olympische Kranz.
Lange sann die Natur, und schuf; und als sie geschaffen,
Ruhete sie und sprach: „Einen Homerus der Welt."
Herder.

Múltak idők s múlnak, de Homér szent lantja örökké
Zengedez; őt illet minden olymp-koszorú.
A nagy Zeüs habozott, míg végre teremte világnak
Ily költőt, s „Egyet, monda, teremtni elég."
Deáky.

Egyike a görög Anthologia legszebb műveinek; de itt a magyar messze utána marad a németnek, s a fenség, mely a Herder két végső sorában van, Deákynál elenyészett.

48. Azon Anthologiában, mely mai nap kezeinken forog, epigrammák, mesék, idyllek s egyéb apró lyrai darabok foglaltatnak; mert a régieknél ezen nemek nem voltanak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigrammai név mindeniket magába foglalta volt. „Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas, sive (ut multi) poematia, seu quod aliud vocare malueris, licebit voces: ego tantum Hendecasyllabos praesto." mond Plin. Caec. Lib. IV. Ep. 14. Korunkban mindazáltal, melyben a poesisnak egy saját philosophiája támadt, ezen nemek között a határzó vonalt nem ismerni hiba volna. Az epigrammák — mert ehelyt csak rólok lehet szó — nagyobb részint sentimentál darabok, s ez a sentimentalismus kiterjed nemritkán azokra is, melyek didaxist foglalnak magokban: elmésség csak egy igen kis osztályzat felett van elöntve. Mindenütt megismerszik rajtok a görög művészség charaktere, a nyúgalom, mély érzet s még is vidám derűltség; mindenhol tiszta, gyöngéd emberi érzelem mutatkozik, mely hasonlót kíván az olvasóban is, hogy értessék; s az az utólérhetetlen gyermekded egyszerűség, mely még a homeri eposra is annyi bájt, annyi kedvességet olvaszt, csaknem minden darabon, mely a Mele-

ágros és Philippos korából szállott reánk, észrevehető. Foglalatjok nagyobb részint valamely ártatlan öröm, édes ábrándozás, finom, s kedves érzettel teljes reflexió, mely a szívet észrevehetetlen bájjal melegíti el. Magokat az elmés darabokat is, melyeket a mi korunkban gyakorta vadság bélyegez, a görögöknél ritkán hagyja el az az egyszerű csín, az a szeretetre méltó müvésztelen grátia. S íme ez a görög epigramma képe, ezek azon tulajdoni, melyeket az utókor távolról követ: de elérni nem tud.

49. A hellen földről átvándorlott az epigramma a Tiberis partjaihoz; s itt a római komoly és sanyarúan férfias nemzetnél elváltoztatá alakját. Levetkezte a maga gyermekded kecseit s derült sentimentalismusát; s oly formát veve magára, melyben régi hazája csak néha szemlélhette volt. Ha nem mondjuk is, az olvasó érteni fogja, hogy beszédünk azon alakot czélozza, melyben Martiál a maga darabjait előnkbe állítá. Szándékunk a külnyelvek epigrammatistáiról futólag szólni, s erre, úgy hiszszük, elég minden nemzetekből csak a legnagyobbak felől emlékezni, kik úgy tekintethetnek mint a többinek képviselői. — Azok közől, kik a régi római s újabb latín nyelven írtak, Catull, Martiál, Ausonius és Owen legméltóbbak a figyelemre.

50. Catull vég szakában élt a római respublicának. Több apró költeményeket írt, melyek között epigrammák is vannak. Némelyek által egészen epigrammatistának tétetett, holott darabjainak nagy részén alig van a rövidségnél egyéb epigrammával rokon sajátság. Azokon, melyek szoros értelemben epigrammák, szembetűnő könnyüség van a leleményben, fordulatban s gondolatok kifejezésében; a nyelv és előadás kedves, mint azon kornak minden íróinál; s az elmésség finom. Némely darabok érzelemtől vannak átlehelve, mely sajátság Catullt a görögökhöz közelebb teszi, mint minden más római epigrammatistát.

51. Az elmés epigrammák Martiálban hágtak a tökélynek azon fokára, melyet még senki felül nem

haladott, s kétleni lehet: ha valaki elért-e. De Martiálnak ez is aztán minden érdeme. Typust, az Anthologia epigrammáiéhoz hasonlót, nála hiába keresnél. Sentimentalismus sem az a derült görög, sem az az újabb sötét, az ő darabjait nem melegíti. Még csak ily költemény is, mint a Leanderre írt — mely a Spectaculumok között áll — nála kevés találtatik:

Cum peteret dulces audax Leandrus amores,
Et fessus tumidis iam premeretur aquis,
Sic miser instantes affatus dicitur undas:
Parcite dum propero; mergite dum redeo.

Pedig kérdés alatt van, ha a könyv, mely De Spectaculis czímet visel, Martiál munkája-e? Volnának okok nem is hinni, hogy övé. Mí kik egyébiránt igen szeretjük, ha az író saját fejével itél, ez úttal az olvasó kegyes engedelméből a Jovián fejével bátorkodunk itélni, hogy beszédünk nagyobb hitelt nyerjen az iskolák bölcsei előtt, kik képzelt magasságokból szánakodó lenézéssel pillantanak mindenre, ami nem Scaliger, vagy Jovián, nem Muretus és Raphael Volaterranus, s még is itélni mer, habár javalva is: elég, hogy vakmerőleg itélni mer, hol ők csak csodálni bátorkodnak. „Valerius Martialis, mond Jovián (de Serm. lib. III. cap. XVIII.) artificiosissimus epigrammatum scriptor, ita in iis quidem iocatus est, ut frequentius carpat, quam delectet; tametsi e demorsione ipsa delectatio quoque paritur. Sunt tamen dicta eius in universum arguta, subtiliterque conquisita; abstrusae sententiae, eaedemque rarae, salsae, aculeatae; inventiones vero maxime acutae; verba autem praecipue accomodata, quaeque non prima tantum facie atque in ipso explicatu lectorem alliciant, atque auditorem: verum quae in eius animo relinquant tacitam quandam quasi subtitillationem." S ez a szúró, metsző, éles feddés, vagy az idézett szavak szerint demorsio, spicula, dicta arguta, inventiones acutae, gyakran epébe is mártva, teszik charakterét a martiáli epi-

grammáknak, s bennök egyéb vonást nem könnyen lehetne találni. Egyébiránt az elmés epigramma alkatját illető postulátumok nála mesteri ügyességgel vannak kielégítve. A szövevény természetét ő úgy értette, ahogyan nem senki más. Elméssége mindig eleven, s benne az érdekleti erő a legszerencsésb calculussal van mérve. Hírének igen sokat árta, az újabb korban, az a mindent nem kímélő mód, mely tartaléktalan s lepletlen állítja a vétket az ártatlanabb szemek elébe, s innen jő, hogy némely kiadásokban igen sok darabjait nem lelhetni, melyek ezen észrevétel alá esnek. Mert a középkor kritikája, mely Athene és Róma nagyai felett is határtalan hatalmat usurpálgata, azon felül, hogy grammatikai soványság volt, leginkább erkölcsi principiumokon alapodott, s benne az aesthetikának csak mellékes szerepet volt szabad játszania. Az újabb kor tudja, hogy műbírónak csak az aesthetika szabhat bíráló szempontokat, s a moralitásra ügyelnie műitélői kötelességei között a legkisebb kötelesség, ámbár figyelmet érdemlő kötelesség. Itélete tehát a középkornak megengedhető ugyan; de hogy Naugerius, vagy egy szánást érdemlő Paulus Jovius ezen tekintetből menvén ki, Catullt a Martiál rovására magasztalgatják, annál nem lehet nevetségesebb dolog az előtt, aki tudja hogy Catull szinte oly mértékben, vagy talán még inkább, obscoenus, mint Martiál *).

52. Dec. Mag. Ausonius nyelvmester, rhetor, utóbb galliai consul Valentinián és Gratián császárok alatt. Példánya az epigrammában Martiál volt,

*) Paulus Jovius in Elog. viror. liter. illustr. in Marco Antonio Casanova. — M. A. Casanovae, Comense Patre Romae genito arguti epigrammatis palmam detulit illa ipsa Roma, severae auris iudicio superba nec unquam in confesso pudore poetis adulatrix: quod lepida, et salsis finibus aculeata carmina factitaret. Elocutioni casta tamen puritas ac innumero saepe duro lenitas defuit, qualis in Catullo praetenero poeta conspicitur; cum ingeniose mordaci, et impuro Martiali persimilis esse mallet, ut una praesertim peracutae circumductaeque sententiae gloria duceretur etc.

de sokkal kevésbbé elmés, és termékeny tehetségű mesterénél, az előadás erejében is messze utána maradt. Nyelvének nem tuda csínt adni, mint az a kor nem, melyben írt. Apróbb költeményei között vannak darabok, s nem kis számmal, melyeket epigrammák közé helyezni igen nagy tisztelet volna. Azonban Róma később költői között az elsőbbek helyén áll.

53. Owen a XVI-dik század végén, és a XVII-diknek elején élt. Dolgozásai nagy részint gnómákból állanak; de vannak oly epigrammái is, melyek örökre jelesek maradnak. Egyébiránt, bár kora Britannicus Martialisnak nevezte, bár társai által magasztaltatott, ahogyan senki más nem — mint ezen rá készült tetrastichon is, mely az akkori kritika organonja gyanánt szolgálhat, mutatja:

Scripserunt Latii, scripsere epigrammata Graii;
Quos inter vitam nominis unus habet.
Excipite hunc; omnes superavit Oënus, et ipsum
Aequavit, si non et superavit eum.

— ő még is oly törpe alak Martiál mellett, mint a mi legújabb regeiróink az általok imádott, de rosszúl, vagy épen nem értett és szolgai módra utánozott Kisfaludy Sándor mellett, kiknek nyomorék szüleményeiket látva a józan, nem tudja, ha szánakozzék-e, vagy Róma bölcsével felkiáltson: O imitatores! servum pecus, ut mihi saepe bilem, saepe iocum, vestri movere tumultus!

54. Az újabb nemzetek epigrammatistái — vagy azért, mivel a görög literatura nem volt oly ismeretes, mint a római, vagy mert annak értésére a többség kevésbbé vala fogékony (miképen korunkban), lehető hogy mind a két ok munkált, s egyik következése a másiknak — mind Martiálnak hajtottak térdet. Kivált az olaszok, spanyolok, és francziák ezen nemben nagy szerencsével haladtanak. A francziákról nevezetesen, kiknél a nyelv oly gazdag tára az elmésségnek, hogy ezen pontban velök egy nemzet sem mér-

kőzetik *), Jenisch azt mondja, hogy nálok minden ìr, vagy legalább mond néhány epigrammát, s innen az a sok ezrekből álló hada a franczia epigrammának.

55. Ki azonban azt hinné, hogy ezen nemzetekre nézve a görög epigramma halottaiból fel nem támadott legyen, igen tévedne. Élnek nálok a görög epigrammák, sőt nagy divatban is vannak, csakhogy elváltozott alakkal. Ami, tudniillik Hellásban, lyrai, drámai, vagy eposi, s nem ritkán ezeknek kettejéből, vagy hármából vegyűlt formában mutatta magát, az újabb korban többnyire tiszta lyrai alakba öltözve általment ezen nemzetek apró dalocskáiba. Mert ki nem ismer rájok a sonett, madrigal, rondeau s egyéb nevekkel czímezett kisded dalokban, melyek mind annyi elrejtett alakú szökevények a barbaries által feldúlt szép hazából; azonban sajátképen nem epigrammák többé, hanem művészi metamorphosis által epigrammákká lehető darabok.

56. Az olaszoknál Brignola, Loredano, Alamanni s a két Gozzi; a spanyoloknál Juan de Rufo, Lopez de Vega, de Villegas, Argentola, Rebolledo; a francziáknál végre St. Gelais, Maynard, Gombauld, d' Acceilly, de la Monnoye, Boileau, Rousseau K. J., Piron, Senecé, Voltaire stb. adták a legjobb elmés epigrammákat.

57. Az angol szellem úgy látszik terjedékenyebb helyet kíván, hogysem az epigramma szűk korlátai között mozoghasson; s talán innen van, hogy nálok oly kis számmal találhatni műveket a költészetnek ezen neméből. Pope, Swift, Curchill és Buttler írtak néhány darabokat, melyek azonban a francziákkal nem mérkezhetnek. A legjobb angol epigrammák eddig a Prioréi.

58. A németekre is inkábbára a martiáli, mint a görög epigrammának vala befolyása. Mert, ha Opitz és Logau darabjain némelykor görög színt találhatni

*) Lásd Jean Paul, Vorschule der Aesthetik. IX. Prog. über den Witz.

is, műveik nagyobb része martiáli elmésségbe van mártva. Wernicke pedig annyira Martiál, amenynyire igen kevés minden más nemzeteknél. Ezen három képviselője a német epigramma előkorának még ma is igen szép fényben ragyog az epigrammatisták sorában. A középkor Wernicke nyomain ment, s ezen pálya resultátumi Kaestner, Göcking, Kretschmann és Lessing; nagy részben Ewald és Kleist is. Az újabbak közt Schiller némelykor Martiál felé hajlong; azonban darabjain inkább van görög, mint martiáli szín. Herder a görögöknek, kiknek nyomait követte, igen szerencsés tanítványa; de a legszebb koszorút talán minden újabb költők közől Goethének adá az epigrammai Músa. Csaknem minden darabocskáin megismerni a nagy művészt, ki a forma felett határtalan hatalmat gyakorol; s az epigramma alkatját, s azokat a művészi fordulatokat senki sem értette még nemzetének költői közől annyira mint ő, s ezen tekintetben talán csak az egy Lessing lehetne vele öszvemérhető. — Schiller adott oly műveket, melyek őt az első német epigrammatisták közé teszik; de sokáról epigrammáinak azt kell mondanunk, hogy bennök azt a gazdag, s általa többnyire nagy szerencsével használt, didaktikai lelket itt kevésbbé lehet szeretnünk, mint egyéb műveiben, mert ez kapja ki őt a Goethék és Lessingek fényes köréből igen gyakorta oda, hol a gnómaírók iskolamesteri komolysággal reflectálnak és bölcselkednek. Ezen dolgot nem kellett vala figyelem nélkül hagynia a dicséretre méltó buzgalmú Szerényinek, ki schilleri epigrammákat igyekezett magyarúl adni; mert a helyett, hogy száraz reflexiókkal ajándékozott meg, melyek a felvett epigrammai czímnek meg nem felelnek, birtokába tehetett volna bennünket Schiller azon epigrammáinak, melyeknek poetai becse örökre kétségbevehetetlen leszen. Ezen észrevétel elmondását annál szükségesebbnek véltük e helyt, minél több ügyességét tapasztaltuk Szerényinek a külnyelvi művek visszaadásában.

V.

59. Az eddig elmondottak bennünket azon pontig hoztanak, hogy már átmenetelt tehetünk a jelen értekezés ötödik és vég szakaszára, mely saját nemzetünk epigrammatistáit fogja tárgyazni.

Ki a magyar literatúra történeteire, hacsak a múlt század közepéig is kitekinte, s tudja, mily nagy befolyása volt legyen a franczia literatúrának, szinte Faludi óta, íróinkra; az előtt figyelmet érdemlő dolog lehet, hogy a franczia epigrammának, — mely mint felebb mondatott, sok ezrekből álló had — mind e mai napig legkisebb befolyása sem vala a magyarra, sőt fordítást is alig találhatunk, mely ezen nemzet nyelvéből történt volna. Hihető, hogy a mi franczia magyarjaink, Bessenyei, Barcsai, Orczy, nem érzettek magokban epigrammai tehetséget, hihető, hogy nem tartották méltónak a poesis ezen kisded nemére fogyasztani az a nélkül is középszerűleg kapott erőt; hihető, hogy az epigramma az általok szeretett lassú léptekkel huzakodó versnemben elveszté szökdelő elevenségét, s fonákúl verdezte füleiket. Akármelyik lett legyen oka az előszámláltak közől, elég, hogy a dolog ekként volt, s a magyar epigramma első nyomait nem Bessenyei vagy Barcsainál, hanem a római literatúra két tanítványának Baróti és Rájnisnak művei közt találjuk. Mihelyt, tudniillik, ezen sok hálát érdemlő két írónk a római, vagy inkább görög lant zengzetének nálunk másodszor ada életet, azonnal feltámada az epigramma is.

60. Kazinczyig, ki a magyar epigramma teremtője gyanánt tekintethetik, Barótin és Rájnison kivűl, Verseghy és Virág azok, kik ezen nemben próbákat adtak. Baróti és Rájnis mindketten kis mértékben bírtanak költői tehetséggel, s ezen kis tehetségöket is elfojtá a római költők szertelen utánozása; s

innen jő, hogy valamint egyébhol, úgy az epigrammai pályán is magoknak fényt nem szerezhettek. Verseghy, mint közönségesen tudva van, kevés eredetiséggel bírt. Az Aglájában kiadott legtöbb daraboknak originálјaira kivált a német költők munkáiban ujjal lehetne mutogatni. Ezen észrevétel alól nem tesznek kivételt az ő epigrammái sem, s minekutána mi e helyt csak eredeti művekre függesztjük figyelmünket, inconsequentia vétkével vádoltathatnánk, ha Verseghyt mint epigrammatistát theoriai szempontra vennők.

61. Virág vala az első, ki saját értelemben eredeti epigrammákat adott. Stúdiuma a költés ezen nemében, mint a rómaiak tanítványához illett, Martiál volt; de ki fogja tagadhatni, hogy épen ez a martiáli, s kirekesztőleg martiáli stúdium tevé, hogy Virág mint epigrammatista azon tökélyre el nem jutott, hová költői tehetségénél fogva eljuthatott vala. Ki a martiáli epigrammákban előhaladni kiván, szükség, hogy már születésével bizonyos mértéknyi elmésséget hozott legyen: pedig Virágnak épen ezen örök juta igen szűken. Mi legalább meggyőződve vagyunk, hogy azon barátjai is, kik az ő költői dolgozásai iránt a legnagyobb tisztelettel — s nem ok nélkül! — viseltetnek, az efféléket, mint például:

Jelesdi, rajtad tisztelet jelét látom,
  A min nagyon csudálkozom.
Ringyrongy ruhádról lóg le egy kopott csillag:
  Mondd meg, miféle? „Bújdosó.“
Értlek: midőn az érdemest keresgélé,
  Eltévedett s terád akadt.

az elmés Musa szerencsétlen sugalmainak fogják önmagok vallani. Nála az elmésség — ha szabad így nevezni — mindenkor csak világos, vagy legalább könnyen kitalálható hasonlatokkal foglalatoskodik, s innen jő, hogy epigrammáinak oly kevés hatása van s a műveltebb olvasóra oly ritkán munkálnak annyi érdeklettel, hogy mosolygásra bírnák. — Az mondathatnék talán e

helyt, hogy Virág nem tekintethetik azon szempontok szerint, melyekből Róma Martiálját, hanem azok szerint inkábbára, melyekből a görög epigrammatistákat kell megitélni; de a görög epigrammának egy igen fő sajátsága abban áll, hogy többnyire érzelemtől van átmelegedve, Virágnak ellenben minden műveit egy bizonyos classicai hidegség lengi keresztűl; ami szembeötlőleg charakteristikai vonás azon költők munkáin általányosan, kiknek Róma poetái kirekesztőleg kézikönyveik valának. — Egyébiránt erős hittel hiszszük hogy, ha Virágnak a görög költői pálya megnyílhatott vala, gazdag lyrai tehetségét használhatván, egyike fogott volna lenni jobb epigrammatistáinknak, — valamint eddigleni jelesebb ódaköltőinknek egyike — amint ezt egykét darabocska, epigrammái között, tökéletesen igazolja. Mi a technikai postulátumokat illeti, azok Virágnál elég gonddal vannak teljesítve; egyedűl azt kivánnók még, hogy beszédének több elevenséget kölcsönözött volna.

62. Ez volt az epigramma képe, melyet a magyar literatúra Kazinczyig felmutathat. Olvasónk fogná érzeni, ha nem mondanók is, hogy ez még csak gyenge előkészület volt és silányabb, hogysem egy utóbbi költőnek példányúl szolgálhatott volna.

Mihelyt Kazinczy, mint epigrammatista, megjelent; azonnal más, s az előbbitől különböző képet veve a költemény ezen neme magára. Az első ízben publicumot látott darabok azt hagyták az olvasóval gyaníttatni, hogy azok a martiáli iskolának egy nagy tanítványától származtak, s a magyar literatúra barátja örvendett egy új, egy csínnal teljesebb Martiált saját nemzete költői között bírhatni. A következés azonban az Erdélyi Museum, Aurora, Hebe, s egyéb gyűjteményekben közlött darabokkal azt mutatá, hogy ezen epigrammák egy oly iskolának resultátumi, mely a görögök nyomain támadt s Martiál és Goethe különböző pályáit egyesítve alkotta öszve theoriáját.

Kazinczynak elmésség és lyrai szellem — két

tulajdon, mely képes a költőt az epigrammai tökély legmagasabb fokáig vihetni — jeles mértékben juta. A körülmények tehát eléggé kedvezőleg jöttenek öszve, hogy a szerencsés következés szülői lehessenek. És valóban Kazinczynak műveit tekintvén, azt kell mondanunk, hogy ő mind a két epigrammai pályát oly szerencsével futá meg, hogy felőle egy sanyarúbb kritika is mindenkor javallva fog szólhatni. Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Goethe mellett oly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának öszvemérhetők. Goethe, mint költő, hasonlatlanúl áll felette, mint technikus vele egy paralleluba tétethetik; s az epigrammai alkatra nézve Lessing s ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet. Martiálon felűl emelkedett csín és ízlés tekintetében; mindazáltal amily mértékben ezt meghaladta, talán oly mértékben, lehet mondani, hogy a görög egyszerűség s gyermekded ártatlanságnak (naiv) alatta maradt, miképen ez az újkori költőkkel megtörténni szokott. Megbecsülhetetlen sajátság az ő epigrammáin, mely maga képes lehetne őket a tökély egy felsőbb fokára emelni, mint minden egyebeink e nemben vannak, az a bájos görgésű, hajlékony, kerekded nyelv, mely ezen írónk sok évi stúdiumának gazdag resultátuma. Ez az, ami egy megfoghatatlan bájt, egy bizonyos classicai színt hagy Kazinczynak minden, még oly parányi, versecskéjéből is felcsillámlani.

63. Oly nevezetes példára, mint a Kazinczyé volt, többen vállalkoztak ki költőink közől erejöket az epigrammai pályán megpróbálni; azonban itt is, miképen egyéb ágaiban a magyar költészetnek, eddig csak igen kevesen emelkedtek oda, hogy felőlök az aesthetikai tribunál literatúránk egykor szebb fénynyel ragyogóbb szakában sok dicsérettel emlékezhetnék. Mi azonban még most íróink kicsiny seregében hasznosnak véltük, amennyire erőnk engedte, mindeniknek kimutatni maga helyét, ki epigrammákat feltünőbb számmal írt,

vagy ha nem is, legalább néhány darabokat ada, melyeken e jelen kornak némileg kímélő, de még is igazságos kritikája javallhatót lel. — Kazinczy után Vitkovics, Tóth, Szentmiklóssy, Thewrewk és Décsei voltanak egyedűl — mert a sok nemekben ragyogó Kisfaludy Károly ezen osztályba nem jöhet — kik erejök fő részét az epigrammákban gyakorlották.

64. A magyar epigrammatisták egész seregében (ha Kazinczytól elvonjuk elménket) Vitkovics érdemel legtöbb figyelmet. Az ő darabjait vídám elevenség, olykor enyelgő, olykor metsző s majd mindenkor czéltaláló elmésség, nem ritkán a szívnek meleg érzelme is lengi keresztűl; általában pedig rajtok egy a Martiáléval rokon lélek mutatkozik; s mindenhol oly leleményes ész, milyen egy magyar epigrammatista művein sem ismerszik meg. Ő leginkább a latin költőkhöz látszik hajlani, s epigrammáin megtetszik, hogy Owen, Ausonius, de leginkább Martiál, kézikönyvei voltanak. Az ő elméssége igen termékeny, s mert a forrás rejtékenyebb mélyéből van merítve, többnyire meglepő. Azokat a sebes fordulatokat az antithesiseknél, melyek Kazinczynak annyira sajáti, ő is nagy szerencsével tudja használni. Görög színt az ő darabjain ugyan nem lelhetni, de a helyett az újabb költők manierjában néhány érzékeny darabokkal lepi meg olvasóját, s mi azt hiszszük, hogy ezek által a hiány, ha egészen nem is, nagy részben legalább kipótoltatik. Kire nem hat az a báj, az a szívből felbuzgó érzés, mely a Czenczihez, Kérés, Féltékeny vég szava stb. czímű darabokból felénk zeng? Poesisunknak mindenkori nyereségére lenne, ha a mi megbecsülhetetlen Vitkovicsunk még több, ilyetén valódi lyrai szellemben dolgozott darabokkal ajándékozná meg olvasóit. A szavak és kitételek választásában a sok tiszteletre méltó férfiúnak nem ártott volna olykor kényesebbnek lennie. Az epigramma szólhat ugyan pedestris nyelven; de, hogy alacson kifejezésekre ereszkedhessék, arra a szépműveket egyetemleg illető törvényektől felszabadító ok az ő kö-

rében nem gondolható. Mi állhatatosan bízunk is, hogy epigrammatistánk józan ízlése a Momushoz (III. könyv 2.), Kantaihoz (II. k. 2.) czímezett s még néhány hozzájok hasonló darabokat — leginkább pedig a III. könyv végelőtti epigrammáját — melyek a szépnek határán kivűl fekszenek — verseinek egy újabb gyűjteményében megszenvedni nem fogja.

65. Tóth László productumai felől a jelenkornak is csak némely kedvező bírái fognak kímélve itélni; de egy — talán még valaha feltünendő! — mosolygóbb század Aristarchusai belebb fogják a magyar literatúra határait öszvevonni, mintsem ezen művek fekszenek. Neki nem juta oly szép örök, hogy verseinek bájt és vonzó kedvességet tudott volna kölcsönözni. Költeményei között lelni ugyan egy-két becses darabot; de legtöbbjeiről azt kell mondanunk, hogy nem egyebek mesterkélt soványságoknál, melyekből a grammatikus felette gyakran, a poeta soha sem tűnik elő. Figyelmet érdemlő dolog, hogy Tóth, ki a görögökkel magát, birtokában lévén a nyelv, sokkal inkább öszveérésbe teheté, mint sok más; még is reá a görög epigrammáknak oly parányi befolyások lőn, hogy epigramma-íróinknak akármelyikét elébb lehetne a görögökkel hasonlatba tenni, mint őt. Csalhatatlan bizonysága a lyrai szellem fogyatkozásának. Említésre méltó észrevétel az is, hogy Tóth, bár az epigramma theoriája felett gondolkodott — mint a boldogúlt Kulcsár Haszn. Mulatságainak egy valamelyik számában közlött, s magában néhány jó gondolatokat foglaló értekezés mutatja — még is az epigramma alkotását oly fonákúl értette, hogy számos darabját valamely nyomorék dilettáns vinnyéjéből kerűltnek hihetnők. Ha olvasónkat csak azon szenvedhetetlen általmenetelekre emlékeztetnők is, melyeket a fordított görög epigrammák pentametereiből a hexameterekbe oly gyakorta teve, mondásunk igazolva volna. Ezen dolog oly igen rontja a beszéd erekségét, s az eurhythmiát; annyira gátolja a nyelv rdűletét, hogy csak érzeni lehet, nem kifejezni. S

mik még ehhez képest is az ő Horvát Istvánhoz, Kisfaludy Sándorhoz *) írt darabjai, hogy egyebek ne említtessenek? Restebb prózai húzakodást nem képzelhetni. A Handbuch der ungrischen Poesie II. köt. 120. lapján álló két darabbal Tóthnak egész epigrammatistai érdeme ki van merítve.

66. Szentmiklóssynak a természet lyrai tehetséget adá, annyi lyrai tehetséget, mennyivel a magyar költők koszorújában csak a jobbak dicsekedhetnek, s ő ezen tehetségnél fogva sok mások felett inkább lehete az, minek az epigrammai nemben Kazinczyt lenni mutattuk. Azonban, úgy látszik, hogy ő — vagy körűlményi nem engedvén, vagy önkényt — elmulatta keblének ezen égi szikráját studium által kitisztúlt lobogásra hozni. Következett legyen a dolog akármely okból, az tagadhatatlan, hogy Szentmiklóssy — bár egyike a jobbaknak — mind dalaiban, mind epigrammáiban hasonlatlanúl kevesebbet ada mind ekkoráig nemzetének, mint tőle várni lehetett volna. Ha czél és hely szűke engednék, bővebben lehetne a mondott észrevételt kifejlesztenünk: de itt csak az epigrammai parányi körben foroghatván, illik visszatartóztatni minden egyebekre kicsapongást. Az ő epigrammái is lyrai és Martiálneműekre oszlanak fel. Mind a két nemből néhány oly műveket lelhetni, melyekre a legjobb epigrammatista is irígy szemmel tekinthetne; de viszont olyak is találhatók, pedig nem kis számmal, melyek egyéb fogyatkozásaik mellett még csak eredetiség bélyegét sem viselik magokon. Az epigrammai alkatra nézve Szentmiklóssy szerencsésebb a martiáli, mint a lyrai nemű darabokban, hol némelykor széles, és czéltalan amplificátióval teljes. Nyelve csínos nyelv; azonban nem az a tárgyhoz simúló s magán charakter bélyegeit viselő nyelv, mely például Kazinczynál, a magyar ajak még most ebbéli általányos fogyatkozásai mellett is, ismerhető. Szentmiklóssy nyelve mind epigrammáiban,

*) Lásd Görög Verseit, 63, 65. lap.

mind dalaiban, és verses meséiben ugyanaz, s mindig egyszinű, mindig epithetonok bővségében csillogó, s az egyszerűségtől mindig bizonyos távolságban áll, s benne az az in proprie szólás néha egész a piperéig feszítve van. A mi izlését illeti, neki a természettől szerencsés tapintása van a szépben, mely nem enged alacsonságokra sülyedni. Soha eléggé nem becsülhető sajátság!

67. Ponori Thewrewk nem azon pályát választá magának, melyre talán vocátiója volt volna, hanem a görögökét; pedig épen ez az, melyet lyrai igen parányi tehetségéhez képest neki hasznos dolog lett volna nem választania. Tévedésének oka hihetőleg valamely fonákúl értett theoriában — talán épen a herderiben — alapodik; vagy az is lehető, hogy valamely nagy példány — milyenek a Kazinczy epigrammái — vonzotta ellenállhatlan azon útra, mely nem az ő erejéhez mért út vala, s így történt, hogy ő oly örvénybe bukott, melyből többé kivergődni nem fog. Ezen okok az ő tévedését menthetik ugyan; de a hibákat jókká nem tehetvén, a kritikát is semmi időben megkérlelni nem foghatják.

Ifjonti dolgozásai martiáli typust hordoznak magokon, s mondani lehet, hogy ezen darabok elégségesek egy ifjú müvész tehetségei felől bennünket reményekre gerjeszteni. Folytatta volna ő ezen ösvényen az elkezdett útat, kezesek vagyunk a mondott szóért, hogy pályáját sok szerencsével futotta volna meg. De önkényt s makacsúl más irányt adván menetelének, egy ismeretlen s önmagának is csodás labyrinthba tévedt vala, hol a kérlelhetetlen theoria gáncsait szükségképen maga ellen lázította. Nagyobb számmal írt epigrammái közt alig mutathatni fel egy-két darabocskát, mely a művelt olvasónak tiszta éleményt nyújthatna; melyről mondani lehetne: „iudicis argutum quae non formidat acumen;" majd mindeniken találni valamit, mi a józan izlést sérti. Az epigramma nála csak igen ritkán jelen meg a maga szokott alakjában; nagyobb részéből verseinek oly lényeket látunk előtermeni, melyeknek még az eddigleni

poetikában nincs nevök feltalálva, s méltán kétségbe vehető, ha valaha leszen-e? Hogy ne láttassunk hihetetlen dolgot állítani, íme, bírái a szépnek! itéletetek alá egy ily productumot terjesztünk.

Istenítés.

Hah közelít az olympi sereg! kiesen lebeg a báj —
Lég-szentelt ligeten s hold-beragyogta mezőn.
Engemet andalgót amarantnak alatta köszöntvén,
Főmre sugárkoszorút Venus-Uránia füz.
Hébe magas kézzel poharát ajakimnak ajánlja,
S a szép geniusa csókjait hinti reám.
És én, a boldog, semmit nem ohajthatok immár;
Megleltem mennyem s isteni társ maradok.

Hivatkozunk rátok s mind azokra, kiknek ízlése nem toilettei finnyásság hanem aesthetikai studium resultátuma: ha ez nem valósággal egy zavarodott szempillantat szüleménye-e? Velut aegri somnia! mondaná Róma philosophus poetája. A theoretikus keresztülmegyen a költés minden nemein s nem fog lelni nevet, melylyel a darab elczímezhető lészen.

Egyik oka a Thewrewk szembeszökőleg különös poesisának az a makacsságig egyoldalú ízlés, mely soha sem engedi, hogy a tárgy különféleségéhez képest egymástól különböző alakban, különböző színnel, és nyelvvel öltöztesse fel darabjait. Nála mindenütt — még prózájában is — dagályos, epithetonok özönében duzzadozó, szinte az érthetetlenségig czikornyás nyelvet láthatni, mely szünet nélkül azt az egyetlenegy szemet sértő tarka szőnyeget terjeszti a néző elébe, hol a phantasia a képek szertelenűl egybehalmozott sokasága közt eltompúl. Tedd a görög egyszerűséget ezen megfoghatatlan buja piperével hasonlatba, s látni fogsz oly távolt, milyet csak e planeta két legmesszebb pontjai között képzelhetél. A költőnek, amint tudva van, egyik fő kötelessége a tárgyak idealizálása; mely nem egyéb, mint a természetben lévő kép, cselekedet, és érzeménynek a lehető tökélyig emelt megnemesítése. A valódi

költő ezen postulátumnak akként szokott megfelelni, hogy tárgyaiból minden aljasat, mindennapit elhagy, s csupán a tökély elszórt sugárait gyűjtvén egybe, azokat olvasztja egy bizonyos pontban harmoniai vegyülettel öszve. Thewrewknél ez az idealizálás azok által a közönséges s únalomig elhasznált hasonlatok által szokott megtörténni, mely a görög mythologia képeit hozza a maga kiemelni szándéklott képeivel rokon öszveérésbe, s így gerjeszt bennünk némely homályosan eltarkított észfogatokat. Például:

Arcza jelenti Küprist, feje Pallast, szíve Diánát:
Így él egy lyányban három olymposi szép.

Nyíltan jelenthetjük minden költőnek, hogy ily módja az idealizálásnak nem azon mód, melynél fogva honor et nomen divinis vatibus atque carminibus venit. Azon megjegyzést is általában lehet a Thewrewk dolgozásaira mondani, hogy közőlök a legkisebb részt teszik azon darabok, melyek ön keblének leleményi; a többinek forrásaira a német költőknél könnyű munkával rá találhatni. Thewrewk minden művei között az Aurórához írt darab előttünk legnagyobb becsű, s ámbár még ennek is Kleistnál van originálja, mindazáltal azon teljességet az előadásban, melylyel ezen darab magyarúl elmondva van, inkább lehet az ő saját-jának mint sok egyebeit mondani.

68. A mythologiáról lévén az imént szó, szabad legyen iránta — figyelmeztetésűl legalább — egy kitérést is e helyt tennünk. Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek, korától fogva használják a görög mythosokat; de soha azok még oly sürűen észrevehetők nem voltanak, mint a mi korunkban, pedig a dolgot megfontolván, inkábbára az volna javallható, hogy ez a mód egészen elhagyatnék, vagy ha azt általányosan tenni oly nagy áldozatba kerülne költőinknek, legalább a helyet tekinteniök kellene, s gondosabban megválasztaniok: hol és mikor volnának ezek a görög phanta-

sia lényei használhatók, mert így minden meggondolás nélkül elmeszüleményeiket mythologiai színekkel kifesteni — engedelmökkel legyen mondva — egyébnek mint testimonium paupertatisnak az értő által nem tekintethetik. A görög népnél ezen képek, mint honi termékek, öszvefonva és szőve lévén mind a társasági, mind a házi kör minden tárgyaival, az aljasabb népnél is oly ismeretesek valának — vagy talán még inkább — mint hazai historiánk barátjai előtt a Hunyadi, a Zrínyi név. Az újabb kor népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának egy felületes mythologiai tudományt; egy-kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna, s még ezen egy-kettőből is senki sem képes oly tündérleg elvarázsoltatni, hogy fejében képzetek támadjanak a görög népéihez hasonlók, kinek ezen mythosi képek bizonyos religiói glóriában tűntek fel. Következőleg ezen mythosok a mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félig érthető nevezetek, vagy ha egy-kettő előtt fáradságos tanulás segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnek. Tegyük hozzá, hogy az új kor költője, gyakorta többféle mythologiákat használván, oly tarkaságot terjeszt ki előttünk, mely által majd a zsidó prófétákkorába, majd pediglen az éjszaki népek óriási alakú boszorkányai közé ragadtatunk, hogy végtére phantasiánk ily ezerféleségben nem tud magának álláspontot találni. A görög epigrammatistának, miképen értekezésünk eleje érdeklette, nagy könnyüségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják őket mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a költés czéljai ellen dolgozni. — Ezen czikkely nem helyén kivűl fog itten állani, minthogy az utóbb érdeklett két epigrammairó művei is igen bővelkednek az efféle görögföldi termékekkel.

69. Thewrewkről szólván önkényt ereszkedtünk le bővebb fejtegetésekre. Az az ő poesisa és nyelve figyelmet érdemlő két dolog, s méltó volna komolyabb

észrevételre, hogy némely fiatalabb versíróink szemeik felnyíljanak s a veszedelmes példát látva tanulják idején-korán megválasztani a jót a rosztól. Ez a valódi gothomania már néhány év óta gyakoroltatik a magyaroknál, s minekutána Kovacsóczy hagymázos czikornyájú prózájában egész a vakmerőségig duzzadozott volna, egy kevéssé megszűnni látszott; most azonban az esztergami Uránia s kassai Minerva néhány incorrectióval teljes lapjain ismétjelengeti magát, s úgy látszik: újonnan lábra akar kapni, méltó tárgyáúl minden józanan maradt fej boszankodásinak.

70. Décsei János, 1825. ada ki egy kötet mesét és verset, melyek között epigrammák mintegy hatvan számmal foglaltatnak. Ezen epigrammák, leginkább pedig a mesék, mutatják, hogy Décsei elmésség híával nincsen ugyan, azonban még a valódi műveltségtől távol áll. Mert, bár az ő versei közt néhány jó darabokat — mint például a Lillához, Sybilla Charonhoz stb. czíműek — lelhetni, az olvasó majd minden lapon olyakra bukkan, melyek kisimúlt ízlésre nem mutatnak. Az oly kitételek, hogy sok más elhallgattassék, mint 76. l. az Álomhoz, 87. l. Lucretia, 91. l. Boldog boldogtalanság; s végtére 75. l. Egy rosz kántor ellen (mely utolsó már magában is, hogy a költő saját szavával éljünk, igen sültelen darab) czímű epigrammákban állanak, talán csak egy piaczi gyümölcsárusnő szájában állnának jól. Nem fogott volna ártani, ha Décsei az epigramma alkatjára is jó korán figyelmet fordított volna; mert oly lelketlen explicátió, mint a Rózsához írt darabnak két vég sora stb., epigrammában helyet nem foghat. Ki eredetiséggel is bír, mint Décsei, annak talán nem volna szüksége, hogy a Telekihez írt darabot mástól kölcsönözze, kivált olyantól, ki azt már maga is idegen mezőről ültette saját kertébe. Egyébiránt ha Décsei a ponton, hol most van, meg nem állapodik, hanem talentumát progressive művelgeti; ízlését gyakorlat által több csínhoz szoktatja; nyelvére, mely most próza, több gondot fordítand : re-

menyleni lehet, hogy magát jeles epigrammatistai érdemre teendi méltóvá.

71. Kisfaludy Károly is, ez a sok színű és sok erejű müvész, közle az 1823-dik évi Aurórában 28 darabot. Köztök csak hét felel meg a felvett czímnek, a többi gnóma. Azonban már csak ezen hét epigramma is magán viseli a müvészi kéz bélyegét, s ha Kisfaludy több epigrammát nem írna, vagy csak azon egyet írta volna is, mely a 3-dik számmal van megjegyezve, csalhatatlan bizonyságát adta volna a magasztalgatni kétkedve szerető kritikának, hogy ő az epigrammai Músának egyik felkentje. Szerencsésebb epigramma kevés volt magyar nyelven zengve. Lehetetlen, hogy olvasván ezen hét kedves darabot, a müvészség barátjaiban azon óhajtás ne ébredjen fel, hogy bár a köz tiszteletre, köz hálára méltó geniális költő több ilyetén becses virágokkal is gazdagítsa verseinek szép koszorúját.

72. Az 1825-diki Hasznos Mulatságokban (a 26, 27, 28, és 50-dik számon, ismét a második félév 30-dik számán) Tz. G., Tz., és C-r névhelyetti betűkkel megjegyzett darabok, melyek, mint a rajtok ismersző rokon szín hihetővé teszi, egy műhelyből kerültenek, a literatúra határain kivűl vannak, azért mellettök a theoriának csak szó nélkül illik elhaladnia, ámbár nem volna egészen sikeretlen dolog — legalább azokra nézve, kik jövendőben is írni fognak, nem gondolván meg mit és hogyan? — néhány szóval érdekleni, mint meglátszik rajtok a küzködés elmésséget előhozni, holott az van bennök végtére is legkisebb mértékben, s mily mártiri kínok által van a nyelv a distichon korláti közé zaklatva.

73. Olvasónk előtt, úgy hiszszük, ismeretes leszen azon kisded könyv, melynek czíme: Újra amalgamázott üveg táblácska. Benne ötvenkét epigramma volt közölve. Tartózkodva ereszkedünk megitélésökbe, nehogy megsérteni láttassunk a komolyabb olvasót, oly dolgokra emlékeztetéssel, melyektől a nemesebb érzésű

ember kedvetlenűl fordúl el. Azonban, mivel a sors ez egyszer vállainkra mérte azt a sanyarú aesthetikai bíróságot, mely morális és nem morális dolgot egyképen tekint, kötelességben áll rólok szempontjainkat elmondani. — Ezen epigrammák általában szólva igen sok elmésséget hordoznak magokban, s aki gondolóra veszi, mily ügyességgel tud itt a lélek, minden még oly parányi körűlményt is, legyen olvasás, legyen tapasztalás következése, saját hasznára fordítani, s az ellenfél ingerletére irányzani, annak lehetetlen ezen darabok szerzőjétől a valódi s gazdag leleményes elmét megtagadni. Egyébiránt a theoria ellen való vétektől egy darab sem egészen tiszta. A nyelv bennök darabos s mindenhol gyakorlatlan kéz jelei látszanak. Charakterök nem csípő, hanem sujtó és vágó elmésség, s oly érzés vezérli őket, melyet inkább örökre elpalástolni, mint egy egész publicum előtt felmutatni illett volna. A XVII. számmal jegyzett darab legvalóbb színekkel festi azon lelket, mely efféle szilajkodásra elvetemedni képes lehetett.

74. Még egyet, minekelőtte bevégzenők e reflexiók hosszú sorát. A magyar poeták kicsiny számában tudtunkra egy sincs, ki epigrammái közé gnómákat nem kevert volna. Ez annál szembetünőbb volt előttünk, minthogy ezen észrevételtől legjobbjainkat sem találhattuk menteknek. A vétek mindenütt vétek, nagynál kicsinynél egyképen; de a nagynak vétke mindig sanyarúbb gáncsot érdemel, mert ereje a gyengeségek meggyőzésére több volt, honnan önként foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól, vagy Vitkovicstól, leginkább pedig egy Kazinczytól, ki magát mint a magyar epigramma teremtője méltán tekintetbe hozta volt, várnunk jussal lehetett vala, hogy epigrammáik között ezen fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagyták volna. Minél nagyobb fokán áll valaki a tökélynek, annál nagyobb következésüek botlásai is. Mi legalább kénytelenek vagyunk itt azon gyónást tenni, hogy felette megbotránkoztunk, midőn első rendű epigrammatistáink

műveik közt gnómákra kellett bukkannunk, melyek epigrammák gyanánt adattak. Vajha költőink vigyázóbbak volnának s nem keresztelgetnék el szülötteiket hamis czímmel, nem tévesztenék el olvasóikat minden lépten, s a kezdőt megkímélnék azon zavartól, melynek a heterogeneumok rendetlen egybehalmoztából lehetetlen nem származnia. Aki oly kort élt, hogy önmaga tapasztalhatá, vagy ha nem, legalább megtanulta Tieck Dramaturgiai Lapjaiból: hogyan szült a német drámában nem haladást, hanem esést, a különböző, sőt ellenkező dolgok öszvevegyítése, az, úgy hiszszük, mosolygani nem fogja ezen sajátképen kis tekintetű, de maga után egykor nem a legjobb következetet vonható dolognál tett intésünket.

75. Értekezésünk vég czikkelyét zárja be egyike szebb epigrammáinknak, mely azon ideálhazában született, hol az ének Músája csendes dicsőségben szövi a magyar dalok legszebb fátyolát.

Lomb, te csörögve lehullsz; kertem rózsája, te hervadsz!
  Fáim alatt éjszak bús szele dúlva süvölt.
Képzetem elfordúl, s a múlt örömébe merítve,
  Barna leányka, feléd, e kebel újra hevül.
És ím rózsalepelt von el a phantásia rajtam
  S hesperi csillagként arczod alatta ragyog.
És kivirúl a lomb, s kertem rózsái feselnek,
  Fáimat Elüsion szelleme lengi körül.

S íme, ennyit az epigrammákról. — Mily nehézségek gördűljenek elébe annak, ki, a költészet ha csak ezen nemében is, a tökélyig emelkedni akar, ezen vizsgálatok nyilvánná fogják tenni; azonban czéljok nem az, hogy az epigrammát valami nagyobbá tegyék, mint ami valósággal; mert ők a költészet széles tartományában még csak oly csekély tekintetű tárgyak mint San Marino Európa egyéb státusaihoz képest, s a magas epopoea, s a colossális dráma mellett észrevétlen elenyésznek. Az inkábbára czéljok, hogy költőink látván, mily sokra kelljen ily parányi körben is ügyelniök,

ha pályabért érdemmel kivánnak nyerni, s ezeket hasonlatba tevén egyéb lyrai, vagy épen drámai s eposi nehézségekkel, a stúdiumra önkényt vonassanak: mert csak nyíltan meggyónhatjuk, hogy verseink ugyan napról napra egész az áradásig ömlenek; de köztök oly kevés becsűlni valót lelhetni, hogy valóban nem csodálhatjuk, ha olvasóink a poetai művektől idegenedni kezdenek.

A jelen epigrammai theoria leginkább magokból a művekből van abstrahálva, minthogy ezekre fordíta legtöbb gondot az értekező; de az eddigleni theoretikusokhoz is méltó figyelemmel viseltetett, s köztök főkép Lessing és Herder vizsgálatira ügyelt. Mindenhol azon szabadsággal, melyet az igaznak szeretete kiván, parancsol: a jót mindenkitől elfogadni, a hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni, s ellene részrehajlatlan indulattal kikelni. Ha netalán egynémely ellen nagyobb massája tódult volna a gáncsoknak, mint amenynyit ő méltányosnak vélhetne, az nyugasztalódjék meg Eberhard szavaiban: „Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.“

II.

AZ EPIGRAMMA THEORIÁJA ÜGYÉBEN.

I.

„CZÁF ÉS IGAZÍTÁS.

(KAZINCZYHOZ ÍRT LEVÉL TÖREDÉKE.)

Legközelebb Bajza értekezését olvastam az Epigramma Theoriájáról. Az sok jót foglal magában, de foglal sok nem jót is. Ő ellenzi, hogy franczia ízlésü epigrammákat adjunk, s miért? Nem nyerne-e nyelvünk ez által is többszínüséget, nem szoknék-e azon könnyüséghez, mely nélkül leginkább szükölködik. Ő a gnómákat általán fogva ki akarja zárni a poesis köréből. Hogy kisebb becsüek az epigrammáknál, tagadhatatlan; de nem lehet-e azokat is költői színbe öltöztetni, nem lehet-e azokra is költői szellemet fuvallani? Megvallom, Schiller lelkes gnómáit nagyobb gyönyörrel olvasom Martiál s Lessing némely epigrammáinál. Schillernek általam fordított, s az Aspásiában megjelent darabjait száraz reflexióknak nevezni, hirtelenkedő itélet volt annyival is inkább, mivel ezek között A nyomozók s Legszebb tünemény gyönyörü epigrammák. De legnevetségesebb, midőn az Óhajtás czímü darabot, ami nem epigramma, mint epigrammát nagy recensensi fontossággal s sanyarúsággal rostálgatja. Mit itélnénk, ha valaki Ovíd elagyáit, vagy Horácz lyrikonjait, mint epigrammákat recenseálná? Ez mutatja, hogy Bajza még nem éredett egészen meg, s felette távol van példányától, Kölcseytől, egyszersmind azon reflexióra is vezet, hogy kicsinységünk soha sem tünik úgy elő, mint midőn nagyot játszani akarunk.

SZERÉNYI.“

II.

SZÜKSÉGES FELELET EGY HIVATLANNAK SZÜKSÉGTELEN ÉSZREVÉTELEIRE.

Nékem üres fecsegöt fest az üres fecsegés.
Kazinczy.

Dolgozásra szólíttatván a Tud. Gyűjtemény redactiója által, még alig határoztam el magamban, mely neméről fogok a poesisnak szólani, már érzettem, hogy theoriai vizsgálatim sokakat fognak fejemre lázítani. Régóta ismerem tudniillik költőinket, az íróknak ezen ingerlékeny nemét; tapasztaltam, hogy igen kevés van közöttök, kit a müvészség szeretete oly mértékben gyulasztana, hogy a theoretikus gáncsait tűrvén, a müvészség hasznáért saját dicsőségét megtagadni tudná. Mert ahhoz, hogy valaki a műnek tökélyét vagy fogyatkozásait a theoretikussal egyformán értse, stúdium által művelt ítélet kell, poetáinknak pedig legnagyobb része tanulgatni nem igen szeret, ámbár ők azok, kik a tudós czím után leginkább sovárganak. Hogy gyanúm nem volt alaptalan, bizonyítja az, hogy Epigrammai Theoriám megjelenése után egy némely tiszteletlenséggel vádolgatott; egy más, ki különben Evangeliumok s Epistolákkal foglalatoskodik, egyik költőnknek kétségbe vett elmésségét védelmezgeti; egy harmadik, valamennyinek legdühösbike, mérges tréfák által küszködik komoly gáncsolatimat megczáfolni. A Szerényi alakjába bújt Szentmiklóssy pedig, ez a különben jámbor úri ember, kinek eddigleni recensenseink, nem tudni mely kedvezés vagy kíméletből, csak complimenteket osztogattak, és saját kárára elkényeztették, nem volt elég erős megbírni reflexióim súlyát, s így történik vala, hogy tüzétől elkapatva, magának olyakra engedjen szabadságot, melyeket, ha Róma nyelvén szólnék,

nem kételkedném petulantiának nevezhetni. Rendes dolog midőn egy író, ki tizenöt év óta küzd és vív pályáján, még mind eddig olvasni meg nem tanult; ki tizenöt, vagy több év óta epigrammákat dolgozik, s pedig nagyobb kedvvel mint minden egyebet, arról miben álljon az epigramma becse vagy fogyatkozása, csak a minapában kezdett elmélkedni, s ezen elmélkedésnek is a legfonákabb ideák lettenek resultátumai. Így lőn, hogy amiket az Epigramma Theoriája ügyében Czáf és Igazítás gyanánt mond, megtagadják az olvasótól azon parányi éleményt is, hogy mosolyogjon; s csak szánakozást indítnak.

Az olvasó béketűrésével él vissza, ki az érthető dolgok aprólékos magyarázatjába ereszkedik: de az Orbilius vétke-e, ha a tanítvány elméje oly kevéssé fogékony, hogy magyarázatra szüksége van.

A nagy érdemű Czáfoló és Igazító két első észrevétele azt mondja, hogy én a franczia ízlésű epigrammákat ellenzem; hogy én a gnómákat által án fogva ki akarom zárni a poesis köréből. Értekezésem 44-ik czikkelye az, mely a franczia epigrammákról szól, s ott az mondatik, hogy a rímelt sorok melyekben a franczia epigrammatikusok dolgoznak, nem oly alkalmasak a költés ezen nemére, mint a teljes modulátiójú distichon. Ezen okból örvend az értekező, hogy epigrammatistáink, érezvén a magyar nyelvnek minden most élők között alkalmasabb létét a görög distichon harmoniájának visszazengésére, epigrammákat distichonokban kezdettek írni, s ez által bennünket azon helyezetbe tettek, hogy jelennen, minekutána egykét jobbjainknak szívet és fület bájoló distichonaikban az epigramma oly tökéletre hágott, nem lehet okunk többé félni, hogy valamely gondolatlan eléggé durva lehessen, epigrammatistáinkat a francziák kevésbbé tökéletes módjára vezetni. Kérdem a sok érdemű Czáfolót és Igazítót, hol van itt ellenzése a franczia ízlésű epigrammáknak? Van-e e helyt egyéb érdekelve, mint a külső forma, egyéb mint a technika? Mik azok a fran-

czia ízlésű epigrammák? vannak-e ily lények a poesis széles körében, s ha volnának, egyet teszen-e a franczia ízlés az általam szóba vett franczia epigramma technikájával? Nem épen az-e a franczia epigrammák charaktere, mely a martiáliaké? s a martiáli epigrammák ki vannak-e zárva a poesis köréből? Fervescis, sanguine et ira scintillant oculi, dicisque facisque quod ipse non sani esse hominis, non sanus iuret Orestes.

E helyt arra is tanít bennünket egyszersmind a Czáfoló és Igazító, hogy ha epigrammákat a francziák módja szerint rímekben írunk, nyelvünk könnyűség- és többszínűséghez fog szokni. Valóban becses tanuság! Költőink Tinódi óta mai napiglan a költés csaknem minden nemeire használták a rímeket, de azok mind nem elégségesek még nyelvünket könnyűséghez és töbszínűséghez szoktatni (mely beszéd!). A Czáfoló postulátuma nemde csak akkor fog betöltetni, ha epigrammákat is rímelt sorokban írunk? Mely kipótolhatatlan veszteség tehát, hogy Szentmiklóssynak egy epigrammája sem képes nyelvünket könnyűség és többszínűséghez szoktatni!

Térjünk a gnómákra. Kivel magyaráztatta magának Szentmiklóssy értekezésem 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. számmal jegyzett czikkelyeit, melyek a gnómákról szólnak, melyeket minden értett, egyedűl ő nem? Megtanítsam-e a tizenöt évű írót olvasni? Megtanítsam-e a világos dolgoknak fonák magyarázatot adni, mit teszen? Így szokott-e Szentmiklóssy mindent olvasni mint ezen kérdésbe hozott értekezést, melyről — bár mód és út van mutatva benne, hogyan kell gnómákat forma segéde által poetai művekké alkotni — azt költi hogy a gnómákat általán fogva számüzte a poesis köréből? Valóban nem csodálhatni az igen is szembe szökő tudomány-szűkét, mely a Czáfoló és Igazító minden még oly parányi kifejezéseiben is mutatkozik. Mert félszeg tanulásnak mi lehet természetesb következése félszeg tudománynál? Ha Szentmiklóssy jól megolvassa, vagy egy a dologhoz értő által megmagyaráztatja magának

említett czikkelyeimet, reménylem érteni fogja, amit én mondottam, hogy a gnómák epigrammákká, következőleg költői művekké válhatnak a forma segéde által, vagy a Czáfoló és Igazítói piperés nyelv szerint a költői színbe öltöztetés és a költői szellemnek rájok fuvallása által. Iuvat immemorata ferentem ingenuis oculisque legi manibusque teneri!

Hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing és Martiál némely epigrammáinál, az semmit sem bizonyít egyebet, mint hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing és Martiál némely epigrammáinál. (Mely módja a czáfolásnak, mely igazítás!) Mert egyes emberek tetszése nem aesthetikai törvény, a Szentmiklóssyé pedig annál inkább nem, minthogy az aesthetikai tudománynak oly kevés jeleit árulgatja el. Legyen elhitetve a haragra gerjedt úr, hogy az ő gnómáit is sokan olvassák nagyobb gyönyörrel epigrammáinál, holott az aesthetikusnak eszébe sem jut, hogy azokról emlékezzék, amidőn emezeknek némelyikét, mely talán egy szerencsésebb óra szüleménye volt, méltó dicsérettel fogja érdekleni.

Mely szép dolog a tudomány, mely szép az értelem, soha sem érzettem inkább, mint midőn a Czáfoló és Igazító észrevételeit olvastam. Íme, ha ez a jó úr megtanulta volna, mi legyen a gnóma, mi az epigramma, egyebet fogott volna ellenem például felhozni, mint a Nyomozók s Legszebb tünemény, melyeknek egyike a szónak legsajátabb értelmében gnóma, a másiknak pedig igen kevés hia, hogy nem az. S ha a dolgokat értenie oly sok erejébe nem kerülne, könnyű szerrel értésére esett volna az is, hogy midőn Schiller gnómái száraz reflexióknak neveztetnek, az elnevezés nem általányosan, hanem relative van véve. Az epigrammának a tárgy eleven jelenléte életet és lelket ád; a gnóma pedig csaknem mindenkor valami holt gondolatot, valami abstractumot foglal magában személy és kép nélkül. Innen a gáncsolt tropus, melynek magyarázat-

jára úgy hiszem egyedül Szentmiklóssynak lészen szüksége.

Ha a derék Czáfolónak eddigleni észrevételeit keresztyéni szánakozással tekintette az olvasó, lehetetlen hogy el ne mosolyodott legyen azon kapkodásra, melylyel Óhajtás czímű darabját vízbe-halóként megmenteni igyekszik. Mire azt oly nagy recensensi fontossággal, mire oly sanyarúlag rostálgatni — mond ő — holott az nem epigramma? Reménylem, nem kell sokratesi bölcseség hozzá, hogy a Czáfoló tendentiája kitaláltassék. Ki akar csusszanni a jámbor a recensensi vas pálcza alól, de már késő. Ha Óhajtását úgy itélnéd meg mint elegiát, azonnal kész volna azt epigrammának visszanevezni, s ha recensensi üldözéseddel fel nem hagynál, végtére a négy distichon éposz nevet is viselne. Miattam lehet az Óhajtás elegia, epigramma, vagy aminek azt neveznie tetszik, mert ott, hol általam felhozva van, nem elegia vagy epigramma, hanem oly költemény gyanánt áll, melyben nincs fokonként emelkedő vagy eső következése a gondolatoknak, s e szerint úgy vélem példaként állhatna, ha óda vagy dithyramb volna is. Bizonyossá teszem Szentmiklóssyt, hogy ha epigrammában actiói haladásnak helye volna, Hunyadi Lászlóját, mely dráma akart lenni, hoztam volna fel példáúl, hol a drámaköltőnek az actio-haladással való ismeretsége nem nagy mértékben mutatkozik — s a tett logikátlan nem volt volna.

Amiket ezentúl az igen sok érdemű Czáfoló és Igazító mond, s lelkének elkeseredéséből mond, azok ellen nincs fegyverem.

Auf das empfindsame Volk hab ich nie was gehalten; es werden,
Kommt die Gelegenheit, nur schlechte Gesellen daraus.

Goethe.

III.

LESSING.

A német irodalom talán egyedűl maga az, melynek kritika tette le alapjait. Egyéb nemzeteknél a mesterművek előbb születtek, s a kritika úgy jöve később utánok prophétai alakban mint művészi szentségek hirdetője és magyarázója. Azon fény, mely külső nemzetek nagyságából szemtévesztőleg világolt Németországra, elkábítá ezen nemzetet. Írói utánzásra ragadtattak; mi örökre meggátolja vala tudományos s művészi emelkedésöket, ha egy jobb sors a kritikát közöttök fel nem támasztja vala. Kritikának kelle előlépnie, s a pályatért az utánzás kórságaitól megtisztogatnia, hogy ott eredetiség és sajátság foghassanak helyet. Lessing az, kinek Németország e tekintetben annyit köszönhet, mennyit senki másnak nem. Ö gyújtá meg a való kritika szövétnekét; ő rezzenté el s űzte ki a majmolás lelkét; ő ada intéseket, melyek szerint, s mutogata ösvényt, melyen, nemzetének járnia kell; ő teremte oly nyelvet hazája fiainak, melyhez hasonló előtte senki ajkairól még nem zengett; az ő férfias tűzzel s elmével teljes lelke, mely még magán Voltairen is, a gúny ezen nagymesterén, csipdelő tréfáit űzni merte, eszközlé, hogy a német író magát németnek nevezni többé, mint előbb, nem szégyenlette. Mi vala a Goethék és Schillerek nemzetének ízlése a múlt század első tizedeiben? Mi vala Gottsched kezei közt? Bodmer megtisztogatá ugyan és testet kölcsönzött neki, de lélek és szellem nélkül, s görög, római, olasz és angol sajátságokkal hímezve nyelvét. Mind ez külföldi növény volt; lehervadt és kiszárada előbb hogysem gyökerei foganhattak volna. Megjelent Lessing. Tudomány és ízlés, ítélet és nyelvcsín benne hasonlat-

lanúl több, mint Bodmerban, s épen ellenkező a vizenyős Gottschedéival. Azon új és váratlanúl meglepő fordulatok, kifejezéseiben, az az élénk dialogizált beszéd oly könnyeden s dévajkodva oda vetve, az a keresztűlható philosoph éles elme, melyek írásaiban mutatkoztak, meghaladának mindent, ami előttök e nemben volt. A speculátiók mélysége más íróknál többnyire elburkolt s homályos beszédet szül; ő a legszövevényesebb mélységet is tisztán s érthetőleg tudta fejtegetni. Csalhatlan bizonysága az alapos ismeretnek és világos értelemnek. Jellemében bizonyos fanyarság volt, s ellenséges érzelem azon vélemény iránt, melynek ostromára kelt, ami mindig a legcsípőbb és élesebb kifejezéseket szerette válogatni: innen amaz elevenség és tűz, erő és energia, mely prózáját minden másokéitól megválasztja; mert a harag szárnyakat fűz s emelkedést ad a gondolatnak. „Mióta német nyelven írnak, senki oly sok magától lelt sajátságokkal s mégis oly jól németűl nem írt, mint Lessing“: ez mondatott a múlt század végén, s kevés módosítással talán még ma is lehetne mondani. Luthertől, a német próza első mesterétől fogva az ő koráig egy író sem volt, ki előtt a német nyelv kincsei egész gazdagságokban úgy kitárva álltak volna, mint előtte. Azt a húzakodó, széles és mégis nehézkes beszédet, melyet a Gottschedek épen úgy erőszakkal nemzeti sajátsággá akartak keresztelni, mint nálunk a szegény lucifugák, Lessing írásaiban nem találni, s „ki ír mégis inkább eredetileg németűl mint Lessing?“ ezt kérdi Herder, az a Herder, kiről az avatott tudja: mennyire ismerte légyen Lessing neologismusait.

Philosophia, theologia s a régiségek fejtegetése egyaránt kedvencz tudományai voltak, s mind három nemben kitünő vala s oly dolgozatokkal ajándékozta meg nemzetét, melyek nem csak a német népnek, de az egész emberiségnek szellemi mívelődésében haladó pontok voltak. Fő tanulmánya azonban, melyet legnagyobb szeretettel űzött, általánosan a költészet, leginkább pedig a drámai költészet volt. Víg és szomorújátékai, né-

hány félben hagyott töredékeken kivűl, tudtomra ezek: 1. Der Misogyn, 2. Die Juden, 3. Der junge Gelehrte, 4. Der Freygeist, 5. Der Schatz, 6. Damon, 7. Die alte Jungfer, 8. Minna von Barnhelm, 9. Philotas, 10. Miss Sara Sampson, 11. Emilia Galotti, 12. Nathan der Weise. Közöttök Barnhelmi Minna, Galotti Emília s Náthán oly művek, melyek Lessinget a német nemzet első rendű drámaköltői közé helyezik, s még mindig classicai becsben állanak. Oly szerencsés számolással készűlt művek ezek, alkotásuk oly szabályszerű, hogy azon kritika, mely józan szempontból bírál, bennök alig fog figyelemre méltó hibát kimutathatni. Hibát mondom, mert apróbb botlásoktól Sophokles és Shakespeare legjobb műveik sem mentek.

Lessing örökké példáúl fog említtetni azok ellen, kik — többnyire idétlen szüleményeik mentségére — oktalanúl hirdetik, hogy a kritika a geniust eltörpíti. Az én hitem az, miképen a kritika oly szellemet, melyben költői elme, vagy philosophiai ész csirái rejteznek, kifejt, megerősít és bátrabbá teszen; azt pedig, kit a természet mostoha kezekkel alkota, nem eltörpíti hanem elrezzenti azon pályától, hol különben is csak kontár fogott volna maradni, s kontárt elrezzenteni, kiűzni, hogy szentetlen kezei által a müvészség ne profanáltassék, valljon nem nyereség-e?

Lessing költői phantasiával nem bírt, s ezt leginkább drámái mutatják; hány írót lehet még is nevezni, ki phantasia nélkül egy Galotti Emiliát és Náthánt — ha a vígjáték Minnát nem említjük is — készíte? Honnan ez a szembeötlő tűnemény? Bizonyára nem egyéb ez, mint a kritikának, mint a szorgalmas és alapos tanulmánynak következése. Halljuk Lessing őszinte vallomását önmagáról: „Sem költő sem szinész én nem vagyok. Történik néha, hogy költői czímmel tiszteltetem meg, de ez csak onnan jő, mivel félre ismernek. Néhány kisérleteimből, melyeket a drámai pályán mertem, nem kellene ily pazar következményt vonni. Ki ecsetet veszen kezébe és színeket vegyít, nem mindjárt festő még.

Kisérleteimből a legrégiebbek oly korban készültek, midőn az ember kedvet és könnyűséget örömest genienek hiszen. Ami az újabbak között tűrhető, azokat egyenest és egyedűl csak a kritikának köszönhetem. Én nem érzem magamban azon eleven forrást, mely önerejűleg fejtőzik ki, önerejűleg oly gazdag, tiszta és vidám sugárokban buzog fel. Nyomó és szívó szerekkel kell mindent magamból kisajtolnom. Én oly szegény, oly hideg, oly rövidlátó volnék, ha némileg meg nem tanultam volna, miképen kell idegen kincseket szerényen kölcsönöznöm, idegen tűznél melegednem, szemeimet a mesterség üvegeivel élesítnem. Innen van, hogy mindig elkedvetlenedtem és megszégyenűltem, valahányszor a kritikát gyaláztatni hallám vagy olvastam. Az elfojtja a geniet, mondják, én pedig azzal hízelkedem, hogy általa valami olynak jutottam birtokába, ami hasonlít a geniehez. Béna vagyok, s nekem a mankóra írt gúny nem lehet épületes. De valamint mankó a bénát segélli egy helytől másig mozogni, futóvá pedig nem teheti, így a kritika is. Ha én ennek segédével valamit előhozhatok, mi jobb mint amit az én tehetségemmel kritika nélkül egy más készíthetne, az nekem oly sok időbe telik, egyéb foglalkodásoktól oly szabadnak kell lennem, s jelenné tennem egész olvasásomat; észrevételeimet, melyeket erkölcsök és szenvedélyek felett valaha tettem, oly nyúgalommal általfutnom, hogy írónak, ki valamely játékszínt újdonságokkal tartson, senki a világon ügyetlenebb, mint én, nem lehetne.“

Mind azon kedvező itéletek mellett, miket a drámaíró Lessingről a kritika mondhat, azt lehet mégis általán fogva állítani, hogy ő műphilosoph nagyobb volt mint müvész. Hamburgi Dramaturgiája még mindig egyetlenegy a maga neméhen. Mert azt az alapos tudományt, praktikai szempontot és józanságot, azt a valódiságot az ítéletben sem Schlegel Auguszt Vilmos, sem Tieck, rokon nemű dolgozásaikban — bár sok helyt tovább hatottak is nála — nem találhatni.

Halála által egyike dőlt ki Németország legnagyobb

külföldiek után dolgozott színművek követtek. 1773-ban lépett föl először mint tragikus szinész, s nem sokára classicai előadásaival bámulatra ragadta nézőit. 1780. a berlini, müncheni és mannheimi színházakban vendégszerepeket ada, 1781-ben pedig a bécsi udvari színházhoz hívatott meg. 1786-ban ismét Hamburgban nyitott színházat, s Hamburgnak ez idő óta van állandó színháza. 1789-ben lelépvén szinészeti pályájáról, rellingeni birtokán voná meg magát, de 1811-ben ismét felvállalta az igazgatást, melyet annakutána holtiglan folytatott.

Ha Schrödert sajátképen költőnek nem mondhatni is, kétséget nem szenved, hogy a német játékszín baráti oly sok hálával tartoznak neki, mennyivel igen kevésnek Németország drámaköltői és szinészei közől. Azon ügyesség, melylyel ő idegen föld termékeit honába általültetni tudta, költőnek és műphilosophusnak egyaránt hasznos tanulságúl szolgál, eredeti színművei pedig sokáig fognak kedves és színpadon haszonvehető művek maradni. Kevés van Németország drámaírói között, kinél a színi hatás oly gonddal és vigyázva számoltatott volna ki, mint Schröder dolgozataiban. Nála minden jelenés újabb világot vet a mű szövedékére s előbbre viszi a történetet, minden dialogus jellemvonásokat fejt ki, s ama rossz, de kedvencz szokásaiktól a drámaköltőknek, miszerint orátori dictiókban öntik ki egyéni s a mű határain kivűl fekvő érzelmeiket, mik által csaknem mindenkor vagy jellemek rontatnak, vagy a cselekvény haladása gátoltatik, magát igen szerencsésen tudta óvni. Csak néhány jellemet emelni ki határozottan, s a többivel mellékes, igen alárendelt szerepet játszatni, kedvencz szokása volt; azonban, minden személyei úgy vannak egymáshoz szőve, hogy általok a drámai cselekvény, czélja felé mozgattatik. Innen érthető: miért különbözik Iffland és Kotzebue kárhoztatott érzelgése az övétől. Amazok tudniillik gyakor ízben vesznek magoknak szabadságot szívök saját érzelmeit ömledeztetni, vagy, amit kivált Kotzebue oly igen kedvelt —

gúny s elménczség nyilait pattogtatni, melyek gyakorta egész episódokat alkotnak s a néző figyelmét megosztván, maga a cselekvény iránt részvétlenűl hagyják. Schröder, bár nem oly szabatos, mint példáúl a drámai dialóg nagymestere Lessing, ritkán mondat valamit személyeivel, ami a színmű határain belűl ne volna. Az ő didaxisa vagy érzelem-ömlései a nézőben részvétet gerjesztenek; mert nem magokért, hanem a cselekvényből mintegy önkényt folyva vannak mondva s vele szoros kapcsolatban állnak. Kotzebue, kitől minden érdemeket csak elfogúltság tagadhat meg, sok színi ismeretekkel bírt, de többnyire túlabb csapongott a dráma határain mint Iffland, s mint Schröder még inkább. Ő mindig és mindenütt, hol csak alkalom mutatkozik, tanít, gúnyol, érzeleg, reflectál, tudomány és müvészet, míveltség és korszellem felett; kathedrai declamátiókat tart philosophia és természettudományból — melyeket talán oly kevéssé értett, mint némely magyar fordító a maga angol originálját — s győzelmekről álmodott, ha a köznépben nevetést gerjeszthete szerencsétlenűl mázolt carricaturáival. Innen van, hogy a német közönség ezen gyakori kedvenczének épen ilynemű művei, melyek által nevét öröködni hitte, lassanként elenyésznek, azonban hogy Schröder Gyűrűje vagy a Vetter von Lissabon, s Fähndrich s egyéb Beaumont és Fletcher után szerencsésen dolgozott színdarabok Németország színpadain még mindig részvéttel fogadtatnak. Iffland és Kotzebueval hasonlíttatván Schröder, azt lehet róla mondani, hogy művei szárazabbak, nyúgalmasak s kevésbbé szembeötlők mint emezekéi, de tisztábbak, gondosabb dolgozás, müvészibb kéz látszik rajtok, nincs bennök semmi erkölcssértő, és sok színi hatásuk van, s egykét vígjátéka kevés munkával igen jóvá válhatnék.

Mint szinész Schröder — honfiai vallomása szerint — még mind eddig nincs meghaladva nemzete müvészrokonaitól. Ő már a természettől is igen forgékony nyelvvel, tiszta s érthető hanggal, szerencsés arczvonásokkal, melyekben a lélek minden mozzanatai észreve-

hetőleg tükröződtek, ajándékoztatott meg. Kivált a magasabb tragikumok előadásában rendkivüli erővel bírt. Rajta mindennek jelentése volt; lépte, mozgásai, hangja beszélltenek. Shakespeare Learjét adván elő, mint Staelné említi, aluva hozatott ki a színre, s már maga ez az aggkor és balszerencse álma könnyeket fakasztá a nézők szemeiből, holott még föl nem ébredett s fájdalmának egy szóval sem adta volt jeleit. S mily jelenés volt az, midőn Cordelia holttestét, ki azért öletett meg, mert atyját elhagyni nem akarta, karjaiba vevén, szavának és mozdulatinak a kétségbeesés látszott kölcsönözni erőt! Szívét gyenge remény táplálta s aggodalommal lesé, ha a szeretett halott piheg-e még? Mert ő, az esztendők nagy száma alatt meggörbedt agg, nem hiheté el, hogy oly fiatal élet elhúnyhatott; szívrepesztőleg jelentkeztek a szenvedélyes fájdalom színei hamvatag arczulatán —

Schrödert semmi sem tudá inkább boszontani, mint midőn előadása annálfogva dicsértetett, hogy ő e vagy ama verset és mondatot mesterileg szavalta el, a drámának e vagy ama helyét remekül játszotta. „Jól ábrázoltam-e a fölvett szerepet? Voltam-e az, kit előadnom kelle?" ezeket szokta volt ő mindenkor kérdeni. A műbírónak tudnillik nem egyes helyeket, hanem a lángész egész alkotását kell tekintetbe venni; mire ügyelni leginkább Schröder megitélésében volt szükség, kinek művészi tehetsége csaknem minden szerepben különböző s más meg más oldalról mutatkozott.

Schröder polgártársai által méltán szeretve s tisztelve volt, mert azon fölül, hogy drámaköltő igen haszonvehető, szinész pedig első rendű vala, tetteinek mindenikéből tiszta jellem és nemes lélek sugárzott ki. Oly tulajdonok, melyek becsülni méltóbbak mint a természet bármely adománya.

V.

„BÖKVERSEK“. *)

E csodálatos czím alatt jelent meg nem régiben egy könyvecske, mely, úgy látszik, valaki ellen van intézve a magyar írók közűl. Ki ellen? azt meghatározni nehéz volna. Az előszó Cselkövit emlegeti, s eleintén készek valánk hinni, hogy Cselkövinek ott idézett szavai adtak volt alkalmat reá, hogy a szerző vesszőparipájára ülvén, a paradoxonok minden fegyvereivel felkészűlten, prózai síkon s poetai tetőkön keresztűl-kasúl ifjoncz szilajsággal űzze és kergesse „az egyszerű szépet“, ezt a mennyei származatú vétlen teremtést. Készek valánk hinni, hogy ezek vadíták el a szerzőt: azonban a könyvecske czíme gúnyt említ, melynek Cselkövi sehol sem adta jeleit. E szerint gyanúnk alaptalan volna, s kénytelenek vagyunk megvallani, hogy nem tudjuk, kivel akarjon a szerző viadalra kelni. De legyen bár akárki ez az ismeretlen ellenség, neki felette különös helyezet juta; hallja, hogy háború van, fegyver csattog, nyilak röpűlnek, de azt nem tudja, ha a háború ellene vagy más valaki ellen viseltetik-e. Azonban, hagyján, e könyvecskében sok van amit nem tudunk s nem tudhatunk, mert a szerző önmaga sem tudja, azért elhagyván egyes dolgokat, mi csak az egészről fogunk szólani.

Ragyogó szép-e vagy egyszerű? az tehát a kérdés? Az a kérdés, melyik a magyar szín, melyik a magyar szépség?

Kérdések, melyek már magokban is felette külö-

*) „Bökversek s Eszmék a magyar nemzeti szín s szellem védelmének ügyében, egy művész tévedései s alaptalan gúnyai ellen, Honvárytól“. (Szentmiklóssy.) Pest, 1830. 50 l. czímképpel.

nösek, hogy ne mondjuk, csodálatosak; de még inkább azokká lesznek, ha az olvasó a rólok tartott leczkéken végig haladt. A bíráló azt hiszi hogy e könyvecskében egy nevezetes probléma van megfejtve, és pedig tökéletesen megfejtve: az t. i. miként lehessen gondolat nélkül könyvet írni. Megfejtésére régóta szükségök volt a magyar íróknak, s jaj nekünk, hogy a szükség kipótoltatott! Könyvműhelyeink nem fogják győzni ezentúl a munkát!

Azonban érdemeljük e büntetést. Ki oka más, mint egyedűl mi, hogy tudományaink mezején az íróságot a tudatlansággal oly gyakor ízben látjuk karöltve sétálni? A mi nevelésünk az ember két legnemesb tehetségeit, az értelmi s beszéllő tehetséget, nem míveli egyenlőn. Vannak közöttünk emberek s nem kevesen, kik gondolkodni tanultak, de gondolataiknak életet és formát adni nem tudnak; valamint szinte olyanok, kik szavakkal játszanak tárgy és értelem nélkül; kik egy keresztűlláthatatlan beszédködöt tudnak magok körűl gerjeszteni, a nélkül hogy beszédökben dolog és valóság, a nélkül hogy ez ingadozó párának valahol támaszpontja volna. Ez utolsók csak beszéllni tanultak. Mi oka annak, hogy a természet fia azon dolgokról, melyek körébe tartoznak, melyeket ismer, annyi értelemmel és határozottsággal, oly pontosan és győzőleg tud szólni? Semmi egyéb nem mint az, hogy ő szavakat tárgy s értelem nélkül soha nem tanult. Neki nincs tárgya szó nélkül, nincs szava tárgy nélkül; a tárgy neki tárgy, nem pedig képzelet szójátéka. Olvassuk az útazásokban az amerikai úgy nevezett vadnépek beszédét, bámulni fogjuk azt a rövidséget, tárgyismeretet, világos értelmet, pontosságot, elhatározottságot, melylyel szólni tudnak. Ellenben a mi féltudósaink, visszás s álképzetű irkálóink beszéde mely összebonyolodott, mely zavart! Kivált midőn csínnal és szépen akarnak szólni, mint fojtja el az első rosszúl használt szó a második értelmét; mint nincs a beszédben elmondva aminek elmondatnia szükségképen kellett volna. Többnyire gyanítanunk le-

het csak, értenünk alig, mit akarnak némely íróink mondani. Ha tárgyok van is, azt felfogni nem tudják. Nem a tárgy forog kezök alatt, hanem magok forognak a tárgy körűl. Az nyugszik, mélyen legyökerűlve, helyéből ki nem mozdítva, s mi csak egyik oldalát szemlélhetjük, melyet önmaga mutat; ők pedig kerengenek erő nélkül s könnyeden, mint kavargó szél a homok halom körűl; szavaiknak csak minden tizedike áll a maga helyén. Mi oka mind ennek? Bizonyára nem más, mint hogy iskoláinkban szavakat tanulunk tárgy, dolog, értelem nélkül. Nyelvünk, szinte úgy mint phantasiánk, csak játszik. Ezen haszontalan, ezen veszedelmes játéktól kellene gyenge gyermekeinket s ifjainkat elvonni. Szoktatnunk, nevelnünk kellene őket, hogy csak azt beszélljék amiről fogalmok van, de ezt egészen s tökéletesen tanulják elmondani, világos érthető beszédben, határozottan, tartalék nélkül s a maga egész erejében. Az embernek, kit a természet úgy is szabadságra alkota, illık világosan, nyíltsággal és szabadon szólnia. Szolgai lelkek rejtegessék gondolataikat szövedékes periphrasisokba; szótudósok gerjeszszenek magok körűl homályos, keresztűlláthatatlan gőzt; űzzenek szójátékokat: a valódi bölcsnek és szabad embernek komoly tárgyakról értelemmel és komolyan, érzékenyekről érzékenyűl és szívhez; s mind itt mind amott, elhatározott világosságban illik szólnia.

Ezen észrevételek elmondására a Bökversek s Eszméken kivűl a „Hitel czímű munka Taglalatja“ is vezette a bírálót. Miket a Bökversek írója 50 lapnyi helyen elszavalt, alantabb állnak mint hogy kritikai vizsgálatra méltók legyenek; azonban mi, kivált aesthetikai tárgyak ismeretében, még felette hátra vagyunk, hátrább hogysem min szemeinkkel látni tudnánk. Találkozhatnak közöttünk olyanok, kiket a jelen könyvecske által gerjesztett mystikus szógőz eltéveszthetne; egyedűl ezeknek megmentése miatt tehát néhány gondolatot röviden s csak érintőleg fog a bíráló a szépnek philosophiájából elmondani.

A szépség az emberi természetben fenekűl, nem e vagy ama nemzetben; nem viszonyos, hanem általányos, szinte úgy, miképen a rény s az erkölcs ideája. Laokoon és a vaticáni Apoll, Homer és Rafael művei nem csak a görög és olasz népnek, az egész emberiségnek készűltek, s ha az afrikai vad puszták lakója vagy a grönlandi czethalász bennök szépséget nem talál, annak a műveletlenség leszen oka, nem az, hogy a görög és olasz szépség az afrikaitól és grönlanditól szükségképen különböző. Valamint a szépség maga, úgy alkotó részei is az egész emberiségből veszik eredetöket, s ha valaki, példáúl, azt kivánja, hogy a szépmüvész egyszerűségre törekedjék, nem kiván egyebet mint azt, hogy a természet s emberiség postulátumát töltse be. Az a szép mű, mely többszerű, mely sok részekre oszlik, melyben változatosság van czélirány, különféleség eurythmia nélkül, soha nem fog tiszta hatású éleményt adni. A tárgyak többségén megoszlik s bizonyos szendergésbe merűl a figyelem, az alakok, a képek végig húzódnak szemeink előtt a nélkül hogy a lélekre maradandó benyomást tettek volna. Egyik kép eloltja a másiknak hatását, s a csoportból egyetlenegy alak sem tűnik ki oly jól, mint ha azt külön s egyenként szemlélhettük volna. Minden egyes magánálló rész, más és különböző benyomást hoz magával, s a több (vagy legalább többszerű) benyomások valamint nem egyszerűleg, hanem egymásra következve gerjesztettek, úgy különbözők, s egyesűlniök felette nehéz, vagy épen lehetetlen. Az emberi figyelem magát megosztani nem tudja, egyszerre csak egyetlenegy ponton tud függeni, s ha külső okok megoszlásra kényszerítik, elzsibbadnak benne a fogékonyság idegei. Minél egyszerűbb tehát valamely szép műv, minél könnyebb azt a maga egészében végig látni, annál tökéletesebben felel meg rendeltetésének; azaz, annál nagyobb hatással fog reánk munkálni, s annál becsesbnek kell előttünk lennie; mert az, ami figyelmünket magára vagy épen nem, vagy csak igen kis mértékben vonhatá, ránk nézve vagy épen semmi, vagy

igen kis értékű. Innen van, hogy a világ minden valódi művészei Homértól fogva Goetheig az egyszerűségre annyira törekednek. Érzik t. i. ezek az emberi természet mély búvárjai az egyszerűség hatalmát, s tudják, hogy ha ezt sajátjokká teheték, egyikét bírják azon varázserőknek, melyekkel lélek és szív országán uralkodhatni. Kinek keblében nem él az a hatalmas erő, mely egy nagy egészt teremthetne, az a részeken fog nagy gonddal, szorgalommal piperézni, czifrázgatni. De bármily tökéletesen fogta is ezeket adni, az értő előtt a művészek sorában csak a horátiusi faber imus névre teend szert. Ezekből következik, hogy minél egyszerűbbek valamely nemzetnél a szépművek, a tökélynek annál magasabb pontján áll ott a művészség, s annál közelebb van egyszersmind a természethez: mert a művészi tökély legfelsőbb pontjától a természetig csak egy lépésnyi távolság van. A bíráló bizonyossá teheti a Bökversek szerzőjét, hogy midőn azt állítja: az egyszerű szép ellenkezik a magyar charakterrel, nemzetének nem mond dicséretet, mint véli, hanem gyalázza és szégyeníti azt. Minekelőtte ily állítások publicum előtt dicsekedve elszavaltatnak, illő volna felőlök egy kevéssé gondolkodni, vagy ha ez a szerzőtől ki nem telnék, olvasni oly írók munkáit, kik a tárgy felől bővebben értekeztek. Herder például, és az angol Home, hogy mások ne említtessenek, biztos kalaúzai lehettek volna a Bökversek írójának.

Ragyogó szép! Mi ez a ragyogó szép? Kétleni lehet, hogy a szerző maga is érti; értve megfejtette volna. Amiket most felőle mond, azokban nincs genus proximum és ultima differentia. Néha a szembeszökő, meglepő ideáit érti alatta, optikai ragyogásokat, fényt emleget; máskor ismét a csillogó epithetonok ellen támad. A bíráló legalább azt óhajtotta volna ezen mystikus könyvből kitanulhatni, ha a szerző kizárólag ellenkezésben hiszi-e lenni a ragyogó szépet az egyszerűvel. Így ezen homályos sejtésekben, álmakban legalább valamely irányt reménylett volna feltalálni. A példák sem látszanak igaz-

lani, hogy a szerző értené tárgyát, mert amik Kölcsey, Szemere, Kazinczy, stb. műveikből idéztetnek, azok a legnagyobb mértékben egyszerűk.

A bíráló tanácslaná, hogy a Bökversek szerzője tíz évet legalább szánna még az aesthetikai stúdiumra, s azután tartana nekünk belőle leczkéket. Az pedig, ha a szerző mindennel ami az aesthetikához (legalább az aesthetica purához) tartozik, egészen és végkép felhagyna, még kivánatosabb volna. Az aesthetika erős, ép elmét, éles itéletet kiván, oly elmét, oly itéletet, mely magát semmi ábrándok által öszvezavartatni nem hagyja. Gyenge fejűeknek ez veszedelmes tudomány, örök szédelgés, sőt őrület könnyen lehet következése. Nem példátlan dolog, hogy némely különben tanult embereket a való tudománytól hamis ismeretekre vonzott; pedig jobb nem tudni, mint fonákúl, vagy hamisan.

*
* *

Így itélt a bíráló, midőn a Bökversek s Eszmék a könyvműhelyt elhagyták. Hónapok elfolyása után ismét kezébe vevé a könyvecskét, s végig futa rajta. Gondolkodott, s hajlandó leve a dolgot kedvezőbb szempontokból fogni fel. Amiket gondola s érzett, nem tartózkodik itt elmondani, bár ellenkezésben állnak az előbbeniekkel.

A felebb mondottakban neheztelni látszik a bíráló, hogy a Bökversek s Eszmék írattak, s óhajtja, hogy ne írattak volna. De ki tilthatja meg, hogy a szerző ne írjon, kivált akkor, ha a könyvirás ad sui conservationem van. A szerző, akárki mit mondjon, valóságos genie, s hogy genie, ő arról nem tehet. A tündér istenség keblében él, mozog, hánykolódik, tombol, mint szilaj mén; tüzének nyílást kell adni, különben megemésztené önmagát. Oly sok nagy és mély gondolattól forrva és buzogva elpattanna az agy, s mely veszteség a hazára, világra, egész emberiségre nézve egy genie elveszte. Akarja nem akarja tehát, a szerzőnek írnia kell; csak könyvirás által lehet ezt a keblében nyugtalankodó is-

tenkét lecsendesíteni. Kinek mi gondja, mit ír és hogyan? Neki szabad akármely balgatag tárgy felől, szabad oly szegényűl és nyomorúan írni, hogy minden keresztény ember szánakozzék kínján, vagy oly tarkán, zavartan és botorúl, hogy még az észbeteg is nevetésre fakadjon, ha olvassa. Mi por és halandóság fiai az ő halhatatlan műveiről itélni silányak, gyarlók vagyunk. Ő nem nekünk, hanem genieknek ír, oly csoda genieknek, mint önmaga, ámbár ezeknek az ő tanítására nincs szükségök. Geniek szoktak és tudnak oly dolgokat írni, melyet sem más, sem magok nem értenek. Ki szabna nekik törvényt és határt? ők egyedűl magok bírái s törvényhozói is magoknak. Azok a szegény theoretikusok! Azok az élhetetlen recensiók firkálói! Ők akadozni, gáncsolódni tudnak, de teremtsenek hát, találjanak „aesthetikai kincset, gazdag eret", ha hasznát senki sem veszi is: írjanak oly dolgokról, melyeket magok ugyan nem tudnak, de tud más. Theoriákat alkotni, recensiókat irkálni könnyű, de teremteni nehéz. Üdvözlégy tehát teremtő genie! hatalmas ész! ki a ragyogó szépségű konyhát feltaláltad, hogy benne egy fazék bökverset s eszmét főzhess, emészteniök és rágniok a magadhoz hasonló genieknek; neved élni fog és csodáltatni a veled rokon csoda elméktől. Üdvözlégy!

VI.

BÚCSÚDAL.

„A szán csikorg, a szán szalad,
És benne ülök én;
Ah, véle víg kedvem halad
Reményem reggelén.
Isten veled, te szép leány!
Vedd búcsu-csókomat,
Hidd, nem felejtlek téged el,
Téged galambomat!

A tél midőn hozzád hozott,
Csak akkor kedvezett,
De szán-utat hogy jót adott,
Már abba vétkezett.
Inkább borítna vízözön
Erdőt, hegyet, mezőt;
Vagy fergeteg dühödne, hogy
Ne látnál könnyezőt.

A hó csikorg, a szán szalad,
Tőled visz engemet;
Hagyd már, epeszsze bús keserv
Érted hű keblemet.
Hajh, szebb virágra érdemes
Lett volna életem!
De bús vihar csatáz velem —
Légy boldog, édesem!"

Lyrai költésünk még mind eddig szegény, kivált dalokban felette szegény, ami már magában véve is elég baj, mindazáltal még tűrhető volna, ha gazdagodása iránt kinézéseink lehetnének. De végig tekintvén

ifjabb íróink dolgozásain — melyeknek az esztergami Uránia, erdélyi Aglája, s a Tud. Gyüjteményhez kapcsolt Koszorúnak nagy része leve rakhelyévé — fájdalommal kell vallanunk, hogy bennök a poetai léleknek csak csillámait is ritkán találhatni.

Ily szegénységben minden virágocskának, mely kelyhébe költői illatot rejt, ha még oly parányi is az, szívből kell örvendenünk. Ily virág a jelen dal is, mely az Aglájában megjelent munkák közt — ideértve még a drámaiakat is — legméltóbb jussal érdemel figyelmet. Benne lyrai lélek szól, az ideák logikai folyamattal ajánlkoznak, s az a csend a vesztés érzelmeiben, az a könnyűség s egyszerű csín czifrázatok nélkül, melyek rajta mutatkoznak, nem lehet nem kedves azok előtt, kik a müvészség sanctuáriumába avatva vannak; szóval a dal mind alkatjára, mind kivitelére nézve jó, csupán azt kell óhajtanunk, hogy némely apró hibáktól tisztíttassék meg, melyeket most már, hosszabb idő elfolyta után, a dal éneklője önmaga is minden bizonynyal észre fog venni, s hasznosabb leszen reá nézve, ha magától veend észre, mint ha mi jelölnők ki.

Fogarasi János több versezeteket is ada az Aglájában és máshol, melyeknek nagyobb része bennünket azon reménynyel biztat, hogy ha az ifju költő magát rossz tanács, de leginkább rossz példányok által elszédíttetni nem hagyja, ha őrizkedni fog azon üresen csillogó szógőztől, melyet nálunk a romlott ízlés s a német mysticismus lelketlen utánozása szült, s néhány év óta gyakorlásba veve, s mely ifjainkra oly könnyen ragad el; ha mindinkább ügyekszik azon út felé közeledni, melyen a németeknél Goethe járt, s melyen nálunk Kölcsey örök zöldeletű koszorúkat fűz a Dal-Músa fejére, egykor törekedéseinek szép következetét fogja láthatni. A pálma ki van tűzve számára, de felette messze s felette síkos és meredek hozzá az út; illő, hogy ifju keble szép lángjaiban elnyeréseért megküzdjön.

VII.

GOETHE.

Pest, april 28. 1832.

Martius 22-kén húnyt el Németország első rendű csillaga Goethe, minekutána nagy fényű írói pályáján mintegy hatvan éviglen világított nem csak hazája fiainak, hanem az egész művelt világnak. Hatásköre mind a müvészség mind a tudományok több ágaiban szélesebb s nagyobb vala, hogysem e szűk terjedelmű lapokban kimeríteni lehetne, azért csak futólag s röviden szándékozunk olvasóinkat jelesebb munkáira, életére s utolsó óráira figyelmesekké tenni.

Goethe szülőhelye a Majna-melléki Frankfurt volt, mely a maga régi emlékeivel, vídám, eleven népességével s I. Ferencznek benne történt koronázati pompájával a gyermek képzeletére igen korán nagy befolyással munkált, mint önéletírásában vallja. Nyolcz évű korában festői pályára szánta magát, s ugyanekkor tanult franczia nyelvet, melynek segédével a franczia literatúrát kezdte ismerni. Serdülő éveit festés, hangmüvészet, természettudomány, törvény és nyelvtanulással töltötte. Megtanulván a zsidó nyelvet, a bibliát eredeti textusban olvasá, s ez ébresztette föl benne legelőször a költői geniust, mely annakutána a lipcsei tudományos egyetemben ellenállhatlan hatalommal ragadta el, annyira, hogy míg az iskolákban a törvénytudományi s philosophiai leczkék folytak, ő otthon a Músa oltárának tömjénezgete. Azon időben, hogy Goethe mint költő föllépett, kezdett a német literatúra az előbbeni széles, vizenyős évszakaszokból hosszas har-

ezek után kihatolni. Amily mértékben tartatott törvénynek addig a francia remekeket követni, úgy buzgottak most Németország írói angol példányok után indúlni. Goethe vala első ki önkeblébe nyúlva, önmagában támadt és készült képekkel lépett föl a nézőszínre. Tudományos foglalatosságai mellett nem mulasztotta el a művészi gyakorlatokat, s a rézmetszésben nevezetesen nagy szorgalommal haladott elő. Lipcséből visszatérvén Frankfurtba, az akkor már nagy hírre jutott Herderrel ismerkedett meg. Ezen nevezetes férfiú által tétetett figyelmessé a költésnek egy új oldalára és színére, mely lelkének leginkább látszott megfelelni, s mely benne mind eddig csak borongó sejtésekben élt vala. Minekutána atyja ösztönzésére — ki maga is a művészet s tudománynak nagy kedvelője volt — a doctori méltóságot (1771) megnyerte, apró költeményeit kezdé névtelenűl közre bocsátani. Németország figyelmét azonban 1773 vonta magára „Götz von Berlichingen“ czímű drámája s az utána egy évvel később megjelent „Werther Gyötrelmei“ által. Az ifjú weimári herczeg, megismerkedvén vele Frankfurtban, a weimári udvarhoz hívta meg, s itt mindenek tiszteletét és szeretetét oly mértékben tette magáévá, hogy később az uralkodó herczeg státusministeri hivatalra emelné. Innen néhány utazásokat tőn Schweizba és Olaszországba, s ezen útazásoknak köszönheti a publicum néhány remekműveit.

Az újabb német literatúra történetei Goethének mint költőnek művelődési történeteivel egyenlő lépéssel haladtak, s az ő mesterműveinek oly nagy befolyásuk volt a többi írókra, hogy dolgozásainak megjelenése szerint lehetne az időszakaszokat kijegyezni, melyek csaknem minden munkákban az általa megpendített hangokat zengették, kisebb vagy nagyobb mértékben, vissza. Neki csak intenie kellett, s az írók nagy serege azonnal nyomaiba tért. Nem csuda, mert egyike volt azon igen keveseknek, kik mindent, aminek készítésébe kezdettek, a tökélynek s szellemi felsőségnek világos bélyegeivel jegyzettek meg. Azonban mindamellett,

hogy ő theoretikus és praktikus művész, éles itéletű műbíró, nagy természet és nyelvvizsgáló volt, lelkének fő ereje még is a költői tehetségben állott, s a költés tette őt a minden népek és korok legnagyobb emberei közé, a költés által fűzött magának, még ősz fürtei közé is, soha nem hervadható dicsőség-koszorút. Ha Lessinget hazája fiai az értelem, Schillert az ész költőjének nevezték, őt, az ezer alakút, legméltóbbban a lélekábrázolat költőjének lehet nevezni. Ő a költésnek elbeszéllő, lyrai, és drámai nemében egyformán adott remekeket, s nehéz volna elhatározni, mely nemben volt nagyobb. Azon költői magas fának, melyet lelke nevelt, gyökerei Németországban vannak, de ágai kihajlottak Görög-, Angol-, Francziaország s a régi s újabb Róma égövei alá. Művei gyakorta minden tekintetben különböznek egymástól. Tegye öszve valaki Götz von Berlichingent Iphigeniával, Tassót Egmonttal, Werthert a Wahlverwandschaftennel, alig fogja hihetni, hogy mindeniket ugyanazon költő alkotta. Románczai s balládái a Bürger, Uhland és Schilleréivel a legjobbak mindazok közt, melyek valaha e nemben írattak, s némelyikben a költői előadás legfényesebb diadalmát ülli. Eposzi idyllje „Herrmann és Dorothea“, ez a bámulatra méltó charakteristikus műv, maga képes volt volna őt Németország költői között első helyre emelni. Az egész érzelgő (sentimental) korból nem mutathatni fel költőt, ki magát a görögök mellé oly közel tudta volna emelni, mint Goethe itt és Iphigeniában. Apróbb elbeszéllései, melyek Meister Vilhelm Vándoréveiben elszórva vannak, valódi példányai az elbeszéllői művészségnek. Komikai hőskölteménye „Reineke Fuchs“ a német publicumtól hidegséggel fogadtatott, mert, úgy látszik, a hexameter nem jól választott versnem vala e költeményhez, valamint nem az a magasabb német nyelv is, melyben készíttetett. Az eredetinek aljasabb szólásmódja, prózaibb színénél fogva, sokkal jobban simúl a költemény hősének csalfasággal bélyegzett charakteréhez. „Olaszországi Útjában“ mindenhol a mester előadót, nagy stilis-

tát és mély itéletű tudóst, finom ízlésű mübírót bámulhatni. Románjai: Werther gyötrelme. Meister Vilhelm és a Kéjrokonságok (Wahlverwandtschaften). Ámbár az elsőben a lobogó lyrai láng, az utolsóban pedig a müvészi forma ragadnak csudálatra, mégis közöttök Meister Vilhelm az, mely a költőt egész nagyságában festi elénkbe. Egy valódi romanticus tükör, melyben az életnek mindennemű és alakú képei híven ábrázoltatnak vissza. Minden rend, kor és nem rafaeli szinekkel festve találhatja itt meg saját vonásait, s ez ideálvilágban saját tanuló éveiből találhat jelenéseket. Románjainak elsőségei közé tartozik az a bájos, kisimúlt nyelv is, mely, mint valamely csendes folyam, nyugalmas tisztaságban és keresztűlláthatό fényben hullámzik, s magát mindig zajtalan csenddel önti ki. Kifejezései egyszerűk szárazság, csínosak minden czikornyázat és pipere nélkül, valók és igazak mesterkélt keresés, alacsonyságból kiemelkedettek rhetori csapongás nélkül. De románjai is, valamint nagyobb terjedelmű munkái csaknem általában, érettebb korúaknak s értőknek készűltek, s a sokaságot müvészi nyugalmokban elragadni soha sem lesznek alkalmasak; amire azonban valódi művésznek so ha sem is kell nagy hévvel vágyódnia.

Drámáiban, mint charakterfestő, a nagy Shakespearhez legközelebb áll. Götz von Berlichingenben bizonyos bosszús makacsság látszik a drámának szűk s a genius szárnyait szegdelő franczia szabályai (regula) ellen. E dicsőséges drámai alkotmányban nem Shakespeare követőjét látjuk, mint sokan állítják, hanem egy a nagy brittussal rokon szellemet teremtői felhevűltében. A dialogusban a költő itt a száraz prózai természetet látszik másolni, s még a könyvnyelvtől is oly vakmerőleg távolodik, ahogyan előtte egy német író sem mert. Elmellőz minden poetai körűlírást, s a tárgyat magát szólaltatja prózai pongyolaságában. A darabnak minden, még oly parányi alakján is a kor szelleme van elöntve, oly valószínűen s híven, mint csak eddig a világ legnagyobb historikusai ábrázolhatták. Játékszíni ha-

tására a költő nem ügyelt; sőt makacsan látszik azt elmellőzni, azért oly nehéz ezen darabot sikerrel előadni. — A polgári szomorújáték Clavigóban, mely Lessing manierjában van dolgozva, egész a végső jelenetekig Beaumarchais története híven van adva, a katastroph azonban, mely hozzá költetett, Ophelia temetését hozza az olvasó emlékezetébe, hol a sírnál Hamlet és Laertes egybe találkoznak, s ezért a végfelvonás nem áll a többi mellett. — Iphigenia egészen a görög tragoedia szellemétől van átlehelve, kivált nyúgalom, világosság és idealitás tekintetében, de a darab kifejlését tekintve az újabb költés neméhez is számláltathatik, mert önmagából, csupán a charakterek viszonyai által, fejtőzik ki. E tragoedia közelebb áll, mint felebb is mondatott, a görögökhöz, minden egyéb új drámáknál, de azért szorosan tekintve még sem antik, hanem csak utóhangja és viszsugárzata annak. — Hasonló egyszerűségben, tisztaságban, s magas szépségben van Tasso költve, melyben az udvari és költői életnek ellentétele ábrázoltatik le. Ha e költeményt szorosabb értelemben drámának a német kritika nem mondja is, mint charakterrajzolat örökre bámulatra méltó mű fog maradni, s a poesis értésére egy mindig tanulságos s mély jelentésű könyv leszen; kár, hogy Tasso elenyészténél a költői halhatatlan lét nem emeltetett ki jobban: így játékszíni hatása a műnek nagyobb lehetett vala, mintsem most. — Egmont egy valódi romános historiai nézőjáték, melynek stílusa a Götz és Shakespeare formái között középpontot tart. Pathetikus, megrázó helyei vannak; de vége, mint Schiller jól jegyezte meg, nem a való életből van merítve, miként a többi felvonások, hanem egy ideális ábrándvilágból, s így, bár máshol talán jól állhatna, itt bántja az olvasót. Remekül vannak, egyébiránt, a népscénák gondolva és kivíve, s ezek mind annyi szép historiai emlékei és hív másolatai azon kornak, s mutatják, mi mélyen fogta fel a költő mind az akkori idő, mind pedig Németalföld népeinek szellemét.

Faust, e csudálatos ábrázolata a német nép csudála-

tos regéjének minden oldalról azt mutatja, hogy a költő itt túl akart menni a játékszíni korlátokon. Sok jelenések Faust lélekállapotjának álló festményei s gondolatinak fejtegetései az emberi tudomány korlátolt létéről, s az ész ki nem elegíthető bizonyítványairól. Más helyek ellenben, bármily jelesek s rendkivűli elmét bizonyítanak, nincsenek a dráma folyamával öszvekapcsolva, sok ismét igen drámai, de csak futólag van érintve kifejtés nélkül, szóval, rhapsodiai töredékek kezdet és vég nélkül, hol a költő gyakorta rendkivűli jelenettel lep meg, s a kárpitot hirtelen ismét lebocsátja, holott a játékszínre készűlt tökéletes dráma azt kivánná, hogy minden egyes részek az egésznek alkotó és öszvefüggő részei legyenek, s mondani lehessen, hogy minden felvonásnak saját expositiója, bonyolodása, kifejlése van. Néhány helyei teljesek páthossal és drastikus erővel, mint példáúl Valentin megöletése s a tömlöczi jelenés Margaretha és Faust között, s csalhatlanúl igazolják azt, hogy a költőnek hatalmában állott volna, ha akará, oly nemben dolgozni, mely a sokaságot megrázza s magával ragadja: de ő ezen tehetségeket más nagyobb, s a művészségre nézve becsesb czéloknak áldozta fel. A darabot játékszínen előadni felette nehéz, s különben is nem sok olvasó találtatik, ki a költőt ezen művében érteni s érdeme szerint méltatni tudná.

Egyéb drámai dolgozásai felől, melyek mind saját bélyegűek s a költő rendkivűli tehetségeit bizonyítják, a hely szűke miatt hallgatunk, megelégedvén általányosan annak gyónásával, hogy bármi sok drámai talentummal bírt legyen Goethe, játékszíni hatásra munkálni nem bírt, vagy legalább ezen tökély megszerzésére nem fordított szorgalmat. Sokkal inkább ügyelt a csendes és gyöngéd kifejlésekre, mint a meglepő és rázó hatásra. Talán lelkének szelíd grátiája, mely mindenütt harmoniai csendet s derűlt nyugalmat keresett s kivánt eszközleni, tartóztatá erős, szembeszökő, szívrázó jeleneseket hozni fel.

Valamint életét és munkáit művészi nyúgalom s ırmonia bélyegzi, oly nyúgalommal teljes volt elköl-zése is a földi pályáról, s lehet mondani, hogy csende-n általszúnyadott az öröklétbe. Vég órájában leánya ›lt ágya mellett. Midőn a halálperczenet elérkezett, egfogá a mellette ülő kezét, felnyitá féligzárt szemeit, kimondhatatlan édes pillanattal tekintett reá utólszor. [alálos harcza egyetlenegy erősebb sóhajtásból állott. - Temetési pompáját Müller cancellarius, a boldogúlt-ak sok évek óta barátja, rendelte el. Teste saját há-a udvarán kitétetett nézés végett a népnek. Az udvar ymbolikus képekkel s czifrázatokkal vala felékesítve, s test mellett, mely egy csínos koporsóban feküdt, a ıegholt czímere s egyéb érdemjelei voltak felfüggeszt-e; homlokára pedig, e titokkal teljes műhelyére annyi zámtalan szép és nagy gondolatoknak, borostyán ko-zorú tétetett. A nézők oly számmal voltak, hogy bár a est öt egész óráig vala kitéve, sokan nem férhetvén ozzá, visszamentek. A koporsó délutáni 4 órakor mart. 26). négy fekete lovú herczegi kocsira tétetett. A halotti kíséretet fő udvari-marschal Spiegel vezette, cit a weimári nagyherczeg e gyászpompánál saját kép-viselőjévé nevezett. — (A herczegre igen nagy fájda-ommal hatott a boldogúlt halála, s hogy ne kelljen e gyászlátványt szemlélnie, Eisenachba útazott.) — A ıerczegi képviselőt követték a státusministerium, a itkos referendáriusokkal, kik a megholt czímerét és ér-lemjeleit vitték. Utána jöttek a jénai akademia köve-ei s curátora, az udvari játékszín és udvari kápolna agjai, polgárok minden rend és karból nagy számmal, s végűl mintegy 200 jénai tanuló, 10 követe a hálai fő-iskola tanulóinak, több idegenek Góthából, Eisenach-ból, sőt még Frankfurtból is, s egész nagy sereg alja-sabb rendű nép a szomszéd helységekből. A herczegi sírbolt kápolnájában fősuperintendens Dr. Röhr egy szép halotti beszédet monda, melynek vége lévén, a test letétetett a weimári herczegi sírboltba Schiller s a bol-dogúlt nagyherczeg Auguszt Károly koporsói mellé. A

koporsón ezen egyszerű felírás fog állani: „Goethe, született augustus 28-ikán 1749, meghalt martius 22-ikén 1832.“

Weimárban halála órájától temetéseig négy nap egymás után a játékszín be vala zárva, s midőn megnyittatott, Tasso előadásával ünneplette a nép, halhatatlan költője emlékezetét. A darab után Durand színjátszó egy epilógot monda el (Müller cancellár költeményét). Az első szavaknál a herczegné s Leonore s Alphonso (Tassóban előforduló személyek) hátravetett gyászfátyollal léptek föl, hátul pedig a játékszínhez tartozó minden tagok régi olasz ízlésű gyászruhákban jelentek meg. Az epilógban emlékezet vala azon szép baráti szövetségről, melyben a meghalt egykor Schillerrel állott, s arról, mint tért ő Schiller kora halála után mindinkább a költői pályáról tudományosra. A nézők többnyire gyászruhákban jelentek meg, a nélkül hogy reá felszólítás vagy intés történt volna. Németország első rendű theátrumain csaknem mindenütt megünnepeltetett a költő emléke. Berlinben pénz veretett emlékezetére, melynek egyik oldalán jól talált képe van a születési hely és idő feljegyzésével, a másikon egy lebbenő hattyú mint viszi fel a költőt egek felé, ezen aláirással: „Rediit ad astra.“ — Németország büszkélkedhetik Weimárjában, hol Herderre és Wielandra fejedelmi kegyelmek áradoztak, hol Schiller és Goethe tetemei fejedelmi sírboltban nyugszanak! *)

Az olvasót itt azon szavakkal bocsátjuk el, melyeket Dr. Röhr a boldogúlt felett monda: „Valamint azon lelkeknek, kik szövetségéből te utólsó mentél el, egyike sem húnyt ki a világból, melynek született s élt; vala-

*) Te gazdag te hazafiságot emlegető magyar nemzet! emlékezzél meg azokra, kiknek köszönheted parányi literatúrád! Emlékezzél meg azon szent helyekre, hol a budai, pesti s széphalmi temetőkben koszorús íróid tetemei jel nélkül nyugszanak.

(Virág, Kisfaludy Károly s Kazinczy Ferencz sírjaik lebegtek itt az író előtt. Utóbb mindenik sír nyert emlékjelt, de Virágé egy hü tanítvány, Kazinczyé a hü özvegy által. Kiadó.)

mint mindnyája sírján túl is ének és szó által bájolja az élőket, képzi a lelket, emeli a szívet, s fogja, meddig ember leszen: úgy te is örökké élők sorába tartozandol, s lelkednek gazdagsága, mely által két emberkoron keresztül rokonaid szellemi képzője, a tudományok mélyen búvárló előmozdítója, s a mindennapi valóságot égivé varázsló világok alkotója levél, örök, kiapadhatlan forrás marad, melyből még a legkésőbb kor fia is meríteni fogja lelke és szellemi léte táplálékát.“

VIII.

A REGÉNY-KÖLTÉSZETRŐL

TÖREDÉKEK*).

A költészet földfeletti világában alig van tartomány, melyet, mind széles terjedelme, mind sokalakúsága miatt oly nehéz volna az aesthetikusnak megjárni, s megjárván, belőle csalhatatlan tudósításokat hozni, mint a regényé. Innen van hogy, míg a hősköltemény, dráma, sőt a lyra aetheri hazájának is nagyobb részében oly gazdag, oly soknemű fölfedezések tétettek a theoretikusok által, hogy belőlök jókora könyvtárt lehetne egybe állítani, az alatt a regények tündér országa csaknem ismeretlenűl maradt, mint valamely végig lábolhatlan sivatag, melyhez csak félve közelíte a merészebb útazó is. Holott, ha meggondoljuk, mi sok jó és ártalmas termények szállíttattak át e tartományból az olvasó világba, mi nagy számú kedvelőkre találtak ezek Richardson és Filding korától fogva egész Washington Irving és Cooper idejéig, s mint kellett szükségképen korokra és nemzetekre befolyással lenniök: nem tagadhatni, hogy a regény a műphilosophusnak nagy mértékben érdemelheti, sőt talán még nagyobban, mint maga a dráma s epos is, figyelmét.

Nálunk, mint némely jelekből sejteni lehet, a re-

---

*) Ezen töredék észrevételek ez előtt tizennyolcz évvel írattak. A magyar irodalom azóta mind terjedelemre, mind belbecsre nézve a regénynemben nagy haladást tett, s úgy szólván azóta támadt nálunk a regényirodalom, melyben egyike a fő szereplőknek a derék Jósika Miklós. (Szerző jegyzése 1851.)

gény-literatúra most fog kezdődni, s olvasóinkra foganatosabb hatással munkálni; nem volna tehát szükségtelen az iránt értekezni, mit kellene az olvasónak egy regényköltőtől józan alapok szerint kivánnia, s viszont mit a regényköltőnek teljesítenie, hogy czélját s magasabb rendeltetését el ne téveszsze.

Figyelemre méltóbbat a jelen tárgyról, amennyire tudom, Eberhard, Herder, Jean Paul és Meisner írtanak, de nagyobb részint futólag csak s mellékesen, s a tárgy még mindig mélyebb s alaposabb vizsgálatot vár *). Amit itt az olvasó tőlem veszen, részint saját eszméletimnek, részint az idézett írók stúdiumának gyümölcsei; mert az utóbbkoriaknak elődeik találmányait figyelem nélkül hagyni vétkes önhittség s ártalmára van minden előhaladásnak. Az utóivadék előidők töredékeiből rakja fel nagysága falait, s azon műphilosophus, ki az egyszer jól mondott helyett mást mond, csak azért, hogy új s eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását.

Észrevételeim, melyeket itt töredékesen elszórok, csak vázolatáúl szolgáljanak a regény egy netalán valaki által később készítendő theoriájának: kimerítő értekezés gyanánt nem akarom őket tekintetni; mert a pálya, melyet egy nagy egész alkotására meg kellett volna járnom, sokkal rögösebb és töretlenebb, hogysem parányi erőm megbírhatná. Szándékom az volt, hogy egy valahára közöttünk is születendő regényköltő e töredékekben egy-két hasznos intést találjon. Majd jön egy későbbi theoretikus, — reménylem s őszintén óhajtom — ki általam ösztönt és buzdúlatot kapva, e tökéletlen próbát alaposabb s mélyebb vizsgálatai által feledékbe sülyesztendi.

*) Blankenburg munkája a regényről kevés figyelmet érdemel.

I.

Elbeszéllésnek, vagy beszélynek neveztetik általában minden elmúlt s végbement esetnek másokkal közlése. Különbözik a leirástól, mert bennc az eset mint valósággal elmúlt közöltetik; a leirásban ellenben az elmúlt, végbement, vagy távol lévő tárgy is jelenné tétetik.

Minden beszély költői vagy historiai, a szerint, miképen költött vagy valósággal megtörtént, dolgokat tárgyaz. Czélja mindkettőnek többféle lehet. Közleni t. i. valamely esetet másokkal többféle okokból szoktunk: vagy azért, mert míg mások által épen nem, vagy mert nem eléggé körülményesen, tudatnak; vagy azért mert elfelejtettek s emlékezetbe hozatalok hasznos, szükséges, ész- vagy szívképző. A költő példáúl — mert erre fordítjuk itt főkép figyelmünket — valamely igazságot képben állít elő, hogy olvasói emlékezetébe nyomja, mint a mesék s parabolákban stb.; vagy pedig, lelkünket magas érzelmekkel, nagy gondolatokkal eltöltvén, a mindennapiság szűk köréből kiemelve nemesít, mint a hőskölteményben; vagy valamely religiói tanulságra vezet, mint a legendában; vagy végtére az emberiség charakterével, az életnek egyes scénáival ismertet meg, mint a regény s novellában. Azon elbeszéllés, melynek semmi más czélja nincs, mint az olvasónak időtöltést szerzeni, méltán kárhoztatik; mert benne az eszköz czéllá van fordítva.

Beszélyben, legyen az költői bár vagy historiai, múlhatlanúl megkivántatik a valóság. A historiai beszélyben, tudniillik, hogy ami elmondatik, úgy történt legyen; a költőiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik. E valóság a művészi gyönyörnek éltető eleme; nélküle a poesis hazugsággá alacsonyodván, nem képes művészi áltatást (illusio) gerjeszteni.

A beszélynek általában három fő része van: a történet eredete, bonyolodása s kifejlete. A történet eredetét azon okok öszvesége teszi, melyek szülői s támasztói voltanak a következett történetnek. Ezeknek előszámlálása, amennyire lehet, rövid s összevont legyen, hogy annál több hely maradjon s annál sebesebben lehessen általmenni a sajátképeni történetre. A történet eredete többnyire a beszély kezdetén adatik elő; ami azonban nem elmúlhatlanúl szükséges. Ki az olvasó figyelmét azonnal tárgyára akarja függeszteni, legjobban teszen, ha őt a történet közepébe valamely érdekes jelenethez ragadja, mint példáúl Scott Valter Talisman nevű regényének, s Goethe Meister Vilhelmjének kezdetén. Ily esetben a történet eredete később adatik elő. Erre nézve örök szabályúl lehet ajánlani minden beszélyirónak ezt: minél későbben adatik elő a történet eredete, annál rövidebben mondassék el, hogy általa a mese folyama, mely annál sebesebb minél inkább közeledik végéhez, ne akadályoztassék, s az olvasóban unalmat ne támaszszon. Azon sorozat, mely szerint a történet előadatik, rendnek szokott neveztetni, mely kétféle: természetes és müvészi. Természetes az, midőn az esetek, jelenések, azon renddel adatnak elő, amint egymás után végbe mentek; müvészi, midőn a költő őket úgy alkalmaztatá, miként tárgyához jobbnak vélte.

A bonyolodás (szövedék, csomó) azon nehézségek s akadályok öszvesége, melyek a történet kifejlését tartóztatják. Minden történetnek a bonyolodás kölcsönöz sajátképen érdeket, s nélküle a legszebb előadás is unalmassá válhatik. Voss Luisája minden szépségei mellett is már közepe táján unalommal tölti el olvasóját; mert az egész költeményben alig van valami bonyolodás, mely a lélekben érdekes várakozást gerjeszszen. Lessing a maga száraz vizsgálódásait is érdekesekké tudá tenni a bonyolodás varázsereje által. A historiai előadásokban a bonyolodás gyakran magában a történet folyamában rejtezik; különben pedig pragmatikai fejtegetések

által lehet okok és következmények fonalaiból szőni. A költőnek azonban magának kell a csomót megkötnie, s ezt még ott is, hol tárgya historiai; mert a prózai természet nem, vagy legalább ritkán, hoz magában oly bonyolodást, mely a müvészet kivánságainak megfeleljen, de nagy becsű elemeket ennek alkotására gyakran. Innen a historiai költeményekben az ideális személyek. Schiller Don Carlosában a képzelet-szülte marquis Posa centruma az egész drámai nagy szövedéknek. Az asszony, vagy inkább ennek éltető eleme, a szerelem, legtöbb bonyolodásnak szokott forrása lenni a költőknél; mert ez indulat az emberi kebelben leghatalmasabb, sőt mindenható, s általa a rendkivűli dolgokat is legtöbb valószinűséggel lehet motiválni. — Szükséges, hogy a bonyolodás természetes, világos és valószínű legyen; különben a belőle következett történeti változások nem nyernek hihetőséget, és szétfoszlik az egész művészi áltatás. Az akadályoknak vagy a körülményekből, vagy, ami még jobb, a charakterekből kell előtámadniok s kezdettől végig szükséges haladásban lenniök, hogy a figyelmet feszülésben tartsák. Elősegéllik a bonyolodást az episódok is, azaz oly történeti töredékek, melyek ugyan a fő történethez szükségképen nem tar oznak, de vele még is belső egybefüggésben vannak. A csomónak rendszerint a történet közepén van helye, de nem szükségképen; ismerek műveket, hol mindjárt elején.

A kifejlet, vagy feloldás, a történet kimenetelét adja elő s felvilágosítja, ha a csomóban előgördített akadályok elhárúltak-e, vagy pedig a történet hőse áldozatjok leve. A kifejletnek szükségképen a történet végén kell állania; mert ami még utána következnék, annak már nem lehetne többé érdeke. Ez oly szükséges része minden elbeszéllésnek, hogy nélküle semmit bevégzettnek tekinteni nem lehet. A jó kifejlet múlhatlan föltételei közé tartozik: 1) a természetesség; azaz, hogy ne vak eset hozza elő, hanem a természet örök rende szerint okok és következmények lánczolatán gombolyodják le. Természetfeletti lények által ketté vágni a

csomót mindig hibás, talán a legendában s tündérregében (Märchen), melyek legtávolabb állnak a való világtól, volna leginkább megengedhető. 2) Teljes és kielégítő legyen; azaz, általa a csomó ne csak részében, hanem egészen feloldassék, hogy utána semmi lényeges rész felől se legyen többé kétség. Továbbá, a csomó feloldása ne bántson erkölcsi vagy természettörvényt, vagy ezekben alapúlt szokást. Goethe Stellájában az egyférjű két nő, kik a csomót feloldják, nem csak törvényben alapúlt szokás, hanem psychologia ellen is vannak. 3) Legyen nem várt és meglepő, azaz olyan, melyet ha gyanítani lehetne is, tudni világosan ne lehessen. 4) Adassék elő alkalmas időben; ne előbb mint figyelmünket egészen magára vonhatta, de ne is később; azaz, ne tartsa figyelmünket sokáig magára feszítve, mert akkor fáraszt.

E három fő részére nézve a beszélynek még a következő jegyzéseket általában.

Ügyekezzék a költő hogy, kivált elbeszéllése elején, hol leginkább lehet kicsapongania, semmi nevezetesb jelenés vagy történet ne álljon jövendő bonyolodások magva vagy bimbója nélkül, s ügyekezzék kerülni, amennyire lehet, oly dolgok felhordását, melynek szüksége csak a jövendőkben igazoltatik, a jelenben pedig ok nélkül áll; mert az olvasó figyelmét a jelen szokta leghatalmasban elfoglalni. A jövendő kétes és bizonytalan, s ami csak benne fog még később motiváltatni, annak a jelenben okát emberi elme nem láthatja.

A csomónak szövevényesebb bonyolítására használtathatnak bár mennyi új személyek, sőt még földfeletti lények is, vagy mint az aesthetikusok nevezik, machinák; de végképi feloldása csak régi ismert személyekre bízassék, különben a csomót nem belső szükség oldja fel, hanem külső vak eset, azaz a költő önkénye vágja ketté. „Az első szakaszban legyen a bárd megköszörűlve, mond Jean Paul, mely az utolsóban a csomót szétmetszi.“ Oly személyt vagy eszközt használni a csomó feloldására, mely csak akkor lép fel,

midőn azt fel kell oldani s előbb nem ismertetett, anynyi mint mennykőütéssel végzeni ki a tragoedia hősét. — Legszebben foly a csomó feloldatása egy rég ismert személy charakteréből, mert az ily feloldás legtöbb belső szükséget fejt ki előttünk.

A csomó bonyolításához jobb, akaratot használni, mint esetet; mert amaz ész-szülte okokban alapodik s több belső szükséget hoz magával: azonban az esetek használtatása sem tiltatik.

Minden szélességet és kicsapongást, melyet magoknak kivált a régényköltők oly gyakorta engednek, minden hosszabb philosophiai elmélkedéseket jobban tűr az olvasó a beszély elején mint végén, hol az érdek minden sugárainak egyetlenegy lángpontra kell gyűlniök, hogy hassanak. Scott Walter regényeinek eleje csapong, közepe czélra siet, vége rohan.

Mi az elbeszéllések tárgyát illeti, az érdekessé tétethetik az által, ha a történetben oly charakterek állíttatnak fel, melyek különös tulajdonaiknál fogva a mindennapi emberekéitől távoznak; ha a személyek nehéz, ritka helyezetbe tétetnek; s általában a legegyszerűbb tárgy is érdeket nyer, ha benne egymást váltogatják s követik a természetes ugyan, de még is szokatlan s nem mindig látott jelenések.

Az elbeszéllő költéshez rendszerint a következő költemények számíttatnak: allegoria, mese, parabola, legenda, románcz, idyll, monda (Sage), tündérrege (Märchen), hősköltemény, regény, novella, vagy szorosb értelemben vett beszély. Az előszámláltaknak mindenike lehet komikai, satirai, humoristicai vagy a sajátképen úgy nevezett komoly szellemben tartva. Mi ez utolsót azért vettük itt főkép figyelembe, mert ennek theoriája alapúl szolgál amazokéinak is; csupán specialitásokban hajlanak el egymástól, melyeket kijelelni annak leszen tiszte, ki a komikai, satirai, humoristicai elbeszéllésekre fogja függeszteni fő figyelmét.

II.

Első kérdés, melyet mind támasztani mind fejtegetni szükség annak, ki a regényköltés theoriájában biztosabban, azaz alapokból, kiván indúlni, ez: Micsoda neméhez tartozik a regény a költői müvészetnek? Mert hogy az a költői müvészetnek egy jeles része, senki sem fogja kétségbe vehetni, ki Meister Vilhelmet vagy Kenilworthot olvasá, s ama régi aristotelesi definitiót — mely a sok tökéletlen közt talán még mindig legjobb — általgondolá. Regényben a költő történeteket ad elő mint bevégzett- s elmúltakat, következőleg az a poesis elbeszéllő neméhez tartozik, s rokonságban áll — miként érintők — az idyll, románcz, mesével ... és, amit leginkább kell említeni, a hőskölteménynyel. Az elválasztó pontok azonban, valamint egyéb nemei között a költésnek, úgy itt sincsenek minden kétségen túl téve; mert a regénynek is lehetnek, sőt vannak osztályai, melyek oly közel feküsznek más tartomány vidékeihez, hogy csaknem egybe olvadnak vele s határaikat élesen elkülönböztetni felette nehéz. A levelekben írt regény, példáúl, kicsapong a dráma birodalmába, elannyira hogy, ha az elbeszéllő költésnek némely főbb törvényei alá nem látnók vetve, hajlandók volnánk a drámai koronához kapcsolni *).

*) Engedelmet e vakmerő, improprius beszédért, s engedelmet mind azokért, melyek e vizsgálatok folytában többször elhintve lehetnek. Tudjuk, hogy effélék bizonyos embereknek nem tetszenek; de bizonyos embereknek nem tetszeni még nem nagy szerencsétlenség. Herder és a két Schlegel, Jean Paul és Tieck, s a Muzárion egyik sok érdemű s minden jóktól tisztelt szerkeztetője, didaktikai irásaikban is igen szeretik az improprius, virágokkal, képekkel hímzett beszédet, s mi inkább akarunk e jelesekkel poetai mámorban szédelgőknek kiáltatni, mint bizonyos emberekkel józanon maradni. Különben is poesisről poetailag beszéllni nem mindig hiba, sőt néha egyedül csak így lehet alkalmasan. A rossz didaktikai nyelvű Jean Paulnak egyetlenegy ívén több magvai vannak elhintve a poesis philosophiájának, mint más nem épen középszerűek vastag köteteiben.

Mind e hasonlatokat s öszveolvadásokat azonban, melyeket a regény és dráma, sőt a regény és lyra között tapasztalunk, könnyebb már csak a külső formák segéde által is elkülönböztetni — hogy ne említsem a belsőket —: a legnagyobb nehézség ott gördűl előnkbe, midőn a regény és hősköltemény között akarjuk az elválasztó vonalt feltalálni. A hősköltemény és regény t. i. mindkettő nagyobb terjedelmű költemény, mindkettő elmúlt s bevégzett történetekkel foglalkodik, valamint az egyikben úgy a másikban is többnyire a költő beszélli a történetet stb: miben különböznek tehát egymástól? Ezt lehet és kell méltán kérdeni; mert valamíg az elválasztó jegyek meg nem határoztatnak, lehetetlen, hogy egyik theoriája a másikkal öszve ne kevertessék, s az egész regélő költés körében homály és zavar ne legyen.

Ha valaki az előttünk fekvő kérdésre hosszas tétovázás nélkül azt felelné, hogy a két költemény elválasztó bélyege a versi és prózai alakban van; azaz, hogy az epos versben, a regény pedig prózában íratik, úgy hiszem felelete igen alapos volna, csakhogy ezzel egyedűl a műbarátot fogná kielégíteni, nem a műphilosophust is. A műphilosophus nem fogna ezen feleletnél megállapodni, hanem azon kérdést támasztaná: ha az eposnak versben s a regénynek prózában íratnia elmúlhatlanúl szükség-e, vagy egyedűl a költő kényétől függ? S e kérdést tennie annál inkább lehetne, minthogy a historia literaria mutat hőskölteményeket prózában, mint példáúl Fenelon Telemachja, s viszont regényeket versben, melyekre nem kell külföldre mennünk példáért, mert nyelvünkön van írva a sokat forgatott és csodált Peleskei Notárius, vagy Rontó Pál historiája. Íme tehát a kérdés, melynek eldöntésétől függnek mind a hősköltemény mind pedig a regény theoriájának fő és alapelvei, s melyre kell hogy figyelmünket függeszszük.

III.

A költői müvészetnek általában történet, cselekvény, s érzelmek tárgyai. Érzelmeket zeng a lyrai, történeteket beszéll s ábrázol az eposi, cselekvényeket fejt ki a drámai költő. Az első esetben, úgy mint a második s harmadikban, nem mond egyebet mint ami emberben s ember körül van; következőleg mi az emberiséggel érintésbe jő vagy jöhet, s a valódi poesis szélesb értelemben nem egyéb mint az emberiség ideálba emelt képe. Minthogy pedig az epos — miként az újabb aesthetikusok jól vették észre — történetet ábrázol, mely a múlt korból fejlik ki, a dráma cselekvényt sző, mely a jövendő felé terjeszkedik, a lyra pedig érzelmet zeng, mely magát a jelenlét szűk korláti közé zárja; következik, hogy a költés minden nemeinek saját kora van, és saját korának mezein terjeszti szemünk elébe varázsszőnyegét. A lyrai költő akkor él és mozog saját világa levegőjében, midőn jelen érzelmeit zengi; mihelyt a múltkoriakat beszélli vagy ábrázolni ügyekszik, kicsapong határaiból s műve szükségképen elveszti azon hatást, melyet a valódi lyrai költeménynek gerjeszteni kell. Az epos, ha az előttünk bonyolított csomót előttünk is fejti ki, drámaivá leszen; a dráma pedig, mely csupán múlt dolgok bonyolodásával s kifejletével mint elmúltakkal foglalatoskodnék, megszűnne dráma lenni. Ezek szerint tehát az eposnak a jelen s jövendő nem korai, ő miként Klio, az emlékek komoly istennője, a történetek folyamának végén áll meg, vagy pedig utókorából te kint vissza a lefolyt századokra, s felemelve a feledés kárpitját, az emberiség történetit a maga időszakaszaiban tükrözi előnkbe. S íme a rokonság, mely a poesis és historia között a legrégibb korokban feltűnik. Az eposi költemény eredetileg, amint Homérnál megjelenik, a historia töredéke, melyben az emberiség képe a maga időszakában ábrázoltatik vissza, s a görög nép első historiája Homér eposai valának. Epos és historia

tehát bizonyos tekintetben még máig is rokonok egymással; a régi világban pedig annyira azok voltanak, hogy maga Thukydides is a peloponnesusi történeteket írván, bizonyos költői színben jelenik meg.

De midőn mi e helyt az epos s historia rokonságát emlékezetbe hozzuk, szükség — habár kitérésnek fog is tekintetni — érintenünk a költő és történetíró különböző czéljait, amint azok későbben mind inkább és inkább kifejlettek s a kettőre nézve különböző kötelességeket támasztottak, melyek egyiket a másiktól szorosan elkülönböztetik. Midőn a költő által az emberiség képe ábrázoltatik vissza, ezen ábrázolás koránsem úgy történik, hogy benne valamely nép vagy időszakasz tulajdonképeni története adatnék, hanem a költő teremtői hatalmánál fogva mintegy az emberiség fölé helyezi magát, s felmutatja azon ideált, melyet e vagy ama nép, vagy időszakasz a maga historiai életében elérni törekedett ugyan, de el nem ért, hanem megette hátra maradt. Még akkor is, midőn a költő tiszta történeti tárgyat veszen költeménye alapjáúl, nem kivánunk tőle historiai, azaz oklevelekkel bebizonyítható igazságot. Költőnél a historiai factum mindig mellékdolog, így tanít a Hamburgi Dramaturgia, s nem kell feledni hogy, ha van prózai, azaz testi szemekkel látható természet, van egy más is, a művészi t. i., s hogy historiai igazság s poetai igazság között nagy a különség. Historikustól, mint felebb érintők, azt kivánjuk, hogy amit beszéll, valósággal megtörtént legyen, s épen úgy miként beszélli; költőtől ellenben azt, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körűlmények között ne történhessék meg egyébként, mint ahogyan ő előadta. Így van ez még magokkal a személyekkel is, midőn őket a költő a historiából veszi. Goethe szomorújátékában például, Oranien, Egmont és Alba charaktereiben oly vonásokat vehetsz észre, milyenekkel őket a történetíró Schiller elődbe állítá; de azért ezen goethei Egmont, Oranien és Alba prózailag hív s való historiai alakok-e? Épen nem vélném. A költő őket a szerint

alkalmazá, mint czéljai kivánták. Mind a három személy ideálja és képviselője az emberi charakterek három különböző nemeinek. Egmont a maga érdemében, polgári s hadi fényeiben bizakodó, s ezért önérzettel teljes, gond és aggodalom nélkül csapongó; Oranien, a sokat gondolkodó, minden mélyen fontolgató, a legbonyoltabb szövevényeken keresztűllátó, s ezen okból felette óvakodó embereknek; Alba végtére a lelki és hadi erejét érző fejedelmi kegyencz, s mindenható minister repraesentánsai stb. Következik, hogy a költőnek nem az embert és individuumot, hanem az individuumban az emberiség képét, a korok és népek vonásaiban az emberi tetteket, törekedéseket kell visszatűkröznie, hogy azoknak gyökerei a valóságban alapúljanak, azaz, a természet s örök rend logikai törvényei mellett lehetők legyenek. Azon kérdéseknek tehát, ha ez vagy amaz dráma, regény valósággal megtörtént-e? szükségképen bántania kell az értő müvészt, kinek sokkal philosophikusabb czéljai vannak, mint a prózai válóság s testi világ hű másolata. Innen lehet megbírálni: mennyit nyom az a sokszor idézett s kiáltozott félig igaz aesthetikai evangelium, hogy a művészségnek a természetet kell utánoznia.

Ha az imént kimondott principium — hogy t. i. a költés általában, különösen pedig az eposi, az emberiség történeti időszakaszainak idealizáló tűkre — bizonyos és megáll (amit reménylek), szükség, hogy az emberiség történeteire függeszszük szemeinket. Végig futván elménkben a historia emlékeit, Mózsestől kezdve a legújabb korokig, észre kellett vennünk, hogy a nemzetek valamint egyes emberek életében időszakaszokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlik ki ifjuságok, ifjuságokból a férfikor, s ebből az öregség hanyatlása. Mind a négy kora ezen physikai vagy prózai világnak saját színnel, szellemmel és charaktervonásokkal bír, melyek magokat idealizáltan tűkrözik vissza a szellemi, máskép költői világban *).

*) A hősköltemény s regény természetét az emberiség idő-

A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andalog, szemei előtt minden, paradicsomi szépségben virúl, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett, s fenéktelen örvény szélén; képzeletét tündér álmok, arany remények lebdesik körűl. Ereje még gyenge és tehetlen a cselekvésre, s a jövendő kor tettei sejtelmekben szúnyadnak benne. S íme ezen kornak képeivel hímezi fátyolát a néprege és idyll, s benne találjuk visszatűkrözve az arkádiai pásztorvirányt s a gyermekképzelmek tündérregéit.

A gyermekkor után következik s belőle fejti ki magát a cselekvények időszaka, az ifjúság. Keblében a tettekre törekedés lángja küzd és forr s vív önmagával. Nyugtalan óhajtások támadnak fel hevűlt képzeletei előtt. Érzeni kezdi ereje hatalmát; a czél, melyet kivívnia kell, világosabb lőn előtte. Korlátot és lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzelemmel mint észszel, több szerteáradozó, mint czélra irányzott erővel. A különös, csodás, rendkivűli, bájerővel vonják magokhoz; szóval, feltűnik a kalandok időszaka, a h ő s k o r, melyet tettek jelelnek ki inkább, mint megállapodott charakter. Harczok támadnak minden léptén és nyomán a lelkesűlt ifjúnak, a szellemek és csodák országa a maga egész varázsfényében felnyílik, a gyermekálmak egy nagy, egy szép teljesűlést érnek, s zengi Kalliope a félistenek s hősök tetteit. A hősköltemények tehát itt veszik eredetöket a tettek időszakaszában; s hol az epikus költő nemzetének történeteiben ily időszakaszra vissza nem tekinthet, vagy visszatekintvén nemzete ifju korát tettekkel gazdagon megjelelve nem látja: ott a hőskölteménynek virágai hervatag színben virúlhatnak csak, terméketlen parlag mezőkről. E szerint a hősköltemény természetét saját korából lehet legalaposban megfejteni.

---

szakaszaiból magyarázni legelőször Eberhard kezdette; utána Meisner az egész eposi költést ennek vezérnyomán fejtegeté.

A költő benne csodák országába emelkedik s machinákat állít fel; történeteiben több gazdagság van, több kalandos és rendkivűli, mint másnemű költeményekben; a charaktereket tettekben tűnteti ki, psychologiai fejlődés nélkül. Nem annyira az élet — azaz: az emberiség fokonként fejlődő míveltsége — hanem inkább a hatás s az ezekből folyt következmény tartoznak körébe. A fenség múlhatlanúl szükséges postulátum benne, s az a Horácz által úgymondott os magna sonaturum; mert korának egyik szembeszökő vonása a felmagasított (exaltált) képzelet és érzés. Minthogy pedig ezeknek visszatűkrözésére nyelv s előadás fő befolyással munkálnak, nem nehéz általlátni: miért kell a hőskölteménynek fellengő képekben és hasonlatokban gazdag, merész epithetonokkal bővelkedő nyelven, azaz: egy magasabbon mint amelyet prozaisták elérhetnek, íratnia, s miért oly természetlen és bántó a prózában írt hősköltemény, mint az említett feneloni stb. E tekintetek szerint leszen a hősköltemény ideális tűkre e vagy ama nép ifju, azaz hőskorának, s így foghat benne megjelenni az emberiség a maga életteli, hatalmas cselekvőségében, a maga nagy törekedéseiben.

A mondottakból, úgy hiszem, könnyű leszen megfejteni, miért vala szerencsétlen gondolat Borussiast írni, melynek hőse Nagy Fridrik porosz király; miért nem lehete a voltairi Henriádnak szerencséje, miért maradtak az oly geniusok, mint Milton és Klopstock, popularitás nélkül, az alatt, hogy az olasz a maga Tassóját ismeri és imádja. Az első t. i. nem a nemzeti ifjukor zajos és már a távolság által ideális színt nyert időszakából vették tárgyokat: az utolsók pedig oly világot ábrázoltak, mely túl és felűl áll az emberiségen s emberiség történetein, s benne sem nép, sem időszakasz a maga ideális képét visszatűkrözve fel nem találhatja. „Az eposi Músának, mond Jean Paul, egy széles historiai világban kell megállapodnia, hogy rajta a maga ideális, azaz poetai világát alkothassa.“ Mély és igen fontos intés, melyet a hősköltemény írójának ha talán betű

szerint követnie nem is, legalább figyelemben tartania szükség. Homérnál még az istenek is emberi arczban és természettel jelennek meg, Homérnál, qui nil molitur inepte.

A hőskölteménynek tehát, miként mondatott, a nemzet küzdő, zajokkal teljes és tettekben gazdag fiatal korában nyílik fel világa. Ezen kor után általmegy az ember vagy nép a maga harmadik és negyedik időszakára, melyeket azért lehet e helyt egybe kapcsolnunk, minthogy mindkettőt csend és nyúgalom bélyegzi, s mindkettő csaknem hasonló charaktervonásokkal bír. — Az ifjuság háborgó szélvészei elzúgtak, a szenvedély hullámi elcsillapodtak, nyugalmas kék látkör és ég mosolyog le az emberiség kiküzdött boldog napjaira. A megszerzett vagyon bátorságban van; a viszonyok ismertetnek; mindenki saját meghatárzott körrel bír, melyben háborítlan él és mozog. Az ész győzödelmat vőn a phantasián, s a lelki érettségnek nyugalma beállott. A védszellemek elvégezve munkájokat visszatértek aetheri hazájokba, s az embert saját erejére s okosságára bízva hátra hagyák a harczoktól megtisztúlt mezőn. A képzelet varázsfátyola lehullt, s minden, ami hajdan tündér színben mosolyga, a maga földi való alakjában jelenik meg; az emberiség bizonyos meghatárzott charaktert nyer; a poesis közelebb lép az élethez és philosophiájához, fölkeresi az embert a maga házi körében, egyes személy viszonyaival foglalatoskodik, tetteket és történeteket festeget, melyeknek egy nemzetségre vagy háznépre volt befolyása, s ezen egyes személyek charaktereiből tükrözi vissza az apa és fiú, úr és szolga, barátok és szerelmesek ideális alakjait. S íme az időszak, melyet a költőnek a regényben idealizálnia kell.

Valamint az epos a leendő emberiség képét ábrázolja, úgy a regény a meglett s érelemre jutott emberiségét a maga okaival s következményeivel. Benne nem többé egy nagy közönséges története az emberiségnek, hanem az emberi charakter s emberi természet maga ábrázoltatik; s bizonyos tekintetben mondani lehet-

ne, hogy az epos költői historiája az emberiség e vagy ama történetének, a regény pedig költői historiája (töredékben) magának az emberiségnek.

Regényekben igen óva kell a csodás lényeket használni; azaz, mélyen kell minden machinának a hagyományban s néphiedelemben gyökereztetnie, mert a megért emberiség kevesebb csodákat hiszen, mint a gyermek vagy ifjukorban élő. Goethe regényeiből az úgynevezett machinák csaknem egészen száműzve vannak; Scott Valter pedig csak azon műveiben használta őket, melyek a nép száján forgó s így a nép hiedelmében gyökerűlt regéken épűltek, mint példáúl a Klastrom czímű regényben. Valamint a kor, melynek e költemény képviselője, a költői ábrándokon túl van, s nyugalmat s érettséget mutat, úgy a regény is e színt és charaktert viseli magán, melyeket kétségkivűl a nyugalmas előadás s világos nyelv fogják visszaadhatni. Ezen okból a regénynek csendesen haladó prózában kell íratnia, oly prózában, mely ne rohanjon mint a magával ragadó Vág, hanem zaj nélkül ömledezzen mint szélcsendkor a Duna. A beszédfolyam szép vidékek között mehet ugyan, de ne tavaszi réteken, s partjait csak itt-ott hímezzék költői képek és hasonlatok virágai. Az előadás némelykor didaktikaivá is lehet, mert a regény korának bélyege a szemlélődés; kicsaponghat a reflexiók országa felé is, miként ezeket a valódi regény teremtője, Goethe munkáiban láthatni.

Az eddig mondottak kivonata röviden s kevés szóval ez: A hősköltemény széles értelemben szép álma és sejtése a leendőnek, a regény pedig a valónak, melyek a múltból tűkröződnek vissza. Amaz olyan mint az ifjúkor s annak sejtései, melyek rendszerint szebb jövendőt igérnek, mint ami valósággal teljesedni fog; ez mint a férfikor, mely előtt a valóság s élet könyve nyitva áll, melyben eszköz és czél, ébrenlét s álom, éles vonásokkal vannak megkülönböztetve. A hősköltemény a hősiség nagy tettei, a csodák és szellemek befolyása, a nemzeti érdekű történet, az exaltált nyelv s előadás ál-

tal, a fenség érzelmét ébreszti fel bennünk; a regény psychologiai igazságú charakterei, életfestése által az emberi lélekkel ismertet meg. A hősköltemény a fenség ideája, a regény a charakterfestés ideája nélkül nem képzelhető.

Így válik el e két költemény egymástól a maga különböző czéljaiban. s így lehet meghatározni félreértés nélkül s okokra állapodva, hogy a kettőnek külsőleg elválasztó jegyei a prózai s versi előadás, belsőleg pedig a charakter s életábrázolat egyfelől, s a nemzeti érdekű történet s a fenség ideája másfelől.

IV.

Nincs a költészet nemei között egy is, melynek oly szerfeletti mind kárhoztatói, mind magasztalói volnának, mint a regénynek. Meddig egyik rész azt a költészet minden nemei fölébe emeli, az alatt a más nem tekint benne egyebet, mint érzés- s erkölcsrontó valamit, méltót arra, hogy tűz által emésztessék meg, valahol csak találtatik. Mind ama mind e résznek csak félig van igaza: egészben egynek sincs.

Ha a regény alatt oly művet kell érteni, melynek czélja egyedűl időtöltés, mely semmi lelki táplálékot nem nyújt; hanem csak azért készűlt, hogy szívünket érzelgésre szoktassa, képzelminket emberi képekkel töltse be, melyekben sem természet, sem valódi emberiség nem találtatik; történetekkel gyönyörködtessen, melyeknek sem tudományi, sem művészi, sem semmi életbeli alapjok nincs, s csupán azért koholtattak, hogy néhány órai mulatságot szerezvén végkép elfeledtessenek: akkor igen is méltó a panasz a regények ellen. Mert valljon a német érzelgést minek lehet köszönni, ha e regények által támadt s lassanként elragadott lelki bujálkodásnak nem? Minek azt az ideggyengűlést mind a lelki, mind a testi világban, melyben a közelebb lefolyt századnak néhány tizedeiben szomszédaink sínlettek s

melynek még máig is hordozzák jeleit? Bizonyára, e betegség elterjesztésének vétkétől a Müllerek, Cramerek, Lafontainek nagy serege, sőt még maga Wieland is, ki nem menthető; s az ilyetén művek ellen, mint erkölcs s általában minden szépnek és nagynak, mit a természet a lélekbe letett, elrontó, mételyes ragadványai ellen, négy fal közt és nyilván kikelni szoros kötelesség; nálunk magyaroknál pedig annál inkább az, minthogy legújabb korunk is mutat írókat, kik a mellett hogy többnyire szerencsétlen fordításaik által nyelvünknek sem használnak, a német földnek ezen veszedelmes termékeit — melyek már honjokban is feledékbe sűlyedeznek — köztünk újra életre és divatba hozni ügyekeznek. Nincs-e valljon a német regény-literaturában fordításra méltóbb mű mint Kotzebue Leontinája, mint a lafontaini Különcz s egyebek, melyekkel könyveink legújabb jelentései harsognak, s literatúránkat némelyek elárasztani ügyekeznek? Már eddig is sok, igen sok ragadt ránk német szomszédainktól, ami nemzeti charakterünknek ártalmára van, s rettegni lehet, hogy a léleknek e legszerencsétlenebb betegségét is, a német érzelgést, belopják közénk embereink, s az ész cordonai ellenére is elterjed a ragály. Ily munkák fordítói, ha egyébként nem ártanának is, sokat ártanak azzal, hogy születlenségekre vesztegetik idejöket, s vesztegettetik egyszersmind az olvasóval.

A valódi regénynek, mint eddig mondottainkból látható, nagy, nemes czélja van: az emberiség charakterének ábrázolata. Azon regényköltő, ki e czélra híven és szerencsével dolgozott, nem kevésbbé méltó a koszorúra, mint az epos- s drámaíró. De az ilyetén költő czéljai nem is tisztátalan haszonvágyi, kalmárkodási, vagy hírbetegségi forrásból buzganak, hanem a poesisnak jóltévő mennyei lángjából. Csak hogy a valódi regény czéljai elérésére gazdagabb elme, charakterfestői tehetség, psychologia és szívismeret kívántatnék, mint amikről a Lafontainek és Müllerek, vagy nálunk Cseri Péter és Pálfy Sámuel álmodoztak, s épen ezen nehéz-

ségeknek, melyekkel a valódi regényírás egybe kötve van, nem tudása oka, hogy a regények között oly sok nyomorú termékek nőnek gombai szaporasággal, időről időre. Áldás az oly írókra mint Goethe és Walter Scott, mint Cooper és Irving, kik megtanítának bennünket örök becsű műveikkel: mely czél felé kelljen a regényírónak törekednie.

Szinte vétkes irány az, csakhogy nem erkölcsi, hanem művészi tekintetben, melyet sokan úgynevezett „erkölcsi“ beszélleteikkel ügyekeznek elérni. Ezek a morál predikátori rendszerint az embert mint angyalt vagy mint ördögöt festik, hogy ennek képében a rényt szerettessék meg, amazéban pedig a vétket utáltassák el. Szertelen tévedés! Sem amannak, sem ennek képe nem alapodik az emberi természetben; csak túlcsapongó képzelet teremtménye, mely hihetőséget nem nyerhetvén, sem utálat, sem szeretet tárgya nem lehet. A művészetnek czélja egyedűl a művészet legyen közvetlenűl; mihelyt ennek megfelelt, teljesíté közvetve a másikat is: az erkölcsit. Igen is, tanít a poesis, tanít a regény s tanítson is minden nagyra, nemesre, szépre; de csak úgy mint az a nyíló és hervadó virág, mely némán beszéll és szótlan ábrázolja képét a leányka szépségének. XIV. Lajos franczia király, papjának, ki prédikáczióit egyenesen reá szokta volt alkalmazni, ezt mondotta: „A részt, mely engem illet, majd önmagam fogom én kiválasztani; de hogy egyenesen rám tolassék, azt nem akarom.“ E szavakat általányosan lehet a művészetre alkalmazni. Nemesítsék ezek a lelket, emeljék szíveinket, de praeceptorainkká ne legyenek.

V.

A charakterfestés, mint említők, a regénynek elkerülhetetlen requisituma; szükség tehát hogy itt róla kissé bővebben szóljunk.

Charakter alatt legtágabb értelemben azon jegyet

szoktuk érteni, mely által egyik tárgy a másiktól magát megkülönbözteti; szorosabb értelemben pedig, az emberre és személyre alkalmazva, azon színt, melyet a lélek korlátlan szabadságú akaratja a cselekedeteknél magára veszen. Nem egyes cselekedet, hanem a cselekvés módja, melyet az akarat s kívánság önkényt választ, teszik a charaktert; s ezen értelemben minden embernek, még annak is, ki akarati választását minden pillantatban változtatja, s ezért charaktertelennek mondatik, kell charakterrel bírnia. Az ember akarati hatalmában fekszik a fogékonyság mindenféle charakterekre, jóra vagy rosszra, nagyra vagy alacsonyra, s azon szín, mely az ő saját tettein és szaván mutatkozik, nem egyéb mint az, melyet ő szabad akaratjánál fogva a keblébe zárt charakterek tárából választa. Innen lehet egyedűl megmagyarázni, miként történhetik, hogy némely charakterfestésben egész a meglepetésig igaz és való vonásokat láttatunk feltalálni, ámbár a festett személyt a való életben nem láttuk; mint példáúl Shakspearnél Falstaff, vagy Scottnál Dalgetty őrnagy charaktereikben. Itélet a charakter valósága s hasonlósága felett az eredeti kép ismerését teszi fel bennünk. Csak az itélhet a másolat hívsége felől, kinek az eredeti képről megfogása van. Minekutána mi sok charakterfestés valósága felől itélni tudunk, a nélkül hogy a festett személyt valaha testi szemekkel láttuk volna, önkényt következik, hogy a charakterek tárának bennünk kell rejtezve lennie s lelkünk előtt nyíltan állnia. E charakterek tára kétségkivűl meg is van mindenikünk lelkében, csakhogy különböző mértékben s különböző tehetségekkel egybe kötve; s ebben van oka, miért nem vagyunk mindnyájan egyformán szerencsések a charakterek festésében. A valódi költő, mint Shakspeare és Goethe, Scott és Hugo Victor, előadói tehetségénél fogva minden lelkében rejtező alaknak, charakternek, formát, életet s mozgást tud kölcsönözni, s mint valamely csodatékony Aeskulap, minden halottait fel tudja szemeink előtt támasztani; az pedig, kinek költői s előadói erő szűken juta, meg tud-

ja ugyan ismerni a költő által felélesztett, saját keblében is rejtező charaktereket, de életet és formát nem tudna nekik adni. Következik ezekből, hogy aki keblében nem hordozza az éltető erőt s belsejéből nem merítheti a charaktereket, az hiába fog külső studium által charaktereket festeni tanulni: amit készítend, holt és lelketlen anyagnál egyéb nem leszen. Voltak geniek, kik igen ifju korokban emberismeret és tapasztalás nélkül igaz és való charaktereket állítottak elő; sőt tudjuk, hogy a nagy költők rendszerint nem nagy világ- s emberismerettel bírnak, s mégis mi tökéletes emberképeket tudnak festeni; s viszont a nagy világ- s emberismerők mi tökéletleneket gyakran, melyek mind azt bizonyítják, hogy a charaktereknek nem a kül, hanem a lélek belvilágában van szülőhazájok. Emberismeret s tapasztalás által tehát charakterfestői tehetségre nem juthatni az említett idomok nem létében; s e két tudomány egyedűl arra való, hogy a már megszületett lénynek testet és külső formát találjon. E szerint támadnak a költői charakterek.

Nevezetes és sokszor hánytvetett kérdés az, mely a charakternek erkölcsi jóság vagy rosszaságát tárgyazza. Erre nézve én azt állítom, hogy a tökéletesen jó s tökéletesen rossz charakter nem lehet tárgya a költésnek. A költő soha se csapongjon az emberi természet határain túl, mert ott megszűnik alakjai iránt az olvasóban érdeket gerjeszthetni. Az ember sem angyal vagy épen félisten, sem ördög; jóból és rosszból van összerakva s egymástól csak a mértékben különbözik. Az epikus még machinái iránt is csak úgy szerezhet érdeket, ha rajtok emberi vonásokat láttat. — Olvasók, kik a művészet titkaiba nincsenek avatva, sokszor vetik szemére a költőnek — a németeknél Goethének kellett ezt hallania gyakran — hogy nincsenek moralis charakterei. Ez ellenvetés alaptalan. Költő és moralista különböznek egymástól. Ez úgy festi az embert mint lennie kellene; amaz ellenben mint valósággal van.

Óvakodjék a költő igen speciális charaktert feste-

ni; személyeiben ne annyira az embert és individuumot, hanem az individuumban — mint felebb érintetett — az emberiség képét ügyekezzék visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: a személyt emelje fel a nemhez és fajához. Egész charakterfestési tudományban ez legnehezebb s a költőknek itt van elrejtve a legveszedelmesebb szikla, hol még oly elmék is, mint Schiller, kik mágnestűvel bocsátkoztak a charakterfestés mély tengerére, nem haladhattak többszöri veszedelem nélkül. Egyik költő t. i. csak individuumot láttat, de a fajból oly keveset, hogy alakjának létét csak úgy hihetnők el, ha költői tartományából leszállván historice, azaz oklevelekkel, bizonyítaná be; a másik ellenben jól fest fajt és nemet, de benne az individuum nincs kijelelve. Ez leginkább az asszonyi charakterek festésében történik, kiket való alakban előállítani nehezebb mint a férfiakat. Nekik kevesebb individuális váljegyök (nota characteristica) van, s jobban hasonlanak egymáshoz mint a férfiak. Innen van oly kevés költő mind maiglan, ki asszonyokat jól fest. — A görög költő a charakterfestésben szerencsésebb lehetett, azaz, könnyebben kielégíthette olvasóját, mint az újabbak, mert az emberiség ifjukorában élt, midőn még az individuumok nem voltak oly élesen elkülönböztetve egymástól, mint mostani férfikorában az emberiségnek; hogy pedig nemet könnyebb festeni mint individuumot, általlátni nem nehéz. Jean Paul azt mondá: Ellenére a közvéleménynek ő azt meri állítani, hogy a görögök az asszonyi charakterfestésben felebb állottak az újaknál, mert a nemet tökéletesen adták vissza. A derék férfiúnak igaza lehet, de nem a művészi ügyességre, hanem az olvasó részvételére nézve, s én e gondolatot inkább így mondanám: a görög művész az asszonyi charakterfestésben nagyobb részvételt gerjeszthetett publicumában, mint mi újabbak: mert akkor kevesebb individualitása lévén az emberiségnek mint ma, a művésztől is kevesebb kivántatott, s elég volt a nemet visszaadni; ami az asszonyoknál könnyebb, mert bennök több nemi különséget vehet-

ni észre mint individualitást. Bennök ritkábbak a kicsapongó sajátságok, melyek könnyebbítik az individualitás festését, mint a férfinemben. — Az újabb költőknél általában több individuumokat lehet találni, mint a régieknél az imént érdeklett ok miatt. Shakspeare, Goethe, Hugo Victor és Scott Valter munkáiban egész lajstromát lehetne találni az individuumoknak, s kivált Goethénél még az asszonyiaknak is nem kis számmal; ami legnagyobb bizonysága Goethe charakterfestői nagy elméjének.

Nem megvetendő tekintetet érdemel a charakter egysége is, azaz, hogy az egyszer megállapított lélekkép forrása lehessen mind azon tettek és szavaknak, melyeket a költő személyének tulajdonít. Ha a charakter alapszíne erős vonásokkal, és szembetünőleg van festve, nem lehet félni többé, hogy a kép határozatlan, kétes lehessen, s ekkor nem lesz veszedelmes a hőst hasonlatlan tettekben is feltüntetni; ilyen a síró Achilles, mely egyike a homéri legszebb s valóbb képeknek. Vigyázni kell azonban, hogy a charakter a cselekvények s beszédek hosszú során el ne változzék, ami gyakorta szokott megtörténni. A hősköltemények írói ez ellen az epithetonok ismétlése által, például: gyorslábú Achilles, nyalka Zoárd, komoly Und, igen ügyesen segéllnek magokon, mert általok mindig vissza és visszahozatik emlékezetünkbe az egyszer felállított kép.

Ajánlanám a költőknek azt is, hogy ügyekezzenek személyeiken néhány élesen elválasztó vonást akkor kitüntetni, midőn őket először léptetik fel a nézőszínre. Azon charakteristikus vonások, melyeket ismerkedésünk első alkalmával egymáson felfedezünk, sokkal inkább emlékezetünkben maradnak, mint a későbbiek, s történik nem ritkán hogy, ha egy charakter első alkalomkor kétesen vala előnkbe állítva, azt később a tettek s történetek hosszú során sem ismerjük meg, vagy legalább kétesen látjuk.

A charakterfestésben nevezetes azon mód, melylyel a cselekedetek végbe vitetnek, s nagyobb figyelmet ér-

demel mint maga a cselekedet is. Ezen mód magát csupán beszéd által ábrázolhatja előnkbe, azért a személyek beszédeire szükség fő gondot fordítani. A cselekedet indító okait lehet így s amúgy magyarázni, s a tapasztalás bizonyítja, hogy a legszebb tettek gyakorta tisztátalan forrásból erednek; a beszéd tehát alkalmasabb eszköz költőnél a lélekábrázolatra. Innen van egyetlenegy szónak gyakorta oly megrázó hatalma a tragikusoknál, mint például Macbethben amaz ismeretesnek: „És neki nincsenek gyermekei!“ Mely háborgó tengere nyílik fel e szavakban a szív indulatainak. A szavak kivált akkor festenek csalhatlanúl, midőn az indulat hirtelen kitörései; ilyenkor a kifejezések nem lehettek tanulva, hanem egyszerre tolúltak elő a szívből, azért oly igazak. Ezen észrevételekből következik, hogy a költésben nem a tett magyarázza a szívet, hanem a szív s ennek beszéde a tettet.

A charakterekről szólván, szükség figyelembe venni azon különséget is, mely az eposi s drámai charakter közt van. Drámában a charakter magán viszi a reá omló sorsot, az eposban a sors viszi a charaktert a történet változásain. A drámai charakternek mindenütt előhaladva kell föllépnie, s a cselekvény menetelét meghatároznia, az eposi charakter a történet mögé rejtezik, s gyakran egészen részvétlenül jelenik meg. Drámában a cselekvő személy szabadsága uralkodik: eposban a szabadság fölött még egy titkos hatalom, a gondviselés. Regényben eposi charakterek kivántatnak, milyen, hogy a legnagyobb példát említsem, Meister Vilhelm, kit hat köteten keresztül csaknem mindig a sors hajt a történetek hullámán, s alig mutatkozik cselekvőleg. Így Homérnál Achilles, így Odüsseos, ki szenvedőleg van felállítva, s tenni egyedül ott kezd, hol a történet kifejlethez közeledik.

Még egykét észrevétel, mielőtt a regényköltésnek e legnevezetesb szakaszát bezárnók. Vigyázzon a költő, nehogy hősében, kit többnyire szeretettel ábrázol, önmagát fesse s olyakat mondasson vele, melyek annak

charakteréből nem folyhatnak. Schiller többször járt így. — Ügyekezzék, amennyire lehet, a charakterfestést esetek motivumáúl tenni, így nagyobb hihetőséget nyer ábrázolata, jobban az egészhez szövődik, mint ha fest csupán azért, hogy charakterfestést adjon. — Ne festegesse a költő hőse gyermekkorát, ami regényíróknál sokszor történik. Az olvasó csak szabad akaratú embert, vagy ifjat akar a hősben látni. Előadni mint múltat lehet, kivált akkor, mikor a hős már maga iránt érdeket gerjesztett. Nem a gyermekkor teszi a hőst nevezetessé, hanem ez a maga gyermekkorát. Itt azonban a komikusnak szabadabb mező engedtetik, valamint sok egyéb szabálynál is. — Az ellentétel gyakran emeli a charakter tökélyét, példáúl a szelíd bajnok, kegyetlen pap stb. De ily eszközökhöz csak művész nyúljon, mert csak ő fog tudni a természetesség korláti közt maradni: a kontárt ízetlen kicsapongásokra vezetik. — A személyek körűlményei leírásában maradjon a költő általánosságban; ha pedig apró különösségekre ereszkedik, ismerkedjék meg annak minden részeivel, mint Scott Valter, különben hamisan fog ábrázolni. — Végtére fő és legnevezetesebb tanácsom a charakterfestésben ez: kevés vonással kell festeni, de hatalmassal, mely a charaktert azonnal tisztán megismertesse.

E hosszasabb fejtegetésekből a charakterfestésre nézve három fő szabályt lehet felállítani: 1) a charakterfestés igaz legyen s hív a természethez, amennyire t. i. a művészség törvényei engedik: 2) Legyen könnyen érthető, felfogható s mintegy magát mutassa az olvasónak; ezt gyakran egyetlenegy vonás ügyesben eszközölheti, mint hosszas leírások, melyek úgy is kivűl állnak a költés határain; 3) Legyen a charakterben egység.

VI.

Dráma, hősköltemény s regényben . . . . gyakorta tesznek a theoretikusok említést a motivátióról: szükség lesz tehát itt erről is néhány szóval emlékezni.

Indító eszköznek neveztetik általában azon ok, minek befolyásából valamely dolog származik; motivátiónak pedig azon munkálat, mely által e vagy ama változásnak, történetnek következése hihetővé, természetessé, sőt gyakran ellenmondhatlanúl szükségessé tétetik. Erre nézve általában ezeket szükség megjegyezni. Ne mindent motiváljon a költő, hanem csak azokat, mik a történet változásaira elhatározó befolyással vannak. A történet így vagy amúgy kezdetét nem kell motiválni, mert ez a költői teremtő hatalomtól függ, mely szabadon alkotja világait. Minél közelebb van valamely költemény a való élethez hozva, annál nagyobbnak, erősebbnek kell benne lenni a motivátiónak, mert körében annál jobban gyakorolja hatalmát a phantasián az ész, melyet nem képzeleti tárgyakkal, hanem okokkal lehet kielégíteni. Innen következik, hogy a dráma és regény erősebb motivátiót kiván mint a hősköltemény, a novella erősebbet mint a tündérrege. — A physikai világ jelenéseit, munkálatit nem kell motiválni, mert a physikai világ a költő szemei előtt vak esetek világa, nem emberi lélek hatalma alatt áll, és így nincs lelki szükség törvényeinek alávetve, s nagyobb részben elménknek megfoghatatlan. Ki fogja annak szükségét bebizonyíthatni, hogy az ég villáma nem a tornyot gyújtá meg, hanem a szomszédjában álló kisded pórhajlékot? — A történet folyamában annál nagyobb motivátió kivántatik, minél inkább közeledik az a maga végéhez, elannyira hogy a történet végének egészen belső szükségeken kell állania, mert ez egészen az emberi lélek teremtménye. — A charakterek ilyen vagy amolyan létét lehet motiválni, de nem múlhatatlanúl szükség; mert az ember saját charakterét szabad akarat szerint vá-

lasztja. Azonban az egyszer választott charakterből tetteket motivalni igen szükséges, sőt ez a legerősebbik neme a motiválásnak. — Végtére, nem sok indító okkal kell motiválni, hanem erőssel, alapossal; az okok szerfeletti halmozása egy kis önkény színét viseli magán.

Miért kelljen a költőnek motiválnia, azaz okokra építenie, ennek magának is szinte saját oka van, az t. i., mert az emberi lélek csak okkal hagyja magát vezettetni, hihetőséget, valószinűséget (melyek nélkül az egész poesis levegői semmi) csak okokkal lehet támasztani. A makacs lélek, melyet óriási hatalmú önkény, vasbilincseivel nem tud valamire tökélni, gyakran egy kisded ok selyemfonalán hagyja magát vezettetni.

VII.

Egység az eposi s drámai művekben három szokott az aesthetikusok által megjegyeztetni: cselekvény, idő és hely egysége t. i. Mi legyen az idő s hely egysége, magában értődik; itt csak azt kell érintenem, hogy az eposi költőnek s így a regény-írónak is, valahányszor előadott története helyei változnak, ezen változást szükség leírnia, példáúl Odüsseos útját Ithakába, és motiválnia; hasonlólag az időbeli haladást vagy szökést is. Ez utóbbit azonban nem szükség motiválnia, mert rendszerint könnyű általlátni a történetből, miért történt ez vagy amaz későbben. Időbeli szökéseket láthatsz több ízben Scott Valternél; példáúl Guy Mannering czímű regényében, melynek eleje s vége között — ha emlékezetem nem csal — húsz évi idő a regényen kivűl foly le, s a költő által csak jelentetik.

Nehezebb elhatározni a történet vagy, jobban, cselekvény egységét. Ez némelyek szerint a részeknek egymás közti egybefüggésében áll; helyesebb azonban azok értelme, kik a cselekvény egységét a részeknek egy bizonyos fő czélhoz való irányzatában helyezik.

Ha az okok és következmények lánczolatát a testi világban, elválasztva egy bizonyos feltett gondolat és

czéltól, végig tekintjük, egy hosszú sorát fogjuk látni a történeteknek, előhaladásban, kezdet, közép és vég, vagy jobban ok, eszköz és czél nélkül. Minden eset, mely előttünk végbe megyen, bizonyos tekintetben czél is eszköz is egyszersmind; következése t. i. az előtte végbe ment, s oka az utána végbe menendő esetnek. Egyik eset kisebb mértékben, másik nagyobban érdekelhet bennünket; de mindenik, legyen bár nagy vagy csekély, szeme a közönséges hosszú láncznak. A lélek ezen esetek mozgásánál nem függesztheti figyelmét e vagy ama lánczszemre, hanem annak folyamával ellenállhatlanúl elsodortatik. Másként van ez a szellemi világban. Az ember megfontolás után s választás szerint cselekszik; bizonyos czélt tűz ki magának, például: gazdagságot, dicsőséget, hazaboldogságot stb., eszközöket gondol ki, tervet alkot czélja kivitelére. Itt ismét történetek, jelenések hosszú sora támad, melyek őt feltett czéljához közelebb mozdítják, s az egésznek öszveségét okok és következmények lánczolata kapcsolja egybe. Ha ezen történetek hosszú során végig futunk figyelmünkkel, szinte nem állapodhatunk meg mellettök, mert mindenik részecske úgy jelenik meg előttünk mint eszköze egy vég czélnak; de a fő történeten gyönyörűséggel múlat elménk, mert itt a fő személyek czélja a maga vég katastrophjához jutott, s benne láthatjuk a történet vagy cselekvény kezdetét, közepét, végét, vagy másként: okát czéljával s a czél eszközeivel, amit Aristoteles teljes cselekvénynek neveze.

A történet természetileg azon körülmények leirásával kezdődik, melyek a fő személyt terv alkotására bírják e vagy ama czélnak kiviteléhez. A terv munkába tétele s akadályai, melyek tartóztatják haladását, az olvasó figyelmét magokra függesztik, s bele ragadják a cselekvénybe; s azon pont, hol az akadályok szövedéke legbonyolodottabb, teszi a cselekvény közepét; a vég ott van, hol a terv tökéletesen kivíve s a czél elérve van. Egy tökéletesen kivitt terv példáját azért hoztuk itt fel, mert ez legelevenebb képét adhatja a teljes egységnek;

ebből azonban nem következik, hogy csak ott lehet egység, hol a kitűzött czél eléretett: elég ha a személyek eszközei minden részekben egy bizonyos czélra voltak irányozva, ha a czél el nem éretett is, ha a dráma vagy hősköltemény hőse az akadályok súlyától meggyőzetett is s alattok leroskada: az egység nem rontatott, amint ezt sok igen jeles szomorújátékokban láthatni. Az egység tehát nem annyira a részek s eszközök egymás iránti szoros viszonyaikban, hanem egy bizonyos kitűzött pont felé törekedésökben áll.

Ha a cselekvény egysége fő tökélyét teszi valamely művészileg szőtt történetnek, ha nélküle tiszta műv-éleményt, mint felebb érintők, nem reméllhetni; következik, hogy a kettős cselekvény eposban, drámában, regényben stb. megbocsáthatlan hiba. Oly mellék cselekvényt, mely a fő cselekvénynyel összefüggésben áll, változatosság miatt megbocsátunk gyakran a költőnek: de két fő cselekvény, egyszerre s egyformán nagy érdekű, elveszik egymás hatását, s elundokítják a művet; s e hiba nem enyhűl akkor sem, ha mind a két cselekvényben ugyanazon személyek játszanak is szerepet. — Azon mű bír egységgel, mely felbonczoltatván, vázolatában mint valamely lánczszövedék szakadatlan egybefüggésben áll s minden részei egy szemét teszik az egész láncznak. Minden támadó esetnek a fő cselekvény kifejletére kell munkálnia, azt vagy előmozdítani, vagy rontania. Drámában oly jelenés, vagy episod, mely nélkül a láncz teljes, melyben nincs elősegéllő vagy tartóztató erő, hibás; rontja az egységet, akadályozza a cselekvény folyamát. Hőskölteményben s regényben különféleség s változatosság miatt tágabb kitéréseket engedünk magunknak, de mégis nem oly tágakat, hogy a fő történettől messze csapongván, annak folyamát akadályozzuk. Drámában a kicsapongó scenát még akkor sem lehet megengedni, midőn charaktert fest és világosít, mert ezt eszközleni lehet más úton is, például a tett és gondolkodásban, melyet a személy kifejez, a nélkül hogy a cselekvény mozgása akadályoztatnék. Vannak drámák, melyekben

egy üres jelenést sem találhatni, példáúl Galotti Emília; s így nem lehet mondani, hogy e szabály szigorú, s kivihetetlen, mert a lehetőség megmutatására elég egykét példa.

Az egyes eseteknek, közönséges befolyásoknál fogva, a fő történetre kell egymáshoz kapcsolódniok, s ebben fog állani a cselekvény egysége. — Scott Valter, a legcsapongóbb költő, kit ismerek, gyakran vét az egység ellen nem kettős cselekvény, hanem kicsapongásai által; azonban példája ne támaszszon követőket, mert mindenik tette még a legnagyobb genienek sem törvény, mind a mellett, hogy a szép országában ő törvényhozó, az erőtlen theoretikus pedig csak bíró.

A szépművekben megkivántató egység koránt sem történetes s a költő kényétől függő dolog, hanem szükséges és elmúlhatatlan; mert az emberi lélekben alapúl, mely két vagy több egyforma érdekű történetre egy időben, megosztva, nem függesztheti figyelmét.

VIII.

A regénynek többféle alosztályai vannak: művészi, philosophiai, humoristicai, satirai, útazási, érzékeny regények; de különös faja tudtomra csak egy, az úgy nevezett novella, melyet mi magyarok beszélynek nevezhetnénk.

Ha a novellák eredetét figyelmesben nyomozzuk, észre fogjuk venni, hogy azok első származásokat az anekdotáktól vették. Minden anekdotának bizonyos epigrammai éle van, melyhez egész érdeke kapcsoltatik, mely miatt örvendünk vagy csodálkozunk, nevetünk vagy gondolatokba merűlünk. Ez apró epigrammai élű történetecskék emelkedtek ki később prózaiságokból egy szebb, poetaibb formába; de úgy, hogy még ma is, felbonczoltatván, bizonyos anekdotai színt lehet rajtok megismerni. Egyetlenegy szokatlan helyzet, melybe e vagy ama személy, háznép tétetik, meglepőleg kifejtve; egy érdekes jelenés, sőt mint az angoloknál láthatni,

néhány charakteristikus vonás egy pár tetthez kapcsolva, s meglepő végezettel előadva, tárgyai lehetnek a novellának. Eredete óta (példáúl: Boccaccio Decameronától) a novella sokképen változtatgatta alakját s néha a regény formájával annyira egybe folyt, hogy sokan kétségbe hozták e két költemény egymástóli léteges különbözését. Ki jól különböztet jól tanít, úgy tartja egy latin közmondás; mi tehát ügyekezni fogunk e két költemény különbözéseit fő vonásokban előadni.

A novella egy tökéletesen elválasztott s magába zárt körülmény folyamát teljes kifejlési pontjáig; a regény ellenben az élet változásait a körülmények hosszú során festegetve szövi tovább és tovább a távolba, gyakran teljes határozottság nélkül. A regény, a maga nagyobb s kiterjedtebb irányában, az életnek sokfelé ágazó folyamát valamely individuum sorsához kötve adja elő: oly individuumnak sorsához leginkább, ki a maga idomaiban alkalmasnak, s mintegy meghívottnak látszik lenni, hogy törekedéseit hosszú pályáján keresztűl előttünk fejtegesse, s már ennél fogva előttünk érdekes személy leve. Ő élete első boldog körűlményei között ügyekszik nyugalmas életre telepedni, de a változékony idő, vagy saját szenvedélyei, nem engednek neki nyúgalmat, kiragadják őt honából idegen vidékekre keresni czélját a messze világban; a sors, törekedéseit vagy szerencsés czélhoz vezérli, vagy egészen más ponthoz, mint amelyet ügyekezeti irányzottak, s így végződik el élte nyugtalansága valamely nagyobb körűlménynél, mely törekedései hosszú során időszakaszt (epochát) alkot. A novella csak episódja az élet regényének, egy magába zárt kis világ ama nagy, minden részeiben megpróbált, sőt még az idő hosszú folyamán is megútazott életvilágnak. A novella az élet egyetemi irányától eltérő, egyes és magán álló életviszonyt tárgyaz, mely magából indúlván ki minden haladásait egy utolsó pontra, mint múlhatlanúl bekövetkezendőre, irányozza. E szerint a novella kifejlete több belső szükséget kiván, mint a regényé; tökéletesben bevégzett mint emez, melyet a

sok történetváltozások után egy az előbbenieknél érdekesebb s a hős életében epochát alkotható történettel lehet végzeni. A regény fonalát gyakran végzeténél újra fel lehetne fogni, s végetlen messzeségig tovább és tovább fonni: nem a novelláét. A novella érdeke a kifejletben áll, a regényé inkább az élet változatos folyamának haladásában s irányai hív ábrázolatiban. A regény a maga kezdetében motiváltabb, a dolgokat inkább eredetöknél fogja fel, s hosszú vándorlását nagyobb előlátással kezdi; a novella ellenben oly körülményeknél kezdődik, melyek már a kifejlésnek bizonyos pontján állanak; hol, például a szenvedélyek felingerlettek, a történet fonala feszült állapotban van, s ezen állapotból kiszabadúlva jut nyugalomra. A novellában szigorúbb egység van, mint a regényben. A regényt apró novellákra lehetne felbonczolni, melyek részei ugyan a nagy egésznek, de magokban véve is egy egészet tesznek. Ezek fő vonásokban a novella ismertető bélyegei, melyek bármint alakítsa is magát, bármily arczot és színt kölcsönözzön is e vagy ama költő termékeny képzeletétől, ez eredeti vonásokat kisebb-nagyobb mértékben mindig magában fogja hordozni.

Mi a beszélyről általányosan s a regényről különösen mondatott, a novellára is alkalmazható, mennyire ennek rövidségével, egy pontra irányzott czéljával öszszefér. Eleinten a novella név alatt, midőn anekdotai alakjából kinőni kezdett, az olasz és spanyol költők, kik feltalálói voltak, csupán rövid tréfás szerelmi kalandok ábrázolatit értették; később azonban elváltozott alakjok, s az újabb költőknél igen sok novellát láthatni, melyek tárgya nem szerelem, s nem víg, tréfás, hanem komoly történet. A spanyol, olasz, franczia és német nemzetnél nagy tökélyre emeltetett a novellaírás, de legnagyobbra az angolnál, miként az évenként mind Britanniában mind Ejszakamerikában megjelenő almanachok mutatják. Nem ismerek sok novellaírót, ki kevés helyen oly ügyesen tudna kisded történeteket novellává szőni, és személyeit röviden, egy-két vonással oly való-

szinűen előnkbe állítani mint Irving. Óhajtom, hogy mi magyarok a novellaírásban az angolokat vegyük inkább mustráúl, mint Clauren középszerűségeit, vagy Kotzebue és Lafontaine többnyire sületlen termékeit, s fordítani is inkább tőlök ügyekezzünk. Vagy, ha épen a németeket óhajtjuk példányúl venni, oly írók műveivel ismerkednénk meg mint Tieck, Schefer és mások, s tőlök tanulnánk charakterfestési psychologiát s érzelmi mélységet, üresség, ízetlen mysticismus, s vonagló érzelgés helyett.

IX.

A magyar regények s novellák eddig nagyobb részint lelketlen művek lelketlen fordításaiból állnak; ámbár nem tagadhatni, hogy eredeti regényeink s novelláink is jókora számmal vannak, csakhogy bennök egyéb nagy fogyatkozások mellett a regényköltés fő requisituma, charakterfestés, nem található. A Dugonicsok, Gvadányiak ... el vannak feledve, szinte úgy mint Németországban a Lafontainek, Cramerek nagy serege; mert műveik nem voltak életre méltók, ámbár mi magyarok ama két elsőbbik érdemét nyelvünkre nézve, ha igazságosak akarunk lenni, megismerendjük. Valamennyi novella- s regényíróink között Kisfaludy Károly, Fáy András, Bártfay László és P. M. (Paziazi Mihály) érdemlenek legtöbb figyelmet; mert gróf Mailáth beszélyei inkább a tündérregék (Märchen) neméhez tartoznak.

Mi a charakterfestés és situátiók leleményét illeti, az előszámláltak közt a víg elbeszéllésben minden kétségen kivűl Kisfaludy Károlyé a koszorú; a komoly nemben azonban ő sem vala szerencsés, s ezekben a charakterfestői tehetségnek maximumát az egész magyar literatúrában Fáy Bélteki-Házában láthatni. Kár hogy e lelkes író a regény s általában az elbeszéllői költés egyéb postulátumaira is oly gonddal nem ügyelt mint a charakterekre. Ezek a való életből vannak merítve, conse-

quentiával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajátság ismerszik meg, amit annál inkább kell becsülnünk, minél ritkább jelenés komoly íróink műveiben: de a regény épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelgét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek öszve, s történetesen, nem belső szükségből. Óhajtom azonban, hogy a köz kedvelést méltán érdemlett író a regény- és novellapályán (a Fris Bokrétában álló novella való vocatio jeleit mutatja) megmaradván, bennünket több művekkel ajándékozzon meg; mert mind azok között, kik nálunk a költés e nemében dolgoztak, minden hibák mellett is az ő Bélteki-Házában látszik legtöbb oly tehetség, melyet komoly regények írójában fellelhetni szeretnénk.

IX.

MEDNYÁNSZKY REGÉI MAGYARÚL.*)

Báró Mednyánszky, a jelen munka szerzője, egyike azon keveseknek hazánkfiai közűl, kik a magyarhistoriai pályán szép szerencsével jártak, mint ezt a báró Hormayrral több éviglen folytatva kiadott honni történetek zsebkönyvének oly sok lapjai kétségbe vehetlenűl igazolják. Ő azon nagy historiai alkotmányhoz, melyet évek hosszú sora fog csak sok még talán ezután születendő historiai buvárok fáradozásai által felépíthetni, oly anyagokat hordott öszve s szedett elő a homályból, melyeket az utóbbkori magyar historiographus szíves hálával fog neki megköszönni még akkor is, midőn ő már talán nem leszen többé; ami, úgy hiszem, legszebb jutalma egy férfiúnak, ki fáradságai mindenikét köz jónak s köz virágzatnak áldozta, nem keresve hizelgő magasztaltatást, nem szomjúzva hiú csillogásokat. De báró Mednyánszky nem csak mint historikus ügyekezett korára hatni, hanem segédűl vévén a müvészség bájait, a magyar historiát poetai beszélletek, mondák és legendák formájában törekedett az olvasókkal megszerettetni, jól tudván azt, hogy a komolyabb és szigorúbb pályát járdaló historiai Musa nem minden rendű és osztályú olvasóknál kedvelt vendég. A mi érdekes történetet talált olvasásai alatt, vagy hallott a nép szájából utazásai közben, azokat kellemes alakba öntve regéli el olvasóinak, úgy hogy a tárgyaknak megmaradjon his-

*) „Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból. Németből báró Mednyánszky Alajos után szabadon fordították: Nyitske Alajos és Szebényi Pál nevelők." Pesten 1832. 215 lap.

toriai alapjok, csak az előadás legyen költői bájjal ékesítve. Előnkbe állítja a hajdankor való és meséig csodás képeit, bevezet őseink got alkotmányú, regényes sziklaváraiba, lefestegetni házi és polgári életöket béke és külharcz vagy pártmozgalmak idején; itt egy kegyetlen úr és atya, ott két szerencsétlen szerető, itt egy győző szerencsés, amott egy atyai átok üldözte fiú bal történeteit festegeti, oly ügyesen és kellemmel, hogy az olvasó magát gyakorta egészen a régi korokba látja viszszavarázsolva; s mind ezt világos, tiszta előadással, csínos és költőileg virágos, de legkevésbbé sem mesterkélt, nyelven.

E historiai beszélletek s legendák — mint a szerző előszavában vallja — nagyobb részint a Taschenbuch für vaterländische Geschichte, a Hesperus s az Archiv für Geographie, Historie, Staats-und Kriegskunst nevű folyóírásokban jelentek meg először; ez előtt négy évvel pedig különös gyűjteménybe szerkeztetve s újabbakkal bővítve, kiadattak a szerző által. A munka több év óta ismeretes, s azon részvét, melylyel a németűl olvasóknál fogadtatott, kezeskedik becse iránt, s igazolja azt, hogy a szerző a historiát müvészséggel párosítván nem téveszte tte el czélját. Mindjárt megjelentekor óhajtottam neki egy jó fordítót, hogy hazánkban mind inkább terjedjen s eljuthasson azokhoz is, kik német nyelven nem olvasnak. Midőn szinte 1829 óta óhajtásommal hiában várakoznám, végre 1832-ben két buzgó hazafi öszveállott: Nyitske Alajos és Szebényi Pál, hogy nyelvünket a becses munkával megajándékozzák. Mohón nyúlék a könyv után, de — láttam s elijedék!

Ezen fordítók nem elkészűlten nyúltak a munkához, hanem, úgy látszik, gyakorlatúl fordíták a magyar stílusban. Az eredetit érteni látszanak ugyan, ami nem érdem; mert az eléggé világos, tiszta és könnyű folyamú nyelven van írva; de nálok az eredetinek csaknem minden bája elveszett, stílusok darabos, feszengő, az eredetinek szavaihoz tapadt, mind a mellett hogy a czímen ott áll: szabadon fordíták; gyakran szenvedhetlenűl

mesterkélt, és rossz s még csak nem is grammatikai alapú, szóval a fordítás épen nem olyan, hogy általa a könyv bemenetelt nyerhetne jó ízlésű, tisztes körökbe. Ki ezekről meg akar győződni, tegyen összehasonlítást a kettő között; mi nem akarván a kritikát praeceptori leczkézéssé alacsonyítani, elégnek tartjuk itt egykét botlást kijelelni, igazlására annak amit mondunk.

Az előszónak mindjárt első periodusában ez áll: „Az általam s báró Hormayr által kiadott honni zsebkönyvéből." Minek vagy kinek honni zsebkönyvéből? A birtok ott áll, de birtokos nélkül. Vagy talán a *zseb* a birtokos, s a *zsebnek* van könyve? De hiszen a két szó egybe van írva, amit ez esetben nem lehetett volna tenni, s különben is mi volna az a *honni zseb?*

Ugyanott alább *se* és *nyilatkozna,* sem és nyilatkoznék helyett.

Ismét: „Elmés irók mívei." Az eredetiben: *„Die Erzeugnisse geistreicher Schriftsteller."* A geistreich nem elmés, hanem lelkes, lélekkel teljes, vagy szellemdús. Elmés: *witzig.* Az Erzeugnisse sem mívek sajátképen, hanem szülemények; azonban ez utóbbit mentheti a czímen álló „szabadon fordították."

„Ha elhatározások nem is egyébb (a két *b* hiba; az accusativus: *egyebet)* csak a pillanati kellemes benyomás." Az eredetiben: *Auch wenn ihre Bestimmung nur jene des augenblicklichen angenehmen Eindruckes ist.* „Bestimmung" itt nem elhatározás, hanem arány, vagy a mi még jobb: rendeltetés. Ezt röviden s jobban így lehetett volna: Ha rendeltetésök csak pillantati kellemes érdeklet is.

„Több az itteni elbeszéllések közűl tömegűl és ingerűl szolgáltak költeményű műveknek." *Mehrere hier gegebene Erzählungen gaben Stoff und Veranlassung zu dichterischen Erzeugnissen.* A költeményű szó előtt valaminek kellene még állania; az ú és ű-be végződő melléknevek közűl csak néhányat használ a nyelvszokás magányosan p. o. gyönyörű, a többit másokkal összetéve: nagy szemű; mit jelent hát ez a *költeményű mí-*

vek? — Továbbá *Stoff* nem tömeg, hanem tárgy, sokszor anyag. *Veranlassung* e helyt inkább alkalom és ok mint inger. A „tömeg“ szóval tudtomra Vörösmarty élt először a *massa* megjegyzésére, s nem szerencsétlenűl; innen tömör: *massiv.* Az új szókat jól tanuljuk el egymástól, s egyszer adott értelmöket ne változtassuk helyes ok nélkül, különben méltó alapot szolgáltatunk a panaszra, hogy nyelvünk Bábel lesz.

„Becs-érdemesítést már találtak is.“ *Ihre Anerkennung gefunden haben.* Az *Anerkennung* itt jóváhagyás s elismertetés inkább mint az a mesterkélt becsérdemesítés.

Bestimmung megint elhatározás, s megint hibásan.

A 2. lapon az *Ideal* a szellem szóval van fordítva. *Ideal* más, és más ismét a szellem: *Geist.* Az ideál szóval csaknem minden jobb íróink éltek már, s addig alkalmasb volna meghagyni a maga létében, meddig szerencsés kitételt nem nyer, hogysem oly szóval visszaadni akarni, mely egészen más értelmű.

„Így elhatározásoknak már megfeleltek, mely még csak annak van hijával, hogy a képező mivészség azon szellemet válaszsza ki, melynek teremtő kézzel látható létét adni igyekszik az ilyen és ehhez hasonló előterjesztésekből, melyeknek történeti alapvonásai vagynak.“ Az eredetiben: *Somit ist ihre Bestimmung erfüllt, der nur noch mangelt, dass auch die bildende Kunst das Ideale, dem sie mit schöpferischer Hand das anschauliche Daseyn zu geben gesonnen ist, aus diesen oder ähnlichen Darstellungen, deren Grundzug geschichtlich ist, wählen möchte.* Amaz úgy össze van bonyolítva, hogy jól érteni csak a németből lehet. Én meghagyva, amennyire lehet, a szerző szavait, ezt így adnám:

„Így rendeltetésöknek már megfeleltek, csupán az hibázik még, hogy a képző müvészet azon ideált, melynek teremtő keze által látható létet akar adni, ilyen s hozzá hasonló ábrázolatokból válaszsza ki, melyek történeti alapvonásokkal bírnak.“

„Ez a nyíltan előadott inger egyszersmind heves vágyom is.“ *Diese offen ausgesprochene Absicht ist zugleich lebhafter Wunsch.* Inger nem *Absicht*, s a *lebhaft* sem heves. Amazt a szándék, emezt az élénk szavakkal lehetett vala kitenni.

Ennyi hiba a két lapnyi előszóban. Ki többek felől akarná magát meggyőzni, azt utasítjuk a könyvre: itt mindent kiírni sem szükséges, sem czélirányos, s annál kevésbbé, minthogy ilyenekkel minden lap úntig bővölködik, s a kétkedő könnyű szerrel fogja magát meggyőzhetni állításom igazsága felől. Azonban bár a fordítóknak nyelve, mint mondám, hibás, disztelen és rossz, idővel gyakorlatok és stúdium által csínossá, jóvá válhatik, mert sok kitételeikben a jó nyelv idomai látszanak; csak hogy a szerzők ne tekintsék a dolgot könnyűnek, s amit ezután olvasó közönség elébe szándékoznak hozni, az ne iskolai gyakorlat legyen a stílusban, hanem a józan gyakorlatoknak már érett gyümölcse. A publicum nagyobb tiszteletet érdemel, mint hogy iskolai úgy nevezett exercitiumokkal úntassuk és terheljük.

Szerencse, hogy e beszélletek s legendáknak a jelen kötetben csak egy része van fordítva, nem mind, azaz csak 16, holott az eredeti gyűjteményben öszvesen 41 van. Ez legalább azon reménynyel vigasztal, hogy valamelyike csínosabb nyelvű íróinknak a még nem fordított darabokkal fog bennünket megajándékozni, amit annál inkább óhajtok, mert erősen hiszem, hogy e regék nálunk a komolyabb históriához fogják édesgethetni az olvasókat, melyre felette nagy szükség van.

Közöttünk a fordítani vágyás egy idő óta igen kezd elhatalmazni, s az nagy szerencsétlenség; nem azért — mitől sokan rettegni látszanak — hogy általa eredetiségünk vész: ami nem egészen igaz; sem azért, mivel fordításaink nagyobb része szerencsétlen: ezeket szerencsésbekkel lehetne kipótlani. A fő baj ott vagyon, hogy nálunk az egyszer fordított munka, bármi silányan és rosszúl volt is adva, gyakorta harmincz-negyven évre megfoszt azon örömtől, hogy helyette jobbat, vagy

épen jót nyerjünk. A fordításnak, hogy jó legyen, mindenkor müvészi kézzel kell készűlnie, mely nem csak abban áll, hogy az eredetit jól értvén hibátlanúl, világosan és szépen adjuk vissza, hanem abban leginkább, hogy úgy adjuk vissza saját alakjában és typusaiban, miként eredetileg írva volt; amit annál inkább kell kivánnunk, minél jelesebb az eredeti műv. Olvasóink nagyobb része pedig — értem azt a sokaságot, mely a könyvek keletét eszközli — még koránt sem áll azon ponton, hogy a fordítóban müvészt keresne. Neki elég a *dolgot* bírni, gyakorta elég rosszúl is bírni arra, hogy a későbbi müvész-fordító munkájára vállat vonítván azt mondja: Nem kell, mert rég ismerem és bírom.

Nem régiben fordíttattak nálunk Schiller szomorújátékai: Cabale und Liebe, és Fiesco. Ha nem mondom is, minden értő tudja, ki e fordításokba pillantott, hogy azok a legkontáribb mázolások, melyekkel valaha fordító a maga originálját elundokítá; s még is, próbálja valaki fordítani, s fordítsa bár remekűl e műveket újra, sokat merek reá tenni, hogy fordításából könyvárosaink egy pár százat sem fognak vevőkre tolhatni. A dolognak ily helyezetében igen igazságos s egyszersmind literatúránkra nézve üdvözséges kivánat az, hogy íróink közűl csak azok fordítsanak, classicus munkát kivált elmúlhatlanúl csak azok, kiknek írói készűletök volt, s ezek is ügyekezzenek mind azt megtenni, mit korokban a nyelv megbír: hogy így, ha már a sorsnak azon csapása fekszik rajtunk, hogy fordítanunk sok esztendőkre kell, legalább ezen sok esztendőkre ne adjunk használhatlan munkát, s ne tegyünk tudományos előmenetelinknek kárt. Nem elég csak akarnunk és buzgóknak lennünk, buzgalmainknak legyenek alapjai is. A szükséges ismeret s tanultság nélküli buzgalom szertelenűl többet árt mint használ.

X.

DAYKA GÁBOR. *)

Introite, nam et hic dii sunt! — A költő, kinek műveit itt egy bővebb kiadásban Toldy Ferencz kezeiből veszi az olvasó, egyike a magyar lyrai Músa koszorúsainak, s mióta őt Kazinczy a nemzettel megismerteté, az értőknek s jobb ízlésűeknek kedvencze vala: ámbár olvasóink nagyobb része, kivált az, mely a lelkes, de ki nem tisztúlt ízlésű Csokonainak tömjénez, mind maiglan nem tudja megfogni, mit találhatnak némelyek Dayka verseiben, s mit találhattak eleitől fogva oly írók, mint Kazinczy és Kölcsey, kik felőle több ízben kedvezőleg és szeretettel nyilatkozának ki; de a nép szava ízlés dolgában nem isten szava, s itt gyakorta egypár értőnek ítélete százak véleményénél többet nyom.

Bíráló azt hiszi, ki Daykát megitélni igazságosan és való szempontból akarja, annak magát vissza kell tennie azon korba, midőn e szép lángú költőnek lantja a magyar Helikonon megzendűlt. Ő 1768. született, mintegy 20 évű korában írhatta első magyar verseit, és így költői rövid pályája 1788. és 1796. évek közé esik. Az akkori jobb ízlésű költők közűl Faludi és Ányos, Révai és Virág lehettenek példányai; mert Csokonai akkor tűnt fel literatúránkban, midőn már Dayka nem volt; Szentjóbi és Horváth Ádám, Verseghy és Baróti műveikben pedig nem mutatkozik oly csín és kitisztúlt ízlés, mely tükör és példány gyanánt állhatott vala a természettől finom érzésekkel kikészített keblű ifjú

*) Dayka Versei. Öszveszedte Kazinczy Ferencz. Második bővebb kiadás. Budán, 1833. 12-dr. 192 l.

előtt; és így, ki őt elődeivel fogja e szompontból figyelmesben hasonlítgatni, könnyen meggyőződhetik, hogy az a kényes ízlés, az a válogatott beszéd és kifejezés, mely Dayka műveiben még ma is feltünő, nem annyira külső példányok (legalább nem honiak) stúdiumának következménye, mint inkább saját lelkének kiforrása volt. Akik tudják, mi hatású vala Kazinczynak ízlési superioritása íróink között mind azokra, kiket születésök nemesebb agyagból képzett kebellel álda meg, azok fogják képzelni, mi befolyása lehetett Daykára is azon ismeretségnek, melyet 1790-ben ez ízlés és csín született mesterével kötött vala: azonban ha szemünk előtt tartjuk Daykának azon műveit, melyek mértéktelen versekben — következőleg a Kazinczyval kötött ismeretség előtt — készültek, kénytelenek leszünk megvallani, hogy Dayka ízlés dolgában a grátiáknak csaknem úgy választott kedvencze volt mint Kazinczy. Mi kényesen szövi Dayka beszédét, mi óvakodva válogatja szavait, mi csín és finomság ömlik el művein, mi bajosan lehetne nála gondolatot, szót, kifejezést találni, mely ízlést sértene: mint hagyja e tekintetben maga megett mind azokat, kik előtte írtanak, s mint állhat példányúl még ma is sok költőink előtt! Ki ezekre, Daykát végig forgatván, figyelemmel volt, az nem fogja vak előszeretetnek mondhatni bírálónak azon állítását, hogy Dayka, ha költői pályája tovább terjed vala, s ha műveivel korán megismertetett volna bennünket valamely jóltévő kéz, szinte úgy epochát alkothatott vala ízlésünk historiájában, mint alkotott kétségbehozhatatlanúl Kazinczy. Csak vak történet tehát, hogy Dayka költőink ízlésére nem volt befolyással, kitünő befolyással, miként lehetett vala, ha művei számos évekig öszvegyűjtetlenűl nem hevertek volna: de azért ő a magyar költésnek örökre egyik nevezetesebb meteórjai közé fog tartozni, s a magyar literatúra historikusa nem lesz igazságtalan feledni, mi volt ő saját szelleme sugalmából az ízlés országában.

Dayka individualitása és költői charaktere félre-

ismerhetlen bélyeggel vagyon művein kinyomva, s különbözik mindazokéitól, kik nemzetünknél magokat a költői pályán kitünőkké tették. Ő nem ragad el bennünket merész, nagy ideákkal mint Vörösmarty és Berzsenyi, nem meríti keblünket mélyen elborúlt fájdalomba mint Kölcsey: az ő Músája egy fiatal leány, tele jósággal és szelídséggel; érzékeny nagy mértekben, a nélkül még is hogy érzelgő volna, s e nagy érzékenység teszi, hogy gyakorta bús, hogy szenved, mert az érzékeny kebel könnyen sérül. Szavai panaszok és epedés, hangjai melegek, forrók, de elfojódottak, ritkán mennek kifakadásig, s rajtok bizonyos megnyugvás a sors végzetében mutatkozik. Könnyei hullanak a kedves leánynak, de arczát ügyekszik fátyolba rejteni, hogy ne búsítsa el azokat, kik látják. Ő vigasztalást nem közöttünk, nem e földön, hanem attól vár, kire más kifakadóbb, hevesebb lélek, megrázkódva tekint: a haláltól; s a halál neki nem rémítő vázkép, hanem szelíd, jóltevő barát, kinek keblében felnyílik a nyúgalom országa, enyhül a szenvedés; azért, valahányszor e jóltevő, emlékezetében feltűnik, bizodalom könnyei közt emelkednek epedő szemei az égnek messze kékellő, de közel reménynyel biztató, távolába. Szépsége e jó, szelíd lyánykának nem ötlik egyszerre szemekbe; öltözetén nincs semmi kitünő, hanemha a csín és egyszerűség, s ott hol más szépek szíveket fognak ragadni, ő alig leszen észrevehető: de a ki egyszer szemeit figyelemmel függesztette rá, ki vonása bájaiban azt a szóval nem magyarázható kedvességet, szívjóságot olvassa, az örökre híve fog maradni, s emlékkönnyeket hullatand a rég hamvadó felett, és az a szőke fürtökkel ékes arcz, azok a halvány vonások, melyekben jóság és heves, de még is szelíd fájdalom ül, azok az egekbe vágyó, még mosolygásokban is epedő kék szemek úgy fognak neki örökre emlékezetesek lenni, mintha valamely rafaeli kéz varázslotta volna őket elébe halhatatlan ecsettel.

Daykának egész poesise lélekfestés, oly hív és való, hogy nem ismerek magyar költőt, ki őt ebben fe-

lűlhaladta volna. Míg más lyrikusok érzéseik következményit beszéllik, ő előttünk hagyja érzéseit feltámadni, előttünk megyen végbe a küszködés szenvedélyeivel; az érzés nála nem csak elmondva, hanem analysálva s a maga változásaiban fokonként előábrázolva van, ami mesteri kezet árul el; mert jól vette észre az éles elméjű angol Bulwer, hogy az indulatok nem annyira a magok kitörésében, mint inkább támadásaik és küzdéseikben érdekesek, s hogy Dídónak küzdve előábrázolt szenvedélyei mutatnak Virgilnél leginkább mesteri kézre; hogy Medeának és Macbethnek szívharczaik rémítőbbek, mint magok eltökélése. Míg mások szívök állapotját festik, Dayka saját szívével látszik beszélltetni mit érez. Hangjain többnyire elfojtódás van, s lantja húrai fátyol alól zengenek. Miket ő mond, láthatlanok; csak szív foghatja meg, külső érzékek nem; nála még az érzéki képek is abstractumokká válnak s nem gyújtják fel a képzeletet. Külső természet őt ritkán hevíti fel, magából ömlik ki s magában van egész poesisének forrása. Neki tárgyai, képei, epithetonai mind szellemiek. Tekintsünk, például a Titkos Bú, s Esdeklés czímű darabokra: bennök minden a lélekből van véve s a lélekre vitetik vissza: homályos bú, előre-érezés, elfojtott sohajtás, rejtett ah, epedő gerjedezés, szerelmi bájos édesség, elhúnyt öröm, néma jajgatás, emésztő bánat, kínos édes nyögdelések, édes elragadtatás, ál vígság stb: ezek azon ideák, gondolatok, szavak, melyekkel Day ka foglalatoskodik, melyekről zeng, melyekkel fest, s szinte meglep bennünket gazdagságával a psychologiai kitételeknek, melyekben egyébiránt nyelvünk nem igen bővelkedik. Mi fogott volna az ily költő lenni egy psychologikusabb nyelvű nemzetnél! Dayka stílusa egyszerű, csínos, minden virágok nélkül, proprius szólásokban gyönyörködő, s még is — ami nem kis figyelmet érdemel — költői. Ezekből könnyű általlátni, hogy versei finomabb érzésű olvasót, míveltebb embert kivánnak, következőleg, hogy Dayka nem lehet nagy publicum embere, hogy ő mindig csak a kisebb rész kedvelte fog maradni, de azé, melynek

10*

tetszeni nehezebb s nagyobb dicsőség; s ő ezen kis résznek örökre kedvencze leend már csak annál fogva is, hogy az ily psychologus poeta mindig igen ritka volt minden nemzeteknél.

A Titkos Bú, Esdeklés, Az esztendő első napján, Kazinczyhoz, Egy Széphez, Menyekzői dali azon művei a költőnek, melyek őt feledhetlenné fogják tenni meddig magyar hang leszen, s leginkább igazolják, miket itt bíráló felőle monda. — Dayka még fordításra is ilyetén psychologikus műveket választa, s közöttök néhányat igen szerencsésen adott vissza nyelvünkön.

Ha meggondoljuk, hogy költőnk művei ifjúkori dolgozások, hogy őt már 27-d. évében elvesztettük, s hogy egész pályája alig volt nyolcz esztendős, nem kell-e fájdalomnal eltelnünk a szép lelkű ifjú halálán s azon, hogy nem Kölcsey és Vörösmarty korában született, s nem most él közöttünk? Mi volt ő már is, még ifju elmével és azon idők parlagságához képest, s mi fogott vala később lenni, vagy épen korunkban! Úgy látszik, költésünknek a végezet nem kedvez midőn Ányost, Daykát és Csokonait ifju korokban, Kisfaludy Károlyt pedig — a még mindig haladót — pályája közepéből kiragadozá közűlünk. E veszteségek annál érzékenyebbek, minél kevesebb költői elméket látunk ifjaink között feltűnni.

* * *

Toldy e versek előtt Dayka biographiájával is megajándékozá olvasóit, melyet Kazinczy után írt. A biographia melegen emlékezik a költő felől, itélettel és csínnal van dolgozva. Bírálónak csak egy érszrevétele van rá, mely a Kazinczy által dolgozott biographiát is érdekli. Dayka halálának éve, napja, helye feljegyeztetett: azt azonban sem Toldy sem Kazinczy nem mondják, ha Ungvártt temettetett-e el, és itt is mely helyen, amit méltán lehet fájlalnunk, mert e nemzetnél, mely, mint Kölcsey oly szívrázólag veté szemünkre: „saját

jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani" legalább írásban kellene feljegyezve bírnunk, hol hamvadnak azoknak poraik, kik egykor a haza dicsőségére éltek. Az Ungvárott megfordúló, ki talán Daykának tisztelője, hiába fogja kérdeni hol nyugszik a Grátiák kedvelte? A domb, mely egykor fölötte emelkedett, lesűlyede a sok esztendők terhe alatt, s nincs ki a szent helyet kimutassa többé.

XI.

A FORDÍTÁSOKRÓL.

Goethe, „West-östlicher Divan“ czímű fordításához ragasztott jegyzései s magyarázatai között a fordításokról ezeket mondja:

„Fordítás háromféle van. Az első bennünket saját értelmünkhöz mérve ismertet meg a külfölddel; az egyszerű prózai fordítás erre legalkalmasb, mert az által, hogy a próza a költői műnek minden sajátságait egészen elmellőzi s még a költői enthusiasmust is közönséges vízlapályig vonja le, kezdetben a legjobb szolgálatot teszi; mivel bennünket az idegen jelességekkel saját nemzeti itthoniságunkban, mindennapi életünkben lep meg, és a nélkül, hogy tudnók, mi lel, egy magasabb hangulatot kölcsönöz, s valódilag épít bennünket. Ilyen hatása lesz örökké Luther (németre fordított) Bibliájának.

Ha a Nibelungen mindjárt alkalmas prózára fordíttatván, nép könyvévé bélyegeztetik, sok nyereség lett volna belőle, s ama különös, komoly, mogorva, rémletes lovagszellem a maga egész erejével megnyerte volna tetszésünket. Kell-e ezt még most is tenni, s tanácsos-e, azok fogják legjobban megitélni, kik ezen régiségekkeli foglalatosságra magokat elhatározottabban reá szánták.

Erre egy második időszak következik, hol az ember magát ugyan a külföld körülményeibe helyezni, de sajátképen csak idegen értelmet magáévá tenni, s ezt önnön értelmében visszaadni ügyekszik. Ezen időt a szó legtisztább értelmében parodiainak lehetne nevezni. Nagyobb részint szellemdús emberek azok, kik magokat ily

munkára megbívottaknak érzik. A francziák ezen módot használják minden költői mű fordításánál: Delille fordításában százonként lehet rájok példát lelni. A franczia amint az idegen szavakat ejti, úgy bánik az érzésekkel, gondolatokkal, sőt tárgyakkal is; ő minden idegen terméknek egy surrogátumát kivánja, mely saját földén és telkén termett.

Wieland fordításai ezen osztályhoz tartozók. Neki is egy sajátságos értelmi és ízlési érzéke volt, melylyel a régiekhez és külföldhöz csak annyiban közelített, menynyiben illendőnek hitte. E derék férfiú a maga kora képviselőjének nézethetik. Neki rendkivűli hatása volt, amennyiben épen az, amit vélt, s amint magáévá tette és közlé, kortársainak is kellő és éldelhető volt.

Minthogy azonban sem tökéletesben, sem pedig tökélytelenben, nem maradhat az ember sokáig, hanem egyik változásnak követnie kell a másikat, megértünk egy harmadik időszakot is, melyet a legfőbbnek és legutolsónak lehet nevezni, azt t. i. hol az ember a fordítást az eredetivel ugyanazonná (identisch) akarja tenni, úgy, hogy ne egyik a másikért, hanem a másik helyét teljesen kipótolva, álljon.

Ezen mód eleintén a legnagyobb ellenszegülést támasztotta, mert a fordító, ki magát szilárdan az eredetihez köti, kevésbbé vagy jobban a maga nemzetének eredetiségét tagadja meg, s így egy harmadik támad, melyhez a sokaság ízlésének még mívelődnie kell.

A soha eléggé nem becsülhető Vosz eleintén nem elégíthette ki a közönséget, míg csak az magát ezen módba bele nem alkalmazá, bele nem szoktatta. Ki azonban jelenleg áttekinti, mi történt, micsoda fogékonyság jött a németek közé, mely rhetori, rhythmikai, metrikai hasznok vannak a szellemdús, talentummal bíró ifjú előtt, miként vezettetnek fel közöttünk kétszeresen és háromszorosan, németekké változott idegenek gyanánt, Ariost és Tasso, Shakespeare és Calderon, az reméllheti, hogy a literatúra történetei őszintén meg fogják mondani, ki törte legyen meg annyi akadályok közt ezen útat először.

Hammer dolgozásai is hasonló bánásmódra mutatnak a keleti műveknél, hol főképen a külső formához közeledés ajánlatos. Mely végtelenűl jobban mutatkoznak Firdusi fordításainak némely helyei imént nevezett barátunktól, mint azon átdolgozóé, kitől némelyeket a „Fundgruben" czímű gyűjteményben olvashatni. Ezen módját egy költő átdolgozásának a legszomorúbb tévedésnek tartjuk, melyet szorgalmas, s egyébiránt ily nemű munkára termett, fordító választhata.

Minthogy azonban ezen három időszak magát minden literatúrában ismétli és váltogatja, sőt a bánásmódok egy időben is gyakoroltathatnak; most a Schahnahmék és Nisami munkáinak egy prózai fordítása még mindig a maga helyén volna. Az egy futólagos, a fő értelmet kizáró olvasatra használtatott, örvendénk a történetin, a mesésen, s általában azon, ami ethikai, s mindig közelebbről ismerkedénk meg az érzeménynyel és gondolkodásmóddal, míg végre velök teljesen öszvebarátkozhatánk!

Emlékezzünk azon nagy tetszésre, melylyel mi németek Sakontalának egy ily fordítását f gadtuk; s a szerencsét, melyet teve, azon közönséges prózának kell tulajdonítanunk, melybe a költemény felolvasztatott. De most a maga idején volna egy harmadik nemű fordítást adnunk, mely az eredeti különféle dialektusainak, rhythmikai, metrikai, és prózai szólásmódjainak megfelelne s nekünk a költeményt a maga egész sajátságában újra kedvessé és itthonivá tenné. S minthogy Párisban ezen örök műnek egy kézírata van meg, ezen munkával egy ott lakó német magának előttünk halhatatlan érdemet szerezhetne.

A felhőkövet Megadhutának angol fordítója szinte nagy becsültetést érdemel, mert egy ily munka első ismerése időszakaszt csinál életünkben. De az ő fordítása sajátképen a második időszakba való; paraphrastikus és pótló, öt lábú jambusokkal hízelkedik az éjszaki fülnek s érzéknek. Ellenben a mi Kosegartenünknek köszönök néhány verset közvetlen az eredeti nyelvből, melyek

mindjárt más értelmet adnak. Ezen fölül az angol, motivumok átváltoztatását engedett magának, melyeket a gyakorlott aesthetikai szem azonnal fölfedez és rosszall. Miért neveztük legyen a harmadik időszakot egyszersmind utolsónak, kevéssel megmagyarázzuk. Oly fordítás, mely magát az eredetivel ugyanazonná ügyekszik tenni, végtére az interlineáris fordításhoz közeledik, s nagyon megkönnyíti az eredetinek értelmét; ez által fölvezettetünk az alapszöveghez (textus), sőt vitetünk, s így végtére az egész kör bezáródik, melyben az idegennek és honinak, ismertnek s nem ismertnek egymáshoz közeledése mozog".

Miket itt Goethe a fordítási müvészetről oly jól s elvek tekintetében kimerítőleg mond, az a német nemzet találmánya, s valamint az, úgy gyakorlatilag is ő űzi azt legszerencsésebben, s a legnagyobb remekeket e nemben nálok láthatni: de rajtok e tekintetben a nyelv is sokat könnyít. Mi magyarok nehezen leszünk valaha oly fordítók mint ők, mert, egyebet nem említvén, megjegyzésre méltó csak az is, hogy nyelvünk természeténél fogva szavaink csaknem minden változatnál egyegy szótaggal nevekednek, mi a legszebb szót is alkalmatlanná és rúttá teszi, s péld. a jól hangzó szerencse fölnevekszik szerencsétlenségeknek-ké. Mit a németek a fordítási müvészet iránt tudnak, nálunk sem egészen új már. Az enyészhetetlen érdemű Kazinczy régen szóba hozta azt, csakhogy az eszme még mind eddig nem foganszott meg közöttünk, s fordítóink többnyire csak a Goethe által osztályzott első időszakba számítandók. Maga Kazinczy, a sok tekintetecbon legjelesebb magyar stilista művész, a régi classicusok fordításában nem volt eléggé szerencsés, legalább Sallust — minden nagy becse mellett is — nem az a maga nemében, ami Marmontel és Boufflers a magáéban. De az igazságos nem hagyandja fontolat nélkül a feladatok

különbségét, s itéletében az úttörőt megválasztja attól, ki már maga előtt nyomokat lel. Kölcsey talán az egyetlenegy közöttünk, ki az Ilias elkezdett fordításával reményekre ébreszte, hogy, ha tehetségek szorgalommal és munkatürödelemmel párosodnak, s a nyelv kincsei nem hagyatnak sok figyelem s használat nélkül, a harmadik időszakba eljutás, habár nem oly szerencsével is mint a németeknél, legalább egészen lehetetlen nem lesz. Erre azonban törekedniök kellene azoknak, kikben erő van, mert ha mindennek könnyebb oldalát veszszük, lehetetlen, hogy törekedéseink nevezetes sikert hozhassanak elő.

XII.

MEGYERI KÁROLY.

Dec. 1842.

A magyar szinészetet egy nem könnyen pótolható veszteség érte. Megyeri Károly e hónap 12-dikén eltűnt az élők sorából, szinészi pályája 26-d., korának még csak 44-dik évében.

Ki ne ismerné a Megyeri nevet e hazában? Kinek ne volna élénk emlékezetében e sok adományú, e nagy erejű szinész? Előttünk lebegnek az alakok, mintha tegnap láttuk volna, melyekkel ő oly jellemzetes, oly élethű másolatban népesíté meg a színpadi világot; előttünk a vidor Músa avatottja utánozhatlan eredetisége s kifogyhatlan szeszélyei egész gazdagságában; előttünk a kisded zömök alak, ezer változatú proteusi arczával, mozgásai s öltözetével, melyek mindannyi jellemfestő, szerepmagyarázó jel és betű valának e szinész játékában; előttünk áll az elhúnyt maga amint élt és

mozgott, de fájdalom már csak élénk emlékezetben áll előttünk: élő szemeinknek a valóságban nem lesz többé látható; nem lesz látható a müvészet teremeiben, hol annyi szerencsével, a magyar nép annyi tapsai közt járdalt; nem lesz hallható száz meg száz víg történetecskéivel, melyeket magán körökben egyszer és másszor a társaság felvidítására oly plastikai kifejezésekben tuda elmondani, hogy rá és történetére hosszas idő után sem lehet emlékezni a nélkül, hogy a lélek komorabb, borongóbb állapotjában is azonnal felderűljön. Mindezeknek vége. Ajak, mely bennünket elragada, hideg és megmerevűlt; arczizmok kifejezésben gazdag játéka, mint márvány mozdulatlan, s melyekben lélek s annyi erő, annyi beszéd élt, a szemek villámai elhamvadának. Vannak jeles szinészeink, s fog bizonyosan feltűnni elme az újabb nemzedékből több is; de azon szakban, hol Megyerinek fő ereje volt, nincs vele mérkezhető tehetség, s nem oly hamar lesz ismét.

S íme mindannak, mi e nevezetes magyar szinészt kitünővé tette, egyetlenegy percz véget szakaszta. Volt és nincs . . .! Mert az, mit szinész lángesze teremt, feltalál, előállít, csak addig létezik, míg a lángész maga; sem vászonra nem rajzolható, sem szavakba nem önthető, sem márványba nem vésheтő. Sokszor fogjuk elmondani mi, kik Megyerit mint szinészt ismertük, az utánunk jövőknek, kik őt nem ismerték, mi jeles tehetség volt ő, de műveiből semmit sem mutathatunk fel, mi magasztaló szózatinkat igazolhatná; mert a színmüvészetnek semmi maradandósága nincs: olyan az mint a felhők között borongó nap, fel-feltünik, e perczben elragad bennünket szépségével, s a másikban már elenyészett, s ha egyszer a nagy éj bekövetkezék, láthatlanná lőn ragyogásának egész dicsősége. De kötelességünk élőknek, kik őt láttuk, szerettük, műveiben gyönyörködénk, tehetségeit gyakran csodálók, hálából iránta és buzdításúl fenmaradt pályatársainak, őt megemlegetni, mert megérdemlik a jelesek, kik műveikben magok többé nem beszéllhetnek, hogy kortársaik szóljanak rólok, és

szólni fogunk róla, és fajdalmasan megemlékezni a nemzeti színház falai közt, valahányszor a művek adatni fognak, melyekben ő jelès volt, és érezni sokszor — s ki tudja mely sokáig? — mennyit vesztének ez egy emberben! És vajha találkoznék pályatársai között egy, őt és életét közelebbről ismerő, ki kifejlése történetét elbeszéllné az elhúnythoz méltó szavakban, hogy, midőn mi vele egykorúak sem adhatunk majd választ, s a nemzeti szinészetnek egy utánunk jövő barátja sírkövéhez tévedvén, kérdeni fogja: ki volt ő? legalább holt betűkben találhasson feleletet, legalább árnyékrajzát bírhassa annak, ki egyik lelkes hirdetője volt a magyar ígének, ki ébren vala már, mikor még sokan aluvának, ki küzdött sok fáradsággal a nyelv dicsőségeért, s ki önérzettel mondhatná el, ha szólnia még szabad volna: nem minden szerencse nélkül!

II.

IRODALOM.

I.

VEZÉRSZÓ A KRITIKAI LAPOKHOZ.

Tudományok mezején, valamint a hit országában, két nevezetes felekezet van: keresztény és bálványozó. Amaz egy mindenható lénynek, az örök, a tiszta igazságnak szabad lélekkel áldozik, s a nemzeti köz fényért buzog; ez vakon és szolgai félelem közt borúl le álistenei előtt, melyeket a rejtemények leplébe vonúlni szerető önség ábrándképekből alkota neki. Nemzetünk tudományi pályáját mindeddig az utósó felekezet bírja. Mi rettegünk a tudományos tribunáltól, utáljuk és gyűlöljük azt, istenünk az önfény, s a bálványozásnak vagyunk baráti. A helyett hogy az egyedűl-üdvözítő, az igaz útat keresnők, a szív és vérrokonság, hír és névgőz, a vallásbeli pártoknak s az emberi hiúság ezernemű csábjainak, mint annyi isteneknek, szobrokat emeltünk. Mi érzéseinket, dicsvágyaink ingereit megtagadni csak parányi részben sem tudjuk, feláldozni pedig önfényünket a köz fényért, valamint a polgári, úgy a tudományos körben sem vagyunk eléggé erősek. Mi nem az ügyet, egyedűl magunkat szeretjük; s ez mutatja, hogy a lélek cultúrájában még messze nem haladtunk. Jaj annak, ki hiúságaink isteneit nem tisztelve vagy nem kímélve legalább, az igazság zászlójához álla, s kritikai szövétnekkel járdal tudományos pályáján! Az kaján és erkölcstelen, eretnek és hongyűlölő; annak minden lépte kárhozatos bűn s a legvétkesebb vétek.

A jelen lapok kiadója jól ismeri azon viszonyokat, melyek közé teendi magát, midőn e bírálatok gyűjteményével föllép; tudja, hogy nevét ezek által a magyar írók kedvezéseibe ajánlani nem igen fogja, sejti azt, hogy nembarátjai száma a szerint fog nevekedni, amint az itt kiadandó bírálatok számai. Azonban ő egyike azoknak, kik inkább kivánnak nem szerettetni, hogysem hitök s a köz ügy rovására szerettetni; kik készek polgártársaik gyűlöletét is eltűrni, ha ezen tűrés által a köz virágzat magvai hintethetnek el.

A kritikának, e gyűlölve rettegett, s rettegve tisztelt istennének, templomot építeni, oltárt emelni közöttünk, sohasem volt oly hasznos, sőt oly szükséges, mint ma.

Ha végig szemléljük a magyar literatúra történeteit, nem találunk kort, mely a jelennel hasonlítható, nem évszakaszt, mely a vívó és küzdő kor nevét oly méltán viselhetné, mint ez. Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár, egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérczeihez, de az útat, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri. Az írók száma koronként nevekedik, s nem sokára közegyenbe fog állani az olvasókéval; könyveink egymást érik, s ha ki a mennyiségről vonna következtetést az értékre, mondhatná, hogy a magyar literatúra nem sokára az olaszszal, francziával fog versenypályát futni. Vannak közöttünk emberek, kikkel a szertelen hazafiúság szertelen dolgokat mondogattat, vannak íróink, kik ha egy történetecskét, mely legfelebb is anekdotának volt alkalmas, dialogusba szőve (mert nálunk a drámai formához ez elég) nyolcz-kilencz íven végig hurczolhattak, shakespeari, calderoni elmét vélnek agyaikban lobogni; vagy ha egy kisded értekezést a magyar orthographiáról (mert ez a magyar írók vesszőparipája), sok elavúlt, rég elúnt semmikből öszveférczelhettek, azt hiszik, hogy Révai s Adelung hozzájok képest a philologiában csak tanuló gyermekek, s hogy a népek egyetemi nyelvét minden bizonynyal ők fogják feltalálni. Említsük-e a poetasterek hemzsegő seregét, ezeket a

tűredelem ostromlóit, ezeket a fülkínzó unalmas troubadourokat? Könyveink nagyobb részét ezek foglalják el, azért van bennök a szív és ész szavának oly ritkán helye. S mind ezek a legfellengőbb álmokban élnek, s goethei, schilleri nagyság bizodalmával kerengenek parányi köreikben. Embernek legfőbb boldogságát képzelet s álmok teszik, s ha kit álmaiból vertek fel, az boldogsága egéből hullott le; hagynunk kellene tehát keresztényi kímélettel, hadd álmodják végig az ily jámborok rövid életöket, s hadd legyenek boldogok. De ez álomboldogokat imádók, hirdetők, magasztalók veszik környűl; a tévedések, a képzelmek kórjai elragadnak s egész csoportokat tántorítanak a vad tudatlanság örvényébe, az alatt, hogy a valódi érdem félrevonúlva nem ismertetik vagy elfeledtetik — s ez vágja ketté a dolgot. Fel kell vernünk ezen ál Goethéket, ál Schillereket álmaikból, hogy imádóik is látni tanuljanak; meg kell gyújtanunk a kritika szövétnekét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely üdvezület pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás örvényéből nincs mentség, nincs szabadúlás.

Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hizelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az útat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni. Ha mi barátinkat, rokoninkat, mint eddig, csak ölelgetjük; hitsorsosinkat csak dicsérgetjük; nagyainknak csak hizelkedünk, hókolunk; ellenségeinket csak üldözzük, s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem akarjuk; ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarabjai leszünk: úgy a tudományos haladásnak bízvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök veszteglésben tespedezünk s egy chinai penész fogja elborítani, megemésteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket.

A kiadó örömmel s valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók, pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Óhajtaná, hogy e pártok szelleme el ne szúnyadjon, s törekedni fog, hogy az e jelen lapok által is mind inkább lobogásban tartassék. Az ellenkezés és küzdelmek, a forrás, köszörűli az elméket, erőben tartja a lelket, s mit szendergő béke s nyúgalomban tengés húsz év alatt nem tehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt s vetekedés két-három év alatt képes eszközleni. A polgári pártok, belháború, veszedelmei a nemzetnek: az írói lázadások ellenben legczélirányosb eszközei a tudományos haladásnak. Ott vér foly, pusztulás, ínség, halál kegyetlenkednek, s felette kétséges, felette bizonytalan, ha a jelenkor véráldozatai fognak-e teremteni a jövendő ivadéknak boldogságot: itt csak a hiúság ködei tépetnek szerte, az előítéletek zúzatnak öszve. Ott egész nemzetet éri s érheti az ártalom, itt csak egyes emberek szenvednek kárt, talán egy kis hírbeli kárt; s mi egyes emberek vesztesége, ha még oly nagy volna is, azon megszámolhatlan haszon mellett, mely egész nemzetre hárúlhat?

Ezen gondolatok forgottak elméjében, midőn eltökéllé, hogy egyesűlve néhány lelkesebb barátival a tudományos köz ügynek, e kritikai gyűjteményt megindítsa. Általányos czéljai az eddiglen mondottakból érthetők: az előítéletek, tévedések, írói pedantismus és félszegségek ellen akar gátakat rakni, melyek köztünk divatban vannak, vagy divatba kezdenek jőni. Szándékait azon úton reményli elérhetni, ha a magyar literatúrának észrevehetőbb lépteit bírói figyelemmel kíséri, s mindenről, ami tekintetet érdemel, kritikai észrevételeket közöl. Ezen czélra nem szükség minden megjelent könyvnek megitéltetnie, elég leszen csak azon productumokról emlékezni, melyeknek néminemüleg életök van. De itt sem von oly szoros korlátokat, hogy ne vehessen magának szabadságot néha csekélyebb nyomatékú munkákról is szólni, ha azok hasznos dolgok elmondására alkalmúl szolgálhatnak. Valamint viszon-

tag lesznek oly esetek, melyekben becses művekről is hallgatni fog, ha rólok mindennapi s talán közönséges, ismert észrevételeknél egyebet nem mondhat.

A munkáló társak nagyobb része magát megnevezni nem fogja. Oly mód, mely az angol időszaki írásokban nagy divatban van, s melynek sokkal több jó, mint rossz oldalai vannak. A névtelenség leple alatt mindenki szabadabb s nyíltabb; a barátság s hála érzéseit is könnyebb hallgatásra bírni; a tartalékra, vonakodásra nincs ok. Így a félénk is megbátorodik, s őszintén mondja el amit elmondani rettegett volna. Szóval: az éjfél titkaiba leplezett areopágusi tribunál a lelkes görög népnek nem volt lelketlen találmánya.

II.

S A S.

Rec. ki e helyt észrevételeit elmondja, a legbékeszeretőbb emberek egyikének vallja magát, s házi csend miatt sok írói hibákat szokott elhallgatni; nem azért szólal fel tehát itt is, mintha literátori viadalra volna kedve, hanem egyedűl azért, hogy egy hasznos szándékot észrevételeivel támogatva elősegélljen. Ennélfogva reményli, hogy barátságos s jó szívből eredt szavai, ha talán akaratja ellen s emberi gyarlóságból néhol élesebbek volnának is, nem fognak epét fakasztani.

Nov. 30. 1830. Thaisz András által ezen jelentés tétetett közzé.

„A köz bizodalom, az olvasó közönség várakozása, többeknek sürgetése, az előre beküldött munkák, s a magyar literatúrának örvendetes kifejtődése elhatároztak engemet, hogy a mostani s jövendő országgyülési törvényszünetet czélerányosan *) használjam, és Sas czím alatt egy több kötetből álló vegyes tárgyú munkát kiadjak. Ez mindent, ami a hazában s a külföldön írásra s olvasásra méltó, fog magában foglalni, s tárháza leszen minden szépnek, jónak és hasznosnak, mindennek ami az életet, mivészséget, literatúrát és tudományt illeti, nem csak Magyarországra, hanem az egész mívelt világra kiterjesztve. — Mindegyik kotet tíz ívből áll nagy nyolczadrétben, szép fejér papiroson, nagy és csínos betükkel, s melléje adatik egy Literatúrai Jelentő. Az első a sajtót most hagyja el. Előfizetése három kötetre 5 frt. v. cz. s tart a jövő 1831-ik esztendei Józsefnapi pesti vásárig; azontúl a következő három kötetre fog előfizettetni, s a kijött 3 kötetnek ára 7 frt. 30 krra v. cz. emeltetni. Az írók egy-egy ívért 20 frtal v. cz. fognak megbecsültetni, melyet a kiadónál könyváros Wigand Ottó úrnál nyugtatványaik eránt felvehetnek. Akinek munkája,

*) Erányosan és eránt hibásan iratnak e-vel. A magyar nyelv nem tür egy szóban vékony és vastag magánhangzót. L. Révai El. Gram. I. 62. s a követk.

akar értekezés, akar kivonás, akar fordítás, akar könyvvizsgálás vagy esmertetés, akar jelentés vagy tudósítás s t. e. f. az egymás után kijövő 12 kötetben, az előfizetők által legjobbnak fog esmertetni, annak jutalmúl 400 frtot v. cz. fog a kiadó kifizetni. A munka maga dicsérje magát — ha életet érdemel, álljon fenn, ha nem, veszszen el: úgy is az újságbeli dícséretek, önmagasztalások s vásári szemfényvesztések által annyira ámíttatik a világ, hogy utóljára saját szemeinek sem fog hinni. Előttem egyedül a czél áll, s ez változhatatlan: „a haza virágzása s fejedelmével egyesült boldogsága;" csak e czélt kivívni kevély vagyok. Az előfizetéseket konyváros Wigand Ottó úr Pesten szedi be. Költ Pesten nov. 30-án 1830. Thaisz András.

Ki ne örvendjen e jelentésnek! Ime most három folyóírásunk van (Tud. Gyűjtemény, Muzárion, F. M. O. Minerva); ezeknek, kivált a két elsőbbiknek, mi sokat köszön a magyar literatúra, mindenki előtt tudva van. Itt a negyedik folyóírás készűl életet élni. Rec. óhajtja, hogy e folyóírás felálljon, minél előbb felálljon, óhajtja azt is, hogy ne egykét, hanem számos esztendeiglen és pedig társai mellett összeütközés nélkül fussa meg rendeltetése pályáját; vagy világosabban szólva, hogy se ez társait, se amazok ezt el ne öljék. Midőn Rec. ezen óhajtását kinyilatkoztatja, múlhatatlan kötelességének tartja azt is nyilvánná tenni, hogy szeretné e folyóírást minden tekintetben jóvá, hasznossá alkotni, s minden netalán történendő botlásoktól megmenteni, hibáiból kitisztogatni, s e szerint az olvasókban iránta részvételt s pártfogást gerjeszteni. Rec.-nek t. i. sajnosan esnék azt tapasztalni, ha e folyóírástól a közrebocsátott jelentés miatt idegenednének el az előfizetők, ha tudniillik ennek hibáiból a folyóírásra vonnának következtetést. Ez volt az ok, hogy az érdemes szerkeztető Thaisz Andrást az itt következőkre figyelmessé teszi.

Rec. az imént előadott jelentést másképp készítette volna; van t. i. benne sok olyan, mely szemeinek nem tetszik. Azonban, mivel a mások sajátságait is tiszteli, s a maga tetszéseit vagy nemtetszéseit törvények gyanánt vétetni nem akarja, magába fojtván a tetszés szavait, csak oly észrevételeket fog előhordani, melyeket okokkal támogathat. Azt mondja a szerkeztető:

I. *Hogy őt a köz bizodalom, az olvasó közönség várakozása, többeknek sürgetése, s végtére a magyar literatúra kifejtődése határozták e folyóirás kiadására.* Rec. azt véli, hogy bizonyos személynek ez vagy amaz tettében való bizodalom csak úgy támadhat valakiben, ha az már rokon nemű tettekben ügyességét bizonyította be. A jelen folyóirás szerkeztetője ezt nem mondhatja, s önmagáról kivált, szerénytelenség vádja nélkül nem mondhatja. Nem való az is, hogy őt az olvasó közönség várakozása és többeknek sürgetése határzották el e folyóirás kiadására. Az olvasó közönség e folyóirás felől mind eddig nem tudott semmit, s hogy készülőben van, azt e jelentésből érti legelőször, és így annak kijövetelét nem várhatta, nem sürgethette. Filius non potest existere ante patrem. Továbbá a magyar literatúra örvendetes kifejtődése alatt Rec. egyebet nem érthet, mint a tökélynek egy bizonyos pontjáig való eljutást, azaz, a vég czélhoz való közeledést. Tegyük fel, hogy a magyar literatúra már enynyire haladt. Ily haladás mire határozhat bennünket egyébre, mint hogy örvendezzünk rajta? Ha már czélnál vagyunk, akkor szükségtelen többé a czélhoz erőködés. Kinek az vala czélja, hogy a követ hegytetőre tolja, s szerencsésen fel is tolta, tovább nem fogja tolni akarni, mert megeshetnék az is, hogy a túl felen mind köve, mind maga lehengeredjenek. Apróságok ezek; de oly apróságok, melyek a rendhez szokott szemet sértik.

II. *Hogy a kiadó a mostani s jövendő országgyűléseket czélerányosan használja.* Ez azt látszik mondani: a) mintha a kérdésben forgó folyóirás csak törvényszünetek alatt jelenne meg, b) mintha a szerkeztető eddig a törvényszünetek idejét czéliránytalan használta volna. Az első eset contradictióban áll s megczáfoltatik a jelentésnek azon helyével, hol a folyóirásból józsefnapi vásárig 3 kötet igértetik. Józsefnapi vásárig nincs törvényszünet, hacsak a szerkeztető cabineti titkokba nincs avatva. A második esetet Rec. távolról sem merné feltenni a szerkeztető felől.

III. *Sas czím alatt egy munkát kiadjon.* Rec. ezen czímen felette megütközött, s meg az olvasóknak nagyobb része is. Kár volt értelmét meg nem magyarázni mindjárt itt a jelentésben is, mert hogy a folyóirás első kötetében meg fog fejtetni, azt kétleni sem mernők. Hogy ez történt, Rec. annál inkább fájlalta, mert több mint egy ízben tapasztalá, miképen szoktak a magyar olvasók czímekből is következéseket tenni a munkák jóságára. Ez gyengesége ugyan a magyar publicumnak, melyet elirtani hasznos volna, de az elirtásnak nem folyóirás jelentésében és czímén van helye. Itt az ily gyengeséget is tisztelni kell, mert lesznek olvasók, s pedig többen, kik e mystikus czím miatt nem fognak előfizetni. Rec. e czímen sokat törte elméjét, de hogy megfejthette volna, azon szerencsével nem dicsekedhetik. A SAS symboluma szokott lenni a kevélységnek, uralkodói hatalomnak, nagyságnak, s nem ritkán a ragadozásnak is. Rec. a mesterségek, tudományok, művészetek széles egész mezején nem ismer oly osztályt, mely felett az előszámláltaknak valamelyike czímül állhatna. Kevélykedni csak a tudatlanság szokott; uralkodni, dictátori hatalmat bitorlani tudományok mezején nem lehet s értelmes fej nem fog akarni; nagyság czímével kérkedni kiállhatatlan immodestia volna. A ragadozás ideájáról pedig szó sem lehet, mert hogy e folyóirás plágiumok tára akarjon lenni, ily valamit gyanítani szitok és alacsony gúny volna. Symbolica tendentiája tehát e czímnek nehezen van, s talán nem egyéb, mint értelemtől üres különböztető jel, mely nincs ugyan egészen példa nélkül, amint a külföldi könyvek mutatják, de az ily példák valamint gyenge elméjű íróktól származtak, úgy követésre is nem méltók. Az minden kérdésen kivül van, hogy amely jussal SAS nevet visel e folyóirás, szinte azon jussal viselhetné ezeket is: szárcsa, sár, köszvény, láb. A czímnek is van bizonyos, az ízlésben és józan észben alapodott theoriája, melyet általhágni czéltalan különködés, s néha nevetség is. Rec. azt hiszi, hogy az jó czím, melynek jelentése

van a vele megjegyzett munkára, a nélkül, hogy a munka tartalmából valamit elárulna. Az első feltétel a rationabilitás feltétele, a második pedig egy oly okos fortély, melynél fogva a gondos író olvasója figyelmét felfüggesztve mind végiglen foglalatosságban tartja. A correct és szorgalmas író ilyenek ellen soha sem fog véteni.

IV. *Ez a folyóirás t. i. — mindent a mi a hazában, s külföldön írásra s olvasásra méltó, fog magában foglalni, s tárháza leszen minden szépnek, jónak, hasznosnak, mindennek ami az életet, művészséget, literatúrát s tudományt illeti, nem csak Magyarországra hanem az egész mívelt világra* kiterjesztve. Rec. e sorokat így írta volna:

E folyóirásban mindennek, ami a mesterség, tudomány s művészet határai közé tartozik, hely fog engedtetni, legyen bár az hazánkat, vagy a külföldet érdeklő tárgy.“ E néhány szó valóbban meríti ki a czélt, mint ama *hazánkban s külföldön írásra s olvasásra méltó,* mert sok írásra s olvasásra méltó van a külföldön s hazánkban, ami folyóírásban helyet nem foghat. Például: Schweiz historiája Müller Jánostól, vagy a *de l' Esprit des lois* Montesquieutől. Hibás ezen felosztás is: élet, művészség, literatúra és tudomány. Minden ami az életet érdekli, vagy a mesterség, vagy tudomány, vagy művészet czímek alá foglalható; a literatúra pedig a tudományban értetik, stb. Ily apró foltocskák a logikai rend és praecisióhoz szokott szemet igen bántják.

V. *Akinek munkája akar értekezés, akar kivonás, akar fordítás, akar könyvvizsgálás vagy esmertetés, akar jelentés vagy tudósítás* stb. az egymás után kijövő *12 kötetben az előfizetők által legjobbnak fog ismertetni, annak jutalmúl* 400 forintot v. cz. *fog a kiadó kifizetni.* Rec.-t ezen nyilatkoztatás leginkább bántotta. Az olvasó közönség itéletét valamely egyes munka felől megtudni, felette nehéz, vagy épen lehetetlen. Levél által fog-e megkérdeztetni minden előfizető egyenként, mit itélt legjobbnak? Ily correspondentiát nehezen fog a szer-

keztető magára vállalhatni. Vagy ha ezt feltennők is, százféle munka közűl 3–400 előfizető hogyan választhatja ki a legjobbat? Valahányszor a választás egy nagyobb szám közűl történik, a candidatio elkerülhetetlen, különben a választás nem igazságos, s megtörténhetik, hogy 200 voks közűl valaki 15-tel is többséget nyer. De különben is mélyebb jelentésű munkákra nézve a publicum competens bíró-e? Jaj akkor nektek goethei, uhlandi igénytelen, szerény Grátiák! soha sem fogtok méltó tiszteletet nyerni. Tanácsosb volna a 400 frt jutalom elitélését néhány a kiadó által választott íróra bízni. Rec. ezen igért jutalmat nagy ösztönrúgónak tartja az írókra nézve, ugyanazért kivánná, hogy annak elitéltetése igazságos, józan, nem ily ingadozó bírák által történnék.

VI. *Csak e czélt kivívni kevély vagyok.* Rec. ezt így írta volna: csak e czélt vagyok kevély kivívni A született magyar s az, ki syntaxist jól tanult, érteni fogja miért.

Mind ezek hirtelenkedő kéz hibái voltanak, s Rec. reményli, hogy az úgy nevezett SAS érdemes kiadói még egy második jelentést bocsátnak közönség elébe, hol ezek a tévedések ki lesznek jobbítva, a czím megváltoztatva, és a 400 frt jutalom elitélése competens bírákra bízva. Jobb a hibákat kiigazgatni, mint kárt szenvedni. Egyébiránt óhajtja Rec. hogy e folyóírás az olvasókban minél több pártfogókra találjon. Pest, dec. 4. 1830.

III.

„TOLDALÉK A HITELHEZ.“ *)

A politikai tudományoknak általában, de kivált az úgy nevezett nationalis oeconomiának baráti, ezen aphoristikai észrevételeket nagy gyönyörűséggel fogják olvashatni. Miket a Hitel írója vagy homályosan, vagy nem eléggé kimerítőleg érdeklett, azok itt röviden s mély politikai belátással fejtegettetnek s pótoltatnak ki. Folytanak legyen ezen rövid észrevételek bár kinek tollából — mert a szerző magát nem nevezi meg — bennök az éles itélet s valódi tudomány jelei világos vonásokban mutatkoznak, s méltán lehet sajnálni, hogy az ily érett ész termékei nem a magyar földön fakadnak ki, hanem ügyetlen kezeknek kell őket idegen mezőkről hozzánk általültetniök.

Örömmel láttuk, hogy a könyvecske már második kiadást ért, s óhajtjuk, érjen egy harmadikat is, de akkor a kiadó a fordítást gyakorlottabb kezekre bízza: mert ez előttünk fekvő kiadásban majd minden lapon mutatkoznak tűrhetetlen beszédformák és balúl fordított műszavak, melyek világos tanulságúl szolgálnak, hogy a fordítónak a magyar nyelv nem volt első nyelve, s benne még csak járni tanuló gyermek, kinek minden tizedik lépése botlás: azonban, úgy látszik, jó úton van, s tanulás és szorgalom által, ha a szépnyelvűségig nem is, legalább a hibátlanságig, felvergődhetik.

---

*) „Toldalék Észrevételek gróf Széchenyi István Hitel czímű munkájához. Egy Hazafitól. Második kiadás. Pesten, 1831.“ 61 l.

IV.

BALOGH JÁNOS ÉLETE.*)

Nem érezve mi volt, nem értve miért volt, nem álmodva mint lehete, kinek képét festeni akará, az ami volt; sovány periphrasisokkal tölt be itt 21 lapot egyike a legszerencsétlenebb biographusoknak, kiket valaha a magyar literatúra ismert. Azon szemrehányást, melylyel az életírók közönségesen vádoltatnak, hogy hőseiket szerfelett idealizálják, ez legkevésbbé sem érdemli; sőt unalmas, erőtlenűl bugyborékoló előadásával elfojtja azon jó képzeletet is, melynek a Balogh név említésénél nem lehet nem támadnia mind azokban, kik e jeles férfiú tetteit tudják, ismerik. Egy, nyolcz országgyűlésen nagy fénynyel ragyogott polgárról, kinek rendületlen, néha szinte gyengeségig makacs charaktere mindenhol oly szembetűnőkép, oly eredetileg saját vonásokban jelenik meg, kinek minden tetteiből nemes, jóért szépért buzgó szív sugárzott ki, kinek hazafiusága, őstörvények, ősszokáshoz ragaszkodása nyelveken forog s például emlegettetik; szóval egy *Balogh Jánosról* semmit sem tuda mást ez az életmázoló mondani, mint hogy Podrecsányban született; Váczon, Nagyszombatban, Budán tanult, Szentiványi itélőmesternél királyi táblai jegyző, Ernyei ügyvédnél segéd volt, s végtére főjegyző, táblabíró, alispán s követ? Semmit sem elméje kifejlődéséről, egy ismertető vonást sem lelki physiogno-

---

*) „Néhai Galantai Balogh János, több vármegyék *főfő* (sic!) táblabírája s nyolcz országgyülési *híres* (!!) követ Életrajza. Írta Ponori Thewrewk József, Bars vármegye táblabírája.“ Esztergam, 1830. 21 lap.

miájából, példáúl s tanulságúl, kivált az ifjabb, a polgári pályára készűlő olvasóknak? Árnyéka te a nagy dicsőűltnek? csak azt érdemletted-e, hogy emlékezeted kontár kezektől profanáltassék? Negyvenöt esztendei fáradságos, s a legszentebb hazafiúi buzgalommal futott pályádnak csak ennyi leve jutalma? — Fájdalom, fájdalom! hogy az emberek ennyire hálátlanok! Meddig a haza atyái között polgártársaid javáért izzadt homlokod, javáló tekintet s örömtaps követte lépteidet: most midőn nem vagy többé, írói lelketlenség által kell bitangoltatnia tiszteletes nevednek.

S ó szégyen! Vannak köztünk emberek, k k e savatlan irkálásokat újságbeli enkomionokban világ hallatára magasztalni eléggé szolgalelkűek.

Kinek a természet elmét mostoha kézzel ada, ne vegyen kezébe tollat; szántson és vessen! Polgári koszorút érdemleni ily úton is lehet.

V.

SZALAY LÁSZLÓ A MUZÁRIONRÓL. *)

A szép reményű fiatal szerző, miként itt az előszóban vallja, egy köz tiszteletű költő felszólítására késztté ezen Észrevételeket. A Figyelmeztető örömmel tekinti azt, ha valamely fiatal elme önnön tüzétől felbátorodva bírószékbe ül s itéletét nemes őszinteséggel hallatja; örömmel tekinti még akkor is, midőn az a maga itéleteiben botlik, mert ez a bátorság a természeténél fogva szerény és félénk fiatal korban erő és tehetség szikrája; de azon gondolattal, hogy az ifjú írókat más, s talán tekintetben álló férfiak szólítsák fel s kénytessék tribunál mellé ülni, megbarátkozni nem tud. Nem mintha a fiatal kor itéleteit kárhoztatná (ezek néha jobbak az ősz atyákéinál), hanem azért, mert kényszerített ugrást s erőszakot a természetben nem szeret, azaz nem szereti, ha a tanulóból idegen befolyásnak erejével tanító leszen. Az ily dolog nem kevésbbé ízetlen mint a mesterség üvegei által érlelt gyümölcs. A fiatal szellemben egy kényes húr van, melyet auctoritás kezével megillenteni nem kell. Tiszta és zavartalan hangot az ifjú szellemi lant később csak úgy fog adni, ha benne ez a kényes húr magától zendűlt meg.

Ami magát a könyvecskét illeti, ez sok részeiben jó, de mint egész hiányos. Az ifjú szerző t. i. megitélte a Muzárion egyes darabjait, de annak egészét felfogni nem tudta. Tendentiáját és czéljait, a benne uralkodó szellemet kellett volna az olvasó előtt kifejtenie, czéljait

---

*) „Észrevételek a Muzárion III. és IV. kötetéről. Írta Szalay László. Pesten." (1830). 54 l.

megitélni, kimutatni a helyet, melyet az a magyar literatúra egészéhez mérve betölt, s megmagyarázni hasznait: így lettek volna az itt elmondottak „Észrevételek a Muzárionra,“ holott most csak észrevételek a Muzárionban foglaltató munkákra. De ez a szerzőben nem fej, hanem kor hibája, melyet az idő minden bizonynyal orvosland. Ily problémák nehezebbek, mint hogy az egyetlenegy tárgyon sokáig függni nem tudó fiatal elme megfejteni bírhatná. A munkákra tett külön észrevételek részint jók, részint nem. A nem jók között vannak olyanok, melyek ugyan magokban véve valók és megállnak, de más okokból, mint amelyekkel a szerző támogatja. A jók között a Figyelmeztető talált néhányra, melyek meglepték, melyekből az itélő tehetségnek idomai csillámlanak, s just adnak arra, hogy az ifjú szerzőt a kritikai pályán üdvezlő szóval köszöntse.

VI.

„TAGLALAT.“ *)

Azt állítani, hogy a jelen könyvnek nincs becse, igaztalan dolog volna; de viszont azt, hogy a magyar literatúrának valami különös tüneménye, csak értetlen hizelkedők fogják mondani. Vannak itt néhány gondolatok, melyekkel a magyar olvasók ismeretei gazdagúlni s nevekedni fognak, de vannak ellenben olyanok is, s nem kis számmal, melyek csupán és egyedűl azért írattak, hogy általok a könyv szélesűljön és tetemedjék. A Hitel czímű munkának lelkét a szerző nem látszik megfogni, gyakorta visszásan, vagy épen nem érti mit miért monda a Hitel írója; azt pedig amit néhány helyt csak érteni akart s nem monda, homályos sejtésekben is alig tudja gyanítani. Azon írói hibák, melyeket az előadási rendre nézve oly örömest hány a Hitel szerzőjének szemére, nagyobb mértékben vétkei önmagának, mint gróf Széchenyinek. Általában azt lehet mondani e Taglalat felől, hogy azon jó gondolatok is, melyek benne foglaltatnak, elmondva nagyobb részint rosszúl vannak, s a szerző azon írók számába tartozik, kik igen sokat tanultak el a világ nagy íróitól, s fejeik a gondolatoknak egy egész súlyos tömegével (massa) vannak megrakodva, de beszéllni nem tanultak s nem tudnak; s így ez a gondolatok nagy serege az olvasóra nézve nem egyéb, mint föld alatt heverő kincs, melynek ottléte bizonyos jelekből tudatik ugyan, de világosságra hozni s haszonra fordítani nem lehet. Tárgyait a Tag-

*) „A Hitel czímű munka Taglalatja. Írta gróf Dessewffy József.“ Kassán, 1830. 260 l.

lalat írója többnyire nem bírta meg, mindenütt azok győzödelmeskedtek rajta, mindenhol azok viszik őt, ő azokat soha, vagy igen ritkán. A Figyelmeztetőnek nincs kedve a tudományok ezen nemében, hová a jelen könyv tartozik, vitákat támasztani: ha volna, észrevételei e helyt ívekre terjednének; megtörténhetik azonban, hogy amiket most itt általányosan s csak figyelmeztetésűl mond, egykor specificumokra fogja visszavinni, s egyszersmind azt tanácslani, hogy a Taglalat szerzője még egyszer adja ki munkáját, s akkor a könyvnek mintegy három negyedét törölje el, mert az széles és haszonvehetetlen, parlag és sovány, mint a kecskeméti homoksíkok, s csak itt-ott látni benne egykét szál szomorú virágocskát. A többit dolgozza még egyszer, de világosabban és praecisióval, s jobban tisztelve a logika törvényeit mint most, s ekkor a Taglalat omne tulit punctum.

A Figyelmeztető felette megütközött azon, mit a könyv elején nyilatkoztat ki a szerző, hogy t. i. az orthographiára nézve nem követte saját meggyőződését. Talán a kritikát reménylette ez által lefegyverkeztetni? Különös egy mód! Figyelmeztető óhajtaná tudni a szerzőről, mire volna az oly ember használható, ki meggyőződését nem szokta követni?

VII.

„A MÍVELTÉR-ZÉKENY TÁRSALKODÁS.“ *)

Az újabb időkben több munka jelent meg, mely bennünket társalkodásra akarna tanítani; de valljuk meg végtére, hogy közöttök még a legjobb is nagyobb részint czélhoz nem vezető, gyakorta pedig épen azt lehet belőle legkevésbbé tanulni, ami czímén áll: társalkodást. Ennek okát kitalálni, úgy hiszem, nem nehéz. A társalkodás helyes vagy helytelen létét idő, nép, hely, személyek, szóval, a körülmények ezerféleségei határozzák el, melyeket előre látni s szerintök szabályokat intézni akarni czéliránytalan törekedés, s kivált akkor az, midőn a szabályok alkotói különösségekre ereszkednek le, s positivus úton akarnak az olvasónak utasítást adni. Mindent, amit e tekintetben czélirányosan tehetni, néhány közönséges intésekből lehet következtetni.

Kétséget nem szenved például az, hogy a társalkodás minden nemeinek kisebb vagy nagyobb mértékben mulatság s gyönyörködtetés czéljai, vagy legalább eszközei egy talán még magasabb czélra, honnan természetes következéssel lehet a társalkodóknak főintésül ezeket mondani: hogy mind azt, ami beszédeik, tréfáik, játékaikban, szóval minden tetteikben, unalmas, kedvetlen, vagy épen bántó lehetne, ügyekezzenek gondosan elkerülni, vagy még világosban szólva, illendő, sőt

*) „A mívelt-érzékeny Társalkodás (,) Tisztelkedés (,) Üdvözlések (,) a magasabb csinosságú Társaságba („) feljelenő Ifjúság számára (.) Kiadták Sebők József ügyvéd, gróf Forgách Úrfiak és Móth Endre, hites Jegyző, Báró Forray Úrfi — (?) nevelői. Pesten 1832, 8r. 140 l.

kötelesség, hogy a míveltebb körökben senki mást — habár igazság pajzsa alatt is — ne sértsen, a maga személyére beszédei, mozgása, tette, hangja által valami nagy fontosságot ne helyezzen, véleményeit másokra tolni erőszakosan ne ügyekezzék, ne borítsa el beszédeivel a jelenlévőket, szokjék magát mások szeszélyeinek — azonban charakter-megtagadás nélkül — alárendelni, akarjon és tudjon igénytelen lenni, szóval, hogy a maga széles és fontosan előre tolt én-jével ne fáraszsza s untassa a jelenlévőket s. t. e.

A jó társalkodási tónus, mond Rousseau, nem lebkény, de nem is nehézkes, hanem természetesen folyó; okos minden pedantság, vidám minden kicsapongás, mívelt minden mesterkélés, nyájas minden ízetlenség, tréfás minden kétértelműség nélkül. Beszédei nem értekezések, de nem is epigrammák. Körében mindenki szól iskolás syllogismusok nélkül; tréfál, keresett szójáték nélkül; ügyesen köti öszve az elmésséget okossággal, a tanítást könnyű ötletekkel, az eszes gúnyt s jól talált hízelgést sanyarú morállal. Mindenki ügyekszik mindenféle tárgyat szóba hozni, hogy alkalom nyújtassék mind ennek mind pedig amannak a beszéllhetésre. Senki mélyebb vizsgálatokba nem merűl, ne hogy unalmas legyen; kérdéseit mindenki mellesleg veti oda, és sebesen fejti meg, csínnal és érthetőleg beszéll, elmondja véleményeit s támogatja kevés szavakkal. Egyik sem ostromolja a másik gondolatját felhevűlten, sem a magáét makacsúl nem védi. Mindenki megfontolja a mondottat, s felhagy a szóversenynyel, mielőtt viták támadnának. Minden tanul, tanít, mulattat s megelégedve megyen el; maga a komoly bölcs is tárgyakat szed és viszen otthoni rideg fontolgatásaira az ilyetén körből.“ Ezt mondja Rousseau röviden, s bár mások köteteket írtak azóta össze, nála többet s alaposbat alig mondottanak. A genie azonban ezen intéseknél is, mint mindenütt, kivételekre fog magának szabadságot venni tudni, melyekközjavalást nyerhetnek, csak hogy mértéket és határt ismerjen, mert minden

szabadság korlátokon kivűl mások jogainak csonkítása, vagy épen despotismus, mely valamint máshol, úgy a társalkodási körben is szenvedhetetlen.

Íme ezek, vagy ezekhez hasonlók lehetnének körűlbelűl azon közönséges szabályok — intések inkább — melyeket a társalkodók figyelmébe ajánlani czélirányos volna.

Az előttünk fekvő munka szerzői tapasztalván, hogy ellenére az újabb korban fölébredt nemzeti szellemnek és magyarodásnak „dámáink s kisasszonyaink — mint az előszó mondja — tanult szokásból most is minden társaságkoronában külnyelven társalkodnak s gyönyörködnek, azt hozván fel igaz mentségűl, hogy magyarúl a módiban forgó társalkodási tisztelkedéseket, kellemeskedéseket kiejteni nem tudják, sőt könyv sincs, honnét megtanulhassák: elhatározták magokat — minekutána nekik szerencsesors jutott volna több nagyúri társaságokban feljelenni s a panaszokat közelebbről is hallani — hogy tapasztalások után a fentebb míveltségű társalkodásokban előfordúló tisztelkedéseket — hódolatokat, üdvözléseket, meghivásokat, megszólításokat, kellemeskedéseket — ezen czím alatt: „A mívelt érzékeny társalkodás — tisztelkedés — üdvözlések“ — magyarúl felmutatni, s részint szóváltogató példákban — részint több érzékeny s barátságos levelekben ifjainknak leginkább, kiknél kezdeni kell — fejtegetni.“ E szavakból világosan láthatni a szerzők elveit és czélját, munkájok tartalmából pedig a magok elébe szabott elvek alkalmazását. Szabad legyen mind ezt, mind pedig amazokat néhány rövid észrevétellel kísérni.

Ha a felebb fejtegetett pontokat a jelen munkára alkalmazzuk, általában azt kell mondanunk, hogy e társalkodást tanító könyv mind elveiben, mind czéljában, mind pedig elvei alkalmazásában hibás, s kivált ez utósó tekintetben oly hibás és rossz, hogy felőle igazságos itélettel még csak egy kedvező szócskát sem mondhatni.

Társalkodási tónus ismételt szokások és megegyezésekből szótlan születik, s mint már futólag érintetett, mindúntalan változik a körűlmények szerint; következőleg azt theoretice s a priori alkotni, mint Knigge, Wenzel s több mások példája bizonyítja, igen visszás gondolat. Mert hogy jelesűl Knigge munkájának is publicuma s több kiadásai voltak, egyedűl az tevé, mert benne néhány hasznos intés foglaltatik az élet s emberismeret nagy könyvéből. Ily sajátsággal a jelen munka nem dicsekedhetik, mert benne a komolyabb hasznos reflexiók helyét is érzelgés s értelemtől üre szódagály tölti be. Wenzel munkája elmondja tanítványainak jól és rosszúl mint kell ülni, állni, járni; törvények alá ügyekszik vetni a kéz és arcz mozdulatait, melyek, ha színjátszói művészségből, ebbe pedig a plastikából volnának véve, felette becsesek lehetnének, mert bizonyos az, hogy mívelt és nevelt embereknek másként kell minden mozdulataikat tenniök, mint a bakonyi kanásznak. A jelen könyvben ilyenekről semmi sincs (a mik l. 50—58 mondatnak, czifra üres beszédek): de hiszen ez nem is akar bennünket ilyenekre tanítani, fogja valaki ellenvetni. Annál gonoszabb! Mire akar tehát? *Mívelt-érzékeny társalkodásra?* Valóban ez csudálatos egy könyv: leereszkedik a legapróbb különösségekre, s nem csak társalkodást tanít a priori, hanem még *érzékeny* társalkodást is ezen fölül, aminél nevetségesb dolgot alig képzelhetni. Mely fonákság azt gondolni, hogy érzékenységet utasítás s szabályok után és szerint lehet tanulni! Micsoda kifejezései lesznek azok az érzéseknek, melyeket valaki így eltanult? Vagy tegyük fel, hogy ezen eltanult érzések jól lesznek kifejezve, illik-e, kell-e, szükséges-e leczkéket tartani arról mint kell érzéseket hazudni, melyek nem keblünkéi, hanem csak eltanulva vannak? Vagy a szerzők a társalkodási köröket játékszínné akarják változtatni, hol minden embernek idegen alakban, gyakran öntermészetével ellenkező szerepben kell megjelenni? — Szükségnek tartom továbbá itt azt is megjegyezni, hogy érzékeny-

ség és érzelgés között nagy a különség, s a szerzők e kettőt mindenhol öszve látszanak téveszteni. Érzékenység e munkában csak emlegetve van: ami valódilag uralkodik, s a könyv minden lapjait elözönlé, nem egyéb mint érzelgés, azaz oknélküli túlcsapongásai az érzésnek, melyet kiirtani kellene inkább az emberi szívből, örökre és gyökerestűl, hogysem még könyv által tanítani.

Állíttatik az előszóban az is, hogy a szerzők a fentebb míveltségű társalkodásban előfordúló tisztelkedéseket akarják könyvökben tanítani, s bár ez való volna! akkor a kritika, ha meg nem bocsáthata is, némelyeket legalább feledhetett vala: de ez állítást a könyv minden lapja, czikkelye, sőt sora megczáfolja, mert olly társalkodás, mely itt leíratik, aján tatik s—oh vétek — taníttatik, nem Magyarországban, de talán a föld kerekségének egy mível körében sincs divatban; ha pedig valahol volna, minden józan meg fogja vallani, hogy az oly affectált és ízetlen társalkodás, melyet lelkes ember számüzni kivánhat a polgári körökből; s bizonyossá tehetem a szerzőket, hogy azon úri személynek, aki házából ezen társalkodási tónust abstrahálva vallják, nem a legszebb bókolatot (compliment) teszik. E társalkodást, hogy őszintén kimondjam, a szerzők magok fejéből költötték, mert elhagyván azon czikornyás és szenvedélyt hazudozó üres alkalmi correspondentiákat, melyekkel a könyv nagyobb része megrakva van, csak azt kérdem a szerzőktől, micsoda társaságban fordúltak elő azon formalitások, melyeket a könyv ezen czím alatti szakasza: Tudósítások s meghívások (l. 116), és ismét: Tisztelkedő meghivások és hódolatok (l. 129), előád? Ha valaki ezen példák szerint hívna meg mást mulatságra, tánczra stb. s a Meghivott szinte így köszönné meg, két elváló így búcsúznék egymástól stb: lehetetlen, hogy maga magát a legnevetségesebb carricatúrává ne alacsonyítaná. — Ennyit a könyv elveire s elvei alkalmazására. — Óhajtom, hogy aki e bírálatot olvasandja, bővebb meggyőződés végett tekintsen a szerzők munkájába, kivált az imént idézett

lapokra. Bele tekinteni elég; végig olvasni nehéz és nem kell. Kár volna az időért.

Oly korban élvén még mai napig is, melyben íróink grammatikával és stílussal keveset gondolnak, szükség, hogy bírálataink a munkákat nyelvi tekintetben is figyelemre vegyék, azért megenged az olvasó, ha itt olyanokra terjeszkedünk ki ismét, melyek e két pontot illetik. Nálunk még most is érdem, s pedig nem csekély — oh fájdalom! — ha az író hibátlan nyelven ír, holott ez más nemzeteknél a literátori pályának elmúlhatatlan föltétele. Azt nem kivánhatjuk egymástól, hogy stílusaink hasonlók legyenek; ez egyrészről lehetetlen, másról pedig nem is szükséges. A stílusban úgy szokta magát az individualitás kijelenteni, mint az arczvonásokban, s belőle a lélekre és gondolkodásra is helyes következtetéseket lehet vonni: de minekutána van, legalább lehetséges, minden írás nemében egy bizonyos fő elveken épűlt stilistikai ideál, megkivánhatjuk méltán, hogy mindnyájunk stilusa még a maga sajátságai mellett is az írás nemének ezen ideáljához mindinkább közeledjék. A szónoknak szinte úgy saját nyelve van mint a költőnek, a történetírónak úgy mint a philosophusnak, melyeket összetéveszteni mindig megbocsáthatatlan hiba. A mi íróink nagyobb része ezen hibától nem ment. Nálunk a történetíró — ha szabad őt így nevezni — valamint szinte a szónok is vármegyéinken, vagy az úgy nevezett konyha-, vagy pedig fülmilével, csörgő patakkal, esthajnallal felfodrozott nyelven szól, s oly ízetlenűl és gond nélkül, hogy irásaik vagy beszédeiknél a legtürödelmesebb is elveszti türödelmét. Az újságíró ossiáni csillogású kifejezésekben duzzadoz, a legmindennapibb s egyszerűbb ideát csodálatos szóczikornyákba burkolja, s nem átall felszedni oly virágokat is, melyek egyedűl a költő számára termettek, s másnál ízetlen és nevetséges piperekké válnak: holott az ő törvénye az volna, hogy lapjait a történetírás legalantabb, s legvilágosb nyelvén szerkeztesse, mert amit ír, annak nagyobb része csak napi becsű,

s rövid idő alatt elavúl: napi becsű dolgokat pedig mindenki könnyen akar olvasni, megérteni, nem fejtörésekkel s fontolgatás és stúdiumok után. Még mái napig sincs alkalmas nyelven írt újságunk, holott igen könnyen lehetne.

Az imént mondottakra az előttünk fekvő könyv ismét egy csalhatatlan tanújel. Stílusa oly czifra és mesterkélt, s tömve annyira van szó és képdagálylyal, hogy az olvasó gyakran nem tud, még csak nem is gyanít, értelmet. Mit tesznek példáúl az ilyenek: szépkedv, sorsállapot, örömszerencse, örömboldogság (van bánatszerencse s bánatboldogság is?) hűségálom, szívindulat (van-e észindulat is?) stb. száz? melyeket nem prózai és didaktikus munkában — milyen ez volna — hanem egy ömlengő, szabad röptű lyrai költeményben sem fognánk tűrhetni. A szerzők talán azt hiszik, hogy ezen erőszakosan egymáshoz raggatott szavak által a beszéd szépséget nyer? Én kénytelen vagyok az ily nyelvet azok számába tenni, melyet Róma egyik legszebb nyelvű írója stilisticai ridiculumoknak nevezett. Vajha íróink oly példák után, milyeket Kazinczy prózáiban általában, s Kölcsey, Kis János *) és Toldyéiban sok helyt láthatnak, tanulnák valahára megválasztani a való szépet az üres piperétől, a stílus egyik nemét a másiktól, s tanulnák érteni, mely kincse egy írónak a stilisticai csín és előadási művészet még akkor is, midőn tárgya komoly s tudományos.

Az ígehajtogatásban e könyv semmi törvényt nem látszik követni. Bíráló azt hiszi, sokszor fejtegetett okokból, hogy a *szorítasson és szoríttassék, gyönyörködhet és gyönyörködhetik, örvendezem és örvendezek* közűl — hogy több ne említtessék — minden esetre csak egyik leszen jó, nem mindkettő, miként a szerzők használják. Azon orthographiai tévedéseket, melyeknél az etymologia szolgálhatott vala vezérfáklyáúl, elhallgatván, a substantivumok nagy betűvel irására, mely l.

*) Pope próbája a Kritikáról oly férfias szépségű, praecisus nyelven van adva, melyhez nem sok hasonlót mutathatunk. Lásd a Sas I. k. 101—120 l.

138—140 ajánltatik, csak azt jegyzem meg, hogy a mellette felhordott mentségek nem okok, hanem üres puszta beszéd. Közűlök figyelmet egyedűl az érdemlene, hogy a nagy betűk által a substantívokat megkülönböztetni, könnyebb volna, de bíráló erre azt feleli, hogy oly tanítványnak s olvasónak, ki csak nagy betűből tudja a substantívokat megkülönböztetni, kezébe nem könyvet, hanem ekeszarvat és kapát kell adni. A helyett, hogy a szerzők ezen nagy és kis betűi különböztetésekre helyes alap nélkül oly nagy gondot fordítottak, hasznosb lett volna az interpunctiói szabályokra ügyelniök. Az a sok pausa minden lapon, nem jelent egyebet, mint ingatag elveket az interpunctiói tudományban. Kedve volna bírálónak itt végűl azt is kérdeni, miért vannak a szerzők e két szóba: *szív* és *szép*, oly mérték fölött bele szerelmesedve? Ezek a sok használás által úgy elkoptak, hogy midőn az olvasó a könyv végére jut, már nem is képzel alattok semmit, egyedűl üres hangoknak veszi. Ily gyakori használása ugyanazon szavaknak mind kifejezési mind pedig gondolati szegénységet árúl el. A 46. lapon az olvasó a *szép* szót tizennégyszer, a 113. lapon a *szív*-et ismét tizennégyszer, a 69. lapon pedig a gondolatjelt (pausa) huszonkétszer találhatja fel, a nélkül, hogy csak egyszer is szükség volna reá. Képzelhetni az egész könyvben hányszor jöhet elő a *szív* és *szép*, s a 140 lapnyi munka hány száz pausával lehet megrakva! Keserves dolog, midőn a kritikának ily gyermekes számítgatásokra kell leereszkedni, de ki tehet róla, hogy literatúránk némely tekintetekben még mindig gyermek korában van, s hogy még abc-éznünk is kell és szükség. Németország írói az írói pályához szükséges elvekben s késziiltségben Bodmer és Breitinger korában, kik elsők gyújták meg a kritika fáklyáját, in massa előbb voltak mint mi jelenleg vagyunk, s ez így leszen mind addig, míg könyveket irogatunk szükséges tanulás és előkészület nélkül.

VIII.

MUZÁRION.*)

Ki folyóiratainkat Molnár Könyvházának megjelenése óta (1783) egész a Sas megjelenéséig (1831) kissé szigorúbb figyelemre vette, azt kellett tapasztalnia, hogy ezen folyóiratoknak csaknem mindenikében vannak helylyel-közzel becsesebb dolgozatok, tudománynyal s itélettel kikészített értekezések elhintve, de magok a folyóiratok egészben tekintve száraz középszerűségben tengenek, s rajtok bizonyos sovány bőség (sterilis abundantia) mutatkozik; czéljokhoz mérve pedig még azok is, melyek kezdetökben legalább, kielégítők voltak, később visszás, s nem ritkán ellenkező, irányt vesznek. Ez a sovány bőség, vagy parlag termékenység, vagy akár minek nevezzük, még legkiterjedtebb s leginkább olvasott folyóiratunkban, a Tudományos Gyűjteményben, is látható. Ki legyen eléggé igazságtalan e folyóirat 1817—1819-iki folyamainak sok köteteitől a valódi tudományos becset megtagadni, s ki nem ismerné el, hogy e három év megállapított elvek szerint s encyclopaediai szellemben van szerkeztetve? De mivé váltak azután a későbbi esztendők? Nem akarok apróbb fejtegetésekre lebocsátkozni, nehogy szavaim, melyeket itt úgy is sokan paradoxumoknak venni lesznek hajlandók, még keserűk is legyenek azon felűl. Csak a vak szerencse tartotta meg e folyóiratot csodatékonyan a végképi elhanyatlástól: min magunk tökéletesbbé tételén nem sokat iparkodtunk. A vádat azonban, ne mentse, de szelidítse az, hogy a Tudományos

*) „Muzárion. Új folyam Első füzet. Pesten, 1833." 8r. 467 l.

Gyűjtemény köteteinek nagysága, megjelenésök sürűsége, a fordított munkák kizáratása, jobb íróink kicsinyszámúságához mérve, épen nem voltak e folyóirat előmenetelének hasznosak és kedvezők. Hasonlókat lehetne mondanunk sok részben a kassai s Erdélyi Muzeumokról, sőt még ezeknél is többet a Mindenes Gyűjteményről, a Felső Magyarországi Minerváról, a Sasról s egyebekről, ha az olvasót úntatni akarnók. Tapasztalnunk lehetett, ami mind ezeknél szomorúbb, azt is, hogy időszakirataink általában kezdetkor tűrhetők, néha jók is, irányt és charaktert mutatnak, folyamatok ideje alatt pedig kötetenként, vagy számonként alább és alább súlyednek. Nem akarom szóba hozni, ha ez így van-e más nemzeteknél is, mert bár miként van, az bizonyos, hogy nincs rendén, s az ily sokszori, hogy ne mondjam mindenkori, visszaesések a szellemi művelődésnek nagy akadályt vetnek.

Valahányszor bíráló a magyar folyóiratokon emlékezetében végig futott, s azokat egészben, kitűzött irányok s emelkedésök, vagy hanyatlásokra nézve egymással hasonlítgatta, hajlandó volt mind annyiszor ezen sok középszerűek s talán, lehetne mondani, gyengék sorában az Erdélyi Muzeumnak adni az elsőséget. Nem mintha ez mutatna legjelesebb munkákat társai között, hanem, mert bírálónak úgy látszik, ez tartotta meg leginkább valamennyi között felvett irányát és charakterét mind végiglen, róla lehet legkevésbbé mondani, mit felebb állítánk, hogy mindig alább és alább súlyedt, s ez látszik kora míveltségének színét leginkább magán viselni. Sőt bíráló nem tartózkodik azt is megvallani, hogy nem ismer magyar folyóiratot *), melyben kiterjedtségéhez képest oly sok józan és hasznos egy felűleg

*) A theologiai, gazdasági s orvosi folyóiratokat, melyek hazánkban voltak vagy vannak, bíráló nem akarja észrevételei alá esőknek tekintetni. Ezekre nézve nem tartja magát competens bírónak. Szinte nem akarja ide értetni a Tudományos Gyűjtemény legújabb évi folyamát se. Ezt más szempontokból kell megítélni, mint az elöbbenieket.

alatt concentrálva volna; mert ami a Tudományos Gyűjteményben *), példáúl, jeles van, vagy a felebb dicsért években, vagy pedig öszvesen mintegy 180 kötetben van elszórva. Ez kétségkivűl érdem, s Döbrentei érdeme, hogy maga körűl oly írókat gyűjte össze, kik folyóiratát azzá tevék, ami. Bíráló itt nem akar egyes értekezések megítélésébe bocsátkozni, hallgat a Döbrentei tollából folyt munkák felől, csupán azon őszinte gyónást akarja tenni, hogy meggyőződése szerint Döbrentei az Erdélyi Muzeum szerkeztetését jobban vitte, folyóirata megállapított irányához, charakteréhez hívebb maradt, mint bár melyike eddigi szerkeztetőinknek, s ha az Erdélyi Muzeum folyama a X-dik füzetnél megszűnt, ez koránsem jelent oly valamit, mintha az utósó fűzetek kevésbbé érdekes volta miatt hidegűlt volna el iránta az olvasók serege, mert ezek hasonlók a kezdetkoriakhoz: hanem elakadásának inkább az akkori olvasók apathiájában van oka; mert nem ezen kor volt-e, melyben Kazinczy szépséggel és csínnal teljes kilencz kötetei vevők nélkül maradtak?

Midőn az Élet s Literatúra Szemere Pál szerkeztetése alatt — mert Kölcsey csak munkatársa**) — 1826-ban megindíttatott, nem kis remények támadtak bennünk, hogy ez leszen nemzetünknél első folyóirat, mely bizonyos s elhatárzott charakterrel bírni, kitűzött irányainak megfelelni, s ama sovány, fás, úntató középszerűségből bennünket kiemelni fog, s reményeink az 1827-ben megjelent második kötetnél sem hagytak el. E köteteknek nem volt ugyan encyklopaediai irányok, mint például a Tudom. Gyűjteménynek, vagy Erdélyi

*) Méltán lehet fájlalni, hogy e nagy kiterjedésű gyűjteményhez a tulajdonos Károlyi István typographus egy tudományos repertoriumot mindeddig nem készíttetett. Úgy hiszem, kik a Tud. Gyűjteményt bírják, igen meg fognák azt köszönni, mert általa e nagyobb számú kötetek sokkal használhatóbbakká tétetnének.

**) „Az Élet s Literatúra szerkeztetése részenként és egészben csaknem egyedül enyim és tulajdon magamé.“ Szemere Pál. Élet s Literatúra II. köt. 398. l.

Muzeumnak; s úgy szólván csak a művészséget tárgyazák, de speciális czéljoknak nálunk még mind eddig nem tapasztalt szerencsével feleltek meg. Tartalmok életphilosophiai volt mellékesen, s aesthetikai főkép. Ama része practicai úton, a köz életnek sokféle ágait érdeklő rövid, többnyire aphoristikai észrevételekben művelteték; emez theoriában s praxisban egyszersmind, azaz: szépművek s ezeknek kritikái által. Ama szokatlan szép nyelv s előadás, grammatikai szabályosság, több oldalú ízlés, kitisztúlt ismerettel s philosophiai mélységgel párosodva, mik ezen két kötet czikkelyeit nagyobb részint bélyegezték, meglepők voltanak, s minden jobb ízletűek által valódi örömmel fogadtattak. Élénk emlékezetben állnak: A nemzeti hagyományok befolyásáról a költésre, s a komikumról írt értekezések, valamint Körner Zrinyijének megítéltetése, a poetai s festői művészet különböző természetéről írt vizsgálódás, melyek örökre a magyar literatúra jelesebb elmetermékeihez fognak számláltatni; így Kisfaludy Károly Leányőrzője, s Kazinczynak bájjal és bő stilisticai ismerettel készült jegyzései a Döbrentei és Kölcsey közt folyt levelezésre. Mind ezek kétségen kivűl tevék az Élet s Literatúra becsét, s hálára buzdíták az olvasót Szemere iránt, ki, bár saját eredeti dolgozásaival e gyűjtemény értékét nem nevelte is, ily jeles műveket öszveszedni mind itélettel, mind pedig ízléssel bírt.

E két kötet megjelenése után Szemere a maga folyóiratából Muzárion s egyszersmind Élet s Literatúra czím alatt 1829-ben ismét két kötetet bocsáta közre. Hév vágygyal nyúlánk utánok, de látásokra megszomorodtunk. Mit az előbbi kötetekről, s kivált az elsőről mondottunk, ezekről többé nem lehet mondani. Az első kötetnek charaktere eredeti s magánálló nézetek az itéletekben, mélység világossággal s nemes popularitással öszvekötve, művészi csín és alaposság, mely magát oly világosan, oly szembetűnőleg fejezte ki; czélja pedig az vala, hogy a szépnek iskolája legyen, s olvasóinkat mind inkább bevonja a literátori élet s munkásság kö-

rébe, s ezeket velök megismertetvén, irántok nagyobb részvételt gerjeszszen. A második kötetnél már láttunk eltéréseket az előbbeni szellem és színtől, láttunk czikkelyeket, melyeknek aesthetikával, művészettel semmi közök, vagy legalább igen kevés. Guzmics Izidornak észrevételei Cselkövi töredékeire, példáúl, bár egyébiránt jók lehetnek, aligha nem művésztelen predikácziók számába tartozók; az *ikes* igékről folyt dialogus is csak annyiban függ egybe a művészi széppel, mennyiben a szép nyelv és stílus föltételei közé a grammatikai hibátlanság is tartozhatik. De ezen eltérések a folyóírás kitűzött czéljától a III. és IV. kötetnél már valóságos túlsággá válnak, s bennök többé ama két kötet színét és szellemét ki nem ismerhetni, s csak úgy hasonlítanak előbbeni társaikhoz, mint élő ember képe víz tűkrében lengő árnyékához, melyen egypár lebegő jelét látni a hasonlatnak, de semmi elhatározott s bizonyosat nem. Vörösmarty Ugodja, Kölcsey értekezése az ízlésről, Kisfaludy Károly parodiája, Kazinczynak itt ott elszórt töredékei, Szontag kritikai észrevételei, nincsenek érdem nélkül: de egyes czikkelyek jelessége a szerkeztetést még jóvá nem teszi. Mit keres aesthetikai tendentiájú folyóiratban a *kaján* szóról írt értekezés, mind a mellett, hogy boldogúlt Szemere Krisztinának van ajánlva? Vagy ami Szemerével összefüggésben áll, áll a Muzárionnal is? Miként tartozik ide a „Nincs legkisebb tisztelettel szűlei e(i)ránt,“ melyben mellékesen legyen mondva, csak szerzője találhat mind gyönyörűséget, mind nagy mesterséget, s több ilyek? S illett-e az Élet s Literatúra I. kötetének szerkeztetőjéhez a későbbi köteteket oly művekkel megtömni, mint a „Dicsőség, Nemzet és Haza,“ az „Írásbeli előadás,“ a „Házi Jegyzetek,“ a „Vilma“ czímű czikkelyeknek nagyobb részében foglaltatnak? S általában azokkal, melyek már kinyomtatott s ismert munkákból minden czél nélkül újra itt lenyomtatva vannak? Bíráló, bár mint ügyekezzék, ezekben rendet és consequentiát nem találhat.

Miután Szemere a két utóbbi kötetet közrebocsá-

totta, szinte négy esztendeig pihent, s fel lehet tenni, hogy pihenése készület vala egy új kötet kiadására. Azok, kik az Élet s Literatúra két első kötete miatt Szemere iránt tiszteletre gerjedvén, a két utósót egy kis neheztetéssel fogadták, hajlandók valának azt hinni, Szemere időzése azért tart egy kissé tovább, hogy a tisztelt szerkeztető annál becsesebb tartalmú kötettel lepje meg a tőle idegenedni kezdő olvasókat. Megjelent végre 1833-ban a régenvárt kötet, melyet egy nagyokat igérő jelentés előze meg, hogy figyelmünket annál jobban feszítse s vonja magára.

Bíráló óhajtotta volna — könnyen kitalálható okokból — hogy egy új füzet Muzárion megitélését más valaki vállalta volna el a Kritikai Lapok dolgozó társai közűl; miután azonban tőle mindenik vonogatta magát, kénytelen vala ezen rá nézve kétképen is terhes foglalatosságot önmaga elvállalni, nehogy a Kritikai Lapok literatúránknak e különös tüneményét figyelem nélkül hagyják. Bíráló jól tudja, hogy a Kritikai Lapok munkatársainak talán mindenike alaposban fogott volna e munkáról itélni mint ő, de nekik kedvök vala hallgatni, s e hallgatás aggodalmat támaszta lelkében. Szólt tehát mint tudott ...... Lutherrel tartván, ki azt mondá: „hogy az igazságok fejtegetésében egészen hallgatni veszedelmesebb, mint nem egészen jól szólni.“ Igazságos volt-e itéletében, kikerülte-e a részrehajlás vétkét, melyet kikerülni mindig oly szép dolog, itt pedig fényes diadal lett volna, ezeket itéljék majd el az igazság baráti. Bíráló e részben egyebet nem tehet, mint azon nyilatkozást, hogy sem élesen vagy épen keserűen szólni, sem tetszéseit melegséggel kijelenteni, ott hol ezt vagy amazt szükségesnek látta, nem tartózkodott: de más részről egész erejéből iparkodott a részrehajlás szennyétől magát tisztán tartani.

Ki Szemere folyóiratát kötetenként figyelemmel nem olvasta, a felebb mondottakból, ki olvasta s egy kissé gondolkodott, önmagától észrevehette, hogy az első kötete óta a negyedikig, többféle változásokon ment

keresztűl: aki pedig ez előttünk fekvő utósó kötetet forgatta, az épen nem tudá, nevessen-e vagy bámuljon ezen megfoghatatlan keveréken, melyet a Muzárion szerkeztetője publicumának itt feltálalni jónak látott. Benne jó és rossz, igaz és hamis, ízletes és gyomorkeverő, unalmas és gyönyörködtető, régi és új stb. (mert az ellenkezőknek egész csordáját terelhetném össze) találtatik. Egy valóságos fejtántorító chaos, melyben

. . . . . . velut aegri somnia, vanae
Finguntur species; ut nec pes nec caput uni
Reddatur formae . . . . . .

Bíráló kénytelen megvallani, hogy mióta a könyvirás mesterségét ismerni kezdette, várakozását egy munka is annyira meg nem játszá, mint ez előtte fekvő. Mi végtelen különbözés az Élet s Literatúra első kötete s e között, s mi mély sülyedés amattól eddig! Mely csodálatos, oknélküli s egyszersmind káros elcsapongások a folyóirat első tendentiájától, szellemétől! Vonjunk csak futólag néhány parallelát a régi, kivált első, s ezen előttünk fekvő kötetek közt.

Az első kötetben még csak apró töredékeit lehetett némely már ismert munkáknak újra lenyomtatva látni; a III. s IV-ben ezen töredékek már ívekre szaporodnak ugyan, azonban egykettőt kivéve, még mindig csak töredékek. Itt az ismertek újra lenyomtatása egész dühösséggé vált, mert nem csak töredékek többé, hanem ívekre terjedő hosszabb értekezések vannak lenyomtatva, s oly értekezések nevezetesen, melyeket még alig tettünk le kezünkből, mert csak az imént voltak vagy különösen vagy a magyar folyóiratok valamelyikében közölve. Az előbbeni kötetekben az ismert munkák, vagy ezeknek töredékei lenyomtatva azért voltak, hogy alkalmúl szolgáljanak némely talán hasznos észrevételekre: itt láthatni lenyomtatásokat minden észrevétel nélkül, s talán csak azért, hogy a könyv általok nagyobbodjék. Ilyen például gróf Dessewffy Józsefnek a F. M. O. Minervából lenyomtatott előbeszéde (l. 390—406); ilyenek

Szalay László Észrevételei a Muzárion III. és IV-dik kötetére (l. 54—98), melyek két évvel előbb különösen ki valának adva; ilyen Pope Kritikája Kis Jánostól (l. 156—183) a Sas I. kötetéből véve, azon különséggel, hogy amely helyekre a Sasban egy gondolatjel vala nyomtatva, azon helyekre a Muzárionban Szemere öt-hat gondolatjelt teve, tanulságúl és épületűl a Muzárion olvasóinak. — Az előbbeni kötetekben még ki voltak jelelgetve a kifosztogatott írók nevei újra lenyomatott munkáik alatt: itt már nevek sincsenek, hogy a jámbor olvasó mystificáltassék, s azt higye, e vastag fűzetű Muzárion új dolgokkal tömetett meg magának a szerkeztetőnek igen termékeny elméjéből. — Az első és második fűzetekben drámákat láttunk, de kritikákkal: itt egy kotzebuei Posse pompáz, minden kritika nélkül. — Az első kötetben czímek nélkül vannak az értekezések adva (azért, mert Szemere a nevetséges és ok nélküli különzésekben valami igen fontost talál): itt láthatni a másik extremumot, vannak t. i. a czikkelyeknek czímeik, de a nevetségig visszásak és rosszak, melyek a munkákra oly kevéssé illenek, mint a Muzárion redactorára a rendes és consequens redactor czíme. — Az első kötetben aesthetikai tárgyakkal foglalatoskodó művek vannak, a későbbiekben már látni eltéréseket, itt pedig Szemere mindeneket össze-visszakevert, ami csak szeme elébe akadt, s reményeket nyújt, hogy ez aesthetikai irányú folyóirat jövendő fűzeteiben gazdasági bányászi és hydrotechniai művekkel is meg fogunk ajándékoztatni. — A legnagyobb, s úgy hiszem olvasóinkra nézve legfontosabb változás az, hogy e jelen kötetben az Élet s Literatúra I. és II. köteteinek értekezéseihez hasonló becsű értekezéseket hiába keresnénk; a kritika, mely az első kötetben oly méltósággal és tudományos kikészűltséggel jelent meg, ezen fűzetben, talán egykettőt kivéve, sületlen elméskedések után kapkod, melyeknek sem felűlete, sem belseje nem elégíthet ki lelkes olvasót. Úgy látszik Kölcsey szelleme megszűnt a Muzárionnak erőt és életet adni, nélküle

pedig Szemere egész redactiója kevéssel több, mint puszta könyvgyári foglalatosság. Aesthetikai irányúnak mondani a Muzáriont többé nem lehet, mert etymologiai fejtegetések, viták is kevertettek bele, melyek örökké csak grammatikához tartozhatnak; interpunctiók igazgattatnak, melyeknek a széppel ismét semmi közök; történetvizsgálat és írás felől foly a beszéd, ami nem a szépnek és életnek, hanem csak a históriának philosophiájához tartozik; avúlni kezdő és nagyon újítgató írásmódról tartatnak leczkék, melyek épen nem aesthetikai részökről vannak felfogva stb. Maga a könyv külseje is — ha szabad erről is szólni — tömérdek metamorphosisokon ment által *), annyira, hogy aki e tarkaság, külső és belső zavar, rendetlenség, inconsequentia közt a vezérfonalat fel fogja tudni találni, erit mihi magnus Apollo.

---

*) Az 1826-ban megjelent kötetnek czímlapján ez áll: „Élet és Literatura 1826. Első, második, harmadik, negyedik rész." Az utána következő kötetén ez: Élet és Literatura 1827. Második kötet (első kötet nem volt), ötödik — tizedik rész. A harmadik kötet czímén már ez: Muzárion III. kötet (első és második kötet Muzárion nem volt) Élet és Literatura XI—XIX. rész." Tehát ezen kötet Muzárion is Élet s Literatura is egyszersmind, vagy jobban (egy ismeretes magyar közmondás szerint) Élet s Literatúra is nem is, csak a nagy híre! A negyedik köteten ismét: „Muzárion IV. kötet. Élet s Literatura. Rész XX—XXIX. (tehát az Élet s Literatúrának már nincs kötete többé mint előbb, hanem csak része). Az előttünk fekvő ötödik kötet czíme: „Muzárion (Élet s Literatura nélkül !!) Új folyam (miért?) Első füzet (miért?). Az első négy kötet 12rétben van nyomtatva, az előttünk fekvő, hogy annál inkább különbözzék, nem is kis, hanem nagy 8adrétben . . . . Az I. és II. kötet közép nagyságú garmond betűkkel van nyomtatva, a III. és IV. mindenféle betűkkel, aminőket csak a trattneri könyvműhely nyújthatott, még az úgy nevezett schwabachiakkal is; ez utósó kötet pedig cicero betűkkel, jóval nagyobbakkal tehát, mint az előbbeniek, csak hogy minél nagyobb legyen a különbözés, mert minél tarkább valami, annál szebb! Ezekre lehetne méltán mondani kétezer négyszáz nyolczvanszor változtatva, hogy Szemere

Nincs legkisebb tisztelettel olvasói iránt,
Olvasói iránt tisztelettel a legkisebbel sincsen,
Nincs olvasói iránt tisztelettel a legkisebbel is,
Ő nincsen legkisebb tisztelettel is irántok a maga olvasóinak.

Egyetlenegy van az egész öt köteten végig, mihez Szemere, ha nem tudott is, legalább ügyekezett hív maradni, ez tudniillik: „Nem mondani el mindent, s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék:“ s ezen elv practice úgy valósíttatott, hogy a tárgyaknak különféle oldalai mutattatnak, de nem határoztatik el semmi, hanem az olvasóra hagyatik, hogy a sok közűl magának ez vagy amaz részt válaszsza. Bíráló kénytelen megvallani, hogy épen ezen redactiói elv az, mit a Muzárionból száműzni óhajtana, nem mintha ezen elv magában rossz volna, hanem minthogy nálunk folyóirást — kivált aestheti-kait — szerinte szerkeztetni még igen is korán van, s az olvasók nagyobb részére csak káros hatású lehet. A Muzárion, azon kötetében, hol ezen elv felállíttatott, még tisztán aesthetikai irányú vala, a magyar olvasók nagyobb serege pedig, amint tudjuk, aesthetikai tárgyakban ..... még csak járni tanuló gyermek, s ha azt akarjuk, hogy járni jól is és minél hamarabb is megtanuljon, kézen kell előbb vezetnünk, különben megtörténhetik, hogy igen későn tanul meg járni, s akkor is örökre rosszúl. A Muzárion csak azt mondja, hogy erre is amarra is van út, de melyik üdvöségesebb (legalább a redactio véleménye szerint), arról hallgat, s engedi botorkázni a gyermeket, bármely bal ösvényen is. Mennyi paradoxum van elmondatva ez s amaz helyt a Muzárionban, egy és más író szavaival, sokszor észrevétel nélkül, mit a redactio talán maga is paradoxumnak hiszen, s mennyi van csak érintve, s meg nem fejtve! S ilyetén tanítások valljon szülhetnek-e egyebet fonák tudománynál? Ne higyük, hogy a mi olvasóink (értem a sokaságot) elveknek vizsgálata után állana ez vagy amaz véleményhez; a gyenge mindenütt gyámolt keres, s authoritás után indúl el eleintén: principiumokat vizsgálni, változtatni vagy elhagyni csak azok eléggé erősek, kik már mélyebben hatottak valamely tudományba, s hogy ily olvasót nálunk még sokat találhasson a Muzárion, azt Szemere elhinni talán maga sem

fogja. Az soha sem baj, ha valamely író, vagy szerkeztető ez vagy amaz tárgyban elhatározottan szól, csak okokkal szóljon, tökéletesen teljesíté tisztét: baj csupán ott van, ha okok nélkül. Hol okok vannak, ott nincs kény uralkodása hanem észé, mely örökké despotizált mióta világ áll, s örökké fog, s óhajtanunk kell, hogy fogjon. „Az ész az isten, mely minket vezet.“

Miután bíráló, véleményeit a Muzárionról általában elmondá, szükség, hogy annak egyes czikkelyeire térjen.

A Muzárion czikkelyeit három részre oszthatni: olyanokra 1) melyek már előbb vagy különösen, vagy folyóirataink valamelyikében ki voltak nyomtatva; 2) melyek a Muzárion kijövetele nélkül is nem sokára a publicum sajátivá váltak volna; 3) melyek szorosan véve a Muzárion kijövetelének köszönik lételöket, és így kifogás nélkül a Muzárionba tartoznak.

Mi az első osztálybeli, azaz, a már kiadott czikkelyeket illeti; ezek ismét két rendbeliek, olyanok t. i. melyekről bíráló bizonyosan tudja, hogy ki voltak adva, és olyanok, melyeknek kiadatások iránt gyanúja s homályos reminiscentiája van ugyan, de kiadatások helyét kimutogatni bizonyosan nem tudja. A *kiadott* czikkelyekről bíráló itt szólni nem fog, részint mert a publicum itéletét régen kimondhatta felőlök, részint pedig, mert azok nem tartozván a Muzárionba, nem lehetnek a Muzárion bírálatának tárgyai sem. A második rendbeliekről, azaz a gyanúsakról, azért fog szólni, mert megtörténhetnék, hogy gyanúi itt vagy ott alaptalanok lévén, a Muzárionnak némely új czikkelyei megitéltetés nélkül maradnának, s e bírálat nem volna teljes. Mind a két rendbeli czikkelyek lajstromát itt közli a bíráló jegyzésben, hogy az olvasó, ha csak kis részben is, megmentessék a mystificátiótól, a mi Szemere redactióinak általában, különösen pedig e füzet Muzárionnak, fő charakteristikái közé tartozik*). Mi czélja legyen ez

*) A Muzárionnak kétségen kivül vagy gyaníthatólag újra nyomtatott czikkelyei ezek:

újra lenyomtatott munkákkal Szemerének, s általában mi nagy hasznot hajtson azzal literatúránknak, hogy új könyvekbe régi munkákat nyomtattatgat, bíráló megfogni nem tudja. Egyes gondolatokat, észrevételeket valami nagy egészből kiszemelve adni, hogy egyenként s magokban árva, annál jobban az olvasó figyelmébe tűnjenek, ez még magában jó, köszönetet is érdemelhet. Aki példáúl gróf Széchenyi nagyobb tartalmú munkáiból ilyetén gyöngyöket szedne, s valahol közrebocsátaná, nem fogna háladatlanúl fáradni: de a F. M. O. Minervából, Sasból stb egész értekezéseket; sőt különösen kijött egész munkákat újra a Muzárionba lenyomtattatni, ennek semmi alapos czélja nem lehet. A magyar literatúra oly kis terjedelmű, hogy ami benne itt vagy ott nevezetes feltűnik, azt mindenikünk egyszeri nyomtatásból is szokta ismerni; mit kétségen kivűl tesz az is, hogy nálunk ritka könyvnek vagyon szerencséje másodszori kiadást érni. Vagy talán azt hiszi Szemere, hogy

---

Lap.1—27. Viszonyok.Többrészint excerpták ismert munkákból.
— 36—42.N. Apáthi Kis S.-től. L.a F.M.O. Minerva 1829.folyam.
— 147—150. Apotheosis B. E. J-től különösen vala kiadva.
— 151—155. Allegoria Johnson után Kis János. Lásd Gyönyörködtető Társ. Pozsonyban Webernél 1812.
— 155—183. Essay . . . Pope után Kis János. L. Sas, I. köt. 1831.
— 184—189. Pope.
— 190—200. Tanító költemények a XIII. számig.
— 201—219. Életirás. Excerpták.
— 220—222. Nyelvfigúrák. Terhes Sámueltől.
— 223—227. Képes kifejezés.
— 268—274. Tekéletes, Tökéletes, Tökély. Horvát Istvántól. L. a Tud. Gyűjt. 1833. foly.
— 320—331. Általtétel. Kazinczy versei megprózázva.
— 363—375. Főispánság. Gr. Teleki József ugocsai főispán beszéde 1790. az Orpheusból.
— 390—411. Minerva gróf Dessewffy Józseftől. Lásd a F. M. O. Minerva I. kötetének előbeszédét.

Ezek öszvesen mintegy 167 lapnyi helyet foglalnak el, s így az egész harmad részénél többet; ha pedig Kölcsey czikkelyei, melyek Munkái között kijövendők valának a Muzárion nélkül is, ide számíttatnak, akkor a Muzárionnak felét az olvasó hiába veszi meg. Ilicet!

ezen munkák csak akkor jutnak a publicum teljes figyelmébe, ha a Muzárion méltóztatik őket kebelébe fogadni? Ez nem a legszerényebb hit fogna lenni. Ha literatúránkban minden egy kissé becsesebb elmeszüleményke négy öt ízben is lenyomatik, mint példáúl a *hat sonett*, mit bizonyít ez egyebet lelki szegénységnél? s nem méltán fogják-e nyelvünk és literatúránk ellenségei szemünkre vethetni, hogy ritkán tudunk valami újat összeesztergályozni, s ha néha szerencsések valánk valamicskét jól végezni, egész unalomig kérődzünk rajta; zajt, lármát ütünk vele, mintha egy újabb Amerikát fedeztünk volna fel a földtekén. Engedjen meg őszinteségemnek a Muzárion igen érdemes szerkeztetője, ha azt mondom, hogy e szemrehányásra senki sem adott még oly sok okot a magyar írók közűl, mint ő.

A második osztálybeli czikkelyek, azaz olyanok, melyeket nem a Muzárion kijövetelének kell köszönnünk, Kölcseynek Vilma, Játékszín és Kazinczy czímű művei teszik. Rólok szólani nem a Muzárion bírálójának tiszte, hanem azé leszen, ki Kölcseynek Hartleben könyváros által hirdetett s nem sokára megjelenendő Minden Munkáit egészben felfogva bírálandja. Itt elég legyen felőlök mellesleg csak annyit mondani, hogy e három czikkelynek Kölcsey Munkái közűl kiszakasztatása s ide előre lenyomatása az, mi a Muzárionnak érdeket szerezhet: nélkülök e különben jókora vastagságú fűzet igen szegény alakban jelent volna meg.

A harmadik osztálybeli czikkelyekről, melyek szorosan véve a Muzárionba tartoznak, bíráló egyenként fog szólani, mert ezek már tárgyai a Muzárion bírálatának; valamint (felebbi igérete szerint) egyenként azokról is, melyeket gyanúsaknak vél.

I. rész. *Viszonyok.* — Töredékes rövid észrevételek a literátori viszonyok festésére. Eredetiek s újra nyomtatottak, hasznosak és szükségtelenek, mint az ily nemű töredékek gyakorta lenni szoktak. Mind arra, mind erre egykét példát. Az 1. viszony, melyet a Ponori Thewrewk elméskedéseihez hasonló „levénk, levődénk,

létetének" Szemere sajátjának vall, bevezetésül szolgál a többihez. Eléggé üres beszédecske, s első hat sora még hibás is azon felül. A második pont logice nem foly az elsőből, sem a harmadik a másodikból. Az a *De* inkább a harmadik mint a második pont elébe való volna. Kicsinység, de a könyv elején feltűnő incorrectióra mutat. Hasonló üresség bélyegzi a II. s V-diket. A III. VII. XVII. rég ismert dolgokat hánytorgat. A XII. és XVIII. szükségtelen és kevés tanulságot nyújt. A XIII. és XIX. félszegen s egyoldalúlag fogja fel tárgyát s némely részben hamis tanítást is ad. A VI. furcsa szövedékű viszonyocska. Eleje Kazinczynak *baráti* titulatúráin akad fel, később javallja azokat; végre pedig arról beszéll, hogy nyelvünk s literatúránk emelkedik s ifjaink győznek az ízetlenség martalékain ..... Humano capiti cervicem pictor equinam ..... Szemere igen jól tud apró gondolatokat, aphorismákat, simára, gömbölyűre ráspolyozgatni, kár az ilyeket mint e VI. VIII. s XIV. viszony, darabosan hagyogatnia. A IV. X. XI. XV. XVI. jók és gyakran tanulságosak is. Mi a XI. viszonyban mondatik, sok részben igen figyelemre méltó; mint példáúl annak megjegyzése, hogy kritikusainknak nagyobb része a tárgyat tekinti nem a formát, a művet magában, nem czéljához mérve. Ami szinte itt a szók, szólások, képek, egyes ideák megitéléséről mondatik, az nem mindég hiba, sőt a literatúra kezdetében szükséges vesződség. Nem *így* volt-e ez máshol is? Mit teve Lessing Németországban, midőn Nicolaival, Mendelsohnnal öszveállván, Literatúrai Leveleit közrebocsátotta? Nincsenek-e ezekben teméntelen apróságok, nincsenek-e szavak, szólások birálatai? Azonban bár bíráló ellenkezőt hiszen is, miután a Muzárion szerkeztetője e véleményt itt ellenészrevétel nélkül hagyá, s mintegy benne megegyezni látszik, azt várta volna, hogy legalább e jelen füzet végéig magával consequens maradjon: de kénytelen megvallani, hogy várakozásában igen megcsalatkozott, mert épen a Muzárion redactora, ki e helyt az egyes szavak, szólások, képek bírála-

tának gáncsolásában megegyez, s mintegy javallja azt, alább a Muzárion 412—462. lapjain maga a szavak, szólások, képek bírálatának vétkébe annyira elmerűl, hogy dolgokat nem is bírálgat, hanem csak ily apróságokat. Így látjuk mi meg a hibácskát másban s gáncsolódunk, holott magunk vastag vétekbe sűlyedtek legtöbb gáncsot érdemlenénk.

A II. rész bíráló észrevételeket foglal magában a Muzárion III. és IV. kötetére, szerényen gáncsolókat, de nem szerényen magasztalókat. Bíráló nem ütközik meg azon, hogy a Muzárion szerkeztetője a maga folyóirata felől dicsérő észrevételeket közöl, de meg kell vallania, az mégis kissé különös, midőn az ember dicséreteket névtelenűl nyomtattat ki maga felől. A szerénységnek ezen példájában Szemerét nem sokan volnának képesek pirúlás nélkül követni azok közűl, kiknek büszkeségök szerény, telenségök ki van kiáltozva. Itt a VIII. számmal jegyzett szakaszban e szavak állanak: „Egyik levelezőmnek az a nagy panasza van Muzárion ellen, hogy az felfejtés nélkül adván az egymással ellenkező vélekedéseket, az elkészűlt olvasónak hasznára nincs, az el nem készűlteket csak megtéveszti. KÍNOMBAN legyen szabad vallást tennem, hogy ez a váratlan feddés ENGEM a Buridan lomhárjára emlékeztet . . . .“ E szavak minden kétségen kivűl tetszik, hogy e VIII. szakaszt Szemerére írá. Alább a IX. számú szakaszban ismét ez mondatik: „Az a mód, melyen Sz. és K. (Szemere és Kölcsey *) akarnak korokra hatni, bizonyítja mind tiszta látásokat, mind egyenességöket s alaktalan szerénységöket, melyek né(e)kiek az írói pályán mint az életben, kitündöklő s közönségesen elismert tulajdonaik. Nem nézik ők czélnak magokat, az ügyet csak eszköznek ami őket ragyogtassa, nem eltanultatni, hanem kitaláltatni akarják tanításaikat s szólani gondolkozó fejekhez vágynak, nem engedni minden benyomásnak készekhez.“ Hasonló beszédet

*) Különös, hogy a Szemere nevet az olvasó mindig a Kölcsey név előtt kénytelen látni, holott ez sem alphabetikus, sem egyéb tekintetekben a Kölcsey név elébe nem való.

foglal magában a X. szakasz s mind a három alatt (VII. IX. X.) ezen név helyetti jegy áll: — — — következőleg mind a három szakaszt Szemere Pál önmaga írta magáról. Bíráló reményli és várja, hogy ez argumentátióját Szemere Pál semmivé teendi, s e gyanútól (mely kegyetlen) meg fogja magát tisztítani, ami, ha meg nem történnék, kínos fájdalommal telnének el kebleink. — Mi a XIX. szám alatt Horvát Istvánnak tanácsképen mondatik, igen fontos beszéd, óhajtható hogy sikere legyen, de . . . . ! — A XXIX. szám bírálónak alkalmat nyújt egy általános jegyzést tenni. Íróink között (értem még a legjobbakat is) a javallásnak, magasztalgatásnak mértéke gyakran oly túlságig megyen, hogy dicséretök nem egyszer már nevetséges ironiává és gyalázássá vált. Mi csodáljuk, imádjuk, isteneljük egymást, s ég tudja mit nem követünk el mindent. Ha ezen túlságaink költői művekben, barátságos írásokban jelennének meg, hol érzés szól, nem volna oly nagy ok a fennakadásra, de mi ott is, hol józanon illenék szólni, azonnal imádgatjuk egymást, mihelyt egy kis barátság fűzött össze. Ezen hízelkedések már egypárszor némelyek által keményen mégrovattak. *Gróf Széchenyi*, Hitele 223. lapján lelkesen emeli föl ellenök szavát: „*Nézzük* csak gyalázatunk s porba csúszásaink számtalan tanújeleit, elég van kinyomtatva s Aristidest, Demosthenest, Leonidást, Cátót, Brutust, Scipiót vég nélkül találunk bennek; mintha köztünk csak úgy termenének mint a káposzta, vagy dinnye! — Nem ily szolgai dicséret emelheti halandó embertársainkat magasb lépcsőre . . . . !“ Valljon meddig lesz még szükség porba csúszó hízelkedőinknek hasonló leczkéket tartani? Mikor hagyunk fel ez üres dagályú, nevetséges, s minden egészséges gyomorban csömört okozó dicsérgetésekkel, s imádásokkal? Imádjuk istenünket, engedjük meg a költőnek, hogy érzelme hevében imádja lyánykáját, de kritikában példáúl, s általában hol a hideg és józan ész beszédének van helye, hagyjunk fel ily ízetlen semmikkel, s ne tegyük a térden csúszást a magyarnak charakteri vonásává. E XXIX.

számban egy írónk azzal dicsértetik meg, hogy „majdnem hihetetlen combinátiói vannak“; ami bírálónál annyit teszen, hogy azon úrnak combinátiói *közel járnak a hazudsághoz, a meséhez!* Íme a nagy dicsérgetni akarás mint fajúl végre ironiává, gyalázattá! Kazinczy egyik írónkról azt mondá, hogy „szertelen érdemű.“ *Szertelen* az aminek nincs *szere*, módja: quod non habet modum; vagy mint Kazinczy e szót egykor önmaga jól magyarázta, quod modum excedit; s érdem-e tehát az, ami modum excedit! — Risum teneatis!

Ami egyébiránt a Muzárion II. és III. köteteit illeti, melyekről e II. rész bíráló észrevételeket közöl, irántok bíráló már felebb elmondá általányos észrevételeit, s azokat itt ismétleni nem akarja többé.

A III. részben „Csél“ czím alatt egy drámai tréfa foglaltatik. Kár volt meg nem mondani, hogy originálja Kotzebuenál van*) : így könnyen azt vélhetnők, hogy Szemere munkája. S annál inkább, minthogy azok a benne foglaltató: „Mulle, mulle, lidum, ladum, pimpi, schnursi, moxa, moxa, biribi!“ szegény és semmit jelentő tréfák hasonlítanak ezekhez:

Kritika kell ma.
Kritika ma kell.
Kell kritika ma.
Kell ma kritika.
Ma kritika kell
Ma kell kritika.

valamint szinte azon elménczkedésekhez, melyek Szemerének hajdani Czinke, Bohógyi Gedeon s egyebek ellen intézett írásait bélyegezték. E vígjátéknak nincs művészi becse, s a kotzebuei sületlenségek közé tartozik,

---

*) A Szemere által szerkeztetett Auróra is közöl egy kotzebuei vígjátékot: Das zugemauerte Fenster. Örvendenünk kell, hogy Szemere játékszíneink repertóriumát vígjátékokkal gazdagítani ügyekszik, de nem örvendhetünk azon, hogy oly rosszúl válogatja az originálokat, sem azon, hogy fordításait eredetiek gyanánt árúlja. Német nyelvből jelesebb vígjátékokat lehetne fordítani, ha épen Kotzebuenál maradnánk is, mint ezek.

melyeket e különben elmés író oly nagy számmal gyártott, de azok előtt kedves lesz, kik, mint Kazinczy mondá, vadászszák az alkalmat, melynél nyeríteni lehessen. A fordítás (hihetőleg Szemeréé) könnyű és correct. Bár így fordíttatnának nyelvünkre az oly drámák, melyek literatúránknak nyereségei lehetnének.

A IV. V. VI. rész ki valának adva más helyt.

A VII. rész dicsérő beszéd Popera; angolból. Az eredeti írójának neve, Szemere szokása szerint, nem mondatik.

A VIII. rész a tanító költeményekről értekezik, s védi őket azok ellen, kik ki akarják a poesis köréből zárni. Ami itt mondatik nem új; százszor is volt mondva: becsét azonban nem lehet megtagadni, mert röviden alkalmasint minden benn van, amit itt mondani lehet. Bíráló azt hiszi, hogy az egész pör, mely a tanító költemények ellen és mellett foly, haszontalan akadozás. Minden tanító költemény, mihelyt jó költemény, a poesis körébe tartozik, s a kérdés csak azon pontra szorúl végtére is, ha a didaktikus a művészet postulátumát kielégítette-e? Minden jó költeménynek czélja gyönyörködtetve tanítani, mert maga azon czél is, hogy egy lágy szerelemdal, érzékeny epigramma, indulatinkat szelidítse, szenvedelmeinket tisztítsa, szóval, szívképző legyen, tanítást foglal magában. Ha valaki verseivel csupán tanít s nem gyönyörködtet egyszersmind, akkor versei nem tartoznak a poesis körébe, ha pedig tanításai mellett művéleményt is tud gerjeszteni, versei bizonyosan költői művek. Bíráló óhajtja, hogy minden költeményeink tanítók legyenek ezen értelemben, mert csak úgy lesznek jó költemények is egyszersmind. Azaz: ha művészi formába öntött reflexiót, tanulságot (szorosb értelemben) nem foglalnak is magokban, legalább nemes, erkölcsiséggel megegyező érzelmeket gerjeszszenek keblünkben. A trágár versecskéket, parázna románokat, valamint a tanítás úgy a költés czéljával sem igen lehet megegyeztetni. Ezen szempont teszi világossá a költői művek becsét a tudományos művek mellett, s ezt illenék figye-

lembe venni azon bölcs uraknak, kik tudósan ránczolt szemöld alól bizonyos fontos gőggel s megvetve tekintenek a literatúre műveire, mint haszontalan s csupán időtöltő játékra. Jaj azon ízlésnek, melyet szépliteratúrai művek lángja nem elevenít!

A XI. rész becses észrevételeket közöl az életírás theoriájáról: de bele vannak keverve egyebek is, melyek a rész czímének meg nem felelnek. Az észevételek azon részről dicsérik a biographiákat, melynél fogva azok követésre méltó példányokat állítván fel az emberi életből, bennünket nagy, nemes tettekre gerjesztenek. Szükség volt volna azonban a biographiák érdemét a historiára való befolyásoknál fogva is érinteni. Az életírások valódi alapkövei a historiographiának. Mind az, mivel a historiographus foglalatoskodik, emberi tettekből áll, az emberi tetteknek pedig kútfeje a lélekben, a charakterben van, s a charakter az, mit a biographusnak híven előnkbe állítani kötelessége. A tetteknek okait jól fejtegetni, azaz valódi pragmatikai historiát írhatni, csak az fog, ki historiája személyeinek charaktereit egész mélységökben felfogta, s általában az, ki emberismerettel bír. Plutarch biographiái charakteristikus oldaloknál fogva legbecsesbek. Ő a hősek tetteinek leírását eszközül használja a charakter festésére, s bizonyítványáúl annak, mit ez vagy amaz nagy ember szelleméről, gondolkodása módjáról állíta. Óhajtanám, hogy íróink minél több biographiákkal ajándékoznának meg bennünket; azoknak megszámíthatlan becsök volna historiographiánkra nézve, de óhajtanám egyszersmind, hogy e biographiák ne csak tettek és történetek száraz beszélyei legyenek, hanem ügyekeznék az életíró hősének lelkét híven ábrázolni. Hasznos fogna lenni az is, ha egy személynek képét többen próbálnák előnkbe állítani, különböző szempontokból tekintve. Kazinczy Martinúzit másként festé, mint egyebek, s e festésnek igen nagy becse lehetne, ha teljesen kifejtve s bizonyítványokra alapítva volna. Literatúránkban egyedűl Kazinczy az, kitől valódi biographusi lélekkel dolgozott czikkelyeket

bírunk: de a megbecsűlhetetlen embernek itt is, mint sok helyt hibája, hogy a szépségért s hatásért igazságokat is áldoz fel, s maga az, hogy kútforrásokra nem szeret hivatkozni, mutatja, mely kedve van hőseit idealizálni; ami historikusnál megbocsáthatlan hiba. Neki az igazság legyen első és legfőbb tiszte, s azt semmi más czéloknak alárendelnie nem szabad.

A X. rész Terhes Sámueltől pór nyelvfigúrákat közöl, melyek már előbb ki valának nyomtatva.

A XI. B. L-tól jeles észrevételeket a képes beszédről. Óhajtom, hogy kivált ami a IV. szám alatt mondatik, figyelem nélkül ne maradjon, s jelesűl a Muzárion szerkeztetője által többször megolvastassék.

A XII. rész párhuzamba állítja a tarkán beszéllőt a tarkán öltözővel. Kár, hogy a hasonlat már egykissé régicske és kopott.

A XIII. részben Klopstock kikelése a nyelvkeverők ellen közöltetik, némely reá tett észrevételekkel. Ez ügyben bíráló azt véli: sem a puristáknak igazok nincs, sem a nyelvkeverőknek egészen, s ha valahol, itt leghelyesben tesznek, kik közép úton járnak. Én részemről (engedelmet, hogy itt magam hitét bátorkodom mondani) inkább használom a divatban lévő idegen szót, mint az erőtetve alkotott újat, de viszont undorodom attól, ki idegen szavakkal, szólásformákkal tömi beszédét, mintegy affectálva, még ott is, hol kifejezéseire tökéletes magyar van. Midőn a nyelvkeverésről szó van, ne feledjük azt is, hogy nyelvünkbe csak a latin szavak keverését sanctionálta a szokás, s német vagy franczia korcsokat vegyíteni beszédünkbe, kivált nem hallottakat, valóságos mania, amit semmi ok nem védelmez, s magyar érzésünk bizonyos belső nehezteléssel telik el, valahányszor efféléket írva látunk, s bíráló megvallja, aggodalomban van azon úri embernek esze iránt, ki minap a Felső M. O. Minervában ily beszédet ajánla írótársainak: „A nemzetek nem Uebermuthból harczolnak, hanem Billigkeitért esdeklenek.“ A tudományos műszavak fordításában neologusaink legmerészebbek

lehetnek: ezeket leginkább tűrik még azok is, kik szenvedélyes ellenmondói az újításnak. S miért? mert ezek a köz életben nem fordúlván elő, helyettök semmi idegent nem sanctionált a szokás, mely a nyelvben, bármint rontogassuk is királyi székét, örökké hatalmas úr fog maradni. A magyar Füvészkönyv a legvakmerőbb újítások tára, melyek valaha nyelvben történtek, s íme még a nem türödelmes Debreczen is meglehetős türödelemmel fogadja.

A XIV. rész a „szellem, egyetem, szerény“ szavak „termesztését“ írja le. Ezt követi egy rövid, lelkes értekezés a nyelvújítás ügyében. Egyike jelesebb philologiai értekezéseinknek, melyeket literatúránk mutathat. Sok jelekből Kölcseyének lehet gyanítani. Bírálónak nincs reá ellenészrevétele, csupán óhajtása, hogy az olvasó figyelme e becses sorokat ki ne kerülje.

A XV. rész a tekéletes, tökéletes, és tökély szavakról szól. Horvát István *tekéletes* szava inkább csak szeszélyi, mint valódi okon épűlt különködés; a *tökély* ellen kikelése pedig azon aprólékos akadozások közé tartozik, melyek egy idő óta ezen tudós úrnak szenvedélyes mulatságaivá váltak. Aki tudja mint nem tűrte Horvát István soha mások különzéseit a nyelvben, ámbár maga mindig igen szeretetett különözgetni, az előtt e jelen akadozás sem új, sem meglepő nem leszen. E czikkelynek szorosb megítélése (minthogy az a Tud. Gyűjteményből van itt újra lenyomatva) nem tartozván bíráló tisztébe, az olvasó innen a Kritikai Lapok III. fűzetének 86—98 lapjaira utasíttatik, hol az Bíró Pál által vizsgálat alá vétetett. — Horvát Istvánt követi D. Fogarasi János jegyzése a *tökéletes* védelmére. Bíráló azt hiszi, hogy Fogarasi állítása, mely szerint a gömbölyített szájjal ejtett hangzók gömbölyűséget és gömbölyű dolgokat jelentenek, egy kissé merész: minthogy azonban Fogarasi itt azt jelenti, hogy e tárgyban későbben többet fog majd mondani, nem akar e helyt állításán előre mintegy keresztülvágni, hanem vár inkább bővebb felvilágosításokat. Addig pedig azt jegyzi meg röviden,

hogy midőn a *sor, tó, fü, rúd, tü*, gömbölyűnek vagy magában gömbölyűség ideáját foglalónak mondatik, minden tárgyra el fogjuk csavarhatni a gömbölyű ideáját annyira, hogy végtére hosszú semmi sem leszen. S mi az a hosszú gömbölyű? Az-e ami a tojásalakú (ovál)? Ha igen, úgy a *fő, rúd, tü*, a mellett, hogy nem hosszú gömbölyű, még kevésbbé gömbölyeg, hanem örökre csak hosszú; s szabad-e érzékek ala eső, alakjokra nézve gömbölyeg tárgyakat említeni, melyekben nincs gömbölyű betű? például: *nap, far, tál?* stb. — Befejezi e részt Szemere, a *tökélyre* analogiákat hozván fel. Kár volt azonban a *személy* és *lapálylyal* a *szakállt* hasonlítani. Kresznerics e szót a *szak* és *állból* magyarázza, a mi hihetőbb, mint Szemere *ál* vagy *ály* terminatiója. A *fő* és *fők* és *fökély* inkábbára csak oda van vetve, mint etymologice megfejtve, s így szabad legyen ez analogia felől kételkedni. Mi a *tökély*, *tökéletesség* és *tökélet* ideáit illeti, ezek, ha etymologice netalán három ideát jelentenének is, a szokásban mindig csak két ideát fognak kifejezni: tökély és tökéletesség *perfectiót*, tökélet *deliberátiót;* s a *tökéletességnek* úgy nem fogjuk ezután sok hasznát venni, mint az *irgalmasság-* vagy épen *irgalmatosságnak* és *csendességnek* nem.

A XVI. rész töredékei igen nagy becsűek lesznek a historia barátja előtt. Nyelv s előadás, s alaposság az állításokban azt gyaníttatják, hogy Kölcsey tollából folytanak. Az I. szám előadja röviden hova vezetheti a historikust azon tévedés, ha hypothesiseiből fejtegeti az emlékek homályát, a helyett, hogy az emlékekből világosítaná s tenné megfoghatókká hypothesiseit. E leczke igen alkalmas időben van elmondva, bár figyelmökbe vennék etymologizáló historikusaink. A II. és III. számok parallelákat vonnak a történetvizsgáló és író közt s ideáját adják a historia philosophiájának. Óhajtanunk kell, hogy ily lelkes író tollából (bár ki legyen e töredékek szerzője) e tárgyban még több fejtegetéseket vehessünk. Ami itt röviden mondva van, nálunk még egészen új s nem hallott beszéd, s épen azért mert nem

hallott, oly sovány és parlag historiographiánk. Mi, úgy látszik, a historiában a történetvizsgálatot tettük czéllá, holott annak csak eszköznek kell lennie. Historikusaink még ott is megelégszenek tettek száraz vizsgálatával, hol már tovább is mehetnénk. Okleveleket közlünk gyakran a Tudományos Gyűjteményben csak azért, hogy oklevelek s régiek, ha a historiára semmi világot nem vethetnek is, ami csak Codex Diplomaticusba való volna, hol czél az is lehet, hogy régi írást tanuljunk olvasni. — Ha a lefolyt századok korainak tűkrét akarjuk adni, nem úgy fogunk historiát írni mint Pray vagy Katona, hanem azon szellemben mint Tacitus és Heeren, Bignon és Lingard. Nem azt akarom mondani, hogy amazok hibásan cselekvének, sőt hiszem, hogy a jeget nekik kellett megtörniök, s kell még ezután is sok részben; hanem azt, hogy ők csak anyagjait gyűjtögették a való historiának, de attól, hogy historiát írtak volna, távol valának. Eddigi magyar historikusaink közűl Engel mutatá legtöbb pragmatikus lelket. Szép volna tudni bizonyossággal, honnan eredtek eleink s kikkel voltak rokonságban, de, megvallom, ennek fejtegetésénél hasonlíthatlanúl becsesebb volna Ferdinánd és Zápolya századokra ható, történetekkel, változással gazdag időszakát s azon kor embereit philosophiai lélekkel megírni, vagy ezen kérdésre felelni: „Milyen befolyásokа volt honi városainknak nemzetünk kifejlődésére s csínosbulására."

A XVII. XVIII. XIX. XX. részek gondolattöredékeket nyújtanak. A ‚Keresztyén' (jobban keresztény) s „Magyar" czímük semmi újat és tanulságosat nem mondanak, sem oly jeleset nem, amit, habár régi is, többször ismételni szükség volna. Az *Önpanaszok* valamely wertheri szívnek siegwarti érzelgéssel teljes ömledezései. Kár volt őket versben nem adni; akkor érdemök talán inkább művészi lehetett volna: most nem tudjuk, mit akar velök Muzárion szerkeztetője. A *Házasság* czímű apró észrevételek (hihetőleg Szemerétől), mind hasznos létök mind tapasztalati valóságok miatt, felűl haladják az előbbenieket, s nem lesz szükségtelen házasoknak és

házasulandóknak figyelemmel megolvasni. A literátori élettel azonban semmi egybefüggésök: e könyv 30. lapja szerint pedig a Muzárionnak ily valami volna inkábbára tárgya. Azonban kicsinységeken talán ne akadozzunk, miután felebb úgy is látók, hogy a Muzárion systemának és consequentiának nem barátja.

A XXI. rész. *Bel* és *Külvilág* czím alatt jeanpauli mind mélységű mind typusú gondolattöredékeket közöl, s ha e töredékek eredetiek (mert Szemere redactiójánál soha sem lehet tudni, mi eredeti, mi fordítás), írójoknak nem lehet nem örvendenünk. A magyar literatúrában meglepő eredetiséget és sajátságot hordoznak magokon, s szerzőjöknek az a ritka szerencse juta, hogy gondolatait kellemmel, könnyen és világosan tudja kifejezni.

A XXII. részt, bíráló úgy hiszi, a Hegel philosophiájának valamely rebellis tanítványa írhatta, boszúságában arra, mi mystikus mestereitől reá ragadt, mert épen éjszak gonosz befolyása ellen a philosophiára emeli fel szavát. Bíráló e mámor-szülte beszédeket nem értheti. Lehet azonban, hogy bennök sok ész és mélység rejtezik, de akkor méltán kivánhatnók, hogy írójok, egy kissé legalább, értelmesebben szóljon. Ha kevély volna mindenkitől értetni, ügyekezzék még is valakitől értetni, mert ha senki sem értheti, mint ezt itt, nem tudom mi czélja van azzal, hogy ír. Ne vélje elhitethetni velünk, hogy a homályban mindig mélység van; a legmélyebb üvegekben is, ha ész napja sugárzik rájok, világosság dereng. „A tagadás évei elmúltak, úgymond a szerző, s helyökbe egy meleg hit lépe, annál melegebb s azért meleg, minél hidegebb s mert hideg volt az őket megelőző kor.“ Mit tesznek az ily ködös beszédek? Ezek csak oly borongva derülő állapotba helyezik lelkünket, melyben megúnjuk a nézést is, s behúnyjuk szemeinket, hogy inkább ne lássunk semmit, mint rosszúl. „Nehéz mindennek mindent magyarázni“: igaz! de talán még nehezebb ott, hol nincs magyarázni való. Csak attól óvjon meg bennünket az ég, hogy némely németországi írók mystikus beszédei elragadjanak ránk! Nincs valami

fájóbb az ép kebelnek, mint az elme ilyetén vonaglásai, melyek, bizonyossá tehetem a szerzőt, az általa említett *Hugónál* nem találtatnak, vagy ha igen, nem azok, mik Hugót nagygyá teszik. Ki ilyen borongásokra hajlandó, annak tanácsolnám, hogy angol írókat olvasson, s minél kevesebb németet. Amazokból fogja megtanulni, mint lehet még a mély is világos.

A XXIII. részben remekét láthatni Szemere szerkeztetési paradoxumainak. Kazinczynak csaknem legjelesebb versei szépségökből kifosztogatva, poetai aetherökből prózai posványságba vannak leránczigálva. Bár kinek művei legyenek ezek, bizonyossá tehetem, hogy általok magának nem nagy dicsőséget szerzett. Bíráló nem gondolhat valami ízetlenebbet, mint a verset gyönyörű harmoniájából kivetkeztetni. Ezen prózák annak, ki őket már előbb versben ismerte, olyanoknak tetszenek mint, a szentírás szerint, az égből letaszigált kalánfülű angyalok voltak. S valljon mit akarhatott velök készítőjök? Kazinczy verseit értelmesbekké tenni? Az nem történt, s a szándék csupán oda látszik intézve lenni, hogy a verseknek szép zengésök elvétessék. S aztán oly homályosak voltak e versek, hogy őket magyarázgatni kellett? Vagy tán azt akarta travestálójok mutatni, hogy ami versben szép, az prózára fordítva is szép marad? De van-e erre szükség? s ha volna is, mondhatom itt nem nagy szerencsével van megmutogatva, mert aki e verseket már előbb olvasta, vagy tán emlékezetből is tudja, futni fog e formátlan szörnyektől. E költeményeket prózában adni épen oly szerencsés gondolat volt, mint azon bohóé, ki a fülmile szép énekét hallván, megfogá azt, és megsütötte. Ily tett nem érzése és ízlete a szépnek, hanem vastag éhezése. Bíráló itt protestál a megholt nevében, hogy művei ily elundokítástól jövendőre kíméltessenek meg, különben azt kell hinnünk, hogy ez visszatorlás a Kovacsóczy Aspásiájának 74. lapjára, aminőt holt íróval nem kellene tenni.

XXIV. rész. Vilma. Kölcsey nem sokára megjelenendő Munkáiból van ide lenyomtatva.

XXV. rész. Két beszédét közli hazánk egyik minden jóktól tisztelt fiának, gróf Károlyi Györgynek. Mindkettő hálaszó Szatmár rendeihez a követségre választatás bizodalmáért. Meleg és tiszta kebel ömlései, s érzéshez szólnak. Óhajtjuk hazafiúi buzgalommal, hogy mind azok, kiket hazánk megyéi hasonló bizodalommal tisztelnek meg, oly tiszta lélekkel, oly belső megnyugvással adhassanak számot tetteikről, mint e honja boldogságáért buzgó gróf.

XXVI. rész. Játékszín. Kölcsey Munkáiból.

XXVII. rész. Főispánság.

XXVIII. rész. Emlékbeszéd Kazinczy felett, Kölcseytől. Lásd a Magyar Tudós Társaság Évkönyveit.

XXIX. Minerva. Gróf Dessewffy Józseftől.

XXX. Kivonat. A mi az előbbeni részben gróf Dessewffy által bővebben mondatott, az itt rövidebbre vonatik öszve a Muzárion szerkeztetője által, hogy az olvasó hosszan is röviden is olvashasson egy tárgyról, a szerint mint szeszélyei kivánni fogják. Bíráló, ha Muzárion redactora volna, ily kérődzések helyett valami újjal ajándékozta volna meg az olvasót, kinek úgy is ezen vastag köteten végig becsesebb új és eredeti dolgokkal oly igen fösvényen van udvarolva.

A XXXI. rész egész a XLIV-kig, mint Dr. Rumy nevezé, satira, vagy inkább pasquinád Bajza ellen. Bíráló szükségtelen dolognak vélné itt ezen Szemere által kezdett pille-viadalba keveredni: de azt mégis nem tartja haszontalannak kérdeni, mi czélja vala e sok parányi bíbelődésekkel Szemerének? Magát új oldaláról mutatni a publicumnak? Ez nem lehete czélja, mert hogy Szemere apró kifejezéseket, kommácskákat igazgatni, szavakon etymologizálgatni, periodusokat (mint példáúl ez: Kritika kell ma) százféleképen variálgatni tud, azt a Czinke s Ilosvay ellen írt recensiókban, az Élet és Literatúrában s a Mondolatra való Feleletben már rég úntig bebizonyítá, s be egyszersmind azt is, hogy mind ezek a magyar literatúrát még igen magasra nem emelték. Használni, tanítani akart? De mire tanított

hát bennünket? Arra legfelebb, hogy a megigazgatott szavak, szólások, kommácskák úgy is jól állhatnának, mint ő elállítgatta őket, de nem arra is, hogy csak úgy állanak jól, mert már ehhez nem bohózat, hanem ok és egy pár komolyabb szó kivántatott volna. A hánytorgatott dagály, variátiói üresség, szinte csak puszta állítások, melyeket így okok nélkül szabad leszen nem is hinni. De talán arról akarta Szemere az olvasókat meggyőzni, hogy Bajza minden kritikái mellett is, melyekkel a magyar írókba akadoz, s apró zajgást, nyugtalanságot támaszt közöttök, csak haszontalan firkáló, s minden érdeme az, hogy „dicsőségesen deramificáltatható sok és sokféle és minden, s dicsőségesen superramificáltatható kevés és kevésféle semmikkel megtöltött előadása nem az, ami más közönséges előadásocska szokott lenni?“ (l. 123.) Ez már hasznos dolog fogott vala lenni, szinte úgy, mint hasznos volna általában minden írónak, ki érdem nélkül csillog a hír vagy dics palástjában, álorczáját letépni; de bíráló igen csekély vélekedése az volna, hogy ily czélra nem szavakat, interpunctiót, stílust kellene jobbítgatni, beszédecskéket variálgatni, hanem Bajza principiumait, állításait ledöntögetni, mert ezek már fognának majd valamicskét bizonyítani. Vagy talán mind az, amit Szemere itt Bajzának mond, csak kezdete a leczkének, s kezdeni a literátori leczkét abc-én kell? Ez igaz lehet, és így majd elvárjuk mi nagy dolgokkal lesznek a jövendő Muzárionok Bajza ellen megtöltve. Ámbár nem tagadhatjuk, szeretnők tudni, miért nem lépett ki Szemere ez úttal egyszerre mindennel, amie van. Erre a 29 ívnyi könyvben elég hely fogott vala lenni, s inkább ezzel töltötte volna el a Muzáriont a helyett, hogy a magyar folyóirásokat kifosztogatta. Ideje is elég lehetett reá a Convers. Lexikoni pör s a Kritikai Lapok első füzetének megjelenése óta (1831) mostanig; vagy talán sat cito si bene? Meglássuk, meglássuk . . . . Bajza meg fogja köszönni, ha itt-ott közrebocsátott iráskáit Szemere orbiliusi vesszső alá vévén, bennök minden még oly parányi hibákat

is ki fog mutogatni, s még inkább meg fogja köszönni, ha Szemere dolgokban akadozand, s okokból s elvek szerint fogja őt leczkéztetni, mert bohó az, ki magát csalhatlannak veli; hibák lesznek míg ember. Egyébiránt bíráló itt azon nyilatkozást teszi, hogy az ő látása szerint, Bajza a magyar literatúrában még igen kis pontot tölt be, s amiket eddig tett, figyelmet nem nagyot érdemlenek, s inkább csak vergődéseknek kell tekinteni azon czélra, hogy számos (példáúl 50) év leforgása múlva — ha istenei addig éltetik! — ő is felkapaszkodhassék azon magas pontra, hová Szemere mintegy harminczkét évű írói pályája alatt felhágott, s most mint kritikus és poeta oly vakító fényben ragyog.

A XLV. részben Szemere egy gondolatot közöl saját neve alatt. Kár, hogy e gondolatot ama gonosz Dr. Johnson már elébb feltalálni (Krit. Lap. II. füzet 124. lap.) s elmondani eléggé neveletlen volt: amúgy Szemerének eredeti szüleménykéje lehetett vala. „Dii male perdant antiquos, mea qui praeripuere mihi!“ fogja mondani Szemere Johnsonnak.

A XLVI. részben Kölcseynek egy levele közöltetik Szeneréhez. Benne oly dolgok mondatnak, melyeket Kölcseytől épen nem vártunk. Bíráló azt hiszi, hogy Kölcsey e levelet csak azért írá, hogy a maga barátjának kritikai hevűleteit szelidítse és mérsékelje, s hogy a levél épen nem vala publicum elébe szánva, s kiadatását csak azon sajnálatra méltó mindent kiadni vágyásnak lehet tulajdonítani, mely a Muzárion redactorát egy idő óta oly igen megszállotta. Kölcsey, ki még a Kritikai Lapok II-dik fűzetében a kritikát oly hévvel ajánlá, ki maga is több rendbeli kritikákat írt, itt most a kritika ellen emeli föl szavát: mint lehet ezeket megegyeztetni? Talán azt fogja Kölcsey felelni, hogy ő a kritikát előbb ajánlván, korán sem oly kritikát képzelt, milyet mi magyarokúl gyakorlunk. Ez a kor, mond ő, nem a Gottsched és Lessing kora, hol a zavarból szép jövendő keljen ki. Akkor homály és világosság harczolt, most harczol ember és ember, s szándék van csak embert

bántani.“ Szabad legyen a tisztelt férfiútól kérdenem, mi különséget talál Lessing kritikai tónusa s azon tónus között, mely nálunk az antilexikonisták írásaiban mutatkozott? mert ezt látszik Kölcsey leginkább a magyar kritikák alatt érteni (Muzárion. Új folyam I. fűz. l. 464). Lessing tudományáról s az antilexikonistákéról itt szó sem lehet, hanem csak a kritika tónusáról, mert csak ebben rejtezhetik az embert bántás vagy nem bántás. S ki vala bántóbb, ki kegyetlenebb mint Lessing ellenkezői iránt? Emlékezzünk theologiai harczaira Goezével, emlékezzünk a Klotz ellen intézett Antiquáriusi Levelekre; vagy az úgy nevezett Vademecumban nincsenek-e Langénak öldöklő keserűségek mondva? S szabad-e a kritika tónusára nézve több példákat is a Kölcsey által felhozott Lessingén kivűl èmlíteni? Csak homály és világosság harczolt-e Boileau kritikáiban a francziáknál? Vagy a skót kritikusok lord Byron ellen intézett írásaikban? Vagy az újabb német literatúrában is mik történtek a két Schlegel és Kotzebue között? Bizonyára ez egész emberbántási panaszt jobb abba hagynunk, mert ez semmi literatúrákban sem vala újság, s mindenütt szült hasznot, szült kárt is, s példa elég van mind a két részre. Azért, hogy az írók között keserű összeütközések történtek, sem a világ fel nem fordúlt, sem a literatúra, s azon szomorú történetek, melyeket Kölcsey oly fekete színekkel festve jósol, valamint máshol nem, úgy nálunk sem fognak a literátori viadalmak *miatt* bekövetkezni. Ki azt hinné, hogy a kegyetlen, a keserűségekkel ostromló írásoknak általában nincs jó következésök, azt csak Pascal pamphletjeire emlékeztetem. Kinek vala szándéka embert bántani, kinek nem, azt megitélni ember nem fogja, kinek a szív redőibe látni nem engedtetett. Hányszor magyaráztatik balra a legtisztább szándék is, s viszont hány önhasznát leső tudja bepalástolni mocskos tetteit közjóra törekedő szándékkal! Kölcsey azt mondja: embert bántani soha szándéka nem vala; Bajza szinte ezt fogja mondani betűről betűre. Kölcsey mosolyogni fogja Bajzát e nyilatkozásért, valamint

Bajza mosolygá Kölcseyt, ki bármint szeressen Kölcseyvel egyezni, bármint szeressen hinni a tiszteletre méltó ember s író szavainak, azt még is elhitetni magával nem tudja, hogy ami az Élet s Literatúrában Berzsenyi ellen s előbb a Mondolatra írt Feleletben Bohógyi Gedeon ellen mondatott, egészen és tisztán csak tudományos fejtegetés, csak homály és világosság közti harcz legyen. — A lexikoni pörre nézve azt hiszi bíráló, hogy még igen is közel állunk hozzá, s közelebb mintsem hidegen megítélni képesek lehetnénk, azért legjobb felőle hallgatni, s az ítéletet későbbi időkre felfüggeszteni. Sokan vagyunk, kik bele szólunk e pörbe s elhatárzott ítéleteket mondunk felette, holott azt minden részeiben nem ismerjük, s nem tudhatjuk „ha ügyében, vagy ügye miatt, vagy miért“ támadott a láng. Mi a magyar kritikákat illeti, ha ezek oly veszedelmesek s árthatnak, mint Kölcsey állítja, akkor nem félre vonúlni kell előlök, hanem inkább ellenök dolgozni, vagy egyenesen, vagy pedig negative más szellemű és tónusú kritikák által, s erre ki alkalmasabb Kölcseynél? A tévelygőket nem tévelygeni hagyni, hanem jó útra kell vezetni. Ne higye Kölcsey, hogy az alapos ellenszegűlés hatás nélkül maradjon: mihelyt alaposabb józanabb kritikákra példák lesznek, a mostani tévelygők s kárthozók bizonyosan semmibe fognak sűlyedni, s rájok senki nem hallgat többé. Azért óhajtom, hogy oly író mint Kölcsey a küzdhelyről félre ne vonúljon, mert az literatúránknak csak káros lehet, a Muzárion pedig példányokat adjon másnemű bírálatokra, mint amilyek, például, a Kritikai Lapokban megjelenni szoktak, s ezeket minél előbb köz részvétlenségbe sűlyeszsze.

Eddig terjednek a Muzárion szakaszai. Azt kérdheti itt végűl az olvasó, mi hiányt pótolt ki e kötet Muzárion a magyar literatúrában, s mivel mozdítá azt előbbre? Bíráló, röviden egybefoglalva az eddig mondottakat, azt feleli, hogy mind ezt, mind pedig amazt igen kis mértékben eszközlötte, mind a mellett is hogy 167 lapnyi vastagságú. Amit e tetemes kötet újat és

becseset Kölcsey beszédein kivűl magában foglal, azt néhány ívre valamely folyóiratunkban lenyomtatva is lehetett volna közleni, s e czélra nem volt szükség 29 ívet részint régi s ismert, részint silány dolgokkal megtömni, s akkor megkíméltettünk volna azon kedvetlen érzéstől, melyet Szemere zavarékos redactiójának nem lehet nem támasztania minden józanságot s rendet kedvelő olvasóban.Egy van azonban e kötetben ami figyelmet s említést érdemel: a csínos és józan nyelv, egykét czikkelyt kivéve csaknem mindenütt; s e tekintetben Szemere köszönetet érdemel, kivált stilisticánk mostani zavaros, tarka, erőtetett időszakában, midőn némelyeknél az újítási s különködési korcsok egész az őrültségig divatoznak, s annyira mentek, hogy ha néhány józanabbb fejek példája nem állana gátló őrként, bábeli nyelvzavaréktól lehetne rettegnünk. Kár, hogy e csínos nyelv nem mindenütt eléggé correct is egyszersmind. Miket Szemere mint hibákat megró (XXXI—XLIV.), azokra magában a Muzárionban is lehet példákat találni.

Berekesztésűl bíráló itt Muzárion redactorához fordúl, s kéri őt, ügyekezzék elvek és systema szerint alkotni folyóírása jövendő fűzeteit, s visszaadni azon szellemét és charakterét, melylyel az első kötetnél megörvendeztete bennünket. Ügyekezzék régi munkák újra nyomtatása helyett olvasóinak új és eredeti mívekkel kedveskedni, s általában olvasóit a mystificátióktól megkímélvén, mind magát, mind redactióját érthetővé tenni. Herdernek azon mondására (mely a Muzár. 35. lapján áll): „Ki akarjon mindentől értetni?“ a másik extremumot is méltán lehet kérdeni, s kivált itt: Mi dicsőség van abban, ha senkitől sem értetünk? Emlékezzék meg Szemere arra is, hogy ő literátori pályáját mindig Kazinczy és Kölcsey vállaikra támaszkodva járta, s miután ezen két jeles athleták egyike kidőlt, ragaszkodjék annál szorosban a másikhoz, mert nélküle sem maga, sem a Muzárion meg nem állhat azon ponton, hová egykor e két bajnok karjai emelték.

IX.

„BORZASZTÓ RAKHELYE.“ *)

E füzetek nem *minden*, hanem csak aljasabb rendű olvasók számára írattak, mert műveltebb ember ilyetén csodás, rémletes, szívborzasztó dolgokban nem igen sok gyönyörűséget talál. Czéljának a szerkeztető elég ügyességgel felelt meg, mert a munkában foglaltató leirások, melyek gyakran határosak a mesével, eléggé alkalmasak arra, hogy az olvasót éjjeli rémként borzaszszák. E szerint tárgyait a szerkeztető czélirányosan választá, de nem nyelvét; mert azt csak nem tehetni fel felőle, hogy nyelvével is borzasztani akarta volna a magyar olvasót: ha igen, akkor itt sem tévesztette el czélját. Rec. legalább maga részéről bizonyossá teheti e füzetek szerzőjét, hogy stílusától igen megborzadott, mert az felette is erőtetett, srófon jár, darabos, és nehéz értelmű; tömve van oly beszéd és szóbeli neologismusokkal, melyeket az újítás legbuzgóbb baráti is, ízléssel bírván, javallni nem fognak. Már maga a czím a *nak*, vagy a *nak* helyetti jel kihagyása miatt zavarja az olvasót. Az ilyenek pedig, hogy csak néhányat említsek, mint: *ellenet* (contrarium); *fére* (férje); *élelemet* (élelmet); *hévet* (hevet), *menekj* (menekedjél), *merengeni a csodát* (csodát bámulni), *váltóik az egész földön érének* (egész földön értékök volt), *vétkezni* (magát védeni), *lelkjelenlét* (szellem- vagy, ha a szerzőnek e szó nem tetszik, lélekjelenlét), *vízesély* (vízesés vagy omlás), *gonosz-*

*) „Ritka, csodás, rémletes és borzasztó rakhelye. Hasznos mulattató minden rendű olvasók számára.“ I. II. és III. füzet. Pesten, 1832—33. 8dr.

tétnök (gonosztevő): a *nök*, *nok* stb végzetek többnyire hivatalt jelentenek, s azt csak nem fogja a szerző állítani akarni, hogy legyen a gonoszságnak is hívatala; *csennevész* (Schmuggler) stb. Efféle igen gyermekes s egyszersmind hibás különködések azt jelentik, hogy a szerző nem szükségből, hanem szenvedélyből újít, s erős föltétele van mindent másként mondani, mint eddig mondva volt, habár az mondva jól volt is. A *tartózkodj*, *fogódj*, *nehány* s több ily grammatikai vétkeket, melyek csak vigyázatlanságból csúsztak be, kijobbítgatni nem ártott volna. A stílusra nézve nem lesz felesleg megjegyeznem: a szerző igen téved, midőn azt hiszi, hogy azon stílus szép, hol az igékben a múlt idő helyett mindenkor félig múlt használtatik, s a múltnak nem használtatása mintegy szabálylyá tétetik. Én azt hiszem, (s tudom, hogy nem csak magam, hanem többen is velem), hogy a stilisticai csín nem ebben, hanem egyébben áll. E könyvben az imperfectumok halmozva vannak, s gyakran még a jólhangzásnak sincs elhagyások által áldozat téve, s bajosan találhatna valaki e három füzetben harminczszor igét múlt időben, ami végtére igen nevetséges erőködéssé válik az olvasó előtt. A nyomtatási hibák hemzsegnek minden lapon.

X.

TÖREDÉKEK.

1. Kritikusnak szorosabb kötelessége a műv hibáit mint szépségeit felfedezni. Amaz az írókat inkább neveli és tanítja, mint ez. A szépet a genie természetes vonzódásainál fogva is érzendi, azért a műbíró csak az igen fínom s elrejtett szépségeket jeleli ki, melyek talán a genie figyelmét is elkerülhették volna; a hibáknak ellenben mindenikét a legsanyarúbb módon számítja fel. Oly munkákban kivált, melyekben sok a jó és szép, kötelessége a vétket, ha még oly parányi is az, keményen megróni. *Herder.*

2. Midőn a megzaklatott író kritikusának többé semmit sem tud felelni, ezt szokta mondani: tenmagad sem tudnád jobban. Ez épen annyi mint ha a dogmatikus philosophus a skeptikusnak azt vetné szemére, hogy nem tud systemát találni. *Schlegel Á.*

3. A közember gond nélkül, semmitől el nem fogódva adja magát által azon kedves érzéseknek, melyeket benne valamely műv gerjeszt: a valódi philosophus ellenben úgy van a művitélettel, mint a művész volt, midőn munkáját készíté. Eleinten oda engedi magát az első benyomatok tüzes, elragadó ingereinek, de meg lévén győződve, hogy a valódi szép a vizsgálat által mindég nyer, visszatér s nyomozza okait a műv hatásának, s nyomozás közben eltűnik a szemfényvesztő, a hamis érdeklet, s megmarad a való, s ezen taglalat által azon helyezetbe jut a vizsgáló, hogy tetszését és érzéseit okokra tudja állítani, s a művről valódi s józan ítéletet mondhat. *D'Alembert.*

4. Oly dolgozásokban, melyekhez inkább ész és ité-

let, inkább hideg megfontolás, mint képzeleti erő kivántatik, a fiatal férfi elmék bizonyos asszonyi charakter bélyegével szoktak megjelenni. T. i. az asszonyi elmék munkái többnyire csak részekben jók, az egészben hiányosak. Az a *ponere totum,* mely az érett férfi ész sajátja, nekik nincs adva. Erejök egyes gondolatokba, egyes észrevételekbe ömlik ki: valami nagy egészet felfogni, bizonyos meghatározott czélokhoz vinni nem képesek. Pichler Carolinától egész Staëlig, a nagy hírű franczia Staëlig, példákban látszik ez bebizonyodva lenni. A fiatal férfi elmék művein szinte ez látható, csak hogy nem oly mértékben, mert az asszonyi elme reflexiói fínomságát, parányi s az ő körébe tartozó dolgok felett, gyakorta a legélesebb férfi elme sem képes utólérni. Vannak azonban a fiatal elmék között, kik ezen általányos észrevételtől kivételt tesznek, azok t. i. kik eléggé szerencsétlenek voltak korán megérni. Mi legyen ezen hasonlatnak kútfeje, kitalálni nem nehéz. A fiatal elmék, valamint az asszonyiak, elveket (principia) nem követnek, őket szenvedelem és vérhabzat, képzelet és homályos sejtések ingatják, tetteiknek nem ész, hanem érzések vezérei. Ezer nemű ideák kerengenek ezerképen egy fiatal lélekben, czél és szorosan meghatározott rend nélkül; az a világ, mely bennök él, nagyobb részint csak chaosza az anyagoknak, s később lesz egy istenség eljövendő, mely szárazföldet és tengert ezen chaoszban egymástól elválasztand, s elrendeli a természet nagy systemáját. Meddig ez nem történik, a fiatal elme ismeretei nincsenek rubricákba osztva, nincsenek elvekre alapítva, s habzás és bizonytalanság mutatkoznak rajtok.

5. Hizelkedni egy művésznek én csak azzal tudok, ha mondom, hogy távol van minden hiú sértődéstől, hogy a művészet előtte minden, hogy örömest hallja magáról az ítéletet, s inkább kíván néha balúl is, mint ritkán megítéltetni. Ki ezen hízelkedést nem érti, jó véleményt maga iránt bennem nem gerjeszthet, s nem is méltó, hogy művei tanultassanak. A valódi virtuóz, bár

mily zajt támaszszunk felőle, el nem fogja hinni, hogy tökélyeit látjuk és érezzük, meddig nem sejti, hogy mi az ő gyengeségeit is észre tudjuk venni. Nevet és gúnyol bennünket titkon, ha látja, hogy határ nélkül csodáljuk, s egyedűl azoknak dicséretei csiklandják, kik felől tudja, hogy gáncsolatra is van bennök szív és erő. *Lessing.*

6. Amily mértékben tudunk, szinte abban tudjuk, hogy nem tudunk; és így a legnagyobb tudomány s legnagyobb tudatlanság együtt járnak. Boldog, ki e tudatlanságnak birtokába juthatott: az nem lehet nem szerény.

7. Ki csak erősen fűszerezett s oly étkeket kedvel, melyeknek készítésekor a mesterség minden fortélyai munkába vétettek, hogy általok az érzékek erőszakkal ingereltessenek, annak *érzéki ízlete* romlott. Ki a meszszéről öszvehordott erőszakos czifrázatokat kedveli, a feszűlt, öszvebonyolodott szépségeket, csillogó piperét vadászsza, s a természet magas egyszerűségét érzeni nem tudja, annak *értelmi ízlete* romlott, lelke beteg. *Voltaire*

XI.

EGYVELGEK.

EREDETIEK S KÖLCSÖNZÖTTEK.

1. Író, művész s általában minden ember, ki először jelenik meg a maga nyilványos charakterében közönség előtt, igen hajlandó hinni, mintha egész világnak nem volna nevezetesebb foglalatossága mint az ő tettei vagy műve felől gondolkodni, beszéllni. Cicero mondja magáról, mely fellengő képzeletekkel hagyta el egykor Rómát még mint ifjú, azt hivén, hogy sarjadozó híre már kiterjedt mindenfelé, s mint vala meglepve, midőn azt kellett tapasztalnia, hogy neve a legszomszédabb vidékben sem ismertetett már.

2. A rossz írók világért sem tudnák magokat eltökélni valamely sornak megégetésére: Newton pedig egyetlenegy czikkelyét gyakran tízszer is általdolgozá.

3. Én nem akarnám, hogy mind azt írtam legyen, mit gyönyörűséggel olvasok. Individuális tetszés s okokon épűlt ítélet két igen különböző dolog.

4. A szigorú de alapos kritika hasonlít a termékeny záporhoz. A gyönge növények eleinten lehajlanak alatta, de csakhamar általa erősödve ismét fölemelik fejöket nagyobb elevenségben mint előbb. Oly literatúrai mező termeszthet csak érett, ízes gyümölcsöket, melyet a kritikai záporok rendszerint járnak. Óhajtható volna azonban, hogy a gyönge sarjadékokat ne felette erőszakos zápor érje, mert őket könnyen letördelhetvén, több kárt mint hasznot fog okozni.

5. A jól írás mestersége felette nehéz mesterség. Ha gondolatod van, mond Buffon, mind addig vizsgáld,

hányd és vesd, meddig nem *fénylik;* azaz, meddig elmédnek képekben, mellékfogalmakban, következésekben, szóval minden oldalaiban világossá nem lesz.

6. „A dal virág : így tanít Kazinczy; ha az amit mond, sem a fejhez sem a szívhez nem szól, úgy hogy egyikét vagy másikát hatalmasan illesse; ha nyelve nemtelen, gondatlan, ha ríme nem tiszta, lábai sánták; ha tartalom és forma nem tesznek egy szép egészt; ha bennünket nem kap ki a mindennapiság köréből szebb poetai régióba, hanem zörgő visító szavaival akar megcsalni — ki fog kapni az ily dalon? Prózát sem tudunk írni, hogy dolgozásaink a bőbeszédűség vétkétől mentteknek ítéltessenek, s ezért van annyi rossz, annyi szenvedhetetlen dalunk. Ha ki erre meg nincs híva, írjon azon könnyebb nemekben, melyeket Horátz félprózának nevez. Egy hibátlan dal ér annyit mint egy nagy munka. De kiván is annyi izzadást." — Hasznos intések ifjú verselőinknek s általában sok lelketlen dalférczelőknek, kik bennünket úton útfélen kísértenek.

7. Vannak tudósok, kik Ptolomaeus gályájához hasonlítanak, melynek 100 evezője, 3000 katonája, 400 matróza, 4000 rabszolgája volt; de oly lassú, nehézkes, ügyetlen mozgású vala, hogy tengerre vinni s hasznát venni nem lehetett; csupán arra való volt, hogy mint rendkivűli csoda a nép által bámultassék. — Az ismeretek sokasága s azoknak haszonra fordíthatása között nagy a különség. Több tudós ember van a világon, mint éles itéletű, mind a mellett, hogy amaz ennek előmozdítója.

8. D'Alembert azt ajánlja az íróknak: ügyekezzenek gondosan elrejteni mennyibe kerűlt munkájok készítése.

9. Lord Byron egy ifjú költőhöz, ki nyomtatásban megjelent verseit neki ajánlá, a következő levelet írta volt, melyet mind szépsége mind tanulságai miatt hazánk íróival közleni nem lesz szükségtelen:

Febr. 20. 1814. — Uram! Foglalatosságim s Londontól néhány nap óta távollétem nem engedék,

hogy az úrtól vett munkáért s benne nyilatkoztatott szívességeért köszönetet tegyek. Teljesítem tehát azt ezennel, kérvén az urat, vegye jó szívvel szerencse-kivánatimat mind a munka, mind pedig szerzője iránt. A költemény, úgy tekintve mint ifjú író műve, magas képzeleteket gerjeszt az úr elméje felől, s jövendőre még többet ígér; s én nem igen emlékezem, hogy valamely írótól első munkát olvastam legyen, mely kedvezőbb jóslatokat hozott volna magában. Nem tudom van-e szándéka az úrnak költői pályáját folytatni, s azt kérdeni nincs is jusom, de bármely czélt fog az úr természeti idomainak kitűzni, erősen hiszem, hogy ha azok tiszteletes különböztetést nem nyerendenek, egyedűl magának foghatja vétkűl tulajdonítani. A szerencse szükségképen az önviselettől függ; a hír csak szomorú pótléka lehet a lelkiösméret szemrehányásinak. De engedjen meg az úr, hogy ily mentori fontos arczczal szólok egy férfiúhoz, ki talán nem sokkal ifjabb nálam: mindazáltal, ha én e tekintetben különös elsőségre nem emelkedhetem is, a sors úgy akarta, hogy igen sokat tapasztaltam, s nem egy hanem több éghajlat alatt, s hogy igen drága ismereteket vásárlottam, melyek hihetőleg minden másnak hasznosbak volnának mint magamnak. De én az úrhoz csak mint író akartam szólni, s így nem távozhatom el levelem czéljától. — Első, mire egy ifjú írónak készen kell magát tartania, s mit legkevésbbé tud tűrni, a *kritika*. Én sem tűrhettem. Esztendők s több szerencseváltozások mentek által fejemen, s meg kell vallanom, nem emlékezhetem vissza fájdalom nélkül. Most, miután több nyúgalommal lehet meggondolnom a dolgot, úgy találom, hogy bosszúm tovább ment mint amennyire a felhivás just adott ...... Igaz, hogy ifjú valék: ez mentségűl szolgálhatott azok előtt, kiket megtámadtam — önmagam előtt nem. A legjobb felelet minden kritikára ebben áll: *jobban írni*. Ha ekkor sem akarnak ellenségeink igazságosak lenni, az lesz a világ. Egyébiránt pedig ez által soha se hagyja magát senki elrettentetni .... El-

lenkezőkre találni, még nem annyi mint legyőzetni, ámbár a félénk szivű hajlandó a legkisebb bőrkarczolatot is halálos sebnek hinni. Dr. Johnsonnak egy gondolata volt, melyet emlékezetben kell tartani. „Még egy író sem halt meg, úgymond ő, más irásai, hanem egyedül magáé által.“ — Kivánnám az úrnak, hogy a legkisebb akadályokra találna; de ha csakugyan akadályokra talál, által fogja látni, hogy rajtok keresztül kell esnie. Természetes az, hogy egy ifjú lángszellemének első gondolata az akadályokat letiporni — oly dolog, melyben szempillantatig valami kedves van, de később másként van az; én e helyt a szerző tulajdon nézeteiről szólok, mit mondjanak vagy gondoljanak mások, az, rám nézve legalább, csak másod rendű gondolat, mert közönséges maximát ebben feltalálni nem lehet. Ismétlem köszönetemet kedves ajándékáért s van szerencsém maradni az úrnak szolgája, *Byron.*

10. A köz életben sokszor mondatik: Gáncsolni könnyű, de jobbat csinálni nehéz. A szóban van igazság, csakhogy azt a kritika ellen felhozni nem lehet, mert teremtő erő s éles ítélő tehetség két különböző idomai a léleknek. Tieck nehezen fogna oly Wallensteint készíthetni mint Schiller, de azért hányan fognak oly jó s nyomos ítéletet írni Wallenstein felől, mint ő?

11. A mi eddigleni kritikusainknál divatban van írókat jó szándékokért is megdicsérni. Szabad legyen erre azon megjegyzést tennem, hogy az ily kritika az írót az emberrel téveszti össze, ami annál vétkesebb botlás, minthogy épen ezen kritikusaink kiáltozzák minduntalan, hogy a személyt el kell választani az írótól. Lett legyen nekem bármi szép, nagy, dicséretes szándékom: ha munkám, mely által azt elérni törekedtem, silány leve, a kritikának nem érdemlem kiméletét, s még kevésbbé magasztalásait. Szzgény író az, kiben csak jámbor szándék van.

12. Senki sem tudhatja mi fogott volna belőle válni elődei nélkül. Még az is, kivel kritikai villongásban áll, egyike lehetett mestereinek.

13. Kazinczy 1818-ban értekezései egyikében ezt írja: A mi publicumunk nem szokhatik a recensiókhoz, s a tollcsatáktól irtózik; s azt nagyon lehet sajnálnunk. Egy szer sem teheti gondosabbá dolgozóinkat mint az igazságos s olykor éles, csípős recensiók, s a homályban álló dolgok soha sem jutnak inkább tiszta fényre, mint midőn íróinkat a vizsgálat alatt az ellenmondás tüze ingerli. Akik a német literatúra történeteivel ismeretesek, tudják, hogy azt a maga lomha csúszásaiból az a pör kapta ki, melyet Bodmer kezde Gottsched ellen, és hogy az öt esztendő alatt többet halada, mint fél század alatt fogott volna különben. Lehet ellenkezni nemességgel is, s a tollcsaták egyedűl akkor gyalázatosak, midőn gyalázatosan viseltetnek a személy, nem az ügy miatt. A rossz írót a járni még csak kezdő gyermekhez hasonlítják, s arra emlékeztetnek bennünket, hogy az ilyen később tanul meg járni, ha botlásiért mindég megverik. A felvett kép nem helyes: én a rossz írót inkább a színjátszóhoz hasonlítnám, aki vagy azért mert restel tanulni, vagy mivel nem érti, hogy extemporálása a mívelt ízlésű publicumot nem mulathatja, s talán azért is, mert hivatlan szolga Thaliának s Melpomenének templomában, rosszúl játszik; az ilyennel épen nem rossz dolog éreztetnünk, mit érdemel, mert az intés mind magának mind társainak használ, a publicum ízlését pedig tisztítja. Ne azon legyünk, hogy sok íróink legyenek, hanem hogy jók, s az aegyptusi isten tiszteletét haraggal tekinteni, annak oltárát feldönteni nem vétkes dolog.

14. Pope azt mondá, hogy a költőnek — én általában azt, hogy minden írónak — egyik dicséretre legméltóbb mestersége a törleni tudásban áll. Ha ezen törleni tudás nagy mesterségét sokan értenék, úgy csak azon predikátori kritikákra volna szükség, melyeket mind Almási Balogh Pál, mind pedig Sámuel nagyon ajánlanak, de egyik sem gyakorol.

15. A jó könyvet hasznos, sőt szükség többször olvasni, mert ha a tárgy ugyanaz marad is : de az ol-

vasó individuum évenként, hónaponként, sőt naponként változik.

16. Rousseau azt mondá: Ha még oly nagy elmével ajándékozott is meg valakit a természet, az írás mesterségét tanulnia kell. — Becses intés sok magyar íróknak, kik, írói pályára nem készülve, írni mernek.

17. Drydennek sokszor vetették szemére irígyei a plágium vétkét. D. Gorth ezt felelé helyette: Ő úgy teszen mint némely gazdag dámák, kik szegény gyermekeket fogadnak magokévá, hogy szebben öltöztessék őket mint szüléik. — A jó író kezei között a régi gondolat is újjá leszen az előadás bája által. Ha Vályi Nagy Ferencz jobban fordítá vala Homért Kölcseynél, tűrtük volna benne a plágium vétkét is, holott most nem csak Kölcsey, hanem minden olvasó által keményen rovathatik meg.

18. Én azt kivánnám, hogy a kritikától sehol se legyen ment senki. Ez felette nagy előmozdítója az ideák terjedésének. Azonban kiben volna oly kevés önszeretet, ki azt valaha el tudná magával hitetni, hogy oly valamit írt legyen, ami minden kritikán alúl van, s ki is kivánhatná ezt tőle? Felűl állni ellenben minden kritikán: ilyetén álommal csak az igen gyenge itéletű fogja magát kecsegtetni.

XII.

A FOLYÓIRATOK FÉNY- ÉS ÁRNYÉK-OLDALAI.

BEVEZETÉSÜL AZ ATHENAEUMHOZ.

Gondolatközlés és eszmecsere két leghatalmasabb eszköze a lélekmívelődésnek. Az ember elszigetelten, kivűl minden társas közlekedésen, szegény a maga gondolataiban, eszméiben, itéletében, meggyőződésében; ösztönök, lelket izgatók s annak mélyéig hatók, kevesebbek és ritkábbak. A szellemi erők szúnyadnak, a lélek sem annyit, sem oly jól nem gondol, sem a gondoltak iránt eléggé nem biztos. Az ön szárnyain repkedő meggyőződés habozva lebeg az eszméken s hosszas csapongások után alig képes megállapodni valamely ponton, s ha megállapodott is, kétkedés homálya fogja körűl. Egészen máskép van ez közlekedhetési állapotban. Itt a lelket kivülről számtalan izgalmak érik, melyek felrázzák tespedéséből. Gondol és hall, s a meggyőződés minden fogalmat, minden eszmét más emberi lények vizsgálódásain, birálatán lát átmenni s azért gyorsabban tökéli el magát a választásra; választásai többek itéletével támogatva, mind biztosabban, mind hamarabb válnak tetteiben irányadó elvekké, mert végtére az elvont eszmének tettben kell megtestesűlnie, s az abstractumnak concretummá válnia. Ezek szerint közleni gondolatinkat másokkal, s azokat tőlök megitélve látni, s viszont mások gondolatait hallanunk s felettök birálatot tarthatnunk, tökélyre törekvő emberi léleknek elkerülhetlen szükségei közé tartozik. Ezért nyert az ember a mindenek kútfejétől szólástehetséget s általa eszközt magát urává tehetni a teremtés lényeinek.

Az ember leggyarlóbb, legnyomorékabb alkotmánya istennek léte kezdetén, de magában erőt rejt: az észt, mely őt istenséghez hasonlító lénynyé képezheti. A szólástehetség felséges adománya volt istennek, de még sem elég a gondolatok tökéletes közölhetésére; mert a szóbeli közlés fáradságos és szűk körű, lassú és mulékony, s az emlékezet is, mely által a szólástehetség fő becsét nyeri, gyengébb és hűtelenebb az emberhez, mintsem az eszméket és gondolatokat a feledékenységből kivíván, későbbi használatúl fentarthassa. Érezve e szükséget, e hiányt, az emberben lakozó istennek, az észnek, kellett mesterséges eszközt fölfedezni, mely mind a gondolatközlést tökéletesbítse, mind pedig a feledékenységgel daczoljon. Így fedeztette föl a szükség először a képjegyeket, utóbb a találmányok egyik legnagyobb csodáját, a hangjegyeket (betűket), s általok az írás mesterségét, mi a gondolatközlés történetében időszakot alkotó pont volt. A betűk már magokban is bámulatra méltó lelemény, de még inkább az következményeire nézve, sőt e tekintetben egyetlenegy. A teremtés napjától fogva maig semmi sem volt oly nevezetes, oly nagy befolyású az emberi lélek fejlődési történetében mint ezen hangjegyek feltalálása. Képzeld az emberiséget napjainkban, midőn e jegyek használata már egyetemes lőn, írástudomány nélkül, s egy oly állapotot fogsz képzelni, melyben az egész szellemi világ forgása egyszerre megállott. Kezdetben csak a léleknek volt szava, s azt istentől nyerte: s most ember kísérté meg a teremtést, s ím akaratára a lélek nélküli tárgyak is megszólaltak.

A nagy kezdet meg vala téve a gondolatközlés eszközlésében, s mi következményű volt legyen a lélek birodalmában, bizonyítja az emberi míveltségnek azon nagy tömege, melyet Aegyptus, Görögország és Róma s az ezek után jött időszak egész a XV. századig mutat.

Az emberi lélek, melynek oly dolgok is sikerűltek, mik teremtéshez hasonlítanak, lassanként észre vette, hogy az írás általi gondolatközlés is még igen hiányos

és fárasztó, azért új eszközök felől gondolkodott. Nagy időnek kellett lefolyni, míg egy új haladó lépés történhetett; de végre a XV. század megszülte a hatalmas eszmét, mint lehessen az egyszer leírt gondolatot, kevés idő alatt és fáradság nélkül több száz és ezer példányuvá tenni. Guttenberget nevezem, s meg van nevezve a gondolatközlés második nagy időszaka. Ez időpont után azt lehetett hinni, hogy a szellemi közlekedés eszközei kimerítvék, hogy e tekintetben az ember mindent hatalmába kerített, amit képzelni lehet, s íme alig tűnt el egy kis idő — mert mi egy század az emberiség történetében? — s egy harmadik nagy fölfedezés megmutatta, hogy a gondolatközlés eszközei Guttenberg találmánya által még korán sem voltak kimerítve. Az, ki Velenczében az első „Gazettát" kiadá, volt kezdője a szellemi közlekedés harmadik nevezetes eszközének, a folyóiratoknak. Elég csak mondanom, hogy mindenki egész terjedelmében képzelje, micsoda hatalmat nyert az emberiség az eszmeközlésre nézve a folyóiratoknál fogva. A folyóiratok az által, hogy bizonyos napon rendesen s elmaradhatlanúl, meghatározott helyre és olvasókhoz érkeznek meg, minden gondolatnak, eszmének, mely ember agyában születik, szárnyakat fűztek, melyeknek sebességével egyik földsarktól a másikig küldethetnek értesítés, vizsgálat és csere végett. Az időszaki íratokat megelőzött kor eszméi hosszadalmas lassúsággal terjedtek csak szülőhelyök határain túl is; évek kellettek hozzá, míg egy nagy eszme, mely keleten született, nyúgatra eljuthata: most a gondolatnak mérföldek ezrein át, tengeren túli országokig bizonyos pálya nyílt fel. A négy fal között fölemelt szózatot egy pár nap milliók, egy pár hét alatt egész nemzetek meghallják. Az eszmék ezernyi sokasága jő és megyen, s megtelik velök az egész levegő. S e bámulandó jelenéseket, íme a szellemi közlekedés mindenható eszközei, a folyóiratok, teremtették.

Alig lehet ember szebb viszonyban embertársaival, mint vannak azok, kik az időszaki íratokat, ezeket a

szellemi küzdelem léghajóit kormányozzák, kik szellemi árukkal, ész és képzelet kincseivel megrakva, koronként útnak indítják, s naponként, vagy hetenként ezerekhez szólanak, s ezerektől hallgattatnak meg; nekik, ha lelekkel bírnak, gyakorta egy egész nemzet erkölcsi iránya kezökben van. De valamint nagy és dicső a folyóiratok hatása, s nagy és dicső azok helyezete, kik által kormányoztatnak, úgy más részről felette terhes és nehéz, s e hatalmas eszközök ügyetlen, gondatlan vagy épen rosszra irányzott kezek között silánysággá fajúlhatnak és kártékonyakká. Folyóiratot czéljának megfelelőleg szerkeszteni nagy gondot és előrelátást, finom tapintatot és izlést kiván. Az olvasó közönség míveltségi fokát és értelmi körét ismerni, a jelen idő szükségszerű kivánatait megérteni, s ezeket ismervén s megértvén nekik megfelelőleg szellemi eleményt és táplálékot adni, ezek azon nagy mesterségek, melyekkel folyóírat szerkesztőinek bírniok kell s ezeknek nem bírásában vagy feledésében rejtezik az ok, hogy oly nagy a czélt tévesztett időszaki iratok száma, s hogy az értelmiségnek ezen mindenható előmozdítói, silány és nem ritkán kártékony iratokká válnak, s megvetéssel tekintetnek épen azok által, kik a tudományoknak különben legszenvedélyesebb baráti. Mert nem lehet elfelednünk, miképen a tudományos világnak legtiszteletesebb férfiai között sokan vannak, kik a journalisticát valami oly koldulásnak nézik, mely méltatlan valódi tudósok igyekezetére. Sem a vádak, melyek ellenök felhordatnak, nem oly alap nélküliek, sem a vádlók tekintélye nem oly csekély, hogy őket ezen alkalommal, midőn mi is időszaki iratot nyitunk, mellőznünk lehessen.

A napi és heti lapok — mert ezekre van leginkább panasz — haszon mellett, úgy mondatik, melyet közlési sebességök által szülnek, tömérdek kárt tesznek a valódi tudományoknak. A helyett, hogy minden oldalról megvitatott tárgyat kimerítő értekezéseket közlenének, ál tanításoknak, meg nem ért eszméknek, fonák fogalmaknak válnak terjesztőivé; az olvasó közönséget el-

vonják az alapos, rendszeres és kimerítő tanulástól; üres képzelgéseken s elménczség játékain való kapkodáshoz édesgetik; a féltudósok számát — kik legízetlenebb s legveszélyesebb tagjai az emberi társaságnak — napról napra szaporítják, szóval a felületesség és frivolitás terjedésének eszközei.

Meg kell vallani, hogy ezen vádaknak fontos és sok figyelemre méltó oldala van, s ha végig futunk gondolatban az időszaki íratok történetein, kivált a legújabb korban, nem merhetjük tagadni, hogy a journal-irodalmat méltán éri gáncsolás, mert azon lengeségnek a tanulásban, azon rendszer nélküli ismereteknek, melyek a legújabb időt és jelen nemzedéket bélyegzik, ha nem egyedűli okai is, valósággal nagy részben előmozdítói. De ezen előzményekből azt hiszem én, nem úgy foly a következés, mint némely bár egyébiránt minden tiszteletre érdemes férfiak látják. Midőn az időszaki lapok hasznos vagy kártékony befolyása felett vitatkozás támad, nem kell soha figyelem nélkül hagyni azon kérdést, valljon az ilynemű lapoknak természetében s lényegében fekszik-e azon rossz, melyet szülnek, s melyet én is kész vagyok, iménti vallomásom szerint, rossznak elismerni? S valljon miben van a szült rossznak oka? Magában a dologban-e szükségképen, vagy történetesen, csak a módban, melylyel gyakoroltatik? Evnegyedi és havi íratok rendszerint nem szoktak journalisticai kárt hozó befolyással vádoltatni, s miben különböznek a napi és heti lapok emezektől? Csak abban, mit nevök jelent: a megjelenés idejében. Ha tehát a napi és heti lapoknak természetében fekszik azon kárhozatos következés, melyet szülnek, hasonló vád érhetne minden néven nevezhető folyóíratot; mert a megjelenés ideje csekély különbséget tehet közöttök. Az én hitem az, hogy a gáncsolás a napi és heti íratokra nézve is csak úgy áll, mint számtalan más általánosan rosszalt dolgokra nézve. Maga a dolog elvontan tekintve sem jó sem rossz, csak lehet rosszá vagy jóvá a szerint, miként bánunk vele. Hogy a journalismus napjainkban ízlésnek és tudománynak talán

kevesebb hasznot teszen, mint tehetne, nem akarom tagadni; sőt tegyük fel — bár az állítás túlvitt — mit némelyek szeretnek mondani, hogy a journalistica elejétől fogva inkább kártékony mint hasznos befolyású volt a tudományokra nézve: de az soha meg nem engedhető, hogy ezen ok elegendő volna a journalistica általános kárhoztatására, s arra mit sokan vélnek, miképen tudományos férfiaknak vétkes és dics nélküli dolog journalisticával foglalkodniok, hogy nekik efféléktől távol kellene magokat tartani, s inkább ellenök, mint kártékony intézetek ellen, munkálni, hogysem számokat még tettleg is szaporítani. Előleg okoskodva meg nem áll azon vélemény, hogy a napi és heti lap csak kártékony legyen, mert kártékonysága, mint érintém, nem lényeges, hanem csak esetleges; utólag pedig tudjuk, hogy habár ritkábban is, vannak és voltak igen becses heti és napi folyóiratok. Ha tehát az emberi észnek ez igen nagy becsű találmánya, a journalistica, azzá fajúl, amivé nem kellene: akkor épen az következik, hogy értelemmel, észszel nyúljunk a dologhoz, s tettel ügyekezzünk ellenhatni, nem pedig az, hogy magunkat tőle elvonjuk; mert ez nem egyéb mint megfutamodás az ellenség előtt. Ha kárhozatosak ezen intézetek, czélszerű dolog-e őket saját szerencséjökre hagyni? Nem okosabb, üdvösebb-e, s nem kötelességök-e köz ügy és tudomány barátinak fonák befolyásaik ellen munkálni? Journalismus létezni fog ezentúl világ végeig; ez a léleknek már úgy szólván szükségévé vált: nem azon kell tehát ügyekezni, hogy ne létezzék, ami lehetetlen, hanem azon, hogy jótékony befolyású és czélszerű legyen.

Elfajúlt a journalistica azért, mert nagyobb részint csak vásárilag űzetik, s a szerkesztők és kiadók kezdetben nem nyúlnak elég készülettel a dologhoz, később pedig igen is könnyűnek veszik azt, ami épen nem könnyű. Nem tartatik lelkiösmeretes dolognak a tárgyak közlésében a körülményeket fontolni, többnyire csak a szempillantat vétetik czélba, s egyesek vagy kis sereg tetszése, minden kinézés nélkül messzebb időkre és a

míveló́dés magasabb kivánatira. Igaz, hogy napi és heti írás nem meríthet ki egész tudományokat, s nem terjeszthet ismereteket tökéletes rendszerben, de ennek nem is az rendeltetése, s tőle ilyesmit kivánni, oly túlságos tudomány-szerelem, mely pedantismussal határos. Napi és heti íratokból nem fog senki bölcseletet vagy történettudományt tanulni, ily czélra rendszeres munkák valók; ellenben a bölcseletnek és történettudománynak egyes részleteire, ágaira világosságot vetni, azokat kimeríteni, s irántok mind új, mind hasznos eszméket terjeszteni, nincs tökéletesebb eszköz ezen napi és heti lapoknál. Tartsuk lelkiösmeretes dolognak, csak olyat közleni az olvasóval, ami ész s ízlés tekintetében épületes, ami vagy tanít, vagy hasznosan múlat, akkor őt a komoly tudományoktól nem elvonni fogjuk, hanem inkább hozzájok édesgetni s vágyakat ébreszteni benne, hogy amit vele részletesen megszerettettünk, azt egész terjedelmében ügyekezzék ismerni.

Nálunk magyaroknál, hogy magunkról is szóljunk, jelenleg semmire sincs oly nagy szükség, mint oly napi és heti lapokra, melyeknek szilárdabb jellemök és komolyabb arczok legyen, s tudományt és művészetet férfiasabb lélekkel fogjanak fel. Tudjuk, mint fogadtatnak a nagy közönség által honunkban a mélyebb és rendszeres tudományos munkák, tudjuk hogy azon művekből is, melyek szépirodalomhoz számíttatnak, a magasabb szellemű́ek mely kevesek által értetnek, kedveltetnek, az alatt míg holmi, gyakran igen üres csecsebecséknek nagy kelendőségök van. Ezen bal útról csak komolyabb szellemű napi vagy heti írat teríthet meg bennünket, mely magának könnyebben szerez bemenetelt mindenütt, mint a sok kötetű tudományos munka. Az Athenaeumnak épen az leend kitűzött czélja, hogy a léleknek nemesebb és hasznosabb táplálékot nyújtson, s az olvasó közönséget tudomány-és művészetben szilárdabb becsű dolgok megkedvelésére édesgesse. Tanulságosat és gyönyörködtetőt akarunk egyszersmind nyújtani, s azon ügyekszünk, hogy lapjainkban érdekeset mind a múlatni akaró, mind a

tudományok barátja koronként leljen. E két dolgot nálunk sokan nem szeretik együtt látni, mi pedig épen összekapcsolni ügyekszünk; mert nem akarunk azon félszegek számába tartozni, kik egyiket a másik miatt megvetik, s erősen azt hiszszük, hogy a tudományoknak a művészetekkel karöltve kell járniok, ha czélt akarnak érni. A tudomány magában elfásítja a lelket, a művészet magában — értem annak merő gyakorlati részét — felületessé és félszeggé teszi, s csak az jár igaz úton, ki széppel köti össze a jót. De más részről tapasztalásból tudjuk azt is, hogy a magyar olvasók kicsin száma egyes tudományszakot képviselő folyóiratokat még nem képes fenntartani, s ki valamely lapnak hosszabb időkre akarja biztosítani életét, több érdekeket kell egybe kapcsolnia. Meg kell jegyeznünk azt is e helyt hogy, ha lapjainknak vagy tudományos, vagy szépliteratúrai része találna érdekesebb lenni a másik felett, az semmi másnak ne vétessék jeléűl csak annak, hogy jelen körűlményeink közt s erőnkkel abban állíthatánk elő több figyelemre és közlésre méltót.

A magyar journalisticára, mely még csak nem régiben született gyermek, az a panasz vala eddig, hogy vagy csupa mulatságra tartozó dolgokkal foglalkodott, és itt is kevés figyelemmel ízlésre, szív és fej jobbítására; vagy tudományt akarván terjeszteni, azt egy részről felűletesen és alaptalan elvekből, más részről pedig éldelhetlen szárazsággal űzte. Mennyi igaz s alapos van ezen panaszokban, nem ide tartozik elitélnünk: de mi minden esetre úgy veszszük azokat, mint jó időben jött intést, hogy a hibákat minden erővel kerülni töreked-jünk.

Hirdetésünkben elő voltak számítva a tudományok, melyekre az Athenaeum és Figyelmező koronként kiterjesztendi figyelmét. Félreértés elhárítására meg kell jegyeznünk, hogy az előszámláltakból nem mindig s állandóan lesznek czikkek közölve, hanem majd egyből majd másból, a szerint mint a körűlmény engedi. Megtörténhetik, hogy lesz az előszámláltaknak oly ága,

melyből néha hónapokig nem közlendünk, ha tudniillik érdekeset nem közölhetünk; máskor ismét ugyan e nemből egy hónap alatt is több ízben. Külföldi folyóiratokból szorosan csak azt szándékozunk közleni, ami nálunk érdekes lehet, s lelkiösmeretes dolognak nézendjük, semmit nem adni csak azért, hogy lapjainkat töltse. Eredeti dolgozatokból pedig törekedni fogunk mindent olyat adni, ami irodalmunk jobb termékei közé számíttathatik, vagy legalább körűlményeink között nyereség lehet az irodalomban.

Ügyekeztünk minden összegyűjthető erőket és tehetségeket lapjaink körűl összegyűjteni, s örvendezve dicsekedhetünk azon ritka szerencsével, hogy új pályánkon hazánk annyi jeles íróitól segíttetünk. De valamint egy részről mindent elkövettünk, ami kezdeményünk hasznára szolgálhatand, úgy más részről némi aggodalom támad bennünk, hogy talán épen ezen előkészűlet által oly reményeket gerjesztettünk az olvasó közönségben, melyeknek megfelelni képesek nem leendünk. Mi jól érezvén a vállalat nagyságát s erőnk középszerűségét, semmi rendkivűli dolgokkal nem kecsegtetjük olvasóinkat, egyedűl ügyekezet és szorgalom az részünkről, ami iránt teljes biztosságot nyújthatunk. Amit olvasóinktól előlegesen kérünk, abból áll, hogy lapjainkat ne egy-két számból s úgy szólván születésök napjain, hanem több számok után itéljék meg; ha kinek pedig várakozását húzamosabb idő után sem volnánk képesek betölteni, azt bizodalmasan kérjük: legyen szíves magával számot vetni az iránt, mily nemű volt várakozása, s ha megfontolva a körűlményeket, reményei nem mentek-e túl a lehetségeken? Hiba mindkét részről képzelhető: a miénkről, ha igazságos kivánatoknak meg nem felelünk, az olvasó részéről, ha oly valamit vár tőlünk, minek teljesítése vagy erőnket múlja felűl, vagy körűlményeink között nem lehetséges.

